

Optimum

Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Journal of Economics and Management Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Elektrik Piyasalarında Yeniden Yapılanma ve Türkiye Elektrik Piyasasında Yapısal Dönüşüm
Restructuring in the Electricity Markets and Structural Transformation in Turkish Electricity Market
Hakan ÇETİNTAŞ, İbrahim Murat BİCİL

Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği
The Determinants of International Capital Movements and an Analysis in the Context of Foreign Direct Investments: A Case of Turkey
Oğuzhan AYDEMİR, Erhan GENÇ

Türkiye'nin Turizm Arzı, Piyasa Yapısı ve Global Riskler: Keşifsel Bir Yaklaşım
The Supply of Tourism, Market Structure of Turkey and Global Risks: An Exploratory Approach
Ahmet AYDIN, Ali Selçuk GENCÜR

SSCI Kapsamındaki Dergilerin Kamu Yönetimi Alanına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on the Contribution of Journals Published by SSCI to the Area of Public Administration
Ecem Buse SEVİNÇ, Emre ZEREN

Dış Ticaret Hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama
The Relationship of Terms of Trade and Economic Growth: The Turkish Case
Ramazan EKİNCİ, Osman TÜZÜN, Hakan KAHYAOĞLU

Türk Cumhuriyetleri'nin Bilgi Ekonomisi Analizi
Analyzing the Knowledge Economy Performances of the Turkish Republics
Selim ŞANLISOY

Türkiye'de Kamu Hizmetlerinin Toplumsal Denetimi: Kent Konseyi Örneği
Social Audit of the Public Services in Turkey: The City Council Case
Ahmet ÖZEN, Ercan BAHTİYAR, Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Uluslararası Ticaret İşlemleri Nedeniyle Oluşan KDV'nin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Sağlık Sektöründe Bir Uygulama
An Application in Healthcare Sector towards Accounting of Value Added Tax Generated by International Business Transactions
Seçkin GÖNEN, Aslı YILMAZ

TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Performanslarının Bulanık AHP Yöntemi İle Ölçümü
Measuring Performance of the State Hospitals in the TR33 Zone by Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) Method
Emin Hantekin, Yılmaz Akyüz

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
**Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi**

Yaz / Summer 2015

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

ISSN: 2148-4228

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/usakoeyb/>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi Yayın Kurulu, Uşak Üniversitesi, 1 Eylül
Kampüsü, İİBF A – Blok Kat. 4
64200 Uşak / Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

USAK UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

**Optimum Journal of Economics and
Management Sciences**

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi yayın hayatına 2014 yılında başlamıştır. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi elektronik ortamda yılda iki kez (Ocak ve Temmuz) yayımlanan, çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulayan ve aşağıdaki indeks ve veri tabanları tarafından taranan akademik bir dergidir.

İndeksler

- EBSCOhost
- Open Academic Journals Index
- Akademik Dizin
- CiteFactor
- Research Bible
- ASOS
- Scientific Indexing Services

Optimum Journal of Economics and Management Sciences began publishing in 2014. Optimum Journal of Economics and Management Sciences is published online two times in a year (January and July) and a double blind peer-reviewed academic journal and indexed/abstracted in the databases given below.

Abstracting and Indexing

- EBSCOhost
- Open Academic Journals Index
- Akademik Dizin
- CiteFactor
- Research Bible
- ASOS
- Scientific Indexing Services

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2015

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

ISSN: 2148-4228

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisinin yeni bir sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda dokuz makale yer alıyor, bunların dördü İktisat, üçü İşletme, biri Kamu Yönetimi ve bir tanesi Maliye konusunda yazılmış makaleler. Dergimizin bu sayısı ile birlikte ikinci cildini de tamamlamış oluyoruz. İkinci cilt için dergimize kırksekiz adet makale geldi bunların ondokuz adedi yayımlandı. Dolayısıyla dergimize gönderilen makalelerin %40'ının yayımlandığını söyleyebiliriz. Bu cilt için dergimize gelen başvurularda makalenin teslim alınması ve kabul edilerek yayım sırasına alınması arasında kalan değerlendirme süreci ortalaması 44 gündür.

Bu vesile ile çalışmalarının değerlendirilmesi için Dergimizi tercih eden yazarlara, Dergimizin uzun dönemde sahip olacağı bilimsel çizgisinin doğrudan belirlenmesinde rol oynayan Hakem Kuruluna ve Dergimizin Bilimsel Danışma Kuruluna üye olmayı kabul ederek bizi bu konuda daha da şevkle çalışmaya teşvik eden değerli bilim insanlarına ve teşekkür ediyorum.

Saygılarımla...

Doç. Dr. Nezih Tayyar

Editör

Optimum Ekonomi ve Yönetim
Bilimleri Dergisi

Optimum Journal of Economics and
Management Sciences

ISSN: 2148-4228

Editörler / Editors

Dr. Cemil ERTUĞRUL
Dr. Nezih TAYYAR
Dr. Oytun MEÇİK

Sorumlu Müdür / Managing Director

Nesibe KORKMAZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Cemil ERTUĞRUL
Dr. M. Faysal GÖKALP
Dr. Suat ŞAHİNLER
Dr. Hakkı ODABAŞ
Dr. Alparslan Şahin GÖRMÜŞ
Dr. Nezih TAYYAR
Dr. Oytun MEÇİK

**Dergi Sekreteryası / Journal
Secretariat**

Erhan EZİCİ

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/usakoeyb/>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim
Bilimleri Dergisi Yayın Kurulu, Uşak
Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, İİBF A –
Blok Kat. 4, 64200 Uşak / Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

OPTİMUM EKONOMİ VE YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ HAKKINDA

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili Türkçe olup, İngilizce yazılmış "araştırma makalesi", "derleme", "editöre mektup" ve "kitap yorumları" türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi elektronik olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayımlanan eserlerin telif hakları Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'ne aittir.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'nde yayımlanmasını istediğiniz çalışmalarınızı yazım kuralları ve yayın ilkelerine <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/usakoeyb/> 'de belirtildiği gibi belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlayıp site aracılığıyla bize ulaştırabilirsiniz.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'ne sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye sunulan makaleler için hakemlik sürecine alınacağı garantisizdir. Buna ek olarak, makalelerin değerlendirme süresi için tarih verilmemektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere uygun bulunduğu takdirde hakem(ler) tayin edilmektedir. Hakem(ler)den gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilmekte ve bu karar yazar(lar)a bildirilmektedir. Makale sunum ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim e-posta sistemi ile gerçekleştirilir. Diğer iletişim araçları ile bilgi verilmemektedir.

Bilimsel Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Hasan ABDİOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Dr. İbrahim Attıla ACAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Zafer AKIN	İpek Üniversitesi
Dr. Hamza AL	Sakarya Üniversitesi
Dr. Ozan Nadir ALAKAVUKLAR	Massey University
Dr. Mehmet ARSLAN	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Rıza ARSLAN	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Ahmet AYDIN	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Gülnil AYDIN	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Osman AYDOĞUŞ	Ege Üniversitesi
Dr. Ercan BALDEMİR	Muğla Üniversitesi
Dr. Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sakarya Üniversitesi
Dr. Çetin BEKTAŞ	Erzincan Üniversitesi
Dr. Bünyamin BEZCİ	Sakarya Üniversitesi
Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Ebru ÇAĞLAYAN AKAY	Marmara Üniversitesi
Dr. Ulaş ÇAKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Hakan ÇETİNTAŞ	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Burak DARICI	Balıkesir Üniversitesi
Dr. İbrahim DURSUN	Polis Akademisi
Dr. Mahfi EĞİLMEZ	Ekonomist
Dr. Cemal ELİTAŞ	Yalova Üniversitesi
Dr. Metin Kamil ERCAN	Gazi Üniversitesi
Dr. Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Mehmet ERKAN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Aşır GENÇ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Mustafa HOTAMIŞLI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Özcan KARAHAN	Balıkesir Üniversitesi
Dr. S. Rıdvan KARLUK	Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Hikmet KAVRUK	Gazi Üniversitesi
Dr. Hasan KAZDAĞLI	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Ruşen KELEŞ	Ankara Üniversitesi
Dr. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Dr. Turhan KORKMAZ	Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Suna KORKMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Mustafa KURT	Yalova Üniversitesi
Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Dr. Süleyman Seyfi ÖĞÜN	Maltepe Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖKMEN	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Oktay ÖKSÜZLER	Gazi Üniversitesi
Dr. Fatih ÖZATAY	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Ergun ÖZBUDUN	İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr. Kerim ÖZDEMİR	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Rana ÖZEN KUTANİS	Sakarya Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Bekir PARLAK	Uludağ Üniversitesi
Dr. İsmet PARLAK	Pamukkale Üniversitesi
Dr. M. Vedat PAZARLIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mustafa SAKAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Süreyya SAKINÇ	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Fatih SAVAŞAN	Sakarya Üniversitesi
Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Hicran SEREL	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Alpaslan SEREL	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Ramazan ŞENGÜL	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Salih ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Dr. Murat TAŞDEMİR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Osman TEKİR	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Bedriye TUNÇSİPER	Balıkesir Üniversitesi
Dr. İlter TURAN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Kamil TÜĞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Ahmet ULUSOY	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öcal USTA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Ercan UYGUR	Türkiye Ekonomi Kurumu
Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Erinç YELDAN	Yaşar Üniversitesi
Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Dr. Uğur YILDIRIM	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Metehan YILGÖR	Balıkesir Üniversitesi
Dr. M. Ercan YILMAZ	Balıkesir Üniversitesi

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2015

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

ISSN: 2148-4228

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Elektrik Piyasalarında Yeniden Yapılanma ve Türkiye Elektrik Piyasasında Yapısal Dönüşüm** 1
Restructuring in the Electricity Markets and Structural Transformation in Turkish Electricity Market
Hakan ÇETİNTAŞ, İbrahim Murat BİCİL
- Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği** 17
The Determinants of International Capital Movements and an Analysis in the Context of Foreign Direct Investments: A Case of Turkey
Oğuzhan AYDEMİR, Erhan GENÇ
- Türkiye'nin Turizm Arzı, Piyasa Yapısı ve Global Riskler: Keşifsel Bir Yaklaşım** 43
The Supply of Tourism, Market Structure of Turkey and Global Risks: An Exploratory Approach
Ahmet AYDIN, Ali Selçuk GENCÜR
- SSCI Kapsamındaki Dergilerin Kamu Yönetimi Alanına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme** 65
An Evaluation on the Contribution of Journals Published by SSCI to the Area of Public Administration
Ecem Buse SEVİNÇ, Emre ZEREN
- Dış Ticaret Hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama** 83
The Relationship of Terms of Trade and Economic Growth: The Turkish Case
Ramazan EKİNCİ, Osman TÜZÜN, Hakan KAHYAOĞLU
- Türk Cumhuriyetleri'nin Bilgi Ekonomisi Analizi** 101
Analyzing the Knowledge Economy Performances of the Turkish Republics
Selim ŞANLISOY
- Türkiye'de Kamu Hizmetlerinin Toplumsal Denetimi: Kent Konseyi Örneği** 123
Social Audit of the Public Services in Turkey: The City Council Case
Ahmet ÖZEN, Ercan BAHTİYAR, Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ
- Uluslararası Ticaret İşlemleri Nedeniyle Oluşan KDV'nin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Sağlık Sektöründe Bir Uygulama** 133
An Application in Healthcare Sector towards Accounting of Value Added Tax Generated by International Business Transactions
Seçkin GÖNEN, Aslı YILMAZ
- TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Performanslarının Bulanık AHP Yöntemi İle Ölçümü** 153

Measuring Performance of the State Hospitals in the TR33 Zone by Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) Method

Emin Hantekin, Yılmaz Akyüz

Elektrik Piyasalarında Yeniden Yapılanma ve Türkiye Elektrik Piyasasında Yapısal Dönüşüm¹

Hakan ÇETİNTAŞ**, İbrahim Murat BİCİL***

ÖZ

Elektrik piyasaları monopolcü yapıdan rekabetçi yapıya geçiş yaşanan piyasalardır. Birçok ülkede 1980 sonrası dönemde elektrik piyasalarında serbestleşme süreci başlamıştır. Bu çalışmada iktisat teorisinde uzun yıllar üzerinde tartışılan doğal monopol ve doğal monopolün düzenlenmesi konuları ele alınarak elektrik piyasalarında yapılanmaya ilişkin modeller açıklanmıştır. Ardından Türkiye Elektrik Piyasasında meydana gelen yapısal dönüşüm yasal düzenlemeler çerçevesinde açıklanmış ve elektrik piyasalarında serbestleşme sürecinde Türkiye’de mevcut durum değerlendirilmiştir. Türkiye’de elektrik piyasasında üretim özelleştirmeleri ile başlayan reform süreci toptan ticaret piyasasının tasarımında değişikliklerle devam etmiştir. 2013 yılında yürürlüğe giren 6446 sayılı elektrik piyasası kanunu ile kurulan EPİAŞ ile enerji borsasına ilişkin önemli bir aşama kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Monopol, Serbestleşme, Elektrik Piyasaları.

JEL Sınıflandırması: D04, L12, L51.

Restructuring in the Electricity Markets and Structural Transformation in Turkish Electricity Market

ABSTRACT

Electricity markets are changed over from monopolistic to competitive structure. In many countries liberalization process in electricity markets began after 1980. In this study models for restructuring the electricity markets are explained with the natural monopoly and its regulation which is discussed in economic theory over many years. Then structural transformation in Turkish Electricity Market is explained within the legal arrangement framework and in liberalization process of electricity markets current state of Turkey is evaluated. In Turkey, the reform process in electricity market began with the liberalization of production and it is continued to change the design of the wholesale market. There has been significant progress for energy exchange by the establishment of EPİAŞ with the Electricity Market Law Numbered 6446 in 2013.

Keywords: Natural Monopoly Liberalization, Electricity Markets

JEL Classification: D04, L12, L51.

Geliş Tarihi / Received: 14.01.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 13.02.2015

¹Bu makale, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak sunulan “Elektrik Piyasasında Fiyatlandırma ve Türkiye Elektrik Piyasasında Fiyat Tahmini” isimli çalışmadan türetilmiştir.

**Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, cetintash@yahoo.com

***Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı MYO, muratbicil@balikesir.edu.tr

1.GİRİŞ

Elektrik piyasaları üretim, iletim ve dağıtım kademelerinden oluşan bir yapıdadır. Elektrik piyasasında üretimin sermaye yoğun olması ve belirli bir ölçek büyüklüğü gerektirmesi, ürünün depolanamaması ve elektrik enerjisinin zorunlu ihtiyaç sınıfında bulunması gibi nedenlerle 1980’li yıllara kadar elektrik piyasalarında dikey bütünleşik yapı gözlenmiştir. Dünya genelinde 1980 öncesi dikey bütünleşik yapıda olan elektrik endüstrisi, 1980 sonrası dönemde birçok ülke tarafından benimsenen özelleştirme hamleleri ile yeniden yapılandırılmaktadır (Çetintaş ve Çetin, 2004:1). 1982 yılında Şili ardından İngiltere, Galler, Norveç, Arjantin, Avustralya, İspanya ve ABD’nin çeşitli eyaletlerinde elektrik endüstrisinde piyasa odaklı yaklaşımlara geçiş yaşanmıştır (Catalao vd., 2007:1297). Elektrik piyasalarında reformun uygulanmasında piyasaların rekabetçi yapıya kavuşturularak ekonomik etkinliğin artması amaçlanmıştır (Ventosa vd., 2005:897). Reform politikalarının oluşumunda temelde ekonomik etkinsizlik üzerinde durulurken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri elektrik piyasalarında yeniden yapılandırmaya iten faktörler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde elektrik piyasası reformu piyasanın ekonomik ve finansal performansını arttırmayı amaçlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, ülkeleri elektrik reformuna götüren etkenler; elektrik sektöründe maliyetlerin yüksek olması, arz güvenliğinin tehlikede olması, kamu kesiminin artan enerji talebini karşılayacak yatırımları gerçekleştirmede sorunlar yaşaması, reform sürecini başlatmış bazı ülkelerin başarı sağlamış olmaları, reform sonrası maliyet ve fiyatları düşürücü etkilerin varlığı olmuştur (Bölük, 2010:2).

Elektrik piyasalarında reform süreci devlet mülkiyetindeki hizmetlerin özelleştirme yoluyla şirketleştirilmesi, elektrik reform yasalarının çıkarılması, üretim, iletim ve dağıtım aşamalarının dikey bütünleşik yapıdan ayrıştırılması, bağımsız bir düzenleyicinin kurulması, rekabetçi bir toptan satış piyasasının kurulması ve perakende satış piyasasında serbestleşmenin gerçekleşmesi şeklinde işlemektedir (Jamashb vd., 2005:7 ve Joskow, 2008:12-13).

Bu çalışmada elektrik piyasalarında dikey bütünleşik yapıdan rekabete giden süreçte elektrik piyasalarında meydana gelen değişmeyi açıklamak birinci bölümde doğal monopol teorisinin gelişimi ele alınmış ardından ikinci bölümde doğal monopolün regülasyonuna ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde elektrik piyasalarında yapılanma açıklandıktan sonra dördüncü bölümde Türkiye Elektrik Piyasasının yapısında meydana gelen değişiklikler açıklanmıştır. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında elektrik piyasalarında yaşanan yapısal değişim ve Türkiye’de mevcut durum değerlendirilmiştir.

2. DOĞAL MONOPOL TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Monopol tek bir firmanın yakın ikamesi bulunmaya bir malı sattığı piyasa olarak nitelendirilmektedir. Yani tek bir firmanın yakın ikamesi olmayan bir malı ürettiği ve diğer firmaların piyasaya girişinin mümkün olmadığı piyasa yapısıdır.

Monopolle ilgili olarak iktisat teorisinde negatif eğimli talep eğrisiyle karşılaşan satıcı tanımıyla Augustin Cournot (1838) monopolün piyasa fiyatını kabul etmek yerine fiyatı belirleyebilme serbestliğine vurgu yapmıştır. Ardından Dupuit (1844) monopolün farklı alıcılara farklı fiyatlar uygulayabileceğini ifade etmiştir (Sharkey, 1982:13).

John Stuart Mill 1848’de doğal monopolden söz eden ilk ekonomisttir. Doğal monopole ilişkin bir tanımlama getirmese de, Mill belirli kamu hizmetlerinin rekabetçi olarak sağlanamayacağını ifade etmiş ve bunu Londra’daki su ve gaz hizmetlerinin tek bir firma tarafından sağlanmasının daha avantajlı olacağını belirtmiştir. Henry Carter Adams 1887’de doğal monopolle ilgili olarak yaptığı değerlendirmede endüstrileri üç sınıfa ayırmıştır. Ölçeğe göre sabit, azalan ve artan getirinin olduğu bu sınıflamada, sabit ve azalan getirili endüstrilerde rekabetin çalışabileceğini, fakat ölçeğe göre artan getirinin bulunduğu endüstrinin devlet tarafından

düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Adams doğal monopolün tanımını basitleştirerek, bir endüstrideki teknik koşul olan ölçek ekonomisine dayandırmış ve doğal monopolün regülasyonundan ilk defa bahsetmiştir. Doğal monopolün rekabetin denenmediği ya da rekabetin denense de başarısız olduğu durum olarak nitelendiren Thomas Farrer (1902) doğal monopolle ilgili beş özellik sıralamıştır. Bunlar; 1) Endüstri temel bir ürün ya da hizmet arz ediyor olmalıdır. 2) Endüstri üretim için elverişli bir konumda olmalıdır. 3) Endüstrinin çıktısı depolanamaz olmalıdır. 4) Üretim ölçek ekonomisi özelliği taşınmalıdır. 5) Tek bir tedarikçi tarafından sunulan arzın kesinliği ve iyi düzenlenmesi müşteriler tarafından istenmelidir. Doğal monopol teorisinde farklı bir görüş de Richard T. Ely (1937) tarafından ortaya konmuştur. Ely doğal monopollerini, sınırlı doğal zenginliklerin arzına dayalı, ticari gizlilik ya da özel haklara (patent) dayalı, faaliyetlerinin çok özel niteliklerine dayalı olmak üzere üç şekilde sınıflandırmıştır (Sharkey, 1982:14-18).

Farrer, Adams ve Ely'nin doğal monopolü ölçek ekonomisine dayandırdıkları açıklamalar, doğal monopol konusundaki yeni çalışmalara temel oluşturmuş ve doğal monopol için ölçek ekonomisinin gerekli ve yeterli bir koşul olup olmadığına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda doğal monopolün yalnızca uzun dönemde azalan maliyetlerle açıklanmasının doğru olmadığı, bazı durumlarda negatif ölçek ekonomisi geçerli olsa dahi üretimin tek bir firma tarafından yapılmasının daha düşük maliyetle gerçekleştirilebileceği ortaya konmuştur. Kaysen ve Turner, doğal monopolü rekabetin çalışmadığı çeşitli durumlardan biri olarak nitelendirmiş ve ölçek ekonomisinin pazarın doğru tanımlanmasına bağlı olduğunu öne sürmüşlerdir. Yazarlar doğal monopolün ölçek ekonomisine dayandırılmasını eleştirirken, doğal tekelin her endüstri kolunda ülke geneline yayılmadığını belirtmişler ve bunun yanında bölgesel monopollerin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Kaysen ve Turner'ın doğal tekel teorisine ilgili bir başka görüşü de sabit ve batık maliyetler yoluyla açıkladıkları yıkıcı rekabet olmuştur. Yıkıcı rekabet üretim faktörlerinin fazla kullanımına yol açmaktadır. Sonraki yıllarda Posner (1969) ve Kahn (1971) doğal monopolün ölçek ekonomisi ile ilişkisi dışındaki yaklaşımlara katkıda bulunmuşlardır. Posner doğal monopolün talep ile arz teknolojisi arasındaki ilişkiye bağlı olduğunu ifade etmiştir. Kahn ise doğal monopolün en önemli özelliğinin pazarın tamamında görülen azalan maliyet eğilimi olduğunu vurgulamıştır (Sharkey,1982, Paşaoğlu, 2003 ve Gök, 2006).

Sharkey (1982) "The Theory of Natural Monopoly" çalışmasında doğal monopol teorisinin gelişimine katkısı olan görüşleri aşağıdaki biçimde özetlemiştir:

- 1) Doğal monopoller özellikle ölçek ekonomilerinin olduğu endüstrilerde ortaya çıkarlar. Bunun yanı sıra ölçek ekonomisi geçerli olmasa da bir firmanın iki firmaya göre daha etkin üretim yapması mümkündür.
- 2) Literatürde yıkıcı rekabetin monopolün koşullarıyla ilgili olduğu kabul edilmektedir.
- 3) Bir endüstrinin sadece ölçek ekonomisine bakılarak doğal monopol olarak nitelendirilmesi zordur. Pazarın iyi tanımlanması ve endüstri talebinin niteliği gibi konuların dikkate alınması gereklidir.

Doğal monopol teorisinde yukarıda özetlendiği üzere, geleneksel yaklaşıma göre doğal monopol ölçek ekonomisi ya da kapsam ekonomisinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Baumol (1977), Baumol, Bailey ve Willig (1977) ve Panzar ve Willig (1977) çalışmaları ile doğal monopol teorisini "sub additivity of costs"² toplanabilir maliyetler olarak nitelendirilen bir kavramla tanışmıştır. Maliyetlerin toplanabilirliği kavramı ile birlikte doğal monopolün tanımı "bütün üretim aralığı

²n firmanın q^i ürününü ürettiğini düşünelim. Toplam ürün, $Q = \sum n.q^i$ olacaktır. Tüm firmaların özdeş maliyet fonksiyonları $C(q^i)$ olduğunu kabul ettiğimizde $C(Q) < C(q^1) + C(q^2) + \dots + C(q^n)$ olur. Bu durumda firmanın maliyet fonksiyonunun Q üretim düzeyi için subadditive (toplanabilir) olduğu söylenir.

boyunca bir firmanın maliyet fonksiyonun, birden fazla firmanın maliyet fonksiyonları toplamından daha az olması” şeklinde ifade edilmiştir. Doğal monopolün maliyetlerin toplanabilirliği ile ifade edilmesi, monopolün ölçek ekonomisine sahip olmadığı durumda bile, birden fazla firmadan daha düşük maliyetle üretim yapabileceğini göstermektedir.

3. DOĞAL MONOPOLÜN REGULASYONU VE REGULASYON DIŞI DÜZENLEMELER

Doğal monopol piyasalarının regülasyona tabi tutulmasının en önemli gerekçesi toplumsal refahı olumsuz etkilemesi yönündedir. Ölçek ve alan ekonomileri ve yüksek miktarda batık maliyetler içeren doğal monopol piyasası giriş engeli taşımaktadır. Bu piyasalarda rekabetçi denge durumunun tüketicilere sağlamış olduğu refah düzeyine ulaşamamaktadır. Bunun yanı sıra doğal monopolün ortaya çıktığı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlerin kolay ikame edilemeyen ve temel ihtiyaç niteliği taşıyan mal ve hizmetler (Elektrik, gaz, telekomünikasyon vb.) olması nedeniyle talep esnekliklerinin düşük oluşu, monopolün yüksek fiyat uygulamasına neden olmaktadır. Ya da monopolün ürettiği mal ve hizmetlerin tüketiciler üzerinde fiziki olarak bağıllık yaratması, monopolün fiyat farklılaştırması yapmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla doğal monopolün rekabetçi fiyat düzeyinin üzerinde fiyat belirleyebilme gücü ve yukarıda ifade ettiğimiz özellikler dikkate alındığında, monopolün regülasyona tabi tutulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Akça, 2007).

Doğal monopolün regülasyonunda fiyatlandırma önemli bir yer tutmaktadır. Uygun bir fiyat regülasyonunun yapılabilmesi için;

- Uygulanan fiyat regülasyonunun, firmaların maliyetleri hakkında yanlış bilgiler vermeye teşvik etmeyecek şekilde cezai uygulamalar içermesi gereklidir.
- Firmaların regülasyondan sonra talepte ya da teknolojik gelişmelere bağlı olarak yarar ya da zara görmesinin önüne geçilmelidir.
- Fiyat regülasyonu uygulanırken üretici ve tüketici rantının dengesinin sağlanması dikkate alınmalıdır.

Doğal monopollerle ilgili olarak en çok kullanılan fiyat regülasyonları getiri oranı regülasyonu, tavan fiyat regülasyonu ve göreceli rekabet yöntemidir (Ardıyok, 2002).

Getiri oranı regülasyonu doğal monopol tarafından mal ve hizmetlerin fiyatları belirlenirken, önceden belirlenmiş adil bir karlılık düzeyini sağlayacak şekilde, fiyatların düzenleyici onayı ile belirlenmesini yani monopolün karının sınırlandırılmasını ifade eder (Akça, 2007 ve Ardıyok, 2002).

Getiri oranı regülasyonunda sermayenin karlılığı (geri dönüşü) sermaye dışı faktörlerin maliyetlerinin hasılattan çıkarılıp, sermaye yatırımı düzeyine bölünmesiyle bulunur. Sermaye dışı girdi olarak sadece emek, L, kullanan bir firma için geri dönüş $(PQ - wL)/K$ olur. Getiri oranı regülasyonunda bu oran düzenleyici tarafından belirlenen, f , gibi bir sınırın ötesine geçemez. Firma sermaye K, emek, L, üretim miktarı, Q ve fiyat, P değerlerini $f \geq (PQ - wL)/K$ koşulunu sağlayacak şekilde istediği gibi belirleyebilir (Train, 1991).

Firmanın tüm girdi maliyetleri dikkate alındığında kârı $\pi = PQ - wL - rK$ şeklinde ifade edilir. Buradan

$$f - r \geq \left(\frac{PQ - wL}{K} \right) - r$$

$$f - r \geq (P \cdot Q - wL - rK)/K$$

$$f - r \geq \pi/K$$

$$\pi \leq (f - r)K \text{ olur.}$$

Firmanın kazanmasına izin verilen maksimum ekonomik kâr; $(f - r)K$ ' dir.

Getiri oranı regülasyonu firmayı üretimi artırma yönünde teşvik eden ve belirlenen kar oranına bağlı olarak firmayı dağılımda etkinliği sağlamaya yönelmektedir. Bu yöntem verimlilik sorununun olmadığı durumlarda iyi sonuç vermekte ancak maliyetleri düşürmeye ve etkinliği artırmaya yönelik doğal monopolü baskılamadığı gerekçeleriyle eleştirilmektedir (Ardıyok, 2002).

Tavan fiyat regülasyonu, getiri oranına alternatif olarak geliştirilmiş bir yöntem olup, monopolün maliyetlerinden bağımsız olarak belirlenen fiyat yoluyla monopolcünün maliyetlerini düşürmesi yönünde baskılanmasını sağlar. Bu regülasyondan beklentiler etkinlik ve yeniliğin teşvik edilmesi, regülasyon maliyetinin azaltılması, rekabetin özendirilmesi ve monopole karşı koruma şeklindedir (Akça, 2007).

Tavan fiyat uygulamasında firmanın karının kamu otoritesi tarafından belirlenen fiyatlar ile firmanın maliyetleri arasındaki farktan oluşmasından dolayı, yüksek kar elde etmeyen firmanın maliyetlerini azaltmasını yani etkin üretim gerçekleştirmesini teşvik etmektedir. Bu yöntem İngiltere'de telekomünikasyon, gaz, havayolu, demiryolları ve elektrik sektöründe uygulanmıştır. ABD'de ise telekomünikasyon sektöründe uygulama alanı bulmuş ve giderek yaygın hale gelmiştir (Ardıyok, 2002).

Bu regülasyon yönteminin uygulandığı örnek alanlar dikkate alındığında çok ürünlü monopol piyasalarının bu örnekler içinde yer alabildiği görülür. Tavan fiyat regülasyonunun çok mallı endüstri durumunda uygulanmasında bu endüstride üretilen mal ve hizmetlerin önemli kalemlerinden oluşan bir sepet için ağırlıklı ortalama fiyat verilmektedir. Firmanın yapabileceği fiyat artışı hizmetlerin fiyatlarının yıllık ağırlıklı ortalaması olan baz fiyatların, tüketici fiyat endeksi ile verimlilik katsayısının (X) arasındaki farkla çarpımından fazla olamaz (Ardıyok, 2002).

$$\text{Fiyat Artışı} = \text{Baz Fiyat} \times (\text{TÜFE} - X)$$

Vogelsang (1999)' a göre;

-Enflasyon ayarlaması firmanın belirtilmemiş girdi fiyatları veya daha büyük olasılıkla, tüketicilerin enflasyonist kayıbı temsili olarak görülebilir.

-Spesifik girdi veya maliyet kalemleri için bir veya daha fazla ayarlama faktörü tüketicilere aktarılabilir.

-Verimlilik katsayısı ise verimlilik artışı için çabalanmasını, ölçek ekonomisini ve maliyetlerin düşürülmesini teşvik eder.

Tavan fiyat uygulamasının maliyetleri düşürme baskısı yaratması eksik bilgi ortamında, yani düzenleyicinin firmanın maliyet yapısı hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması durumunda, doğal monopol yöneticilerini ahlaki çöküntüye götürecektir. Bu da düzenleyicinin ters seçim problemiyle karşılaşmasına neden olabilir. Düzenleyici firmanın minimum maliyetini kestiremeyeceği için, doğal monopol gelecek dönemde daha yüksek fiyat belirlenmesi için etkinliğini gizleyecektir (Akça, 2007).

Maliyetleri dikkate alarak yapılan regülasyonlarda, fiyatın maliyeti içine alacak şekilde belirlenmesi, doğal monopolü maliyet azaltma konusunda yeterince teşvik etmemektedir. Göreli rekabet yöntemi bu sorunu çözmek için maliyetten bağımsız geliştirilmiş bir yöntemdir. Rekabetin olmadığı piyasalarda üretimin etkinliğinin artmasını sağlayacak faaliyetler gerçekleşmemektedir.

Bu yöntem Shleifer (1985) tarafından ortaya konmuştur. Shleifer (1985)' e göre göreli rekabet özdeş veya benzer firmaların aynı anda regüle edilmesi anlamına gelmekte ve regüle edilen

firmanın benzer piyasalarda faaliyet gösteren firmalarla karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu yöntemde düzenleyici fiyatları belirlerken maliyetlerin ne olduğu üzerine değil ne olması gerektiği üzerine hareket etme şansına sahiptir.

Görelî rekabet uygulamasının maliyetleri azaltma konusunda başarı sağlamasına karşılık, maliyetleri düşürme baskısının mal ve hizmet kalitesi üzerinde olumsuz etkilere yol açması durumu ortaya çıkabilmektedir. Bunun önlenmesi için de kalite denetimi gerekmektedir (Akça, 2007).

Doğal monopolün yarattığı sorunların çözümünde kamu otoritesinin farklı yollardan müdahalelerinin optimal çözüme ulaşmada yeterince etkili olmadığı düşüncesi regülasyonun dışında yöntem arayışına neden olmuştur. Regülasyonun dışında doğal monopol piyasasının yarattığı sorunların çözümü için çözüm önerisi olarak Demsetz Rekabet Teorisi ve Yarışabilir Piyasalar Teorisi geliştirilmiştir.

Doğal monopolle ilgili olarak üretimde ölçek ekonomisinin varlığından dolayı tek bir firma tarafından malların üretilmesi gerektiği sonucu çıkarılmaktadır. Bu çıkarımın nedeni yoğunlaşma ile rekabet arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasından ileri gelmektedir (Demsetz, 1968). Demsetz tarafından önerilen çözüm ölçek ekonomisi nedeniyle rekabetin mümkün olmadığı durumda piyasada faaliyet gösterme ayrıcalığının ihale edilmesi yoluyla rekabet oluşturulabileceği şeklindedir. Bu yaklaşım rekabetçi bir ihale sisteminin, aşırı kar imkanını ortadan kaldırarak monopol gücünü azaltacağı ve optimal çözüme yaklaşılacağını ileri sürmektedir (Çakal, 1996).

Doğal monopolün düzenlemesiyle ilgili Demsetz rekabet teorisinin uygulamaları, kamusal bir hizmetin, hizmet kalitesinin ve fiyat oranının belirlendiği sözleşmeler kullanılarak düzenlenen ihaleler sonucu, özel kesime devredilmesi şeklinde görülmüştür. Yani kamu otoritesinin kamusal bir hizmetle ilgili ayrıcalık tanımak üzere ihale ve sözleşmeye dayalı bir uygulama gerçekleştirilmektedir.

Bu yöntemde;

- Ayrıcalığı veren otorite ile ayrıcalığı elde eden firma arasında bir sözleşme vardır.
- Ayrıcalık belirli süre için verilmekte ve koşullara bağlı olarak yenilenmektedir.
- Ayrıcalığa sahip olan girişim, hizmetlerin gerçekleştirilmesi ile ilgili tesis ve hakların mülkiyetinden daha çok hizmeti sağlamak üzere tesis ve hakları kullanır.
- Ayrıcalığın sahibi olan yeni tesis kurma ve yatırım yapma ile ilgili planlama yapmak ve kaynak bulmaktan sorumlu olup, süresi dolduğunda çoğu zaman bunları ayrıcalığı verene devretmek durumundadır.
- Ayrıcalığa sahip olanın sözleşme ile belirlenen hizmetleri yürütecek olması tesislerin işletilmesi ve müşterilere hizmet sağlanmasıyla ilgili faaliyetleri garanti altına almaktadır (Ardıyok, 2002).

Yöntemin yukarıda ifade edilen yararlarının yanı sıra mal ve hizmet kalitesinin denetlenememesi ve yapılan sözleşmelerde bütün şartların belirtilmesinin mümkün olmaması gibi sakıncaları vardır. Ayrıca rekabetçi ihaleler uzun vadeli ayrıcalık gerektiren doğal monopol için yeterli çözümü ortaya koyamamaktadır (Çakal, 1996).

Yarışılabilir piyasalar, Baumol (1982) tarafından *girişin tamamen serbest ve çıkışın tamamen maliyetsiz olduğu piyasalar* olarak tanımlanmaktadır.

Shepherd (1984), yarışılabilir piyasalar tanımında yer alan rekabetin doğasıyla ilgili kavramsal geçerliliği değerlendirdiği çalışmasında Baumol'un yarışılabilirlik kavramını eleştirerek "ultra serbest giriş" kavramından söz etmiştir. Shepherd, yarışılabilirlik kavramı tartışılırken piyasa girişin çeşitli yönleri üzerinde durulduğunu ancak konuyla ilgili elde edilen sonuçların ultra serbest

girişle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Shepherd'a göre giriş serbest ve sınırsız, giriş sonsuz ve tamamıyla çift taraflıdır. Yani çıkış da tam serbest ve maliyetsizdir.

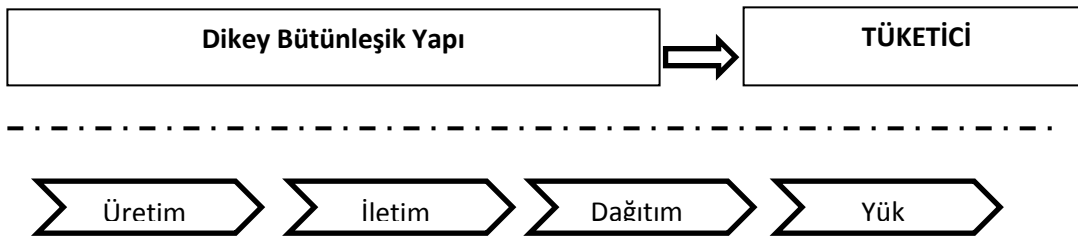
Yarışılabilir piyasalar teorisine göre bir piyasada mal ve hizmet üretimi tam rekabette olduğu gibi çok sayıda firma tarafından değil tek bir firma tarafından dahi karşılanmakta olsa bile piyasaya girme potansiyeli olan firmaların tehdidi ile rekabetçi bir çözüm elde edilebilmektedir. Dolayısıyla birden fazla firmanın faaliyette bulunduğu tam yarışılabilir bir piyasada fiyat hem ortalama hem de marjinal maliyete eşit olmalıdır. Bu da fiyat marjinal maliyet eşitliğine dayanan Pareto optimal fiyatlamanın geçerli olması anlamına gelir. Piyasada faaliyet gösteren yerleşik firma marjinal maliyetin üzerinde bir fiyat uygulamayı denediğinde potansiyel rakiplerin tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır (Ardıyok, 2002 ve Günalp,2002).

Bu teoriye yönelik gerçekleştirilen eleştiriler teorisinin varsayımlarına yöneliktir. Tam yarışılabilir piyasalarda giriş ve çıkışın maliyetsiz olması ölçüğe göre artan getiri olmaması ve batık maliyetlerin olmamasını gerektirmektedir. Bu nedenle ölçüğe göre artan getiri durumunda yarışılabilirliğin geçerli olduğunu ortaya koymak bir çelişki yaratmaktadır (Davut,1996). Ayrıca tam yarışılabilirlik ya da Shepherd (1984) tarafından dile getirilen ultra serbest giriş kavramları değerlendirildiğinde piyasaya giriş esnasında piyasada mevcut firmanın girişe tepki vermeyeceğinin varsayılması bir başka çelişki olarak değerlendirilmektedir.

4. ELEKTRİK PİYASALARININ YAPILANMASI

Elektrik piyasaları için Hunt ve Shuttleworth (1996) dört model tanımlamaktadırlar. Bunlar monopol, tek alıcı, toptan satış rekabeti ve perakende satış rekabeti modelleridir. (Hunt, 2002, s.41). Elektrik piyasalarında serbestleşme sürecinde bazı ülkeler üretimden bazıları ise perakende satış faaliyetlerinden başlayarak monopolistik yapıdan rekabetçi yapıya geçiş çalışmaları başlatmıştır. Bu nedenle elektrik piyasalarının işleyişine ilişkin sınıflama ya da piyasa tasarımı konusu elektrik piyasalarında serbestleşme ile tartışma konusu haline gelmiştir.

Elektrik piyasalarında geleneksel dikey bütünleşik yapıyı ifade eden model monopoldür. Bu modelde üreticiler arasında rekabet yoktur. Elektrik endüstrisinde, elektriğin üretim sürecinden nihai tüketiciye ulaşmaya dek gerçekleştirilen üretim, iletim ve dağıtım faaliyetlerinin tamamı tek bir otorite (kamu otoritesi ya da özel bir şirket) tarafından yürütülmektedir (Hunt, 2002 ve Boisselau,2004).

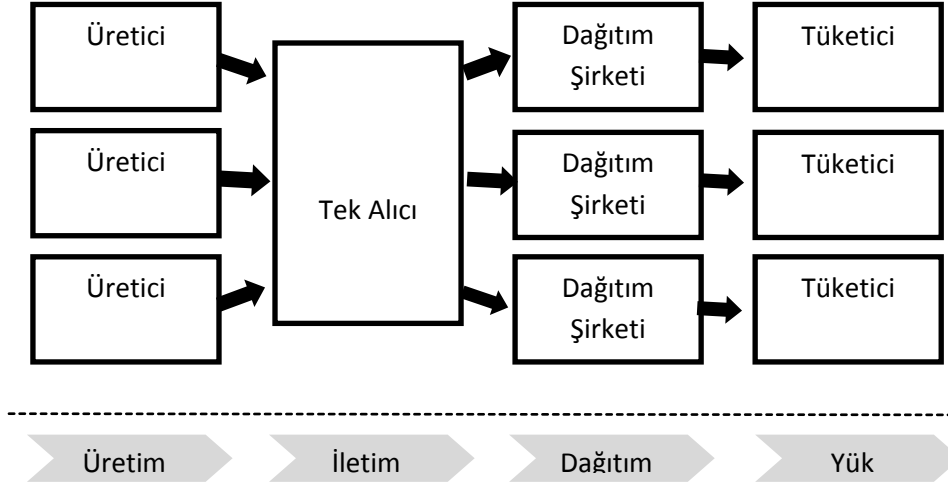

Şekil 4.1 Elektrik Piyasasında Dikey Bütünleşik Yapı

Kaynak: Boisselau (2004), s.65

Elektrik piyasasında tek alıcı modeli üretimde rekabete olanak tanıyan bir piyasa modelidir. Bu modelde bir otorite üreticilerle enerji alımı ile ilgili müzakerelerde bulunur. Üreticiler yetkili otoriteye arz sağlamak için rekabet ederler. Tek alıcı modelinde dağıtım şirketlerine üreticiden alınan elektrik önceden ayarlanan tarifeye göre satılmaktadır. Bu model perakende düzeyinde küçük tüketicilerin üretici seçme şansının bulunmadığı bir yapıdır. Bu bağlamda tek alıcı

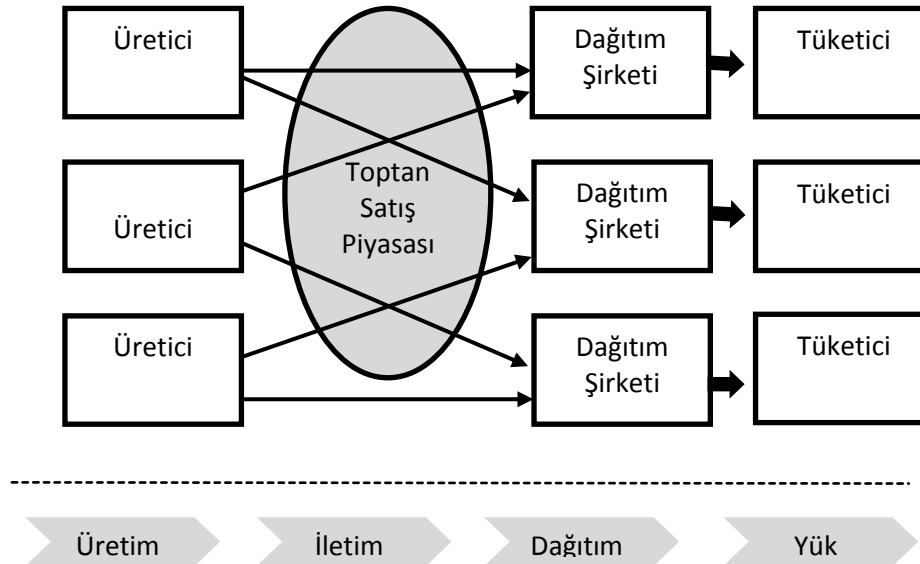
modelinde dağıtım şirketleri küçük kullanıcılar için monopol konumundadır. Tek alıcı modelinin önemli bir özelliği ve avantajı bu modele geçişin kolay olmasıdır. Modelin önemli bir dezavantajı ise bu modelde yer alan tek alıcı pozisyonundaki otoritenin piyasa güçlerine tabi olmamasıdır. Bunun yanında tek alıcı modelinde alım garantisi bulunmadığında üreticilerin risk almak istememeleri bu modelde uzun süreli sözleşmeleri gerekli kılmaktadır (Boisselau, 2004:66 ve Hunt, 2002:42-43).

Şekil 4.2 Tek Alıcı Modeli

Kaynak: Boisselau, 2004, s.66

Şekil 4.2’de tek alıcı modelinin işleyişi gösterilmektedir. Birbirleri ile rekabet içindeki üreticiler ürettikleri elektriği tek alıcıya satmakta, tek alıcı ise almış olduğu elektriği dağıtım şirketlerine satmaktadır. Dağıtım şirketleri de tek alıcıdan aldıkları elektriği tüketicilere ulaştırmaktadır.

Şekil 4.3 Toptan Satış Rekabeti

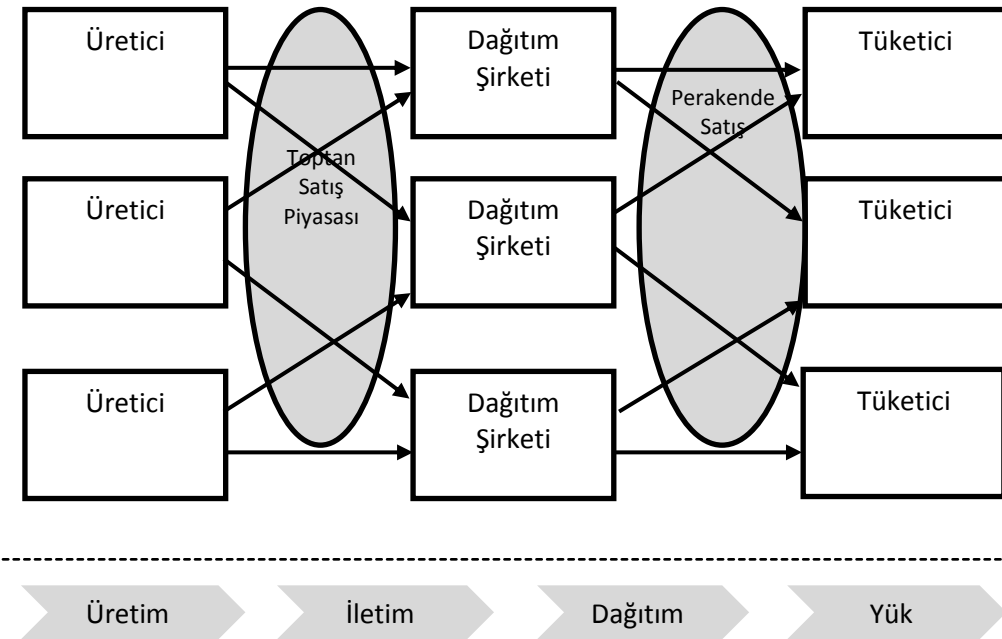
Kaynak: Boisselau, 2004, s.67.

Toptan satış rekabeti modelinde üretim faaliyetlerinin yanı sıra toptan satış faaliyetleri de rekabetçi hale gelmektedir. Bu modelde dağıtım şirketleri ve büyük tüketiciler alıcı konumunda iken dağıtım şirketleri halen nihai tüketiciler üzerindeki monopol gücünü kaybetmemiştir (Hunt,2002, s.46).

Şekil 4.3’de toptan satış rekabeti gösterilmektedir. Bu modelde üreticiler dağıtım şirketlerine, bağımsız büyük tüketicilere ve toptan satış şirketlerine herhangi bir aracı bulunmaksızın satış yapabilmektedir. Bu modelde perakende satış aşamasında herhangi bir rekabetçi yapı bulunmamaktadır. Düşük tüketim seviyesine sahip olan küçük nihai kullanıcılar tedarikçi seçme özgürlüğüne sahip değildirler.

Toptan satış rekabeti modeli rekabetçi bir toptan satış piyasası oluşturmak için tasarlanmıştır. Bu modelde elektrik piyasasının üretim bileşeni rekabetçi yapıdadır ve ürettiği elektriği toptan satış piyasasında satmaktadır. Dağıtım şirketleri ve büyük tüketiciler toptan satış piyasasında rekabet etmektedirler (Hunt, 2002:46-47).

Perakende satış rekabeti modeli nihai kullanıcıların tedarikçilerini seçebildikleri durumu ifade etmektedir. Nihai tüketicilerin elektrik enerjisi ihtiyaçlarını perakende satış şirketlerinden karşıladıkları düşünüldüğünde bu modelde perakende satış şirketleri de birbirleriyle rekabet etmektedir. Toptan satış piyasasında rekabeti de içeren bu modelde perakende satış rekabeti sonucu üretim şirketleri üzerinde fiyatlarla ilgili bir baskı oluşabilmektedir. Ancak bu modelde dezavantaj yaratan durum dağıtım şirketlerinin regülasyona tabi olmadığı bir sistemde nihai tüketimin düşük olduğu bölgelere dağıtım hizmetinin yüksek fiyatla götürülme olasılığıdır.

Şekil 4.4 Perakende Satış Rekabeti

Kaynak: Boisselau, 2004, s.68.

Perakende satış rekabeti elektrik piyasasında reform süreci sonrası Yeni Zelanda, Avustralya, Arjantin, Norveç, İsveç, İspanya ve ABD'nin çeşitli eyaletlerinde uygulama alanı bulmuştur (Hunt, 2002:54).

5. TÜRKİYE ELEKTRİK PİYASASINDA TARİHSEL SÜREÇ VE YENİDEN YAPILANMA

Elektrik enerjisi günlük yaşama 19. Yüzyılın sonlarında girmiştir. Türkiye’de ilk elektrik santrali 1902 yılında Tarsus’ta özel sektör eliyle kurulmuştur. Takip eden yıllarda İstanbul Silaharağa’da ilk termik santral devreye girmiştir. Osmanlı Elektrik Anonim Şirketi adı altında faaliyet gösteren Avusturya Macaristan sermayeli Ganz Anonim şirketi tarafından Silaharağa santralinde elektrik üretimi gerçekleştirilmiştir. 1923-1945 yılları arasında Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep ve Tekirdağ gibi illerin elektrik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bazı şirketlere yetkiler verilmiş ancak bu şirketler zaman içinde kamulaştırılmıştır. 1935 yılında Etibank, Maden Tetkik ve Arama, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, 1945 yılında İller Bankası ve 1953 yılında Devlet Su İşleri elektrik sektöründe faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Devlet Su İşleri İller Bankasının katkıları ile çok sayıda hidroelektrik ve termik santralin inşasını tamamlamış ve Türkiye elektrik sistemine katılmasını sağlamıştır (Aydın, 2010:6-7 ve Karamustafaoğlu, 2007:28-29).

Türkiye’de 30 Eylül 1960 döneminde Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ve planlı kalkınma döneminin başlaması ile kalkınma planları hazırlanmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı (1963-1967) ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemlerinde Türkiye’de elektrik sektörü ile ilgili gerçekleştirilen üretim, iletim, dağıtım ve ticaret faaliyetlerinin bir bütün olarak kamu otoritesi kontrolüne alınması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda 15.07. 1970 tarih ve 1312 sayılı kanunla Türkiye’de ihtiyaç duyulan elektriğin üretimi, dağıtımını ve ticaretini gerçekleştirmek amacıyla Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kurulmuştur. Kamu İktisadi kuruluşu statüsünde bulunan Türkiye Elektrik Kurumunun elektrik piyasasında gerçekleştirilen tüm faaliyetleri denetimi altında bulundurduğu bu yapı Türkiye Elektrik piyasasında dikey bütünleşik yapıyı oluşturmuştur.

Türkiye elektrik piyasasında dikey bütünleşik yapıda meydana gelen ilk değişiklik 3 Eylül 1982 tarih ve 2705 sayılı Kanun ile gerçekleşmiştir. Bu kanun ile Türkiye’de elektrik santrali kurma yetkisine sahip olan Türkiye Elektrik Kurumu ve Devlet Su İşleri’nin dışında özel sektörün elektrik santrali kurmasına ve ürettiği elektriği Türkiye Elektrik Kurumuna satmasına olanak sağlanmıştır. Türkiye’de elektrik piyasasında, dikey bütünleşik yapıdan rekabetçi yapıya geçişle ilgili ilk adım, üretim sürecinde gerçekleştirilen bu değişiklikle başlamıştır. Türkiye elektrik piyasasında serbestleşme süreci 1984 yılında çıkarılan 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımını ve Ticareti ile Görevlendirilmesi hakkında kanun ile devam etmiştir. 1993 yılında Türkiye Elektrik Kurumu Bakanlar Kurulu Kararı ile ikiye bölünerek elektrik piyasasında iletimden sorumlu Türkiye Elektrik Üretim A.Ş. (TEAŞ) ve dağıtımdan sorumlu Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) kurulmuştur.

3096 sayılı kanunla özel sektörün elektrik piyasasında faaliyet göstermesi yönünde atılan adımları pekiştirmek ve kamu kesiminin kaynak yetersizliği nedeniyle gerçekleştiremediği yeni yatırımları gerçekleştirmek üzere 1994, 1996, 1997 ve 1999 yıllarında yeni yasal düzenlemelere gidilmiştir (Karamustafaoğlu, 2007, s.30). Bu yasal düzenlemelerde yap işlet devret, yap işlet ve işletme hakkı devri modellerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Anılan dönemde; 1994 yılında 3996 sayılı “Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun”, 1994’te 4047 ve 1996’da 4180 sayılı “Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, 1997’de 4283 sayılı “Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerjinin Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun, ve 1999’da 4493 sayılı 3996 sayılı kanunda değişikliği öngören “3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir.

5 Şubat 2001 tarihli bakanlar kurulu kararı ile Türkiye Elektrik Üretim A.Ş (TEAŞ), üç bağımsız kısma ayrılmıştır. Bunlar, Türkiye Elektrik İletim A.Ş (TEİAŞ), Türkiye Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş (TETAŞ)'tır. Takip eden süreçte Türkiye Elektrik Piyasasının rekabete açılmasını amaçlayan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu yürürlüğe girmiştir. 4628 sayılı kanunun ilk maddesinde kanunun amacı; *“Elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasıdır”* şeklinde ifade edilmiştir. 4628 sayılı kanun ile Türkiye Elektrik Piyasası dikey bütünlük yapısından üretim ve satış faaliyetlerinin rekabete açıldığı, doğal tekel niteliği taşıyan nakil (dağıtım ve iletim) faaliyetlerinin düzenlemeye tabi tutulduğu bir yapıya dönüştürülmesi öngörülmüştür. Kanunda piyasa faaliyetleri; piyasada faaliyet gösterecek tüzel kişilerin üretim, iletim, dağıtım, toptan satış, perakende satış, perakende satış hizmeti, ticaret, ithalat ve ihracat faaliyetleri olarak nitelendirilmiştir.

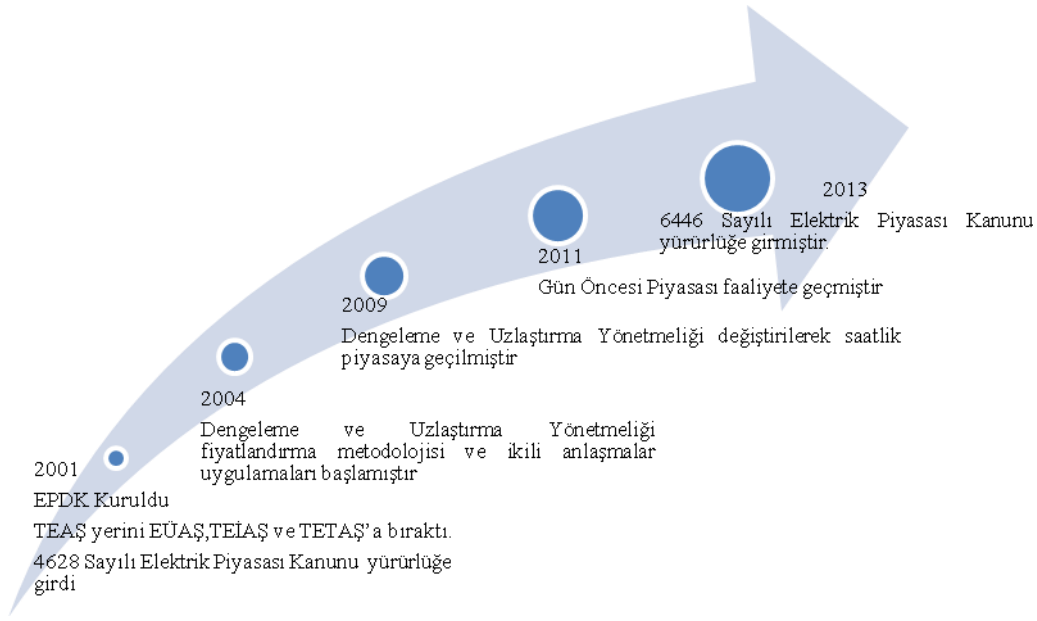
Türkiye Elektrik Piyasasında mevcut durum itibariyle elektrik enerjisi ticareti 6446 sayılı kanunla düzenlenmektedir. Üretim faaliyetleri lisans kapsamında kamu ve özel sektör üretim şirketleri ve organize sanayi bölgeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. İletim faaliyeti Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) tarafından gerçekleştirilmektedir. Dağıtım faaliyetleri ise lisans kapsamında dağıtım şirketleri tarafından lisansında belirtilen bölgede gerçekleştirilmektedir. Toptan satış ve perakende satış faaliyetleri ise üretim şirketleri ile tedarik lisansı kapsamında kamu ve özel sektör tedarik şirketleri tarafından 6446 sayılı kanun ve kanuna göre çıkarılmış olan yönetmelikler uyarınca yürütülmektedir.

Türkiye’de elektrik piyasasında yapılanmayla ilgili radikal bir değişim süreci 4628 sayılı elektrik piyasası kanunuyla hedeflenmiştir (Atiyas, 2006). 4628 sayılı kanun öncesinde 1984 yılında 3096 sayılı yasa ile Türkiye Elektrik Kurumu dışında elektrik üretimine izin verilmiş olsa da dikey bütünlük yapısını çok fazla etkilememiştir. 3096 sayılı yasadaki sonradan Yap İşlet Devret, Yap İşlet ve İşletme Hakkı Devri modelleri çerçevesinde elektrik üretimi konusunda özel kesimi özendirici yasalar çıkarılmış olsa da reform niteliği taşıyan yasa 2001 yılında yürürlüğe giren 4628 sayılı kanun ile olmuştur (Atiyas, 2006:25-26).

Rekabetçi bir elektrik piyasası oluşturmak için tasarlanan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu dikey bütünlük piyasa yapısının ayrıştırılarak elektrik üretimi ve satış faaliyetlerinin rekabete açılmasını, doğal tekel niteliği taşıyan iletim ve dağıtım faaliyetlerinin düzenlenmeye tabi olmasını öngörmüştür (Özercan, 2007:58).

4628 sayılı Enerji Piyasası Kanunu ile birlikte düzenleyici bir kurum olarak piyasa kurallarını belirleme yetkisi Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna (EPDK) verilirken kamuya ait elektrik varlıkları Türkiye Elektrik İletim A.Ş (TEİAŞ), Türkiye Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş (TETAŞ) olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mevcut yapı içerisinde EPDK tarafından lisans verilen şirketler dağıtım faaliyetlerini yürütürlerken, piyasada sistem operatörü olarak TEİAŞ görev yapmaktadır.

Türkiye Elektrik Piyasasının işleyişi ile ilgili son düzenleme 30 Mart 2013 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanun ile organize toptan elektrik piyasalarının işletilmesi ve bu piyasalarda gerçekleştirilen mali uzlaştırma işlemleri ile bu faaliyetlere ilişkin diğer mali işlemler piyasa işletim faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bu kanun kapsamında Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi (EPIAŞ) kurulmuştur. EPIAŞ, piyasa işletim lisansı kapsamında, Borsa İstanbul Anonim Şirketi ile TEİAŞ tarafından Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında işletilen piyasalar dışında kalan organize toptan elektrik piyasalarının işletim faaliyetini yürütür. Ayrıca EPIAŞ 6446 sayılı kanuna göre TEİAŞ tarafından piyasa işletim lisansı kapsamında işletilen organize toptan elektrik piyasalarının mali uzlaştırma işlemlerini ve diğer mali işlemlerini yürütür.

Şekil 5.1 Türkiye Elektrik Piyasasında Yeniden Yapılanma Süreci

Türkiye Elektrik Piyasasında 4628 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile TEAŞ yerini EÜAŞ, TEİAŞ ve TETAŞ'a bırakınca bu dönemde elektrik ticareti, arz güvenliğini hedefleyen bir sistem içerisinde ikili anlaşmalar ile yürütülmüştür. 2004 Kasım ayında yayınlanan dengeleme ve uzlaştırma yönetmeliği ile Gün Öncesi Dengeleme sistemine geçilmiştir. Bu sisteme geçilmesindeki temel amaç gerçek zamanlı dengelemeyi kolaylaştırmak ve sistem güvenliğini iyileştirmek olmuştur. Dengeleme ve uzlaştırma yönetmeliğiyle öncelikle (06:00 -17:00 gündüz, 17:00-22:00 puant ve 22:00-06:00 arası gece) olmak üzere üç zamanlı yapıya sahip olan bir uzlaştırmaya gidilmiştir. Dengeleme ve uzlaştırma yönetmeliği elektrik piyasasında gerçek zamanlı dengelemenin sağlıklı yürütülmesini sağlamak ve piyasa katılımcılarının ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verebilmek amacıyla piyasa katılımcılarının talepleri doğrultusunda yürütülen çalışmalar neticesinde 2004, 2007, 2009 ve 2011 yıllarında çeşitli değişikliklere uğramıştır (Tokyay ve Özdemir, 2013:5).

2009 yılında Dengeleme Uzlaştırma Yönetmeliğinde yapılan değişiklikle gün öncesi planlama olarak adlandırılan ve saatlik olarak uygulanan yeni bir sisteme geçilmiştir. Piyasa katılımcısı olan bir üretim şirketi ürettiği elektriği bir başka üreticiye ikili anlaşma ile satabilmektedir. Bu sistem piyasa katılımcılarına ikili anlaşmaların yanı sıra bir sonraki gün için enerji alış-satışı ile ilgili planlama yapma olanağı sağladığından sözleşmeye bağlanmış yükümlülüklerini gün öncesinde dengeleme olanağı sağlayan bir sistemdir. Yeni yönetmelikle uygulanacak olan gün öncesi planlama sistem işletmecisinin işini kolaylaştırmakta ve gerçek zamanlı dengelemenin kolay sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca yönetmeliğin bir amacı da teklif bölgeleri oluşturarak sistem işletmecisine gün öncesinden kısıt yönetimi yapabilme imkânı sağlamaktır. Gün öncesi planlamanın işleyişinde piyasa katılımcılarının gün öncesi planlamaya katılmaları zorunluluğu ve piyasa katılım anlaşması imzalamaları gerekliliği bulunmaktadır. Gün öncesi planlamada her sabah sistem işletmecisi, milli yük tevzi merkezi (MYTM)'den gelen bir sonraki güne ilişkin tüketilmesi öngörülen elektrik enerjisi miktarına bağlı olarak piyasa katılımcılarından topladığı teklifleri değerlendirmektedir. Burada en ucuzdan en pahalıya sıralanan teklifler ertesi günün üretim planına alınmakta ve öngörülen tüketimin karşılanmasında

değerlendirmeye alınan son teklif o saatin fiyatı olmaktadır. Tüm üreticilere ilgili saat için bu fiyattan işlem yapılmaktadır.

Türkiye Elektrik Piyasasında 2009 yılında çalışmaya başlayan gün öncesi planlama sisteminin ardından 1 Aralık 2011 tarihinde gün öncesi piyasası sistemine geçilmiştir. Gün öncesi piyasası ile talep tarafı tüketeceği yükü fiyat seviyelerine göre ayarlayabilme imkânı kazanmıştır. Gün öncesi piyasasında katılım zorunluluğu yoktur ve uzlaştırmanın günlük yapılması piyasa katılımcılarının yaptıkları ticari işlemlerden doğan alacaklarının günlük olarak uzlaştırılmasını sağlamıştır. Böylece piyasa katılımcıları ürettikleri elektriğin bedelini günlük olarak almaktadır. Gün öncesi piyasasının işleyişinde Gün Öncesi Piyasasına ilişkin piyasa katılımcılarının yükümlülüklerini içeren Gün Öncesi Piyasası Katılım Anlaşması'nı imzalayarak piyasa katılımcısı olan tüm lisans sahibi tüzel kişiler Gün Öncesi Piyasasına katılabilmektedir. Gün Öncesi Piyasası işlemleri günlük olarak, saatlik bazda gerçekleştirilmekte ve her bir gün, 00:00'dan başlayıp, ertesi gün 00:00'da sona eren saatlik zaman dilimlerinden oluşmaktadır. Gün öncesi piyasası teklifleri bir sonraki günden başlanarak 5 gün sonraya kadar verilebilmektedir. Gün Öncesi Piyasasının uzlaştırmasında uygulanan fiyat ve miktarlar günlük bazda ve her bir saat için belirlenmektedir. Teminat mektupları her gün saat 10:30' a kadar Piyasa İşletmecisine, teminat mektubu dışındaki diğer teminatlar ise saat 11:00'e kadar merkezi uzlaştırma bankasına, piyasa katılımcısı tarafından sunulmaktadır. Bir piyasa katılımcısının hafta sonu veya resmi tatil boyunca Gün Öncesi Piyasası faaliyetine devam edebilmesi için, hafta sonu veya resmi tatil gününden bir önceki iş günü en geç saat 10:30'a kadar teminat mektuplarını, 11:00'a kadar ise teminat mektubu dışındaki diğer teminatlarını sunması gerekmektedir. Her gün saat 11:30'a kadar, gün öncesi piyasasına katılan piyasa katılımcıları bir sonraki güne ait gün öncesi piyasası tekliflerini piyasa yönetim sistemi aracılığıyla Piyasa İşletmecisine bildirmektedirler. Gün Öncesi Piyasasına teklif verilip verilemeyeceğinin belirlenmesi için piyasası açılış zamanından önce saat 11:30-12:00 arasında teminat kontrolü yapılmaktadır. Bildirilen her bir gün öncesi piyasası teklifi Piyasa İşletmecisi tarafından saat 11:30-12:00 arasında değerlendirilerek doğrulanmakta ve teyit edilen teklifler saat 12:00 - 13:00 arasında, optimizasyon aracı ile değerlendirilmekte ve ilgili günün her bir saatine ilişkin piyasa takas fiyatları ve piyasa takas miktarları belirlenmektedir. Her gün 13:00'de onaylanmış alış-satış miktarlarını içeren ticari işlem onayları ilgili piyasa katılımcısına bildirilmektedir. Bu bildirimlerin içeriğinde hata bulunması durumunda piyasa katılımcısı saat 13:00-13:30 arasında itiraz edebilmekte ve itirazların sonucu saat 13:00 - 13:30 arasında katılımcıya bildirilmektedir. Saat 14:00'de ertesi günün 24 saatine ilişkin fiyat ve eşleşmeler nihai olarak duyurulmaktadır. Her gün saat 00:00 - 16:00 arasında piyasa katılımcıları tarafından ikili anlaşma bildirimleri piyasa yönetim sistemine girilmektedir. Gün öncesi piyasasında teklifler saatlik, blok ve esnek teklifler olmak üzere verilebilmektedir. Teklifler farklı saatler için değişiklik gösterebilen miktar ve fiyat bilgilerinden oluşmaktadır. Bildirilen tüm teklif fiyatları yüzde birlik hassasiyete sahiptir. Teklifler Türk Lirası, ABD doları, Euro para birimlerinde yapılmaktadır. Türk Lirası haricindeki para birimlerinde yapılan teklifler TCMB günlük döviz alış kuruna göre Türk Lirasına çevrilmekte ve kullanılmaktadır. Teklif miktarları Lot olarak tam sayı olarak bildirilmekte ve 1 Lot= 0,1 MWh'tir. Teklifler alış ya da satış yönünde verilebilmekte ve hangi yönde teklif verileceği teklife ait miktarın önündeki işaret ile belirlenmektedir. (Örn: Alış Teklifi 100 LOT, Satış Teklifi – 100 LOT) Piyasa işletmecisi tarafından asgari fiyat teklif sınırı 0 TL, azami teklif fiyatı sınırı 2000 TL olarak belirlenmiştir. Değişen piyasa koşullarına göre Piyasa İşletmecisi, asgari ve azami fiyat limitlerini güncelleyerek, PYS aracılığıyla piyasa katılımcılarına duyurur. Piyasa İşletmecisi tarafından asgari miktar teklif sınırı 0 LOT, azami teklif miktar sınırı ise ± 100.000 LOT olarak belirlenmiştir (PMUM, 2013).

Gün öncesi piyasasında piyasa katılımcıları tarafından verilen saatlik, blok ve esnek teklifler dikkate alınarak 24 saat için teklifler optimizasyon aracı ile değerlendirilmektedir. Bu noktada yapılan değerlendirme ile arz- talep eğrileri oluşturulmuş olur. Alış ve satış tekliflerinin eşleştirilmesi olarak değerlendirilen bu süreçte öncelikle piyasa katılımcıları tarafından verilen

saatlik teklifler dikkate alınarak arz ve talep eğrileri oluşturulur. Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada piyasa takas fiyatı ve piyasa takas miktarı belirlenir. Bunu takiben blok tekliflerin optimizasyon aracı ile değerlendirilmesi sürecine geçilir. Eğer değerlendirme yapılan ilgili günün maliyetini düşüren bir blok teklif söz konusu ise blok teklifler sürece dâhil edilerek yeni arz ve talep eğrileri elde edilir. Daha sonra varsa esnek teklifler dikkate alınarak her bir saat için nihai piyasa takas fiyatı ve miktarı belirlenir (PMUM, 2013).

6. SONUÇ

Elektrik piyasaları birçok ülkede monopolcü yapıdan rekabetçi yapıya geçişin yaşandığı piyasalardır. Elektrik piyasalarının bileşenlerinde (Üretim, iletim ve dağıtım basamakları) gerçekleştirilen yapısal ve yasal düzenlemelerle rekabetçi yapıya kavuşturulmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, elektrik piyasalarında geçmişte varlığını sürdüren monopolcü yapının zaman içinde ekonomi biliminde yaşanan gelişmeler ve ekonomik performans bakımından beklentiler çerçevesinde yeniden yapılandırılmasında geçerli teorik yaklaşım ortaya konmuştur. Ardından Türkiye elektrik piyasasında yeniden yapılanma tarihsel süreçte ele alınarak gelinen mevcut durum sunulmuştur. Dünyada birçok ülkede yaşanan elektrik piyasasında yapısal dönüşüm sürecinin bir benzeri ülkemizde de yaşanmış ve piyasa yapısı son 30 yılda sürekli gelişme ve değişime uğramıştır. Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede elektrik piyasalarında serbestleşme ile piyasa temelli çözümlerin ekonomik etkinliği artırması ve kaynak tahsisinde optimal düzeye ulaşılması hedeflenmiştir. Ülkemizde de 1980 sonrası gerçekleştirilen özelleştirme hamleleri ile başlayan süreç 2001 yılında yürürlüğe giren 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile TEİAŞ yerini EÜAŞ, TEİAŞ ve TETAŞ'a bırakmış ve yeni kanunla toptan ticaret piyasasının tasarımı değişiklikler öngörülmüştür. Ardından 2004 yılında dengeleme ve uzlaştırma yönetmeliği fiyatlandırma metodolojisi ve ikili anlaşmalar uygulanmaya başlamıştır. 2009 yılında dengeleme ve uzlaştırma yönetmeliğinde yapılan değişiklikler ile saatlik piyasaya geçilmiştir. 2011 yılında ise gün öncesi piyasası faaliyete geçmiştir. 2013 yılında yürürlüğe giren 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile kurulan EPIAŞ Türkiye'de enerji borsasıyla ilgili önemli bir adım olmuştur. Türkiye Elektrik Piyasası'na yönelik bu güne kadar yapılmış olan yasal düzenlemelerin enerji yatırımcılarının yeni yatırım kararları almalarını ve piyasanın işleyişini kolaylaştırmak yönünde gerçekleştiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, H. (2007), Regülasyon Ekonomisi, *Nobel Kitabevi*, Adana.
- Ardıyok, Ş. (2002), Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye için Düzenleyici Kurum Modeli, *Rekabet Kurumu, Lisansüstü Tez Serisi*, No:9.
- Atiyas İ. (2006), "Elektrik Sektöründe Serbestleşme ve Düzenleyici Reform", *Tesev Yayınları*, http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/Elektrik%20Sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20Serbestle%C5%9Fme%20ve%20D%C3%BCzenleyici%20Reform_02.01.2006.pdf (Erişim tarihi: 22.09.2013).
- Aydın K. (2010), "Türkiye Elektrik Piyasasında Fiyat Değişimlerinin Analizi", *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya*.
- Baumol, W. J. (1982), An Uprising in the Theory of Industry Structure, *The American Economic Review*, Vol.72, No.1, pp.1-15.
- Baumol, W.J. (1977). "On the Proper Cost Tests for Natural Monopoly in a Multiproduct Industry", *The American Economic Review*, Vol.67, No.5, pp. 809-822.
- Baumol, W.J., Bailey, E. E. and Willig, R.D. (1977). Weak Invisible Hand Theorems on the Sustainability of Multiproduct Natural Monopoly, *The American Economic Review*, Vol.67, No.3, pp. 350-365.
- Boisseleau F. (2004), "The Role of Power Exchanges for the Creation of a Single European Electricity Market: Market Design and Market Regulation", *PhD Thesis, University of Paris IX Dauphine, Delft University Press*.

- Bölük G. (2010), “Türkiye Elektrik Piyasasında Düzenleyici Reform ve Performans”, *Rekabet Ekonomisi ve Politikası Sempozyumu-III, Türkiye Rekabet Kurumu ve Pamukkale Üniversitesi İİBF, Denizli*.
- Catalao J. P. S., Mariano S. J. P. S., Mendes V. M. F. ve Ferreira L. A. F. M. (2007), “Short-term electricity prices forecasting in a competitive market: A neural network approach”, *Electric Power Systems Research*, , Vol. 77 Iss. 10 pp. 1297-1304.
- Çakal, R. (1996), Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, *DPT Uzmanlık Tezi*, DPT Yayın No: 2455, Ankara.
- Çetintaş H. ve Çetin T. (2004), “Elektrik Piyasasında Rekabetçi Uygulamalar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9 Sayı 1 ss. 111-137.
- Davut, L. (1996), Yarışılabilir Piyasalar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.51, Sayı.1.
- Demsetz, H. (1968), Why Regulate Utilities?, *Journal of Law and Economics*, Vol. 11, 55-65.
- Gök, M. (2006), Kamu Ekonomisinde Doğal Tekeller Kentsel Su Hizmetleri (İSKİ Örneği), *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Maliye Teorisi Bilim Dalı, Doktora Tezi*, İstanbul.
- Günalp, B. (2002), Yarışılabilir Piyasalar Yaklaşımı ve Rekabet Politikaları, *Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2002, s. 49-66.
- Hunt S. (2002), “Making Competition Work in Electricity”, *John Wiley & Sons Ltd*.
- Jamasb T., Mota R., Newbery D. ve Pollitt M. (2005), Electricity Sector Reform in Developing Countries: A Survey of Empirical Evidence on Determinants and Performance, *World Bank Policy Research Working Paper 3549*.
- Joskow P. L. (2008), “Lessons Learned from Electricity Market Liberalization”, *Energy Journal*, Vol. 29, Iss. 2, pp. 9-42.
- Karamustafaoğlu M. (2007), “Elektrik Üretimi Pazarındaki Mevcut Sözleşmelerin Pazarın Rekabetçi Yapısı Üzerindeki Etkileri”, *Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri Serisi 5. Dönem*.
- Özercan M. (2007), “Elektrik Endüstrisinin Yeniden Yapılandırılması ve Dereğülasyonu Sürecinde Perakende Satış Rekabeti”, *Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri Serisi 5. Dönem*.
- Panzar, J. C. and Willig, R. D. (1977).“Free Entry and The Sustainability of Natural Monopoly”, *The Bell Journal of Economics*, Vol.8, No.1, pp. 1-22.
- Paşaoğlu, Ö. (2003), Doğal Tekellerde Regülasyon ve Rekabet Bir Örnek: İngiliz Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılandırılması, *Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi*.
- PMUM, (2013), Gün Öncesi Piyasası Kullanıcı Kılavuzu, Elektrik Piyasaları İşletme Dairesi Başkanlığı, https://www.pmum.gov.tr/pmumportal/belgeler/gop/GOP_KULLANICI_KILAVUZU
- Sharkey, W. W. (1982), “The Theory of Natural Monopoly”, *Cambridge University Press*.
- Sheleifer, A. (1985), A Theory of Yardstick Competition, *Rand Journal of Economics*, Vol.16, No.3, pp. 319-327.
- Shepherd, W. G. (1984), Contestability vs. Competition, *The American Economic Review*, Vol.74, No.4, pp. 572-587.
- Train, K.E. (1991). "Optimal Regulation the Economic Theory of Natural Monopoly", MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Tokay, M.B., Özdemir, I.S. (2013) “Türkiye Elektrik Piyasası, Türkiye Elektrik Piyasasında Elektrik Ticareti”, Accenture Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Birimi, http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/Local_Turkey/PDF/Accenture-Turkiye-Enerji-Piyasası-Rapor.pdf (Erişim Tarihi:25.10.2014).
- Ventosa M., Baillo A., Ramos A. and Rivier M. (2005), “Electricity market modeling trends”, *Energy Policy*, Vol. 33 Iss. 7 pp. 897-913.
- Vogelsang, I. (1999). “Optimal Price Regulation for Natural and Legal Monopolies”, *Economia Mexicana, Nueva Epoca*, Vol. VIII, Iss. 1, pp. 5-43.
- 4628 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, Resmi Gazete Sayı: 24335 (03.03.2001).
- 6446 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, Resmi Gazete sayı: 28603 (30.03.2013).

Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği*

Oğuzhan AYDEMİR**, Erhan GENÇ***

ÖZ

Uluslararası sermaye hareketlerinin en büyük ayağını oluşturan doğrudan yabancı yatırımlar; yabancı bir ülkede yeni baştan fabrika kurulması ya da mevcut bir şirkete ortak olunması veya kurulu şirketin satın alınması şeklinde gerçekleştirilen, yatırımcısına yönetime katılma hakkı sağlayan yatırımlar olarak değerlendirilmektedir. DYY'ler istihdam, teknoloji, işletme bilgisi, uluslararası piyasalara entegrasyon ve rekabet ortamının oluşturulması noktasında ekonomik gelişmeye büyük katkılar sağlamaktadır. DYY'lerin ülke ekonomilerine sağladığı faydalar ve bu yatırımların ülke ekonomileri açısından önemi göz önüne alındığında, DYY'lerin ülke ekonomilerini tercihindeki ekonomik faktörlerin saptanması DYY girişlerinin sürekliliğinin sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler tahmin edilmiş ve bu faktörlerin doğrudan yabancı yatırım girişleri ile olan ilişkisi tespit edilmiştir. DYY'lerin ekonomik belirleyicileri GSYİH, ticari açıklık, birim işçilik maliyeti ve enflasyon olurken, DYY'lerin GSYİH, ticari açıklık ve birim işçi maliyetinden pozitif, enflasyondan negatif etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sermaye Hareketleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Kapetanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi, Maki Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Testi, Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi.

JEL Sınıflandırması: F23, F32, G15

The Determinants of International Capital Movements and an Analysis in the Context of Foreign Direct Investments: A Case of Turkey

ABSTRACT

Foreign direct investments being an important part of the international capital movements are evaluated as the investments making in the form of reestablishing a factory in a foreign country, becoming a partner with an existing company or purchasing an established company. Foreign direct investments make a major contribution to economic development in connection with employment, technology, business information, integration with international markets and generating a sound competition environment. In view of the results which foreign direct investments give to national economy; determining the economic factors as to which national economy foreign direct investments would prefer is of great importance in terms of providing foreign capital inflows with continuity. In this regard; the factors determining foreign direct investments are estimated and the relationship between these factors and direct foreign capital inflows is analyzed in this study. As a result of the study; it is seen that gross domestic product (GDP), trade openness, unit labor cost and inflation are the economic determinants of foreign direct investments. Separately it is concluded that GDP, trade openness and unit labor cost have a positive effect on foreign direct investments and that there is negative relationship between inflation and foreign direct investments.

Keywords: International Capital Inflows, Foreign Direct Investments, Kapetanios Multiple Structural Breaks Unit Root Test, Maki Multiple Structural Breaks Cointegration Test, Dynamic Least Squares Method.

JEL Classification: F23, F32, G15

Geliş Tarihi / Received:31.03.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 14.04.2015

* Bu makale "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yabancı Portföy Yatırımları Bağlamında Bir Analiz, Türkiye Örneği" isimli yapılmakta olan doktora tezinden türetilmiştir.

** Doç.Dr., Namık Kemal Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Muhasebe-Finansman A.B.D., oguzhanaydemir@nku.edu.tr

*** Arş.Grv.,Uşak Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Muhasebe-Finansman A.B.D., erhan.genc@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde de etkilerinin her geçen gün daha fazla hissedildiği küreselleşme olgusunun finansal alandaki etkileri 1970’li yıllarda gelişmiş ülke ekonomilerinin uygulamış olduğu finansal serbestleşme politikaları ile başlangıç bulmuştur. Gelişmiş ülke ekonomileri ile birlikte başlayan bu süreç özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda gelişmekte olan ülke ekonomilerini de içine almıştır. Böylelikle dünya genelinde meydana gelen küreselleşme akımı ülkeler arasındaki sınırları kaldırmış ve ülkelerin artık dünya ile entegre bir şekilde faaliyetlerine devam etmelerini zorunlu kılmıştır.

Bu süreçte; küreselleşme olgusu, teknolojiadaki gelişim ve değişim, ülkelerin uygulamış oldukları finansal ve ticari liberalizasyon politikaları, çok uluslu şirketlerin dünya genelinde artan faaliyetleri uluslararası sermayenin ülkeler arasında kolaylıkla ve hızlı bir şekilde dolaşabilmesine imkân sağlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler 1970 öncesi dönemde daha kapalı ekonomi politikaları uygulamaya devam ederlerken, 1970’li yılların sonlarında karşılaşmış oldukları borç krizleri neticesinde kaynak bulma, yatırımların finansmanı, dış borçlarını ödeyebilme ve ekonomik gelişimin sürdürülebilmesi noktasında sıkıntılar yaşamışlardır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler ekonomik ve finansal serbestleşme noktasında dışa açık makroekonomik politikalar uygulayarak ve bu doğrultuda gerekli düzenleme ve mevzuat değişikliklerini yaparak ülke ekonomilerine ek finansal kaynak oluşturmak, yatırım ve projelerin finansmanını sağlama noktasında uluslararası sermayenin dolaşımına izin vermişlerdir.

Türkiye’de geçmişten günümüze uluslararası sermaye hareketlerini çekebilmek adına birçok yapısal reform ve düzenleme gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda özellikle 1989’dan sonra sınırlarını tamamen uluslararası sermaye hareketlerine açmıştır. Uluslararası sermaye hareketlerinin en önemli bileşenlerinden birisi olan DYY’ler yabancı bir ülkede fabrika kurulması ya da kurulmuş bir firmanın satın alınması veya bu şirkete ortak olunması şeklinde yapılan, yatırımcısına yönetimde söz sahibi olma hakkı sağlayan yatırımlardır. Bu tür yatırımlar tevsi yatırımlar olarak değerlendirilmekte ve uzun vadeli yatırımlar olarak düşünülmektedir. Ülke ekonomilerine istihdam, teknoloji, işletme ve yönetim bilgisi uluslararası pazarlara entegrasyon, rekabet ortamının sağlanması, kalifiye iş gücü yetiştirilmesi noktasında büyük faydalar sağlayarak ekonomik gelişmeye büyük katkılar sağlayan DYY’lerin ülke ekonomilerini tercihinde belirleyici olan ekonomik faktörlerin tahmin edilmesi ve bu faktörlerin DYY girişleri ile olan ilişkilerinin ortaya konması, DYY’lerin istikrarı ve bu doğrultuda alınacak kararlar açısından büyük öneme sahiptir.

Bu açıdan bu çalışmada Türkiye ekonomisine giriş yapan DYY’lerin ülkemizi tercihinde belirleyici olan ekonomik faktörler tahmin edilmiş ve bu faktörlerin DYY girişleri ile olan ilişkisi ortaya konmuştur.

1.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Teknolojide meydana gelen değişim ve gelişim uluslararası ticaretin liberalleşmesini sağlamış ve uluslararası boyutta mal, sermaye ve daha başka faktörlerin ülkeler arasında serbest bir şekilde dolaşımını hızlandırmıştır (Akdiş, 2000: 2). Ülkelerin özellikle 1980’li yıllar başında liberalleşme yönünde gerçekleştirmiş oldukları reformlar sayesinde uluslararası sermaye ülkeler arasında meydana gelen getiri farklılıkları çerçevesinde hareket etmeye başlamış ve uluslararası pazarların oluşumu hızlandırmıştır (Güven, 2001: 80). Bunun sonucu olarak dünya genelindeki finansal piyasalar çok hızlı bir şekilde kendilerini tek bir küresel piyasaya entegre etme yoluna girmişlerdir. Bu sürecin en önemli kısmını gelişmekte olan ülkeler oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler; makroekonomik politikalarını geliştirmeleri, düzenleyici rejimler ve kurumlar ile kredi değerliliğini arttırıcı daha istikrarlı bir ortam sunmaları nedeni ile uluslararası sermaye hareketlerinin cazibe noktası haline gelmişlerdir (World Bank, 1997: 1).

Sermaye hareketlerinin yaygınlaşmasının temelinde gelişmiş, az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerin bundan karşılıklı kazanç sağlayabileceğini savunan neo klasik ekonomik paradigmaya ait görüşler yer almaktadır (Aksaraylı ve Tuncay, 2009: 106). Bu doğrultuda uluslararası sermaye hareketlerinin hem sermayeyi alan hem de sermayeyi veren ülke açısından her iki ülke içinde ekonomik refahlarını arttırıcı bir unsur olduğu düşünülmektedir (Byrne ve Fiess, 2011: 2). Uluslararası sermaye hareketleri gelişmekte olan ülke ekonomilerine sermaye takviyesi yaparak ekonomik büyüme ve gelişmeye büyük ölçüde katkı sağlamaktadır (Neumann vd. 2009: 488). Gelişmekte olan ülke uluslararası sermaye hareketlerinden bu şekilde bir fayda sağlarken sermaye veren ülkede yapmış olduğu yatırım ile çok kolay şekilde rant elde edebilmekte, sermayesinin karlılığını yükseltebilmektedir (Karagül, 2010: 170).

Bu açıklamaların ışığında uluslararası sermaye hareketlerinin tanımını yapacak olursak; bir ülkede bulunan kişilerin ve tüzel kişilerin diğer ülkeye fon sağlamaları ve her an hâlihazırda bulunan ve bir gelir (kar payı, faiz) karşılığında diğer şahıs veya kurumlara devredilmeye hazır bulunan mali kaynaklar olarak tanımlamak mümkündür (Seyidoğlu, 2003: 412). Diğer bir ifade ile “bir ülkede yerleşik kişi ya da kuruluşların başka bir ülkede bulunan yerleşik kişi ve kuruluşlara fon aktarması veya ondan bir aktif satın almak üzere fon göndermesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Yalçiner, 2012: 89).

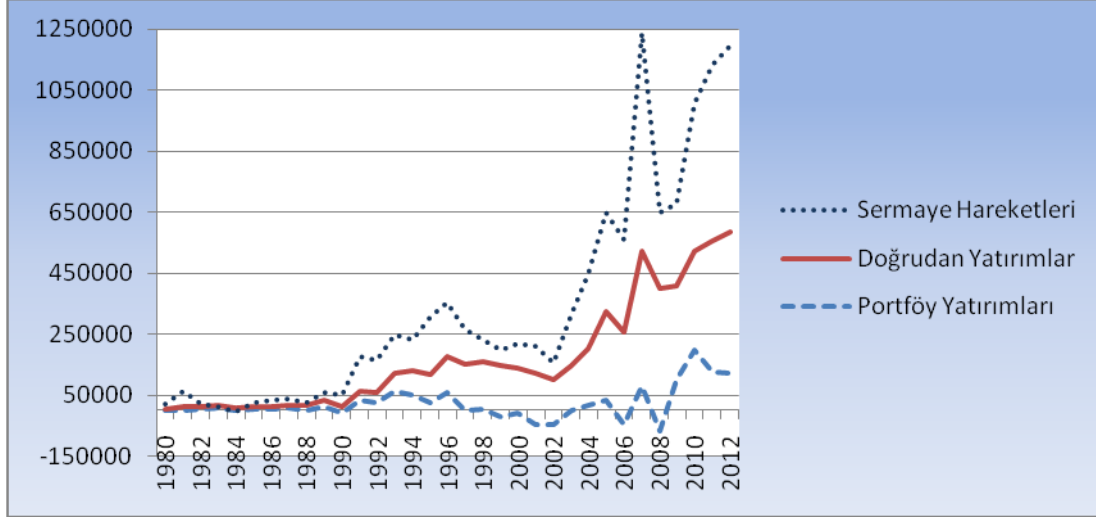
Uluslararası sermaye hareketleri genel olarak ülke ekonomilerine doğrudan yabancı yatırımlar ve yabancı portföy yatırımları şeklinde giriş yapmaktadır. DYY’ler, bir ülkede bulunan mevcut bir firmayı satın almak ya da kurulacak olan bir firma için sermaye sağlamak veya kurulmuş bir firmanın sermayesini arttırmak amacıyla ilgili ülkede bulunan firmalar tarafından diğer ülkedeki firmalara yapılan yalnızca sermaye değil beraberinde teknoloji, yönetim, işletme bilgisi, yatırımcıya yönetime katılma ve kontrol yetkisini de getiren yatırımlardır (Karluk, 2003: 486). YPY’ler ise, DYY’ler gibi yabancı bir ülkede fiziksel olarak personelin olmasını ya da üretimin varlığını gerektirmeyen yatırımlardır. Bu tür yatırımlar genel olarak yabancı piyasalarda tahvil, hisse senedi, mevduat sertifikaları, depo sertifikaları gibi menkul kıymetlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanmaktadır (Ajami, vd. 2006: 29).

DYY’ler YPY’ler ile kıyaslandığında her iki yatırım türünün arasında önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu iki yatırım türü arasındaki en önemli farklılık gerçekleştirilen yatırımın yönetilmesi ve denetlenmesi noktasındadır. DYY’lerde firmanın yönetiminde ve denetiminde yatırımcı etkili bir unsur olurken, YPY’lerde firma üzerinde yatırımcının herhangi bir yatırım ya da denetim hakkı söz konusu değildir. YPY sayesinde yerleşik firma sadece uluslararası piyasadaki kaynak temin etmiş olmaktadır. Diğer bir fark ise DYY’lerin giriş yaptıkları ülkelere teknoloji ve üretim bilgisini de beraberinde getiriyor olmalarına rağmen YPY’lerde yatırımcının ortaya koymuş olduğu sermayeden başka firmaya katkıda bulunmamasıdır (Bildirici, 2008: 7).

Doğrudan yabancı yatırımlar sadece sermayenin bir ülkeden diğerine aktarılması şeklinde düşünülmemeli, aynı zamanda DYY’ler bir firmanın bağlı bulunduğu ülkeden yatırım yapılan ülkeye kadar genişlemesi şeklinde de değerlendirilmelidir. Firmada meydana gelen bu genişleme, ulusal ve uluslararası pazarlar için yerel faktörlerle desteklenerek oluşturulan üretim, sermaye hareketi, teknoloji, işletmecilik bilgisi şeklinde gerçekleşmektedir (Root, 1990: 618).

Birçok politika yapıcısı ve akademisyen DYY’lerin ev sahibi ülkenin kalkınmasında ve gelişmesinde önemli olumlu etkilerinin olduğunu saptamış ve DYY’lerin ev sahibi ülke ekonomisine önemli ölçüde finansman sağladığını belirtmiştir. Ayrıca DYY’ler sağlamış oldukları teknoloji ve üretim bilgisi ile yerel firmalarında gelişimini sağlayarak, ekonominin daha hızlı bir şekilde büyümesini sağlamaktadırlar (Alfaro, 2003: 1). DYY’ler 1970-1980’li yıllar arasında daha çok elinde yüksek oranlarda sermaye bulduran gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken, 1990’lı yıllar ile birlikte DYY’ler verilen teşvik ve imtiyazlarında etkisi ile gelişmekte olan ülkelere de gitmeye başlamıştır. 1990’ların başında dünya yatırımında yüzde 20’den daha az bir paya sahip

olan gelişmekte olan ülkeler 1990'ların ortalarında yüzde 40'lara ulaşan seviyelerde dünya yatırımından pay almaya başlamıştır (DPT, 2000: 1).

Grafik 1: Yıllara Göre Gelişmekte Olan Ekonomilere Yönelen Sermaye Hareketleri

Kaynak: <http://www.imf.org>, (Elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.)

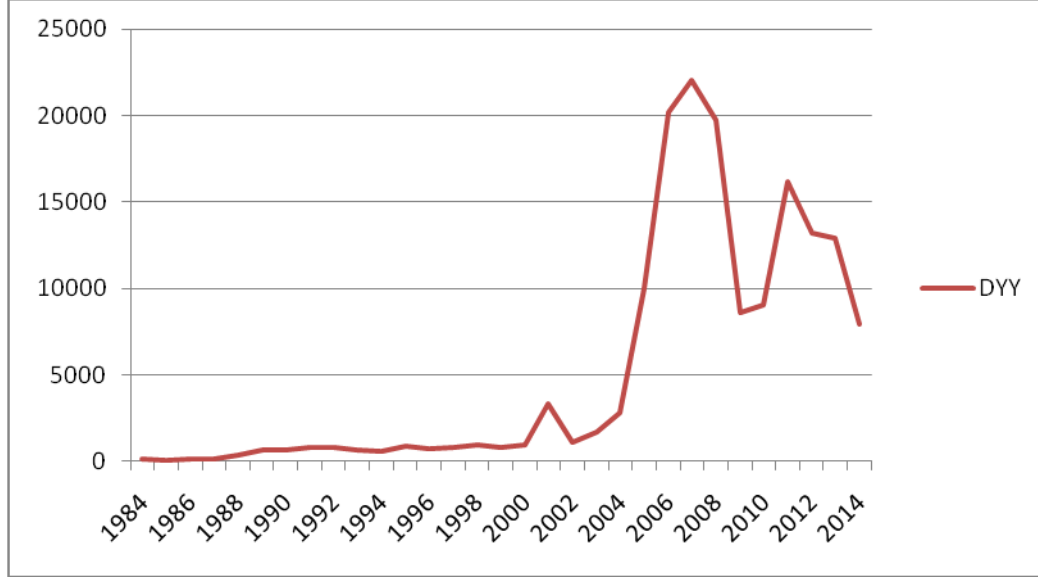
Yıllara göre gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin gösterildiği Grafik 1 incelendiğinde; sermaye hareketlerinin çeşitli kırılmalar yaşasa da artan bir trendle gelişmekte olan ülke ekonomilerine yöneldikleri görülmektedir. DYY ve YPY'lere bakıldığında, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin portföy yatırımlarına nazaran daha fazla DYY aldıkları görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülke ekonomilerine YPY'lere nazaran daha fazla DYY girişinin olduğu görülmektedir.

DYY'leri yapanlar bireysel kişiler olabilecekleri gibi anonim veya tüzel kişiliği olmayan kuruluşlar, kamu veya özel şirketler, kendi işletmesine sahip hükümetler, tröstler ya da başka organizasyonlarda doğrudan yabancı yatırım yapabilmektedir (OECD, 2006: 20). Teoride bir firmanın uluslararası pazarlarda tutunabilmesi DYY yapabilmesi, gireceği pazarda diğer yerli firmalar ile rekabet edebilmesi için sağlam bilgi, teknoloji, yönetim, pazarlama becerilerine ve kendine özgü mülkiyet varlıklarına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca firmanın bu tür güçlü yönlerini koruyabilmesi adına yan üretim, franchising (isim hakkı kullanma), joint venture (iş ortaklığı), yönetim sözleşmeleri, pazarlama sözleşmeleri, anahtar teslim sözleşmeleri gibi birçok yatırım alternatifini söz konusu olmaktadır (Blomström ve Kokko, 2003: 4). Bu yatırım alternatiflerine göre DYY'ler ülke ekonomilerine çeşitli şekillerde giriş yapmaktadır. DYY'ler ülke ekonomilerine yeniden yatırım şeklinde giriş yapabileceği gibi sınır ötesi birleşme ve satın almalar ya da stratejik iş ittifakları şeklinde de giriş yapabilmektedir.

Türkiye özellikle 1980 sonrasında alınan ekonomik kararlar neticesinde Türkiye dış ticaret liberalizasyonuna dayanan fiyat mekanizmasına dönüştürülen yabancı sermaye konusunda liberalleşme yoluna gitmiştir. Özellikle bu tarihten itibaren DYY'ler konusunda da büyük gelişmeler yaşanmıştır. (Şit ve Şit, 2013: 45-46). Yapılan düzenlemelere rağmen Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara kadar istenilen düzeylerde DYY çekememiştir.

Bu dönemde Türkiye'ye istenilen düzeyde DYY girişinin olmamasının altında yatan en önemli faktörler enflasyon ve ekonomik istikrarsızlıktır. Özellikle 1990'lı yıllarda düşürülemeyen enflasyon, kamu açıkları ile dış ve iç borçlardaki artış, ülkeyi önemli krizlere (1994, 1999 ve 2000)

sürüklemiştir. Çok yüksek seviyelerdeki reel faiz ve ülke parasının aşırı derecede değerlenmiş olması ülke içi tasarrufların yurtdışına kaçmasına neden olmuştur (Şener ve Kılıç, 2008: 42).

Grafik 2. Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

Kaynak: www.tcmb.gov.tr 'den alınan veriler düzenlenerek hazırlanmıştır.

Grafik 2'de görüldüğü gibi ülkemize giriş yapan DYY'lerin 2000'li yıllara kadar oldukça düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bu dönemde uygulanan özellikle de enflasyon ve faiz oranlarını düşürmeye yönelik politikalar ile 2000 yılında yapılan GSM ihalesinin katkısı ile 2001 yılında özellikle de geçmişteki yıllara oranla DYY girişlerinde büyük artışlar yaşanmıştır. Ancak bu artış ilk olarak 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ile sekteye uğramıştır. Sonrasında ekonomideki istikrarsızlığın giderilebilmesi için oluşturulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile makroekonomik göstergelerde düzelmeler meydana gelmiş, bu gelişmelerin sonucunda 2005 yılında DYY'ler 10 Milyar \$, 2006 yılında 20.2 Milyar \$ ve 2007 yılında 22.2 Milyar \$'a ulaşarak yükseliş trendine geçmiştir. DYY'lerin bu şekilde yükseliş trendine geçmesinde, tek haneli rakamlara düşen enflasyon oranlarının, ekonomik büyüme oranlarının ve devlet bütçesindeki olumlu yöndeki gelişmelerin etkisi büyük olmuştur (İpek ve Biniş, 2010: 20).

2007 yılında yaklaşık 20 Milyar \$ seviyelerine ulaşarak en rekor seviyelere ulaşan DYY'ler, 2008 Küresel Krizinin birçok dünya ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi neticesinde DYY'ler büyük bir düşüş yaşayarak 2008 yılında yaklaşık 16 Milyar \$ seviyelerine 2009'da yaklaşık 6 Milyar \$ seviyelerine inerek büyük bir düşüş yaşamıştır. 2011 yılında toparlanarak yaklaşık 13 Milyar \$ seviyelerine ulaşan DYY'ler 2012 yılında tekrar düşüş yaşayarak 8 Milyar \$ olmuştur.

1.2. DYY'lerin Ekonomik Belirleyicileri

Genel literatür sermaye hareketlerinin belirleyicilerini iki kategoride toplamıştır. Bunlar dış ya da itici faktörler ile yerel ya da çekici faktörlerdir. İtici faktörler; sermaye hareketlerini geliştirmekte olan ülkelere iten faktörler olurken, çekici faktörler ise sermaye hareketlerinin yönünü geliştirmekte olan ülkelere cazip kılan faktörlerdir (Brana ve Lahet, 2010: 274).

Uluslararası sermaye hareketleri ülke içindeki (çekici) faktörlere bağlı olarak ya da ülke dışındaki (itici) faktörlere bağlı olarak hareket edebilir. Ülke içindeki faktörler mali reformlar, bütçe açıklarının azaltılması, enflasyon istikrarının sağlanması, ticari liberalizasyon, sermaye hareketlerinin üzerindeki kısıtlayıcı uygulamaların kaldırılması gibi faktörler olabilmektedir. Dış faktörler ise ABD gibi gelişmiş ekonomilerdeki düşük faiz oranları, gelişmiş ülkelerdeki düşük ekonomik büyüme oranları gibi faktörler olabilmektedir. Özellikle 80'lerin sonu 90'ların başında sayılan bu gibi faktörler neticesinde yüksek miktarda sermaye gelişmekte olan ülke ekonomilerine giriş yapmıştır (Ying ve Kim, 2001: 954).

Sermaye hareketlerinin itici faktörlerden mi yoksa çekici faktörlerden mi etkilendiği önem kazanmaktadır. Ayrıca eğer sermaye hareketleri itici faktörlerden etkilenecek ülke ekonomisine giriş yapıyorsa politika yapıcıların sermaye hareketlerini kontrol etmek adına yapacakları çok az şey vardır. Diğer taraftan çekici faktörlere göre sermaye hareketleri ülke ekonomisine giriş yapıyorsa o zaman da politika yapıcıların sermaye hareketleri üzerinde büyük bir gücünün olduğu söylenebilir (Çulha, 2006: 13-14). Ayrıca eğer sermaye hareketleri çekici faktörlere göre hareket ediyorsa, sermaye hareketlerinin sürekliliği söz konusu ve bu sürekliliği korumak adına kanun koyucuların vereceği kararlar önem arz etmektedir. Bu çalışmada da DYY'lerin ekonomik belirleyicileri tahmin edileceğinden itici faktörler üzerinde durulmayıp, çekici faktörler üzerinde durulacaktır.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri

Ev Sahibi Ülke Belirleyicileri
Politik Faktörler
<ul style="list-style-type: none">• Ekonomik, politik ve sosyal istikrar• Sermaye giriş ve çıkışları ile ilgili kanun ve kurallar• Piyasanın işleyiş politikası ve yapısı (özellikle rekabet ve şirket birleşmeleri)• DYY'ler ile ilgili olan uluslararası anlaşmalar• Özelleştirme politikaları• Ticaret ve vergilendirme politikaları
Ekonomik Faktörler
<ul style="list-style-type: none">• Pazar Odaklı (piyasa büyüklüğü ve kişi başı milli gelir, piyasa büyümesi, bölgesel ve küresel pazarlara erişim, ülkeye özgü tüketici tercihleri, piyasa yapısı)• Kaynak ve Varlık Odaklı (hammadde, düşük maliyetli vasıfsız işgücü, yetenekli işgücü, fiziksel altyapı (limanlar, yollar, telekomünikasyon), teknolojik ve yenilikçi varlıklar)• Etkinlik Odaklı (üretim için gerekli olan varlıkların maliyetler açısından verimlilikleri, diğer girdi maliyetleri (ulaşım ve iletişim maliyetleri gibi), bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üyelik ve bölgesel işbirliklerinin kurulmasına sağlanan destek)
Yatırımların Kolaylaştırılmasına İlişkin Faktörler
<ul style="list-style-type: none">• Yatırım promosyonları

- Yatırım teşvikleri
- Yolsuzluk sonucunda karşılaşılan sorunlarla ilgili güçlük maliyeti
- Sosyal aktiviteler
- Yatırım sonrası verilen hizmet servisleri

Kaynak: (UNCTAD, 1998: 91)

UNCTAD (1998), yatırım alan ev sahibi ülke açısından DYY'lerin belirleyicilerini politik, ekonomik ve yatırımın kolaylaştırılmasına yönelik faktörler olarak üç grupta toplamıştır. Politik faktörler daha çok ülke siyaseti, istikrar, sermaye hareketleri ile ilgili kanun ve kurallar, piyasaların işleyişi, uluslararası anlaşmalar, özelleştirme politikaları, vergilendirme gibi faktörlerle ilgili iken, ekonomik faktörler; girilecek olan piyasanın yatırımcıya sağlayacağı avantajlar ile ilgili (piyasa büyüklüğü, ucuz hammadde, alt yapı, düşük maliyetli işgücü vb.) olan faktörlerdir. Yatırımların kolaylaştırılmasına ilişkin faktörlerde daha çok yatırım alan ülkenin yatırım açısından cazip kılınmasını sağlayacak ve yatırımcının kolaylıkla yatırımlarını yapabilmesine olanak veren (yatırım promosyonları ve teşvikleri, yatırım sonrası verilen hizmetler vb.) faktörlerdir.

Çekici faktörler sermaye alan ülkenin finansal, makroekonomik ve siyasi koşullarına göre şekillenmektedir. Çekici faktörler bölgesel gelişmeleri yansıtmalarına rağmen ülkenin kendine özgü ya da spesifik özelliklerini yansıtan faktörler olarak da tanımlanmaktadır. Bu özelliklerinden dolayıdır ki uygulanan yurtiçi ekonomi politikaları çekici faktörleri etkileyebilmektedir (Gerlach ve Tillman, 2012: 7).

Dunning (1981, 1988) OLI paradigması ile DYY'lerin bir ülkeye girmesinde etkili olan faktörleri firmaya sahiplik avantajı (ownership), kurulum yerinin yani konumun sağlayacağı avantaj (location) ve uluslararasılaşma (internalization) olarak kategorize etmiştir. Bu paradigma iki kategoriden oluşmaktadır. İlk kategori daha çok içsel belirleyiciler, özellikle firmanın büyüklüğü ve firmanın neden yabancı yatırımcı haline geldiği yönüne odaklanmaktadır. İkinci kategori ise daha çok dışsal belirleyiciler, özellikle yatırım yapılan ülkenin sağlamış olduğu avantajlara (piyasa büyüklüğü, işçi maliyetleri) odaklanmaktadır.

Pazar büyüklüğü; sermaye hareketlerinin en temel belirleyicilerinden bir tanesini oluşturmakta ve genel olarak büyük ekonomilerin küçük ekonomilere nazaran daha fazla sermaye çekmesi nedeni ile pazar büyüklüğünün sermaye akımlarını pozitif olarak etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca genel olarak pazar büyüklüğü GSYİH ile temsil edilmektedir (Amaya ve Rowland, 2004: 24).

Pazar büyüklüğünün sermaye hareketleri açısından etkili olmasında satış hacmi büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki, ihracat yoluyla piyasaya giriş maliyetleri, ihracat yapılan ülkede o malı üreterek katlanılan maliyeti aşıyorsa bu noktada o ülkede yapılacak olan DYY yatırımı önem kazanmaktadır. Bu açıdan ticaret yapılacak ülke için yatırım kararı alınırken de o ülkenin o mal için pazar büyüklüğü önem kazanmaktadır (Açıklalın, vd. 2006: 274).

Lal (1975)'e göre *işgücü maliyetinin* düşük olması, yatırımı yapacak firma tarafından işletme maliyetlerini düşürücü bir etki yapacağından işgücü maliyetinin düşük olduğu bölgeler maliyetler açısından, DYY'leri çeken faktörler arasında yer almaktadır (Candemir, 2009: 661). Teori işgücü maliyetinin yüksek olmasının daha düşük DYY anlamına geldiğini belirtmektedir. Ücret seviyesinin yüksek olması bir bölgede ya da ülkede üretilen ürünlerin fiyatlarına artış olarak yansımaktadır. Firma ürünlerinin yüksek fiyatlar ile piyasaya girmesi, hem ülke içi piyasalar hem de uluslararası piyasalarda rekabet açısından dezavantaj sağlarken, bu durum firmanın satışlarına da olumsuz olarak yansımaktadır (Açıklalın vd., 2006: 273).

Döviz kuru ve enflasyon; ülke parasının başka bir ülkenin parası karşısında değer kaybetmesi neticesinde işçilik ve üretim maliyetleri düşeceğinden bu durum DYY'lere bölgesel fiyat avantajı sağlayacak ve ülke ekonomisine DYY girişi artacaktır (Goldberg, 2009: 1). Benzer şekilde Ahn vd. (1998) Devalüasyonun DYY'ler üzerindeki etkisinin karışık olduğuna vurgu yapmış ancak genel olarak devalüasyonun DYY'leri pozitif olarak etkilediğine değinmiştir. DYY'ler ile enflasyon arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Gumus vd. (2013) de enflasyonun yapılan yatırımlar açısından yatırımcıyı tehdit eden bir olgu olduğunu ve yatırımcıların genel olarak enflasyon oranlarında meydana gelen yükselmeyi olumsuz olarak algıladıklarını ve bu durumda yatırımlara olumsuz olarak yansıdığını belirtmiştir.

Sermaye hareketleri üzerinden alınan *vergilerin oranları* özellikle de DYY'lerden alınan vergiler, uluslararası ve ulusal iktisatçılar açısından sermaye hareketlerinin belirleyicileri bağlamında sürekli ön planda olmuş ve yüksek vergilerin DYY'leri olumsuz bir şekilde etkilediği görüşüne hâkim olmuşlardır (Blonigen, 2005: 9). Çinko ve Ak (2009) da düşük vergi oranlarının sermaye akımlarının temel belirleyicileri arasında yer aldığını belirtmiştir. Sermaye akımlarının ülke ekonomilerine girişini sağlamak isteyen ülkeler vergi konusunda yatırımcılara gerekli teşvik ve düzenlemeyi yaparak yabancı yatırımcıdan maksimum faydayı elde etme yoluna gitmektedirler. Bu açıdan düşünüldüğünde, yabancı yatırımın artması ulusal geliri arttıracak, artan ulusal gelir, vergi gelirlerini arttıracaktır. Böylelikle elde edilmek istenen vergi gelirlerine ulaşılması mümkün olacaktır. Bu açıdan politika yapıcılar hem sermaye girişlerini arttırmış olacaklar hem de elde edilmek istenen vergi gelirlerine ulaşacaklardır.

Politik ve ekonomik istikrar; aslında bu sayılan faktörlerin bütününe etki etmektedir. Bu açıdan, politik ve ekonomik istikrarı yakalamış bir ülke yabancı sermaye girişi açısından büyük avantaj sağlamaktadır. Lucas (1990), politik riskin sermaye hareketlerini kısıtlayan önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Edwards (1990) politik değişken olarak siyasi istikrarsızlık ve siyasi kutuplaşmayı ele almış ve bu değişkenlerin DYY girişlerinde önemli derecede rol oynadıkları sonucuna ulaşmıştır. Rogof ve Reinhart (2003) ise ekonomik istikrarın dışında politik istikrarın sermaye akımlarını etkileyen bir faktör olduğunu belirtmiş ve DYY gibi uzun vadeli yatırımlar açısından politik istikrarın bir ön koşul olduğunu vurgulamıştır. Çinko ve Ak (2009)'da politik ve ekonomik istikrarın sağlanamaması ile ülkenin temel makroekonomik parametrelerinde volatilitenin yüksek olacağını ve bu durumda yabancı yatırım girişlerini olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir. Ayrıca yapılan birçok ampirik çalışmanın da, ekonomik ve siyasal istikrarın sermaye hareketlerinin en önde gelen belirleyicilerinden oldukları sonucuna ulaştıklarını belirtmiştir.

Ekonomik büyüme de sermaye hareketlerini cezbeden bir başka çekici faktördür. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yakalamış oldukları yüksek ekonomik büyüme oranları sermaye hareketlerinin bu ülke ekonomilerine yönelmesinde oldukça etkilidir. Ekonomik gelişme kaydeden gelişmekte olan ülke ekonomilerine yabancı yatırımcılar bu ülkelerin göstermiş oldukları büyüme ve gelişme potansiyelinden faydalanmak için bu ülke ekonomilerine yatırımlarını arttırmaktadırlar (Gumus vd., 2013: 217).

Ticari açıklık; genel olarak ticari açıklık ticari akımları engelleyen ya da azaltan kısıtlamalara yönelik devlet politikalarının değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu politika değişikliklerinin iki şekli bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarifeler, vergiler, ek ücretler gibi değişiklikleri barındıran fiyat müdahaleleri, ikincisi ise kotaları, yasaklamaları, lisans anlaşmalarını ve ithal mevduatları kapsayan tarife dışı kısıtlama ve engellerden oluşmaktadır (Li, 2004: 560).

Ticari açıklık sermaye hareketlerini genel olarak pozitif olarak etkileyen bir unsurdur. Literatürde ülke dışına açık ekonomilerin kapalı ekonomilere göre daha fazla yabancı yatırım aldığı yönünde bir kanı oluşmuştur (Amaya ve Rowland, 2004: 24). Aynı şekilde Aksaraylı ve Tuncay (2009) da gelişmekte olan ülkelere giren sermayenin çekici faktörlerinin başında ticari açıklığın geldiğini belirtmiştir. Ticari açıklık; ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya bölünmesi yoluyla en iyi şekilde temsil edilmektedir. Bu temsilin dışında ülkeler arasında yapılan ticari ve daha farklı

anlaşmalarda ticari açıklık unsurunu temsil edebilmektedir. Ancak bu tür temsiller verilere ulaşılabilirlik açısından problem oluşturmaktadır (Amaya ve Rowland, 2004: 24).

Özelleştirme; özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki özelleştirme çalışmaları yabancı yatırımın ulusal piyasalara girişini sağlamaktadır. Ülkeler özel mülkiyet lehinde ekonomi politikaları geliştirmeye başladıkları andan itibaren bu durum her iki yabancı yatırımcının (DYY şeklinde yatırım yapan çok uluslu şirketlerin ve portföy yatırımı şeklinde yatırım yapan kurumsal ve bireysel yatırımcının) ilgisini çekmiştir. Özelleştirme ile yatırım ortamının iyileştirilmesi, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve daha etkili bir kurumsal ortamın sağlanması amaçlanmakta bu durumda uluslararası yabancı yatırımların artışına katkıda bulunmaktadır (Boubakri vd. 2011: 1).

1.3. İlgili Literatür

Türkiye'ye gelen DYY'lerin belirleyicilerinin 1980-1998 dönemi için VAR modeli kullanılarak tahmin edildiği Erdal ve Tatoğlu (2002), DYY'ler ile piyasa büyüklüğü, ticari açıklık, altyapı, piyasa etkileyciliği, iç ve dış ekonomik istikrar arasında doğrusal bir ilişki tespit etmiştir.

Kaya ve Yılmaz (2003) ise DYY'lerin 1970-2000 dönemi Türkiye için belirleyicilerini tahmin etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda askeri müdahale dönemleri ve siyasi istikrar politik değişkenler, asgari ücretlerdeki değişimler, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı, enflasyon oranı, reel döviz kurundaki değişimler, uluslararası net rezervler, grevlerle kaybolan iş günü sayısı ve kişi başına GSMH miktarı ekonomik değişkenler olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda kişi başına GSMH ve asgari ücretlerdeki değişimlerin DYY'lerin en önemli iki belirleyicisi olduğu ortaya konulmuştur.

Türkiye'deki 1976-2006 dönemi için DYY'lerin ekonomik belirleyicilerinin Çoklu Eş Bütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılarak tahminin yapılmaya çalışıldığı Yapraklı (2006) ise DYY'lerin GSYİH ve dışa açıklıktan pozitif, işgücü maliyeti, reel döviz kuru ve dış ticaret açığı değişkenlerinden negatif etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Bunların yanı sıra DYY'ler ile GSYİH ve reel döviz kuru arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Açıklık vd. (2006) ise GSMH büyümesi ile DYY'ler arasında uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Demir (2007), her iki yatırım türü (DYY ve YPY) ile GSYİH arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Benzer şekilde Mucuk ve Demirel (2009)'da DYY'ler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmiştir. Mangır, Ay ve Saraç (2012), Polonya ve Türkiye için DYY'lerin belirleyicilerinin karşılaştırmalı analizini VAR modeli ve Granger Nedensellik Analizi ile 2000:4-2009:12 dönemini kapsayacak şekilde yapmıştır. Çalışma sonuçları Polonya ekonomisi için piyasa büyüklüğünün ve ticari açıklığın DYY'ler ile pozitif bir korelasyona sahip olduğunu, Türkiye için ise bu iki değişken ile DYY'ler arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'deki DYY'ler ile seçilmiş makroekonomik değişkenlerin arasındaki ilişkinin 1970-2005 dönemi için ortaya konmaya çalışıldığı Karagöz (2007)'de DYY'ler ile piyasa hacmi (GSYİH), ticari dışa açıklık, beşeri sermaye, altyapı, politik istikrar arasındaki uzun dönem ilişkisi Eş Bütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Analizi ile incelenmiş ve DYY miktarı ile ticari dışa açıklık ve DYY'lerin bir dönem gecikmeli değerleri ile anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Benzer şekilde Koyuncu (2010)'da seçilmiş makroekonomik değişkenlerin DYY girişleri üzerindeki etkisini 1990-2009 dönemi Türkiye ekonomisi için Yapısal VAR Analizi ile ölçülmeye çalışmış ve DYY girişlerinin önceki dönem DYY miktarı, GSYİH, ticari dışa açıklık ve net uluslararası rezervlerdeki olumlu değişimlerden anlamlı olarak etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Batmaz ve Tunca (2007) ise DYY'lerin bölgesel belirleyicilerini 1992-2003 dönemi için VAR Modeli ve Eşbütünleşme Analizi ile tahmin etmeye çalışmış ve GSYİH, altyapı yatırımları ve ekonomik açıklık değişkenleri ile DYY'ler arasında pozitif, faiz oranları, döviz kuru ve işçi ücretleri arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Aytekin (2011) ise En Küçük Kareler Yöntemini kullanarak 1998-2010 dönemi için DYY'ler ile GSYİH büyüme hızı ile net uluslararası rezervler ve tasarruf mevduatı faiz oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit ederken; dış borç stoku değişkeni ile negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

En Küçük Kareler yöntemi ile 1980-2003 dönemi için Türkiye'ye gelen DYY'lerin belirleyicilerinin tahmininin yapıldığı Kar ve Tatlısöz (2008), uluslararası net rezervler, gayrisafi milli hâsıla, dışa açıklık oranı, elektrik enerjisi üretim endeksi ve yatırım teşvikleriyle DYY'ler arasında pozitif yönlü bir ilişki, reel döviz kuru ve işgücü maliyetleri arasında negatif bir ilişki olduğunun tespitini yapmıştır. Sermaye hareketlerinin belirleyicilerinin yanı sıra, Düzgün (2008) DYY'ler ile yurt içi yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmiş ve bu ilişkinin yönünün yurt içi yatırımlardan DYY'lere doğru olduğunu belirtmiştir. Örnek (2008) ise yabancı sermaye girişleri ile yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve doğrudan yatırımların yurtiçi tasarrufları uzun ve kısa dönemde de pozitif etkilediği, kısa vadeli yatırımların ise uzun ve kısa dönemde yurtiçi tasarrufları negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca kısa vadeli yatırımlar ile doğrudan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dünyanın en büyük ikinci DYY'sini alan Çin'de 1986:1-1998:4 dönemi çeyreklik verileri ile VAR modeli kullanılarak DYY büyüme oranı ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği Shan (2002)'ye göre DYY'lerin büyüme oranını en iyi açıklayan makroekonomik değişken GSYİH büyüme oranı (%32) olmuştur. Bu değişkeni sırası ile DYY büyüme oranının geçmiş değerleri (%21), işgücü maliyeti (%18), bölgesel gelişim değişimleri (%16) ve döviz kuru değişimi (%5) takip etmiştir. Sri Lanka'da makroekonomik değişkenler ile DYY girişlerindeki değişim arasındaki ilişkinin incelendiği Wijeweera ve Mounter (2008), DYY'leri etkileyen en önemli değişkenin ücretler olduğunu, GSYİH ile DYY'ler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu, dış ticaret hacminin DYY'leri pozitif etkilediğini, döviz kurunun ve faiz oranının biriken etkilerinin DYY'ler açısından negatif yönde olduğunu belirtmiştir.

Nonnemberg ve Mendonca (2004) ise gelişmekte olan ülkelere gelen DYY'lerin belirleyicilerini Panel Veri Analizi ile tahmin etmeye çalışmıştır. 1975-2000 dönemini kapsayan çalışma; eğitim ve ticari açıklığın yanı sıra ülkelerin makroekonomik performanslarını ortaya koyan enflasyon, büyüme oranı gibi değişkenlerinde DYY'ler ile yakın ilişkili olduğunu tespit etmiş, ayrıca hisse senedi piyasası performansı ile DYY'lerin ilişkili olduğu, GSYİH'nin DYY'leri etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Janicki ve Wunnava (2004), Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkeler (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya) için DYY'lerin belirleyicilerini tahmin etmeye çalışmış ve ekonomik büyüklük, işçi maliyeti ve ticari açıklık gibi değişkenleri DYY'lerin belirleyicileri olarak saptamıştır. Ocaya vd. (2013)'de Ruanda'da GSYİH ve DYY'ler arasındaki ilişkiyi VAR modeli kullanılarak ortaya koymaya çalışmış ve iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmiştir. GSYİH'deki değişimlere DYY'lerin tepki gösterdiği, ancak DYY'lerdeki değişimlere GSYİH'nin herhangi bir tepki göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Hara ve Razafimahefa (2005) ise Japonya ekonomisi 1980-2001 dönemi için piyasa büyüklüğü, döviz kuru oynaklığı, fiyat hareketleri, yeni tesis kurma maliyeti ve yatırım dereğülasyonu gibi değişkenlerin DYY'lerin önemli belirleyicileri olduklarını belirtmiştir. Malezya imalat sektörüne En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak 1980-2000 dönemi için DYY'leri belirleyen faktörlerin tespiti için yapılan Tsen (2006) bu amaç doğrultusunda dört farklı model tahmin etmiştir. Tahmin edilen modellere göre; iyi eğitim ve alt yapının DYY'leri pozitif etkilediği, ücretlerde, faiz oranlarında, enflasyonda meydana gelen artışın DYY'leri olumsuz

etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yine Malezya ekonomisi için yapılan bir başka çalışmada Yol ve Teng (2009) DYY'lerin Malezya ekonomisi için yurtiçi belirleyicilerini Hata Düzeltme Modeli ile 1975-2006 dönemi için tahminini yapmış ve DYY'lerin reel döviz kurundan, GSYİH büyümesinden ve altyapıdan pozitif, ihracattan ise negatif etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca Kısa dönemde DYY'lerin kendi gecikmeli değerlerinden, GSYİH büyümesinden, altyapı ve ihracattan negatif, reel döviz kuru ve ticari açıklık değişkenlerinden pozitif etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

DYY'lerin belirleyicilerinin tahmin edildiği Yeo vd.(2008), 1993-2006 dönemi için Kore'de hizmet sektörüne gelen DYY'lerin belirleyicilerinin DYY yatırımı yapan 12 ana ülke bağlamında Panel Veri Analizi kullanılarak tahmin etmeye çalışmış ve DYY'lerin ana belirleyicilerinin işgücü maliyeti, piyasa büyüklüğü, ticari açıklık ve ekonomik işbirliklerinin olduğunu, bunların yanı sıra regülasyonların DYY'leri negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Azam (2009) Ermenistan, Kırgızistan ve Türkmenistan için DYY'lerin ekonomik belirleyicilerini En Küçük Kareler yöntemi ile 1991-2009 dönemi için tahmin etmeye çalışmış ve genel olarak piyasa büyüklüğünün ve kalkınma yardımlarının DYY'leri pozitif etkilediği, enflasyonun ise negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ürdün ekonomisi için DYY'lerin belirleyicilerinin Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli ile tahmin edildiği Khrawish ve Siam (2010) ise DYY'lerin belirleyicilerini ekonomik açıdan; GSYİH, yıllık enflasyon oranı GSYİH büyüme oranı, bütçe dengesi ve ödemeler dengesi olarak tespit ederken, finansal açıdan; dış borç ve döviz kuru olarak tespit etmiştir. Panel Veri Analizi kullanılarak BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerindeki DYY'lerin belirleyicilerinin tahminin yapıldığı Vijayakumar ve Sridharan (2010) ise bu belirleyicileri piyasa büyüklüğü, altyapı, döviz kuru ve sermaye oluşumu olarak tespit etmiştir. Ayrıca ekonomik istikrar (enflasyon), büyüme (sanayi üretimi) ve ticari açıklığın DYY'ler üzerinde önemsiz oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Jafarnejad vd. (2009), İran ekonomisi için DYY'ler ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. DYY'ler ile GSYİH, kişi başına milli gelir ve ticari açıklık arasında anlamlı pozitif bir etki bulurken, diğer taraftan enflasyon, petrol üretimi değişkenleri ile negatif yönlü bir korelasyon bulmuştur. Ayrıca piyasa büyüklüğü, altyapı, eğitim, araştırma ve geliştirme gibi değişkenlerin DYY'lerin ülke ekonomisine gelmesindeki önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. DYY'leri yakından etkileyen makroekonomik değişkenlerin incelendiği Hasen ve Gianluigi (2009) ise Magrip bölgesinde bulunan ülkeler (Libya, Tunus, Cezayir, Fas) için Panel Veri Analizini kullanarak DYY'leri yakından etkileyen değişkenleri incelemiş ve GSYİH'deki büyüme oranı, enflasyon oranı ve kamu harcamaları gibi değişkenleri DYY'leri yakından etkileyen değişkenler olarak saptamıştır. Zekiwoş (2012) ise Afrika ülkeleri için DYY'lerin belirleyicilerini ticari açıklık, GSYİH, enflasyon ve DYY'lerin bir dönem gecikmeli değerleri olarak tespit etmiştir.

Azam ve Lukman (2010), Hindistan, Endonezya ve Pakistan için DYY'lerin belirleyicilerini 1971-2005 dönemi için En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin etmiştir. Piyasa büyüklüğü, dış borç, ticari açıklık, yurt içi yatırımlar ve fiziksel altyapı DYY'lerin önemli belirleyicileri olarak tahmin edilmiştir. Benzer şekilde Pakistan ekonomisi için DYY'lerin belirleyicilerini Khan ve Nawaz (2010) tahmin etmiş ve GSYİH büyüme oranı, ihracat, toptan eşya fiyatları, döviz kuru, ithalattan alınan gümrük vergilerinin DYY'leri pozitif etkilediği, bunların dışında döviz kurunun ise DYY'leri negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. DYY'ler ile ücretler arasındaki ilişkinin Romanya ekonomisi için incelendiği Mutascu ve Fleischer (2010) ücretlerde meydana gelen düşüşün DYY'leri arttırmadığını, DYY'lerde meydana gelen artışın ise ücretleri arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. En Küçük Kareler Yöntemi ve Genişletilmiş Doğrusal Model kullanılarak 1980-2007 dönemi için Afrika'nın DYY girişlerinin belirleyicilerinin tahmin edilmeye çalışıldığı Anyanwu (2011) ise piyasa büyüklüğü, ticari açıklık, sanayi işbirlikleri, doğal kaynakların ve tüketim harcamalarının DYY girişlerini pozitif yönde etkilediğini belirtirken, finansal gelişmenin ise DYY girişlerini negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Mohammadvandnahidi vd. (2012) ise reel döviz kuru, ticari açıklık ve altyapının DYY'ler üzerindeki etkisini İran ekonomisi 1975-2007 dönemi için Sınır Testi (ARDL) yaklaşımı ile test etmeye çalışmıştır. Ticari açıklık, reel döviz kuru ve altyapının uzun dönemde DYY'leri önemli bir şekilde açıkladığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca savaş ve devrim olaylarının DYY'leri negatif etkilediğini belirtmiştir.

Lo vd. (2013) net DYY girişlerinin piyasa büyüklüğü (kişi başına GSYİH), beşeri sermaye düzeyi ve döviz kuru tarafından belirlenmekte olduğunu ve bu değişkenlerin net DYY girişlerini pozitif yönde etkilediklerini ortaya koymuştur. Al-Eitan (2013) ise Ürdün ekonomisi için DYY ile uzun dönemde GSYİH, enflasyon oranları ve menkul kıymetler borsası arasında anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

DYY'lerin belirleyicilerinin teorik altyapısının belirtildiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu Dunning (1993)'ü referans göstererek yapılmıştır. Dunning (1993), DYY'lerin ülke ekonomilerine girişlerinde üç türünün olduğunu açıklamaktadır. Bunlardan ilki pazar odaklı DYY'lerdir. Pazar odaklı DYY'ler bölgesel ve yerel pazarlara hizmet etme amacı ile yapılmaktadır. Bu tür DYY'ler için pazar büyüklüğü ve pazarın cazibesi, yerel üretim ve DYY yatırımını alan ülkenin ekonomisi önemli rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra vergiler, ulaşım masrafları gibi unsurlarda bu yatırımları teşvik eden unsurlar arasında yer almaktadır. DYY'lerin ikinci türü ise kaynak odaklı DYY'lerdir. Bu tür DYY'ler ise yatırımı yapan ülkede bulunmayan ya da bulunsun bile yüksek maliyetlerle elde edilebilecek kaynakların temini açısından yapılan maliyetleri düşürücü etki sağlayan yatırımlardır. Doğal kaynaklar, ucuz hammadde, ucuz üretim maliyeti gibi unsurlar bu tür DYY'leri ülke ekonomilerine çeken unsurlardır. DYY'lerin üçüncü türü ise verimlilik odaklı DYY'lerdir. Bu tür DYY'lerin iki formda olduğunu bunlardan ilkinin yeteneksiz ya da az yetenekli işgücünün bulunduğu ülkelere yapılan ve üretim maliyetlerini yüksek oranda düşürücü yatırımlardan oluştuğunu, ikincisinin ise ticari birlik alanlarının olduğu ve karşılıklı yatırım avantajlarının sağlandığı bölgelere yapılan yatırımlar olarak belirtmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Dunning (1993) ülke ekonomilerine giriş yapan DYY'lerin pazarın cazibesi, ucuz üretim maliyeti, ticari ve bölgesel anlamda dışarıya açıklık, yatırımı alan ülke ekonomisinin istikrarı gibi faktörlere göre ülke ekonomilerine giriş yaptığını belirtmektedir. Bu faktörleri ele alarak DYY'lerin belirleyicilerinin tahmin edildiği Kar ve Tatlısöz (2008), Demirhan ve Masca (2008), Erdal ve Tataloğlu (2002), Yapraklı (2006), Wijeweera ve Mounter (2008), Shan (2012), Yeo vd. (2008), Yol ve Teng (2009), Vijayakumar vd. (2010) gibi çalışmalarda referans alınarak, DYY'lerin belirleyicilerinin tahmini için oluşturulacak modelde açıklayıcı değişken olarak, GSYİH, ticari açıklık, enflasyon ve işçi maliyetleri değişkenleri kullanılacaktır. GSYİH değişkeni pazar büyüklüğünü, işçi maliyetleri değişkeni üretim maliyetini, enflasyon oranı risk unsurunu, ticari açıklık değişkeni ise ticari serbestleşmeyi temsilen modelde kullanılmıştır.

2.1. Veri Seti

Kullanılacak değişkenler 1991:Q4-2014:Q3 dönemini kapsayacak şekilde üç aylık serilerden oluşmaktadır. Değişkenler doğrudan yabancı yatırımlar FDI, gayri safi yurt içi hâsıla GDP, ticari açıklık OPENS, enflasyon INF, birim işçi maliyeti LABCOST kısaltmaları ile kullanılmış olup, tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınıp LFDI, LGDP, LOPENS, LINF, LLABCOST kısaltmaları ile kullanılmıştır. GDP, LABCOST, OPENS, değişkenleri <http://stats.oecd.org/> internet adresinden alınırken INF değişkeni ise <http://www.imf.org/> internet adresinden alınmıştır. FDI değişkeni ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri dağıtım

sisteminden alınmıştır. FDI ve GDP değişkenleri ABD doları cinsinden çalışmaya alınırken, ticari açıklık değişkeni ((İthalat + İhracat) / GSYİH) formülasyonundan yararlanılarak çalışmaya alınmıştır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada serilerin durağanlığı Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile sınanmıştır. Sonrasında, DYY'lerin ekonomik belirleyicilerinin tahmini için Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi yapılmış ve elde edilen uzun dönem ilişkisi sonrasında katsayıların tahmin edilebilmesi aşamasına geçilmiştir. Uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini için Dinamik En Küçük Kareler (DEKK) yöntemi kullanılmıştır.

2.2.1. Kapetanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Zaman serilerinde durağanlık incelenirken, meydana gelen yapısal kırılmaların dikkate alınmaması Perron (1989)'un belirttiği birçok problemi beraberinde getirmektedir. Ancak Perron'un bu çalışmasında meydana gelen yapısal kırılma araştırmacı tarafından dışsal olarak belirlenmektedir. Yapısal kırılmanın araştırmacı tarafından dışsal olarak belirlenmesi beraberinde yanlış yapısal kırılmanın belirlenmesi gibi sorunları getirmektedir. Bu nedenle, Ziwot-Andrews ve Lumsdaine Papell birim kök testleri ekonometri literatürüne kazandırılmıştır. Bu testler yapısal kırılma tarihlerini içsel olarak belirlemelerine rağmen kırılma sayısının dıştan belirlenmesi bu testlerinde eksikliğini ortaya koymaktadır. İki yapısal kırılmaya sahip bir sürecin tek yapısal kırılmaya izin veren bir birim kök testi ile analiz edilmesi elde edilen bulguların hatalı olmasına neden olabilir (Murat, vd., 4: 2013). Bu nedenle, Kapetanios (2005), Ziwot Andrews (1992) ve Lumsdaine-Papel (1997) testlerini geliştirerek yeni bir birim kök testi literatüre kazandırmıştır. Bu test sayesinde kırılma sayısı ve tarihi dışsal olarak değil de içsel olarak belirlenmekte ve diğer yapısal kırılmalı testlerde sorun teşkil edebilecek unsurlar ortadan kaldırılmaktadır (Yılancı, 2013: 103). Bu test ile analizi yapacak olan kişi maksimum kırılma sayısı belirleyerek, uygun kırılma sayısı içsel olarak belirlenecektir. Bu nedenle, bu çalışmada diğer yapısal kırılmalı testlerden daha üstün bir test olması ve uygun kırılma sayısını içsel olarak belirleyebildiğinden Kapetanios çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır.

Bu testin yapılması aşamasında kullanılan model aşağıdaki şekildedir.

$$y_t = \mu_0 + \mu_1 t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \phi_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m \varphi_i DT_{i,t} + e_t \quad (1)$$

$$DU_{i,t} \begin{cases} 1 & t > TB \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad DT_{i,t} \begin{cases} t - TB & t > TB \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (2)$$

Bu testin temel hipotezi serinin birim kök içerdiği, alternatif hipotezin ise serinin m kırılmalı ancak durağan olduğudur.

$$H_0 : \alpha = 1$$

$$H_a : \alpha < 1$$

Bu testin işleyişi şu şekilde gerçekleşmektedir (Kapetanios, 2005: 127).

- İlk olarak tek bir kırılma tüm örnek boyunca belirli bir kırılma sayısını elde edebilmek için aranır ve H_0 hipotezine ait t-istatistikleri elde edilir.
- Kalıntı kareler toplamının (KKT) en düşük olduğu model ile ilgili yapısal kırılmanın tarihi seçilir.
- Tahmin edilen ilk kırılma tarihi modele eklenerek ikinci yapısal kırılma tarihi aranır ve $\alpha = 1$ için t-istatistikleri hesaplanır. Kırılma tarihinin belirlenmesi yine en düşük KKT bulunarak hesaplanır ve yapılan bu işlemler m kırılma sayısı elde edinceye kadar devam ettirilir. Bu işlemler sonrasında uygun kırılma sayısı en düşük t istatistiğini veren kırılma sayısı olarak belirlenir.

Modele ait kalıntı kareler toplamı şu şekilde hesaplanmaktadır (Kapetanios, 2005:

$$127). KKT = \sum_{t=k+2}^T \left(y_t - \hat{\mu}_0 - \hat{\mu}_1 t + \hat{\alpha} y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \hat{\delta}_i \Delta y_{t-i} + \hat{\phi}_1 DU_{1,t} + \hat{\phi}_1 DT_{1,t} \right)^2 \quad (3)$$

2.2.2. Maki Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

Ekonomik değişkenler arasındaki denge ilişkisini ortaya koymak genellikle eşbütünleşme testleri ile gerçekleştirilmektedir ve bu ilişkilerde genellikle yapısal kırılmalar mevcuttur. Bu yapısal kırılmalar politik değişikliklerden, ekonomik birimlerin davranışlarından ya da ekonomik şoklar neticesinde gerçekleşebilmektedir. Yapısal kırılmalar değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde kurulan modelin performansını önemli ölçüde azaltmaktadır. Engle and Granger (1987) ve Johansen (1988, 1991) gibi standart, yapısal kırılmaları göz önüne almayan eşbütünleşme testlerini kullandığımızda Gregory vd. (1996)'nın da belirttiği gibi hatalı sonuçlar elde edilebilmektedir. Ayrıca bu tür testler yapısal kırılmaları dikkate almadığından, yapısal kırılmalı bir süreçte eşbütünleşme ilişkisini bulamamaktadırlar. Bu dezavantajın üstesinden gelmek için Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme vektöründe yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşme testini literatüre kazandırmışlardır. Hatemi-J (2008) ise Gregory ve Hansen'in tek yapısal kırılmaya izin veren modelini daha da geliştirerek iki yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşme testini literatüre kazandırmıştır (Maki, 2012: 2011).

Kapetanios (2005), Zivot Andrews ve Lumsdaine Papell testlerine yapısal kırılma sayılarının dışsal belirlenmesine eleştiri getirerek literatüre yeni bir birim kök testi kazandırmıştır. Aynı şekilde Maki (2012)'de Gregory Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) testlerini benzer şekilde eleştirip, yapısal kırılma sayısının içsel olarak belirlendiği Maki eşbütünleşme testini ekonometri literatürüne kazandırmıştır. Bu açıdan Maki (2012) testi Gregory Hansen ve Hatemi-J testlerinin çok kırılmaya izin verecek şekilde genişletilmiş hali olarak düşünülebilir (Yılancı, 2013: 187).

Maki (2012) testi diğer testlere göre beş tane yapısal kırılmaya izin vermekte ve yapısal kırılma sayısını içsel olarak belirlemektedir. Özellikle eşbütünleşmenin yapılacağı süreçte üç ve daha fazla yapısal kırılma söz konusu ise, bu yöntem Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) yöntemlerinden daha üstündür (Maki, 2012: 2011).

Bu testte temel olarak aşağıdaki dört modelden birisi ele alınmaktadır (Maki, 2012: 2012):

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (4)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta' x_t D_{i,t} + u_t \quad (5)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta' x_t D_{i,t} + u_t \quad (6)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta' x_t D_{i,t} + u_t \quad (7)$$

Modellerde yer alan y ve x 'ler $I(1)$ yani fark durağan değişkenleri göstermekte olup, k maksimum kırılma sayısını göstermektedir. D ise kukla değişken olup, Maki (2012) kukla değişkeni;

$$D_i = \begin{cases} 1 & t > T_B \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad \text{şeklinde tanımlanmış olup, } T_B \text{ kırılma zamanını göstermektedir.}$$

- Model 0 yani 4 numaralı denklem, düzey değişimli model ve sabit terimde ve eğimde kırılma olup, trendsiz model.
- Model 1 yani 5 numaralı denklem, rejim değişimi modeli, sabit terim ve eğimde kırılma var, trendsiz model.
- Model 2 yani 6 numaralı denklem, trendli rejim değişim modeli, sabit terimde, eğimde ve trendde kırılma var, trendli model.
- Model 3 yani 7 numaralı denklem, düzey, trendde ve bağımsız değişkenlerde değişime izin veren model, sabit terimde, eğimde ve trendde kırılma var.

Testin hipotezleri;

H_0 = Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme yoktur.

H_1 = Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme vardır.

İlgili hipotezleri test etmek için gerekli kritik değerler Maki (2012)'de verilmiştir. Hesaplanan değer ilgili kritik değerlerden küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olduğu, yani bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmektedir.

2.2.3. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi

Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DEKK) değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü ve derecesini tespit etmek maksadı ile geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu yöntemde değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla tek bir eşbütünleşme vektörü kullanılmaktadır (Stock ve Watson, 1993: 784).

Stock ve Watson (1993)'ün geliştirmiş olduğu bu yöntem bağımsız değişkenlerin farklarını içeren ve küçük örneklerde de kullanılabilen bir yöntemdir. Ayrıca bu yöntem bağımsız değişkenler arasındaki içsellik ve ardışık bağımlılık sorunu olması durumunda bile güçlü tahminler üreten bir yöntemdir. Bu yöntem kullanılan değişkenlerin durağanlık seviyelerini $I(0)$, $I(1)$ ve $I(2)$

türünde değişkenleri bir arada kullanabilmeye imkân tanınması açısından diğer yöntemlere göre üstünlük göstermektedir (Esteve ve Martinez-Zahonero, 2006: 273).

Stock ve Watson (1993)'ün geliştirmiş olduğu DEKK modeli şu şekildedir (Camacho-Gutierrez, 2010: 8)

$$Y_t = \beta_0 + \vec{\beta}X + \sum_{j=-q}^p \vec{d}_j \Delta X_{t-j} + u_t \quad (8)$$

Y_t = Bağımlı değişken

X = Açılmalı değişkenler matrisi

$\vec{\beta}$ = Eşbütünleşme vektörü, uzun dönemdeki kümülatif çarpanlar yada X ' de meydana gelen değişimin Y üzerinde meydana getireceği etki

p = Gecikme uzunluğu

q = İlerleme uzunluğu

Denklem 8'deki gecikme ve ilerleme terimleri, stokastik hata terimlerini stokastik açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen geçmiş tüm değişikliklerden ayrı tutma amacına sahiptir. Modelin bu şekilde işliyor olması birim kök testlerinin tahmin edilen EKK regresyonun artıkları ile ilgili sahte regresyonu test etmek amacıyla geliştirildiğini göstermektedir.

3. BULGULAR

3.1. Kapetanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Tablo 2'de Kapetanios çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları verilmektedir. Kapetanios birim kök testinde uygun kırılma sayısı en küçük T-ist değerini alan kırılma olarak belirlenmektedir. Tablo 2'ye göre tüm değişkenler için uygun kırılma sayısı bir olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Kapetanios (2005) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

LFDI	T- ist.	LGDP	T- ist.	LLABCOST	T-ist.	LOPENS	T-ist.	LINF	T-ist.
1 Kırılma	-4.5461*	1 Kırılma	-3.8031*	1 Kırılma	-3.9983*	1 Kırılma	-4.2313*	1 Kırılma	-5.0226*
2 Kırılma	-5.7826	2 Kırılma	-4.4764	2 Kırılma	-6.9491	2 Kırılma	-5.6448	2 Kırılma	-7.1486
3 Kırılma	-10.6037	3 Kırılma	-5.7462	3 Kırılma	-8.4135	3 Kırılma	-6.7897	3 Kırılma	-10.144
4 Kırılma	-11.5112	4 Kırılma	-6.5115	4 Kırılma	-9.4104	4 Kırılma	-7.8471	4 Kırılma	-9.6720
5 Kırılma	-11.9548	5 Kırılma	-6.6404	5 Kırılma	-9.3035	5 Kırılma	-7.9122	5 Kırılma	-8.6464

Not: Kapetanios(2005)'e göre tek kırılma için kritik değer, %5 için -5,081'dir. *En küçük T-istatistiği değeri

Kapetanios testinin temel hipotezi yani H_0 : Seri birim köklüdür. Alternatif hipotez ise H_1 : Seri kırılmayla birlikte durağandır. Değişkenlerin durağanlıklarını test etmek için Kapetanios (2005)'deki kritik değerlere bakılarak serilerin durağanlıklarına karar verilmektedir. Kapetanios (2005) testinin tek kırılma için % 5'deki kritik test istatistiği -5.081'dir. Tek kırılmadaki tüm değişkenlerin T istatistikleri kritik test istatistiğinden mutlak değer olarak küçüktür. Buna göre LFDI, LGDP, LINF, LOPENS ve LLABCOST değişkenlerinin hepsinin birim köklü yani I(1) oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Kırılmanın Olduğu Gözlemler

LFDI	KOG	LGDP	KOG	LLABCOST	KOG	LOPENS	KOG	LINF	KOG
1K	55	1K	49	1K	10	1K	51	1K	23
2K	41,55	2K	49,37,	2K	10,38	2K	51,68,	2K	23,38
3K	55,41,31	3K	49,37,66	3K	10,38,27	3K	51,68,38	3K	23,38,10
4K	55,41,31,69	4K	49,37,66,17	4K	10,38,27,77	4K	51,68,38,27	4K	23,38,10,82
5K	55,41,31,69,11	5K	49,37,66,17,27	5K	10,38,27,77,62	5K	51,68,38,27,13	5K	23,38,10,82,72

Tablo 3'de KOG ile belirtilen sütunda serilerin hangi gözlemlerde kırılmaya uğradıkları gösterilmektedir. Buna göre LFDI (2005Q2), LGDP(2003Q4), LLABCOST(1994Q1), LINF(1997Q2), LOPENS(2004Q2) tarihlerinde kırılmaya uğramıştır. Bu tarihler genel olarak değerlendirildiğinde kırılmaların özellikle kriz dönemleri öncesi ve sonrasında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 4. Farkı Alınmış Serilerin Birim Kök Testi Sonucu

Δ LFDI	T- ist.	Δ LGDP	T- ist.	Δ LLABCOST	T- ist.	Δ LINF	T- ist.	Δ LOPENS	T- ist.
1 Kırılma	-10.63	1 Kırılma	-6.198*	1 Kırılma	-9.661*	1 Kırılma	-9.849*	1 Kırılma	-6.2867*
2 Kırılma	-11.05	2 Kırılma	-6.862	2 Kırılma	-9.715	2 Kırılma	-11.752	2 Kırılma	-6.818
3 Kırılma	-11.00	3 Kırılma	-10.53	3 Kırılma	-9.6913	3 Kırılma	-11.992	3 Kırılma	-7.882
4 Kırılma	-8.655	4 Kırılma	-10.66	4 Kırılma	-9.9056	4 Kırılma	-12.697	4 Kırılma	-8.496
5 Kırılma	-8.596*	5 Kırılma	-11.59	5 Kırılma	-9.8870	5 Kırılma	-12.660	5 Kırılma	-9.100

Not: * En küçük T istatistiği değeri

Farkı alınmış serilerin birim kök testi sonuçlarının verildiği Tablo 4 incelendiğinde, Kapetanios (2005) testinin %5’deki kritik değerleri tek kırılma için -5.081, beş kırılma için -8.343’tür. Bu durumda farkları alınan serilerin hepsinin birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir. Yani seriler içerisinde I(2) değişken olmadığı tespit edilmiştir.

3.2. Maki Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Testi

LFDI= (LGDP, LINF, LOPENS, LLABCOST) şeklinde kurulan model de Maki (2012) eşbütünlüşme testi ile bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki incelenmiş ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünlüşme testi sonuçlarına göre elde edilen sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Yapısal Kırılma Tarihleri	Kritik Değerler		
			% 10	% 5	% 1
Model 0	-6.58**	1993Q3, 2005Q1, 2006Q4, 2008Q2, 2013Q1	-6.039	-6.306	-6.856
Model 1	-8.11***	2005Q1	-5.805	-6.055	-6.556
Model 2	-11.4***	2000Q3, 2005Q2, 2009Q1	-8.004	-8.292	-8.895
Model 3	-11.7***	2001Q2, 2005Q2	-8.865	-8.254	-7.977

Not: Kritik Değerler Maki (2012), Tablo 1’den alınmıştır. **(%10,%5) önem derecesine göre bir eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını, ***(%10,%5,%1) önem derecesine göre bir eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir.

Yapılan testte maksimum 5 yapısal kırılmaya izin verilmiştir. Ancak Model 0 beş kırılma bulurken, Model 1, tek kırılma, Model 2 üç kırılma, Model 3 ise iki kırılma tespit etmiştir. Maki (2012) eşbütünlüşme testinin hipotezleri, H_0 : Yapısal kırılmalar altında seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur. H_1 : Yapısal kırılmalar altında seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi vardır şeklindedir. Yapılan test sonuçlarına göre T-ist < kritik değer olduğundan temel hipotez red edilerek, alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani seriler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünlüşme ilişkisi söz konusudur.

Yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, Türkiye’de meydana gelen şokları yapısal kırılma tarihlerinin genel olarak yansıttığı görülmektedir. Seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin tespit edilmesi serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Bu açıdan bir değerlendirme yapacak olursak, DYY’lerin uzun dönemde Türkiye ekonomisine girişinde GSYİH, enflasyon, birim işçi maliyeti ve ticari açıklığın etkili olduklarını ve DYY’lerin ülkemiz ekonomisine girişinde bu değişkenlerin belirleyici rol üstlendiklerini söyleyebiliriz.

3.3. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi

Kurulan modelde Maki (2012) eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiş ve bu ilişkinin yönünü ve kuvvetini test etmek amacı ile DEKK yöntemi ile eşbütünleşme katsayılarının tahmini Model 0 ve Model 2'ye göre tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Model 0	Katsayı	t-ist.	Olasılık D.	Model 2	Katsayı	t-ist.	Olasılık D.
LGDP	0.91723	3.31325	0.0015	LGDP	6.9955	2.490166	0.0157
LINF	-0.203966	-1.675316	0.0992	LINF	-0.29578	-2.653410	0.0103
LLABCOST	0.254713	0.28961	0.77314	LLABCOST	1.57238	2.046585	0.0452
LOPENS	1.94957	3.75436	0.00040	LOPENS	2.33453	2.11387	0.0388
1993Q3	-1.322787	-1.076898	0.285984	C	-84.5561	-2.236184	0.0292
2005Q1	-0.208779	-0.279070	0.781183	@TREND	-0.08870	-4.122605	0.0001
2006Q4	1.25163	1.69736	0.094988	2000Q3	-0.454513	-0.766030	0.4468
2008Q2	-0.44242	-0.432243	0.66716	2005Q2	-0.771157	-1.451933	0.1519
2013Q1	-0.510529	-0.692025	0.49168	2009Q1	0.126489	0.168412	0.8668
R^2	0.884016	DW	1.798842	R^2	0.900500	DW	1.887611

Uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının Model 0 ve Model 2'ye göre tahmini yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir. Model 0'a göre LGDP, LINF ve LOPENS değişkenlerinin katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. LLABCOST değişkeninin ise LFDI'ı pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız etkilediği görülmektedir. Diğer değişkenlerde ise LFDI'ı en yüksek oranda LOPENS'in 1.94'lük bir kat sayı pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Sonrasında 0.91'lik bir kat sayı ile LGDP'nin LFDI'ı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. LINF ise LFDI'ı negatif yönde -0.20'lik bir kat sayı ile etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifade ile LOPENS'da meydana gelen yüzde birlik artış LFDI'ı %1.94 civarında arttırmaktadır, LGDP'deki yüzde birlik artış LFDI'ı % 0.91 arttırmaktadır, LINF'deki yüzde birlik artış ise LFDI'ı %0.20 civarında azaltmaktadır.

Model 0'a göre genel bir değerlendirme yapacak olursak, DYY'lerin Türkiye ekonomisine girişinde modele dâhil edilen değişkenler çerçevesinde en etkili değişken ticari açıklık olurken, ikinci sırada GSYİH yer almaktadır. Ayrıca enflasyonda meydana gelen artışlar DYY girişlerini negatif etkilemekte ve DYY'lerin ülke ekonomisine girişinde olumsuz bir hava oluşturmaktadır. Bu modelde birim işçi maliyeti değişkeni DYY girişlerine pozitif etki etmekte ancak bulunan değer istatistiksel olarak anlamsızdır.

Sabitli ve trendli olarak tahmin edilen Model 2’den elde edilen sonuçlar incelendiğinde; LGDP, LINF, LOPENS ve LLABCOST değişkenlerinin katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Model 2’ye göre LINF değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin DYY girişlerini pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiledikleri görülmektedir. Bu modelde en yüksek katsayıya 6.99 değeri ile LGDP sahip iken sonrasında en önemli değişkenler LOPENS (2.33), LLABCOST (1.57) ve LINF (-0.29) olmuştur.

Model 2’ye göre; LGDP’de meydana gelen yüzde birlik artış DYY girişlerinde %6.99’luk bir artış meydana getirecektir. LOPENS’da meydana gelen yüzde birlik artış DYY girişlerinde %2.33’lük bir artış meydana getirecektir. LLABCOST’da meydana gelen yüzde birlik artış DYY girişlerinde %1.57’lik bir artış meydana getirecektir. LINF’da meydana gelecek yüzde birlik artış ise DYY girişlerinde %0.29’luk bir azalış meydana getirecektir.

4. SONUÇ

Ülke ekonomileri açısından büyük önemi olan uluslararası sermaye hareketleri, yatırım ve tasarruflar için ek finansman kaynağı olmakla birlikte, ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağlayan önemli girdi kalemleridir. Bu açıdan uluslararası sermaye hareketlerinin ülke ekonomilerini tercihinde etkili olan ekonomik faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca bu faktörlerin yabancı sermayeyi ne ölçüde ve nasıl etkiledikleri politika yapıcılara karar verme noktasında ışık tutmakta ve daha sağlam ekonomik temeller üzerine oturmuş bir ülke için gereklilik oluşturmaktadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ülkemize giriş yapan DYY’lerin ekonomik belirleyicilerinin pazar büyüklüğü, ticari serbestleşme, risk unsuru ve üretim maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

İlk modelde üretim maliyetini temsilen modele alınan birim işçi maliyeti dışındaki tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı oldukları ve pazar büyüklüğünü temsilen modele alınan GSYİH’nın ve ticari serbestleşmeyi temsilen modele alınan ticari açıklığın DYY girişlerini pozitif ve kuvvetli bir şekilde etkiledikleri, risk unsurunu temsilen modele alınan enflasyonun ise DYY girişlerini negatif etkilediği saptanmıştır.

İkinci modelde ise elde edilen katsayıların tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı zamanda, birim işçilik maliyeti değişkeni dışında, tüm katsayıların işaretleri de beklentilerle uyumludur. Zira ikinci modele göre; GSYİH, ticari açıklık ve birim işçi maliyeti değişkenleri DYY girişlerini pozitif etkilerken, risk unsurunu temsilen modele konan enflasyon oranı, DYY girişlerini negatif etkilemektedir. Ayrıca, bu modele göre pazar büyüklüğü DYY girişlerini etkileyen en önemli faktör olarak dikkat çekmektedir. Elde edilen sonuçlar; Erdal ve Tataloğlu (2002), Kaya ve Yılmaz (2003), Apaydın (2010), Yapraklı (2006), Shan (2002), Wijeweera ve Mounter (2008), Wunnava (2004), Tsen (2006) çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan birim işçi maliyetinin istatistiksel olarak anlamlı olan katsayısının DYY girişlerini negatif etkilediği görülmektedir. Burada elde edilen sonuç literatürdeki tersi bir durumdur. Bunun nedeni, Türkiye’deki işçi maliyetleri DYY’ler tarafından çok fazla göz önünde tutulamamakta, diğer olumlu etmenlere odaklanmaktadır. Diğer taraftan işçilik maliyetlerinin Türkiye’de yükselmesine rağmen bu yükseliş trendinin muhtemelen diğer ülkelerdeki oranlara göre hala alt seviyelerde kalmasıdır (Kurtaran, 2007: 379). Ayrıca, Demirhan ve Masca (2008)’de işçi maliyetlerinin gelişmekte olan ülkeler de pozitif bir etkisinin olduğunu bulmuş ve DYY’lerin ülke ekonomilerine girişinde, işçilerin maliyeti ile birlikte niteliğinin de önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Sonuçların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak; DYY girişlerinde en etkili faktörlerin ticari açıklık ve pazar büyüklüğü olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla gelir artışı ve

dış ticaret koşullarında meydana gelen gelişmelerin DYY girişlerini pozitif etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda ülke ekonomisi büyüdükçe, dış ticaret serbestisi ile birlikte sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması yönündeki gelişmeler, ülkenin uluslararası ticari ve finansal akımlara açıklığını arttırarak, DYY'lerin girişlerini arttıracaklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren ekonomide yapılan önemli mevzuat değişiklikleri ve ekonomi alanında yapılan yapısal reformların Türkiye'ye gelen DYY girişlerine önemli olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizdeki gelirin ve yatırımların artması ülkemizi yabancı yatırımcılar açısından daha büyük bir pazar haline getirmekte ve bu durumda DYY girişlerini arttırmaktadır. Diğer taraftan dış ticaret hacminin arttırılması ile de yabancı yatırımcı ülkemize yatırım noktasında teşvik edilmelidir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ekonomik istikrarın da DYY girişlerinde önemli etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle DYY girişlerinin devamlılığı açısından ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, S., Gül, E. ve Yaşar, E. (2006). Ücretler ve büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, ss. 271-282.
- Ahn, Y., S., Adji, S., S. ve Willet, T., D. (1998). The effects of inflation and exchange rate policies on direct investment to developing countries, *International Economic Journal*, 12:1, pp. 95-104.
- Ajami, R., A., Cool, K., Goddard, G., J., Khambata, D. (2006). *International business theory and practice*, 2nd Edition, M.E. Sharpe Press, United States of America.
- Akdiş, M. (2000). *Global finansal sistem finansal krizler ve Türkiye*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Aksaraylı, M. ve Tuncay, Ö. (2009). Kısa vadeli sermaye girişi modellemesi: Türkiye örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, ss. 105-122.
- Al-Eitan, G., N. (2013). *A dynamic model for determining inward foreign direct investment in Jordan*, 25th PhD Conference in Economics and Business, Discussion Paper, University of Western Australia
- Alfro, L. (2003). *Foreign direct investment and growth: does the sector matter?* Harvard Business School Note, <http://www.people.hbs.edu/lalfaro/fdisectorial.pdf>, Erişim: (11.07.2011)
- Amaya, A. ve A., Rowland, P. (2004). *Determinants of investment flows into emerging markets*, *Econpapers*, <http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra313.pdf>, Erişim: 12.05.2014.
- Anyanwu, J., C., (2011), *Determinants of foreign direct investment inflows to Africa 1980-2007*, *African Development Bank Group Working Paper Series*, No: 136.
- Aytekin, G., K. (2011). Türkiye'de uluslararası doğrudan yatırımların belirleyicilerine yönelik bir model denemesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Sayı 2, ss. 1-16.
- Azam, M. (2009). Economic determinants of foreign direct investment in Armenia, Kyrgyz Republic and Turkmenistan: theory and evidence, *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3(6), pp. 27-40.
- Azam, M. ve Lukman, L. (2010). Determinants of foreign direct investment in India, Indonesia and Pakistan: a quantitative approach, *Journal of Managerial Science*, Vol. 4, Issue 1, pp. 31-44.
- Batmaz, N. ve Tunca H. (2007). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgesel belirleyicileri üzerine eş bütünleşme analizi (1992-2003), *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 199-224.
- Bildirici, Z. (2008). *Kısa vadeli sermaye hareketleri portföy yatırımları ve sıcak para*, <http://blog.bluzz.net/wp-content/uploads/2008/02/kisa-vadeli-sermaye-hareketleri.pdf>, Erişim : 14.10.2014
- Blomström, M. ve Kokko, A. (2003). The economics of foreign direct investment incentives, *Working Paper of Bundesbank-Conference*, WP No: 168.

- Blonigen, B., A. (2005). *A review of the empirical literature on fdi determinants, NBER Working Paper Series, WPN: 11299.*
- Boubakri, N., Cosset, J., C., Debab, N. ve Valéry, P. (2011). *Privatization and globalization: an empirical analysis, CIPRÉ Working Papers, 11-30.*
- Brana, S. ve Lahet, D. (2010). Determinants of capital inflows into Asia: the relevance of contagion effects as push factors, *Emerging Market Review, Vol. 11, Issue: 3, pp. 273-284.*
- Byrne, J., P. ve Fiess, N. (2011). *International capital flows to emerging and developing countries: national and global determinants, Scottish Institute for Research in Economics, Discussion Papers 1.*
- Candemir, A. (2009). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler, *Ege Akademik Bakış, 9 (2), ss. 659-675.*
- Çinko, L. ve Ak, R. (2009). Doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin makroekonomik etkileri, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi EconAnadolu, 17-19 Haziran, Eskişehir.*
- Çulha, A., A. (2006). A structural var analysis of the determinants of capital flows into Turkey, *Central Bank Review, 2, pp. 11-35.*
- Demir, Y. (2007). Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye olan etkisinin Türkiye bağlamında test edilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 34, ss. 152-161.*
- Demirhan, E. ve Masca, M. (2008). Determinants of foreign direct investment flows to developing countries: a cross-sectional analysis, *Pregue Economic Papers, 4, pp. 356-369.*
- DPT. (2000). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınama Planı Özel İhtisas Raporu, DPT:2514-ÖİK:532, Ankara.*
- Dunning, J., H. (1981). *International production and the multinational enterprise, George Allen ve Unwin, London.*
- Dunning, J., H. (1988). *Trade, location of economic activity and the multinational enterprise: a search for an eclectic approach, <http://amds.u-strasbg.fr/depotcel/DepotCel/274/Noel%20Alain/2-Dunning%201988.pdf>, Erişim: 25.03.2014.*
- Dunning, J., H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy, Harlow, Essex: Addison Wesley Publishing Co.*
- Düzgün, R. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yurtiçi yatırımlar arasındaki eşbütünlük ilişkisi: Türkiye örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1), ss. 187-204.*
- Edwards, S. (1990). *Capital flows, foreign direct investment and debt-equity swaps in developing countries, NBER Working Paper Series, WPN. 3497.*
- Erdal, F. ve Tatoğlu, E. (2002). Locational determinants of inflows of foreign direct investment in Turkey: a time series approach, *Multinational Review, 10 (1), pp. 21-27.*
- Esteve, V. ve Martinez-Zahonero, J., L. (2007). Testing the long run relationship between health expenditures and GDP in the presence of structural change: the case of Spain, *Applied Economic Letters, 14, pp. 271-276.*
- Gerlach, S. ve Tillman, P. (Eds.). (2012). *Capital flows: where do we stand ?*. Victor Pontines, Reza Siregar. *Exchange rate appreciation, capital flows and excess liquidity: adjustment and effectiveness of policy responses.* SEACEN Press.
- Goldberg, L., S. (2009). *Exchange rates and foreign direct investments, Encyclopedia of World Economy, Princeton University Press.*
- Gumus, G., K. Ve Duru, A., Gungor, B. (2013). The Relationship between foreign portfolio investment and macroeconomic variables, *European Scientific Journal, Vol. 9, No. 34, pp. 209-226.*
- Güven, S. 2001. Sermaye hareketlerinin nedenleri, etkileri ve Türkiye örneği, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl 16, Sayı 185, ss. 79-99.*

- Hara, M. ve Razafimahefa, I., F. (2005). The determinants of foreign direct investments into Japan, *Kobe University Economic Review*, 51, pp. 21-34.
- Hasen, B.,T. ve Gianluigi, G. (2009). *The determinants of foreign direct investment: a panel data study on AMU countries*, Centre for International Banking Economics and Finance, Working Paper, November.
- İpek, E. ve Biniş, M. (2010). Küresel krizin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi, *Akademik Fener Dergisi*, Sayı 14, ss. 15-26.
- Jafarnejad, A., Golnam, A. ve Ebrahim, N., A. (2009). Determinants of foreign direct investment in Iran: an empirical study using structural equation model, *Middle East Forum*, Issue: 9, pp. 71-85.
- Janicki, H., P. ve Wunnava, P., V. (2004). Determinants of foreign direct investment: empirical evidence from EU accession candidates, *Applied Economics*, 36, pp. 505-509.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to m structural breaks. *Journal of Time Series Analysis*. Vol: 26. No: 1. 123-133
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Yıl 10, Sayı 14, ss. 436-459.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen faktörler: 1970-2005, *Journal of Yasar University*, 2(8), ss. 927-948.
- Karagül, M. (2010). *Tehdit ve fırsatlarıyla dünya ekonomisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Nobel Yayın No: 1562, Ankara.
- Karluk, S., R. (2003). *Uluslararası ekonomi teori ve politika*, 7. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Kaya, V. ve Yılmaz, Ö. (2003). Türkiye’de doğrudan yatırımların belirleyicileri, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 3-4, ss. 39-56.
- Khan, R., E., A. ve Nawaz, M., A. (2010). Economic determinants of foreign direct investment in Pakistan, *Kamla-Raj Enterprises Journal of Economics*, 1(2), pp. 99-104.
- Khrawish, H., A. ve Siam, W., Z. (2010). Determinants of direct foreign investment: evidence from Jordan, *Peer-Reviewed & Open Access Journal*, Vol. 1, Issue: 1, pp. 67-75.
- Koyuncu, F., T. (2010) Türkiye’de Seçilmiş makroekonomik değişkenlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisinin yapısal var analizi: 1990-2009, *Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 55-62.
- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), ss. 367-382.
- Li, X. (2004). *Trade liberalization and real exchange rate movement*, *IMF Staff Papers*, Vol. 51, No. 3, pp. 553-584.
- Lo, C., C., Lin, Y., Chi, T., L. ve Joseph, D., J. (2013). Foreign direct investment inflows in Haiti: it’s determinants and impact on economic growth, *Business Management Dynamics*, Vol. 2, No. 9, pp. 36-50.
- Lucas, R., E. (1990). Why doesn’t capital flows from rich to poor ?, *The American Economic Review*, Vol. 80, No. 2, pp. 92-96.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks, *Economic Modelling*, 29, pp. 2011-2015.
- Mangır, F., Ay, A.ve Saraç, T., B. (2012). Determinants of foreign direct investment: a comparative analysis of Turkey and Poland, *Economic and Environmental Studies*, Vol. 12, No. 1, pp. 65-85.
- Mohammadvandnahidi, M., R. ve Jaberikhosroshahi, N., Norouzi, D. (2012). The determinants of foreign direct investment in Iran: bounds testing approach, *Ekonomiska Istraživanja*, Vol. 3, pp. 560-579.
- Mucuk, M. ve Demirsel, M., T. (2009). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik performans, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, ss. 365-373.

- Murat, S., Şener, S. ve Yılandı, V. (2013). İktisadi krizler, doğal afetler, terör faaliyetleri Türkiye'ye gelen turistler üzerinde etkili mi?, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:63, ss.1-15.
- Mutascu, M. ve Fleischer, A., M. (2010). A var analysis of FDI and wages: the Romania's case, *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol: 3, Issue: 2, pp-45-56.
- Neumann, R., M., Penl, R., Tanku, A. 2009. Volatility of capital flows and financial liberalization: do specific flows respond differently, *International Review of Economics and Finance*, 18, pp. 488-501.
- Nonnenberg, M., J., B. ve Mendonca, M., J., C. (2004). The determinants of direct foreign investment in developing countries, Working Paper, Institute of Applied Economic Research.
- Ocaya, B., Ruranga, C. ve Kaberuka, W. (2013). Foreign direct investment and economic growth in Rwanda: a time series analysis, *Journal of Business Management and Corporate Affairs*, Volume 2, Issue 1, pp. 11-18.
- OECD. (2006). *Trends and recent developments in foreign direct investment*, International Investment Perspectives.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyümeye etkisi: türkiye örneği, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 2, ss. 199-217.
- Rogof, K. ve Reinhart, C. (2003). *FDI to Africa: the role of price stability and currency instability*, IMF Working Paper, WP/03/10.
- Root, F., R. (1990). *International trade and investment*, Sixth Edition, South Western Publishing, Cincinnati, Ohio.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori ve politika*, 15. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul.
- Shan, J. (2002). A var approach to the economics of FDI in China, *Applied Economics*, 34, pp. 885-893.
- Stock, J., H. ve Watson, M., W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems, *Econometrica*, Vol. 61, No: 4, pp.783-820.
- Şener, S. ve Kılıç, C. (2008). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de yabancı sermaye, *Bilgi Dergisi*, (16), ss. 22-49.
- Şit, M. ve Şit, A. (2013). Türkiye'de doğrudan yabancı sermayenin sektörel dağılımı: hizmetler sektörü üzerine bir değerlendirme, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, ss. 36-54.
- Tsen, W., H. (2006). Foreign direct investment in manufacturing industry of Malasia: an empirical study, *Unitar E-journal*, Vol. 2, No. 2, PP. 20-29.
- UNCTAD. (1998). *World investment report 1998 trends and determinants*, United Nations Publication, New York and Geneva
- Vijayakumar, N, Sridharan, P. ve Rao, K., C., S. (2010). Determinants of FDI in BRICS countries: a panel analysis, *Journal of Business Science and Applied Management*, Volume 5, Issue 2, pp. 1-13.
- Wijeweera, A ve Mounter, S. (2008). A var analysis on the determinants of FDI inflows: the case of Sri Lanka, *Econometrics and International Development*, Vol. 8-1, pp. 189-198.
- World Bank. (1997). *Private capital flows to developing countries*, A World Bank Policy Research Report, 16675, Washington, D., C.
- Yalçiner, K. (2012). *Uluslararası finansman*, Detay Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Yapraklı, S. (2006). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicileri üzerine ekonometrik bir analiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, ss.23-48.
- Yeo, T., D., Yoon, Y., Lee, M., H. ve Lee, C., Y. (2008). An empirical study on the determinants of foreign direct investment into Korean service industry, *Asia-Pacific Economic Association*, Forth Annual Conference, December 13-14, Beijing, China,
- Yılandı, V. (2013). *Ekonometri semineri ders notları*, Sakarya Üniversitesi, 1-104.

Ying, Y.-H. ve Kim, Y. (2001). An emprical analysis on capital flows: the case of Korea and Mexico, Southern Economic Journal, 67(4), pp. 954-968.

Yol, M., A. ve Teng, N., T. (2009). Estimating the domestic determinants of foreign direct investment flows in Malaysia: evidence from cointegration and error-correction model, *Journal Pengurusan*, 28, pp. 3-22.

Zekiwos, G., T. (2012). *Determinants of foreign direct investment inflows to Sub-Saharan Africa: a panel data analysis*, master thesis, Södertörns University.

Türkiye'nin Turizm Arzı, Piyasa Yapısı ve Global Riskler: Keşifsel Bir Yaklaşım

Ahmet AYDIN*, Ali Selçuk GENCÜR**

ÖZ

Turizm, pek çok açıdan genel ekonomiye katkı sağlayan önemli bir sektördür. Gerek Türkiye gerekse diğer ülkeler açısından literatürdeki araştırmalar, genelde turizm talebinin analizi ve tahmin edilmesine odaklanmakta, turizm arzı pek ele alınmamaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Türkiye örneğinde, turizm arzı, arzı etkileyen faktörler ve piyasa yapısını incelemek, alternatif turizm türlerinin geliştirilebilmesi, turizm geliri ve gelen turist sayısının artırılmasına yönelik politika önerileri geliştirebilmek, üretim fonksiyonunun önemli bir bileşeni olan yeniliklerin turizm açısından uygulanabilirliğini iki örnek yardımıyla değerlendirmektir. İlave olarak, Türkiye'nin turizmdeki küresel rekabet gücü ve gelecekte yaşanabilecek olası bazı global riskler çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Arzı, Türkiye, Rekabet Gücü, Piyasa Yapısı, Global Riskler.

JEL Sınıflandırması: L11, L83, F01.

The Supply of Tourism, Market Structure of Turkey and Global Risks: An Exploratory Approach

ABSTRACT

Tourism is an important sector that contributes to the overall economy in many ways. The studies in the literature generally focus on analyzing and forecasting of tourism demand, but the supply of tourism is rarely examined in both Turkey and other countries. In this context, the purpose of this study is to identify the supply of tourism, factors that affecting the supply and market structure in the case of Turkey, to develop some policy recommendations about development strategies of alternative types of tourism in order to increase the number of tourists, and also tourism revenues, to evaluate the feasibility of technological innovations with the help of two examples in terms of tourism that as an important component of the production function. In addition, some evaluations are made in context of Turkey's global competitiveness in tourism and some of the possible global risks that may arise in the future.

Keywords: Supply of Tourism, Turkey, Competitiveness Power, Market Structure, Global Risks.

JEL Classification: L11, L83, F01.

Geliş Tarihi / Received: 25.02.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 17.04.2015

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, İktisat Bölümü, aaydin@balikesir.edu.tr

** Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, İktisat Bölümü, selcukgencur@balikesir.edu.tr

1. GİRİŞ

Kalkınma çabası içindeki ülkeler, sanayileşme stratejileriyle bu amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Sanayileşebilmek için sanayiye yatırım yapmak yani sanayi tesisleri kurmak ve bu yöndeki çabaları koordineli ve ülkenin kaynaklarıyla uyumlu şekilde gerçekleştirmek zorundadırlar. Yatırımları finanse edecek kaynakların kıtlığı çoğu kez kalkınma çabalarını güçleştirmekte, finansman zorlukları kalkınma faaliyetlerine sekte vurabilmektedir. Tarihsel, doğal, kültürel bakımdan zengin kaynak ve mirasa sahip olan ülkeler bu noktada diğerlerinden farklılaşmakta ve turizm sektörü bacasız bir sanayi olarak sağladığı döviz girdisi ile ülkenin kalkınma ve büyümesine önemli katkı sağlayabilmektedir. Malezya, Singapur, Hindistan vb. çoğu ülke turizmden elde edilen gelirlerle başarılı kalkınma programları uygulamakta, refah artışı turizmden elde edilen fonlarla desteklenmektedir. Fiziksel bir ürün teslimi olmadığından 'görünmez ihracat' sektörü olarak da tanımlanan turizm (Ardahaey, 2011:213; Cruz, 2006:59-60), pek çok ülke için önemli bir gelir kaynağıdır (Dritsakis, 2004:111).

Ekonominin diğer pek çok sektörüyle yakın ilişki içinde olan turizm ve seyahat sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde hem ekonomik kalkınma hem de istihdamı sürdürmek için önemlidir. Güçlü bir turizm ve seyahat sektörü: ödemeler dengesine katkıda bulunarak, milli geliri yükselterek doğrudan, ülkelerarası bağlantı sağlayarak ve çarpan etkisi yoluyla dolaylı yoldan, ülkenin ekonomik bakımdan daha rekabetçi hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Ardahaey, 2011:206-208). Turizm sektörü, 2013 itibariyle 120 milyon doğrudan, 125 milyon dolaylı istihdama sahiptir, yani dünyada istihdam edilen her onbir kişiden biri turizmde çalışmaktadır (WEF, 2013:xv, 13). Turizm en hızlı gelişen endüstrilerden bir tanesidir (Lubbe, 2003:46). Uluslararası turist sayısı 2013 yılında yaklaşık 1.1 milyar kişi olup, 2030 yılında 1.8 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne göre; 2013 yılında elde edilen toplam turizm geliri 1.1 trilyon \$'dır. Dünyanın en büyük turizm bölgesi, hem turist sayısı hem de turizm gelirleri itibariyle Avrupa'dır. Toplam turist sayısının %52'si, toplam turizm gelirinin %42'si Avrupa'ya aittir (UNWTO, 2014:3).

Küresel turizm piyasasında önemli bir ülke olan Türkiye, mal ticaretinde 2013 yılında 99 milyar \$ açık verirken, hizmetler bilançosunda; -46 milyar \$ hizmet geliri, 23 milyar \$ hizmet gideri sonucu- yaklaşık 23 milyar dolar fazla vermiştir (TÜİK, 2014a). 2013 yılı itibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) %57,7'si hizmet sektörüne aittir. Sanayi sektörünün GSYİH'daki payının %23,6 olduğu dikkate alındığında, hizmet sektörünün, ekonomik büyüme ve dış ticaretteki rolü ve önemi açıkça ortaya çıkmaktadır (TÜİK, 2014b). Turizm sektörü, hizmet sektörünün önemli bir bileşeni olarak; başta döviz girdisi, istihdam ve yabancı sermaye girişi olmak üzere oldukça önemli katkılar sunmaktadır. Bu katkıların devam edebilmesi için, küresel rekabet gücünün korunması ve daha da yükseltilmesi önem arz etmektedir. Bilhassa, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki rakip veya ikame ülkeler dikkate alındığında, bu husus daha da önemli hale gelmektedir. 2013 yılı verilerine göre Türkiye, ağırladığı yaklaşık 35 milyon turist ile dünya altıncısı olmuş, turizm gelirlerinde de, yaklaşık 28 milyar \$ ile onikinci sırayı almıştır (UNWTO, 2014:6). Ne var ki Kültür ve Turizm Bakanlığı (2015) verilerine göre, 2013 yılı itibariyle Türkiye'de turist başına ortalama harcama tutarı 925\$ iken, dünya ortalaması Dünya Turizm Örgütü'ne göre 1.070\$'dır (UNWTO, 2014:5). Türkiye'nin, gelen yabancı turist başına elde ettiği ortalama turizm geliri, dünya ortalamasının altında olup, bu tutarın artırılabilmesi halinde turist sayısı artmasa bile, turizm gelirlerini artırma imkânı bulunabilecektir.

2014 yılında, önceki yıla göre, Türkiye'ye giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısında aylık ortalama %5 dolayında artış kaydedilmiş, toplam yabancı turist sayısı 36.8 milyon kişi olmuştur (KTB, 2014a). 4.5 milyon turist ile Türkiye'ye yönelen turizm talebinin %12'sini oluşturan Rusya'da, dünya petrol fiyatlarının Haziran 2014'den itibaren sürekli gerilemesiyle hızlanan ekonomik sorunlar, Rus Rublesi'nin yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmesine

ve finansal istikrarın bozulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 2015 yılında, Rusya kaynaklı turizm talebinin azalması nedeniyle, turizm sektörünün sıkıntı yaşayacağı tahmin edilmektedir.

Gerek Türkiye gerekse diğer ülkeler açısından literatürdeki araştırmalar, genelde turizm talebinin analizi ve tahmin edilmesine odaklanmakta, turizm arzı pek ele alınmamaktadır. Bu bakımdan çalışmanın temel amacı, Türkiye turizm piyasasını arz boyutuyla incelemek, olası global riskler dikkate alınarak, sektörün genel ekonomiye katkılarının artırılabilmesi için rasyonel politika önerileri geliştirebilmektir. Öncelikle turizm arzına ilişkin tanımlayıcı açıklamalar yapılmış, izleyen bölümde Türkiye'nin temel turizm istatistikleri ve arz kapasitesine ilişkin bilgilere değinilmiştir. Açıklanan son resmi istatistikler 2013 yılına ait olduğundan, 2013 yılı verileri kullanılmıştır. Daha sonra Türkiye'nin turizmdeki küresel rekabet gücü ve gelecekte turizmi bekleyen global risklere değinilerek, bu risklerin etkisini minimize edebilecek çözüm yolları aranmış, turizm arzının farklılaştırılması ve etkinliği bakımından teknolojik yeniliklerin turizme uygulanabilirliği değerlendirilmiştir. Son bölümde turizm sektörünün geliştirilebilmesi amacıyla temel bazı politika önerileri sıralanarak çalışma tamamlanmıştır.

2. TURİZM ARZI VE PİYASA YAPISI

Turistik ürün; çekicilik, yararlılık ve kolay elde edilebilirlik gibi faktörlerin bir bileşimi olarak ele alındığında¹, 'turizm arzı'; ülkenin turizm firmaları ve kurumları aracılığıyla turistlere sunduğu manevi ve maddi değerlere verilen genel addır (Olalı ve Timur, 1988:171'den aktaran Bahar ve Kozak, 2014:85; Smith, 1988:179). Diğer bir tanıma göre turizm arzı; bir ülke, bölge veya yörenin turistlere satmaya hazır olduğu turistik zenginlikler bütünüdür (Ünlüöner vd., 2014:75). Şu halde turizm arzı, iç ve dış turizm talebini karşılamak üzere, ekonomik amaçlarla, turistik hizmet işletmeleri ve diğer kurumlar tarafından sunulan tüm hizmetleri kapsamaktadır (Marcouiller ve Prey, 2005:23). Bu yaklaşım esasen bir kapasite sınırına işaret etmektedir. Kapasitenin göstergesi olarak alınabilecek ölçülebilir veriler arasında; turistik işletme sayısı, oda ve yatak sayıları vb. kantitatif değişkenler sayılabilir.

Ticari malların tipik arz fonksiyonu; fiyat, teknolojik bilgi düzeyi, üretim faktörlerinin maliyeti, iklim koşulları, zevk ve tercihler, geleceğe yönelik beklentiler gibi çok sayıda faktörden oluşmaktadır (Ertek, 2009:64; Perloff, 2008:18). Ancak turizm arzını genellemek, turizmin sektörler arası ekonomik, sosyal ve çevresel ilişkilerinin karmaşıklığından dolayı oldukça zordur (Marcouiller ve Prey, 2005:23). Turizm arzını oluşturan unsurlar temelde, 'turizme bağımlı' ve 'turizmden bağımsız' olmak üzere ikiye ayrılabilir. Turizme bağımlı arz unsurları arasında; doğrudan turizm ürünü üreten ve sunan kurum ve kuruluşlar (turizm polisi, danışma büroları vb.), ulaştırma kuruluşları (havaalanları vb.), konaklama işletmeleri, özel mal ve hizmet üretip pazarlayan işletmeler (kuyumcular, halıcılar, araba kiralama şirketleri vb.), pazarlama ve tanıtım kuruluşları (tur operatörü, seyahat acentesi vb.), turizmi destekleyen kuruluşlar (döviz bürosu, bankalar vb.) yer alır. Turizmden bağımsız arz unsurları olarak da; kumsal, deniz, iklim vb. doğal özellikler, arkeolojik ve tarihi yapı ve kalıntılar, yöresel giysi ve yemekler vb. değerler, fuar vb. etkinlikler, ulaştırma, su, otopark vb. altyapı sayılmaktadır (Eröz, 2014:27-28; Lubbe, 2003:72,86). Buradan hareketle, turizm arz fonksiyonunda yer alabilecek ekonomik nitelikli faktörlerden bazıları şunlar olabilir:

Fiyat: Ticari mallarda (normal mallar) fiyat yükseldiğinde arz artmakta, fiyat düştüğünde arz da düşmektedir. Fiyat ile arz arasındaki bu pozitif ilişkiye arz kanunu denmektedir (Dinler, 2009:222; Stone, 2008:60). Dolayısıyla, turizm fiyatları yükseldikçe, turizm gelirlerini arttırabilmek amacıyla, turizm arzı da artacaktır. Ancak bu durumun, yani turizm arzındaki fiyat artışlarının turizm talebini azaltabileceği, dolayısıyla zamanla turizm arzının azalabileceği, kısaca arzın fiyat esnekliği de dikkate alınmalıdır.

Yatırım ölçęęi: Turizm tesislerinin kapasite-proje büyüklüğüne ve coğrafi bölgelere göre farklılaşmakla birlikte, genelde yatırımlar büyük ölçekli finansman gerektirmektedir (Eröz, 2014:32; Ünlüönen vd., 2014:75). Kısa vadede mevcut kapasite dahilinde hizmet sunulabildiği için, arz sabit kabul edilebilir (Bahar ve Kozak, 2014:87). İlave yatırımların yapılması ve hayata geçirilmesi orta ve uzun vadede gerçekleşir. Ölçek büyüklüğü arttıkça, etkin yönetim, satın alma avantajları vb. nedeniyle birim maliyetler düşebilmekte (pozitif ölçek ekonomileri) veya aksine verimlilikten uzaklaşıldığında birim maliyetler yükselebilmektedir (negatif ölçek ekonomileri).

Tüketici zevk ve tercihleri: Tüketicilerin zevk ve tercihlere uygun hizmet sunumu en önemli faktörlerden birisidir. Zevk ve tercihlerine uygun hizmet alan tüketicilerin memnuniyet dereceleri yükselir, sadakat ve bağlılılığı artar. Her turist tipinin sosyo-ekonomik, sosyo-demografik ve psikolojik özelliklerine göre, farklı mal ve hizmet sunumu gerekmektedir (Ünlüönen vd., 2014:78).

Beklentiler ve stoklama: Mal piyasalarında, gelecekle ilgili fiyat beklentileri yükselme yönündeyse, firmalar mallarının bir kısmını stoklarında bekletip gelecekte yüksek fiyattan satma yoluna gidebilir, yani stoklarını arttırabilirler. Bu ise arzın azalmasına neden olur. Fiyatlar yükselince stoklardaki mal piyasaya sunulur (Stone, 2008:62; Yıldırım, 2011:85). Diğer yandan gelecekte piyasayla ilgili olumlu beklentiler, arzı arttırıcı etki yaparken, olumsuz beklentiler arzı azaltmaktadır. Ticari hizmetler ve turizm hizmetlerinde ise stoklama yoktur. Hizmetler üretildiği anda ve yerde tüketilir, stok yapılamaz (Bahar ve Kozak, 2014:87; Cruz, 2006:11; Eröz, 2014:32). Dolayısıyla gelecekle ilgili beklentiler, ileriye yönelik yatırım kararlarını ve sadece gelecekte sunulacak turizm arzını etkileyebilmektedir.

Rakip veya ikame hizmetler: Normal koşullarda, piyasada üretilen bir mala rakip olan diğer mal fiyatları yükseldiğinde, kaynaklar fiyatı yükselen malın üretimine kaydırılmakta, fiyatı sabit kalan malın arzı ise daralmaktadır (Dinler, 2009:231; Ertek, 2009:67; Stone, 2008:62). Uluslararası turizm dikkate alındığında, aynı coğrafyada yer alan ülkelerde, rakip hizmet sunucuların arzındaki artış, diğer ülkelerin payını azaltıcı etki yapacaktır. Turizmde, gerek ulusal gerekse uluslararası bazda, rakip veya ikame hizmet sunucuları sayıca çok fazladır, dolayısıyla aralarında şiddetli ve yoğun bir rekabet söz konusudur. İkame olanaklarının fazla olması, satıcıları çeşitli riskler üstlenmek zorunda bırakmaktadır (Ünlüönen vd., 2014:78).

Teknolojik yenilikler: Yeni buluş ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, verimliliği arttırıp üretim maliyetlerini düşürerek arzı arttırmaktadır (Mankiw, 2012:76; Yıldırım, 2011:85). Turizm, genel yapı itibarıyla, teknolojik yenilik ve gelişmelere uyumlu bir sektördür (Bahar ve Kozak, 2014:86; Eröz, 2014:32). Teknolojik yenilikler bir yandan ürün farklılaştırmasına imkan sağlayarak arzı pozitif yönde etkilerken, diğer yandan maliyetleri düşürüp işletme verimliliğini arttırarak, hizmet sunumunu daha da geliştirebilecek bir kapasite yaratabilmektedir. Bu noktada ölçek büyüklüğü ve finansman gücü öne çıkmaktadır. Çünkü ancak belirli ölçeğin üzerindeki firmalar teknolojik ilerlemeleri uygulama şansı bulabilmekte, küçük firmalar finansman kaynaklarının yetersizliğinden ötürü, bu süreci oldukça geriden takip etmektedirler.

Mevsimsel etkiler ve iklim koşulları: Mevsimsellik ve iklim, turizm hizmetleri üzerinde önemli etkiye sahiptir. Esasen turizm mevsimsel bir faaliyettir (Cruz, 2006:11). Bilhassa sahil turizminde yılın belli aylarına yoğunlaşma olurken, alternatif turizm türlerinde yılın büyük bölümünde turizm hizmetleri sunulabilmektedir.

Firma sayısı: Piyasada faaliyet gösteren firma sayısı, turizm arzını etkileyen önemli bir faktördür. Teorik olarak, turizm hizmeti sunan firma sayısı arttıkça, turizm arzının da artacağı söylenebilir (Stone, 2008:62). Özellikle piyasa yapısı ve rekabetçi ortamın değerlendirilmesinde, firma sayısı önemli bir değişkendir. Yine turizm hizmetlerine aracılık eden tur operatörleri veya şirketleri de turizm piyasasının önemli bileşenleri arasındadır.

Vergi ve teşvikler: Ürün üzerine uygulanan vergilerin düşmesi ve üreticilere verilen teşviklerin artması arzı arttırırken, vergilerin yükselmesi ve teşviklerin azalması arzı düşürmektedir (Stone, 2008:62; Yıldırım, 2011:85). Turizm hizmetlerinde, özellikle sektörde yapılan turizm yatırımlarına önemli teşvikler verilebilmektedir. Bu durumda teşviklerden yararlanan firma sayısı arttıkça turizm arzı artarken, sektöre yönelik vergi oranları yükseldiğinde arz düşebilecektir.

Üretim faktörlerinin fiyatı: Turizm arzı esasen emek yoğun üretime dayalıdır ve insan gücü gerektirmektedir (Cruz, 2006:11). Üretimde kullanılan emek, sermaye, doğal kaynaklar vb. faktör fiyatlarının yükselmesi (düşmesi), arzı olumsuz (olumlu) etkileyecektir. Turizm hizmetlerinin sunumunda kullanılan girdi ve faktör maliyetlerindeki yükselişler turizm fiyatlarına yansıtıldığı takdirde turistik ürün fiyatları yükselecek ve talebin azalmasıyla arzın düşmesine neden olabilecektir.

Yukarıda sıralanan faktörlerin her biri için yapılan açıklamalarda, diğer koşullar sabit varsayılmıştır (ceteris paribus). Özetle turizm arzını etkileyen önemli faktörler arasında; doğal kaynaklar, ekonomik ve sosyal altyapı/üstyapı, ulaştırma sektörlerinin etkinliği ve verimliliği, tarihi-sosyal-kültürel varlık ve değerlerin mevcudiyeti, hizmet sunucuların kalifikasyonu ve hizmet sunum kalitesi, turizm yatırımları, gerek işletmeler gerekse turistik hizmet sunumu açısından teknolojik yeniliklerin uygulanması, pozitif-negatif ölçek ekonomileri, geleceğe yönelik fiyat beklentisi vb. unsurları saymak mümkündür (Bahar ve Kozak, 2014:90-94; Eröz, 2014:29-32). Cruz (2006:109-110) bu faktörleri kısaca; doğal kaynaklar, altyapı, taşımacılık üstyapı ve konukseverlik şeklinde, Gunn ve Var (2002:40) ise; çekici mekanlar, hizmetler, tanıtım, bilgi ve taşımacılık biçiminde beş ana grupta toplamışlardır. Morakabati (2011:104); coğrafi yakınlık, pazara erişilebilirlik, cazibe durumu, kültürel bağlar, hizmet sunumu, barış ve istikrar, olumlu imaj gibi çekim faktörlerine vurgu yapmıştır. Turizm arzını etkileyen bu gibi faktörler; ziyaretçi sayısı, konaklama süresi ve harcama eğilimlerini de etkilemektedir (Ardahaey, 2011:207).

Acaba, turizm piyasasında tam rekabet koşulları geçerli midir? Eğer değilse, ağırlıklı olarak hangi aksak rekabet piyasası gözlenmektedir? İdealize edilmiş ve gerçek hayatta rastlanmayan bir piyasa olan tam rekabet piyasasının geçerli olabilmesi için dört temel koşulun aynı anda gerçekleşmesi gerekir: atomisite, mobilite, homojenlik ve açıklık (Dinler, 2009:289; Perloff, 2008:243; Türkay, 2002:154-155). Turizm piyasası, hizmet sunucular ve turist sayıları açısından ilk bakışta tam rekabete uygun gibi görünse de, detaylı incelendiğinde, tam rekabet şartlarının oluşmadığı gözlenmektedir. Atomisite koşulu çok sayıda (n adet) alıcı ve satıcının piyasada bulunması, hiçbir alıcı ve satıcının tek başına piyasa fiyatını etkileyememesidir (Ertek, 2009:267; Mankiw, 2012:280). Bu şartın turizm piyasasında gerçekleştiğini söylemek güçtür. Sektördeki firma ve turist sayısı bu koşulu sağlıyor gibi görünse de, piyasada oluşan fiyat tek değildir. Turistik hizmet sunucuları ve turistler açısından, uygulanacak politika ve tercihler doğrultusunda, farklı fiyatlar söz konusu olabilmektedir. İkinci koşul olan mobilite koşulu da aksamaktadır. Mobilite koşulu, alıcı ve satıcıların hiçbir engelle karşılaşmadan, diledikleri zaman piyasaya girip çıkabilmelerini yansıtmaktadır. Bu açıdan, turizm sektöründe isteyen herkesin hiçbir engelle karşılaşmadan bu hizmeti sunabildiğini söylemek güçtür. Öncelikle, hizmet sunumu için, mevzuatın gerektirdiği kriterleri karşılamak, yasal belgelere ve izinlere sahip olmak gerekir. Bilhassa büyük ölçekli turizm yatırımları, kaynak sıkıntısı nedeniyle piyasaya girişi engelleyebilmektedir. Turistlerin de hareketliliğini engelleyen hususlar ortaya çıkabilmektedir. İlgili bölgeye ulaşım imkanları, yaşanan politik gerilim ve savaşlar, ekonomik krizler vb., turistlerin diledikleri zaman, istedikleri bölgeye gitmelerini engelleyebilmektedir. Üçüncü koşul olan homojenlik, belki de en çok aksayandır. Her turistik hizmet sunucu, çeşitli yollarla diğerlerinden farklılaşmak suretiyle, kendine belli bir turist kitlesini bağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, yörelerin farklı coğrafi niteliklere sahip olması, turizm arz potansiyeli bakımından heterojen bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Açıklık koşuluna gelince, teknolojinin

gelişimi sayesinde, kitle iletişim ve sosyal medya alanlarındaki ilerlemeler, bu koşulu sağlıyor gibi görünmektedir. Ancak mükemmel bir bilgi akışı, yani olup biten her şeyden, herkesin hemen haberi olduğunu iddia etmek, aşırı iyimserlik olacaktır. Şu halde turizm piyasasının, tam rekabet piyasası şartları taşımadığı anlaşılmaktadır.

Tekel veya monopol piyasası, bir satıcının çok sayıda alıcısıyla karşılaştığı, doğal, yasal, fiili yada akdi nedenlerle ortaya çıkabilen tek bir satıcının/firmanın piyasaya hakim olduğu, tek firma tarafından arzı kontrol edilen malın ikamesinin olmadığı (saf monopol) ve firmanın sadece kendisine yönelik talebi dikkate aldığı bir aksak rekabet piyasası türüdür (Case vd., 2012:271; Dinler, 2009:324). Turizm sektöründe tekeli bir yapı olduğunu söylemek zordur, izleyen bölümlerde sunulan turizm tesis (arz) profiline bakıldığında tek bir firma piyasayı domine edememekte, firma tarafından sunulan arzın çok sayıda ikamesi bulunmaktadır. Ancak, turistlerin konakladığı tesis türü bakımından oteller, tüm turistik tesisler içinde önemli ağırlığa sahip olduklarından bir anlamda tekel özelliği sergilemektedirler. Oteller arasında bazı otellerin küresel ölçekte faaliyet göstermesi ve marka değerlerinin yüksek olması nedeniyle, piyasa yapıcısı konumunda oldukları söylenebilir de, tamamıyla piyasayı kontrol edememektedirler. Sadece 5 yıldızlı oteller dikkate alındığında, oligopolistik bir yapı ortaya çıkmaktadır. Düopolistik (iki satıcı) ya da triopolistik (üç satıcı) bir yapı yoktur ki zaten bu iki piyasa oligopol piyasasının özel durumları olarak değerlendirilir (Dinler, 2009:393). Oligopol piyasasının temel özelliği, birbirine etki edebilecek kadar az sayıda firmanın bulunmasıdır. Firmalar fiyatlama, pazarlama faaliyetleri açısından birbirlerinin kararlarından ve hareketlerinden etkilenmekte, uygulanan politikalara dönük rakip firmaların etki-tepki süreçleri dikkate alınmaktadır (Türkey, 2002:228; Mankiw, 2012:354-355).

Monopolcü rekabet piyasasının en önemli özelliği ürün farklılaştırmasıdır². Piyasada çok sayıda firma bulunduğu ve her birinin piyasa payı oldukça küçük olduğu için, bir firmanın fiyatlandırma politikası, diğerlerini pek etkilememektedir (Ertek, 2009:319-320; Perloff, 2008:484-485). Turistik hizmet sunucu firma, ürün farklılaştırmasında başarılı olduğu takdirde, kendine has bir turist kitlesi oluşturmayı başarmakta ve bu kitle üzerinde monopol gücü elde etmektedir. Firma farklılaşmak suretiyle talep esnekliğini ne derece düşürürse, o kadar büyük monopol gücüne kavuşmaktadır. Kısa dönemde aşırı kar elde edebilirken, uzun dönemde aşırı karın devam etmesi veya ortadan kalkması mümkündür (Dinler, 2009:377-379; Mankiw, 2012:332-335; Türkey, 2002:216). O halde, turistik hizmet sunucu firma ve turist sayıları dikkate alındığında, monopolcü rekabet piyasasının özellikleri biraz daha öne çıkmaktadır. Zira ürün farklılaştırmasına yönelik turistik hizmet işletmeleri genelde; “huzur”, “aile ortamı”, “güleryüz”, “kaliteli hizmet”, “müşteri memnuniyeti” vb. ile farklılaşmaya çalışmaktadır. Bunu başardıklarında, talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak, fiyatlama kararlarında biraz daha esnek olabilmektedirler. Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında, turizm sektöründe, oligopol ve monopolcü rekabet ağırlıklı bir piyasa yapısı bulunduğu söylenebilir. Ayrıca, turizm piyasasında yapısal işleyişe yönelik, piyasa temelli ciddi bir aksaklık bulunmadığı, hizmet sunucular arasında daha kaliteli ve rekabetçi hizmet sunumu için gerekli ortamın mevcut olduğunu ifade etmek de mümkündür.

3. TURİZM VE TÜRKİYE: TEMEL İSTATİSTİKLER, ARZ KAPASİTESİ

Bu bölümde öncelikle Türkiye’de turizm sektörünü tanıttıcı temel istatistiklere yer verilmiş, daha sonra ise Türkiye’nin turizm arz kapasitesi incelenmiştir.

3.1. Türkiye’de Turizm Sektörü: Temel İstatistikler

İşletme belgeli turizm tesislerine geliş, ortalama konaklama süresi ve tesislerin doluluk oranları, Tablo 1’de görülmektedir. Tablodaki verilere göre, 2013 yılı itibariyle toplam turist

sayısının 40 milyona yaklaştığı ve 2010-2013 döneminde yıllık ortalama %8,8 arttığı dikkati çekmektedir. 2013 yılında, Türkiye'ye yönelik toplam turizm talebinin %55'i (21.1 milyon) yabancılara, %45'i (17.1 milyon) yerli turistlere aittir. Ortalama kalış süresi ortalama 3,2 gün olup, yabancı turistlerde 4,2 gün, yerli turistlerde 1,9 gündür. Tesislerin ortalama doluluk oranı %52,6 olurken önceki yıla göre %1,7 düşüş kaydedilmiştir. Doluluk oranına katkı bakımından yerli turistlerin payı %14, yabancıların payı %38'dir (KTB, 2014b).

Tablo 1. İşletme Belgeli Turizm Tesislerine Geliş, Ortalama Konaklama ve Doluluk Oranları (2010-2013)

Yıllar	Turist Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2010	17 415 364	12 338 602	29 753 966	4,30	1,90	3,30	37,23	11,94	49,17
2011	19 264 058	14 350 129	33 614 187	4,10	1,90	3,20	38,12	13,34	51,46
2012	20 481 308	15 701 931	36 183 239	4,43	1,93	3,35	40,74	13,61	54,34
2013	21 181 668	17 100 765	38 282 433	4,23	1,94	3,20	38,41	14,19	52,60

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014b), Konaklama İstatistikleri 2011-2013, s.21, Tablo 1.

Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısının, ikamet edilen bölgelere göre dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır. Tablodaki bilgilere göre, Avrupa, Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) ve Asya bölgelerinden gelen turistlerin, Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının %92,5'ini oluşturduğu görülmektedir. En büyük pay Avrupa'ya aittir (%56,4). BDT %21,7 payla ikinci sırada olup son üç yılda payı sürekli artarken, Avrupa'nın payı azalmıştır. Asya ülkeleri %14,4 paya sahiptir. 2013 itibarıyla Almanya tek başına Türkiye'ye gelen turistlerin %22,3'ünü (4.7 milyon kişi), Rusya ise %16,4'ünü (3.4 milyon kişi) oluşturmuştur. Dünyanın turizme en çok para harcayan ve dünyanın bir numaralı kaynak piyasası haline gelen Çin'den (UNWTO, 2014:3) Türkiye'ye gelen turist sayısı oldukça düşük olup, toplamın sadece %1'i (203 bin kişi) kadardır (KTB, 2014c).

Tablo 2. Yabancı Turizm Talebi: Önemli Bölge ve Ülkeler (2011-2013)

İkamet Ülkesi	Turist Sayısı (bin kişi)			% Pay		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Avrupa	12 132	12 357	11 943	63,0	60,3	56,4
B.D.T.	3 382	3 622	4 595	17,6	17,7	21,7
Batı Asya	1 621	1 993	2 170	8,4	9,7	10,2
Güney Asya	776	904	887	4,0	4,4	4,2
Yabancı Turist Toplamı	19 264	20 481	21 181	100,0	100,0	100,0
OECD Ülkelerinin Payı	13 025	13 341	12 829	67,6	65,1	60,6
Almanya	4 694	5 078	4 720	24,4	24,8	22,3
Rusya Fed.	2 557	2 629	3 474	13,3	12,8	16,4
İngiltere	1 436	1 333	1 398	7,5	6,5	6,6
Çin Halk Cumh.	124	179	203	0,6	0,9	1,0

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014c), Konaklama İstatistikleri 2011-2013, s.22-23, Tablo 2

2013 yılı itibariyle Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin %85, yerli turistlerin %87, toplamda ise %86'sı otellerde konaklamıştır³. Tatil köylerini tercih edenlerin oranı; yabancı turistlerde % 6,5, yerli turistlerde %2,5 ve toplamda %4,7 olmuştur. Kısaca, tüm turistik tesisler içinde otel ve tatil köylerinde konaklayan turistlerin, toplam içindeki payı %90 civarındadır. Geriye kalan %10'luk kısım, özel tesis, termal otel, termal apart, hostel, motel, pansiyon, kamping, oberj, golf tesisi, B tipi tatil sitesi, butik otel, dağ evi, çiftlik/köy evi gibi tesislerde konaklamıştır (KTB, 2014d).

Türkiye'de turizm sektörünün coğrafi önemine ve dağılımına ilişkin bilgi sunan, seçilmiş illere göre turizm talebi ve tesislerin doluluk oranlarına bakıldığında (Tablo 3), 2013 yılı itibariyle Antalya; yabancı turistlerin %51'ini (yaklaşık 11 milyon kişi), yerli turistlerin %17'sini (yaklaşık 3 milyon kişi), toplam turistin %36'sını tek başına ağırlamıştır. Antalya'daki turistik tesislerin ortalama doluluk oranı %61 olup, yabancı turistler %53, yerli turistler ise %8 oranında katkı sağlamışlardır. Antalya'nın ardından en çok turist çeken il İstanbul'dur. 2013 itibariyle İstanbul; yabancı turistlerin %21'ini, yerli turistlerin %11'ini, toplamın %16'sını ağırlamıştır. İstanbul'daki tesislerin ortalama doluluk oranı %51 olup, yabancılar %39, yerli turistler ise %12 oranında bu doluluğa katkı sağlamıştır. Turizm talebinin yoğunlaştığı diğer iller sırasıyla, Muğla, İzmir, Ankara, Aydın, Denizli, Nevşehir olup, bu illerin her birinin toplam turist sayısı içindeki payları %7'nin altındadır. Muğla ve Aydın dışındaki illerde, ortalama doluluk oranları %50'nin altında kalmıştır (KTB, 2014e).

Tablo 3. Seçilmiş İllere Göre Turizm Talebi ve Turistik Tesislerin Doluluk Oranları

İller	Değişken	Yabancı			Yerli			Toplam		
		2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Antalya	Turist Sayısı(bin kişi)	9 454	10 184	10 828	2 272	2 603	2 966	11 727	12 787	13 794
	% Payı	49	50	51	16	17	17	35	35	36
	Doluluk Oranı	52	56	53	7	7	8	58	63	61
İstanbul	Turist Sayısı(bin kişi)	3 832	4 417	4 476	1 757	1 741	1 839	5 589	6 158	6 315
	% Payı	20	22	21	12	11	11	17	17	16
	Doluluk Oranı	38	42	39	12	12	11	50	54	51
Muğla	Turist Sayısı(bin kişi)	1 673	1 661	1 661	804	828	1 025	2 477	2 489	2 686
	% Payı	9	8	8	6	5	6	7	7	7
	Doluluk Oranı	42	44	43	11	11	12	54	55	55
İzmir	Turist Sayısı(bin kişi)	718	683	597	951	1 193	1 132	1 668	1 877	1 729
	% Payı	4	3	3	7	8	7	5	5	5
	Doluluk Oranı	30	24	25	19	22	22	49	47	47
Ankara	Turist Sayısı(bin kişi)	360	424	416	1 284	1 346	1 294	1 645	1 769	1 710
	% Payı	2	2	2	9	9	8	5	5	4
	Doluluk Oranı	11	13	13	26	26	25	37	39	38
Aydın	Turist Sayısı(bin kişi)	599	678	721	307	400	414	906	1 078	1 135
	% Payı	3	3	3	2	3	2	3	3	3
	Doluluk Oranı	37	38	42	11	16	15	48	54	57
Denizli	Turist Sayısı(bin kişi)	814	677	496	247	264	328	1 061	941	824
	% Payı	4	3	2	2	2	2	3	3	2
	Doluluk Oranı	41	32	25	19	17	20	60	49	45
Nevşehir	Turist Sayısı(bin kişi)	535	493	502	257	265	282	792	757	784
	% Payı	3	2	2	2	2	2	2	2	2
	Doluluk Oranı	35	31	31	17	16	14	51	47	46
Diğer	Turist Sayısı(bin kişi)	1 279	1 265	1 485	6 471	7 062	7 820	7 750	8 327	9 305
	% Payı	7	6	7	45	45	46	23	23	24
	Doluluk Oranı	35	31	31	17	16	14	51	47	46
TOPLAM	Turist Sayısı(bin kişi)	19 264	20 481	21 182	14 350	15 702	17 101	33 614	36 183	38 282
	% Payı	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Doluluk Oranı	38	41	38	13	14	14	51	54	53

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014e), İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayısının İllere Dağılımı-2013, s.67-72, Tablo 9

Tablo 4'de yer alan, işletme belgeli turizm tesislerinde ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarına bakıldığında; 2013 yılı itibarıyla yıllık ortalama kalış süreleri; yabancı turistlerde ortalama 4,2 gün, yerli turistler için 1,9 gün, toplamda ise 3,2 gündür. Ortalama konaklama süresinin en fazla olduğu ay; yabancılarda Ekim 2013, yerlilerde Temmuz-Ağustos 2013, toplamda ise Mayıs 2013-Ekim 2013 arasındadır. 2011'den 2013'e yapısal bir değişiklik gözlenmemekte, aynı seyir devam etmektedir. Tesislerin en yüksek doluluk oranları Mayıs-Ekim 2013 arasında gerçekleşmiştir. Yabancıların doluluk oranına katkısı %38, yerli turistlerin katkısı %14 ve toplamda doluluk oranı yıllık ortalama %52,6 olmuştur. Haziran (%65), Ağustos (%67,6) ve Eylül (%66) ayları toplam doluluk oranlarının en yüksek olduğu aylardır. Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Kasım, Aralık aylarında, yani yılın yarısında doluluk oranları %50'nin altındadır. Belirtilen bu istatistikler, büyük ölçüde otellerin istatistikleri tarafından belirlenmekte ve yönlendirilmektedir (KTB, 2014f).

Tablo 4. İşletme Belgeli Turizm Tesislerinde Ortalama Kalış süresi ve Doluluk Oranları

Aylar	Ortalama Kalış Süresi (Gün)									Doluluk Oranları (%)*								
	Yabancı			Yerli			Toplam			Yabancı			Yerli			Toplam		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Ocak	3,5	3,6	3,3	1,7	1,8	1,9	2,4	2,5	2,4	16,9	18,8	17,6	14,3	14,6	15,3	31,2	33,5	32,9
Şubat	3,5	3,2	3,1	1,8	1,8	1,8	2,5	2,4	2,3	23,0	21,6	21,6	16,5	15,6	15,6	39,5	37,2	37,1
Mart	3,1	3,2	3,0	1,7	1,8	1,7	2,4	2,5	2,4	27,1	25,1	25,4	13,8	14,9	14,8	40,9	39,9	40,1
Nisan	3,3	3,6	3,4	1,8	1,8	1,9	2,7	2,7	2,7	29,8	28,3	27,1	11,6	11,8	12,6	41,3	40,1	39,8
Mayıs	4,2	4,6	4,6	1,8	1,8	1,8	3,3	3,5	3,6	44,1	47,1	49,0	11,4	11,7	11,7	55,5	58,7	60,7
Haziran	4,3	5,0	4,7	2,1	2,0	2,0	3,5	3,9	3,6	49,7	55,7	50,9	13,2	14,2	14,3	62,9	69,9	65,1
Temmuz	4,2	4,9	4,7	2,4	2,4	2,2	3,5	4,0	3,8	48,5	56,8	48,1	17,4	15,7	13,7	65,9	72,5	61,9
Ağustos	4,4	4,9	4,5	2,2	2,3	2,3	3,7	4,0	3,6	46,4	57,2	50,1	12,1	14,3	17,5	58,5	71,6	67,6
Eylül	4,7	5,0	4,6	2,1	2,0	2,0	3,8	3,9	3,6	52,4	56,1	51,9	13,1	13,3	14,1	65,5	69,4	66,0
Ekim	4,5	5,0	5,1	1,8	1,9	2,0	3,5	3,8	3,8	44,0	45,5	46,1	10,8	10,7	12,3	54,9	56,3	58,4
Kasım	3,9	3,6	3,7	1,8	1,7	1,8	2,9	2,6	2,6	28,8	26,7	26,7	12,7	13,8	15,1	41,4	40,5	41,8
Aralık	3,6	3,3	3,1	1,8	1,7	1,7	2,5	2,3	2,3	20,7	18,4	18,4	15,1	14,0	14,6	35,8	32,4	33,0
Toplam	4,1	4,4	4,2	1,9	1,9	1,9	3,2	3,3	3,2	38,1	40,7	38,4	13,3	13,6	14,2	51,5	54,3	52,6

*: Doluluk oranı: Geceleme/tesise gelen turist sayısı formülü ile hesaplanmaktadır

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014f), Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının Aylara Göre Dağılımı-2013, s.26, Tablo 5

Ekonominin çeşitli sektörlerindeki aylık ortalama işgücü maliyeti ve bileşenlerini inceleyen bir araştırmada, turizm hizmetlerini temsil eden "Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri" alt grubundaki aylık ortalama işgücü maliyeti, 2012 yılı itibarıyla, 1.907 TL/kişi olarak tespit edilmiş olup, tüm alt sektörler içerisinde, en düşük üçüncü değere sahiptir⁴. Tüm sektörler ortalamasının 2.680 TL/kişi hesaplandığı dikkate alındığında, işgücü maliyetinin, turizmin gelişimi açısından olumlu bir seviyede bulunduğu söylenebilir (TÜİK, 2013).

3.2. Türkiye'nin Turizm Arz Kapasitesi ve Alternatif Turizm Türleri

'Turizm işletme belgeli' tesis sayısı 2005-2013 periyodunda, yıllık ortalama %2,7, oda ve yatak sayısı ise her yıl ortalama %5 artış göstermiştir. 2013 itibariyle; turizm işletme belgeli tesis sayısı 2.982 iken, bu tesislerin oda sayısı 357.440, yatak sayısı ise 749.299'dur. 'Turizm Yatırım Belgeli' tesisler bu rakamlara eklendiğinde, Türkiye'nin toplam tesis sayısı 4.038'e, oda sayısı 497.368'e ve yatak sayısı ise 1.051.161'e ulaşmıştır. Turizm işletme belgeli tesis, oda ve yatak sayılarının coğrafi bölgelere göre dağılımına bakıldığında; Akdeniz Bölgesi işletme sayısında %27, oda ve yatak sayılarında ise %45 pay sahibidir. Ege Bölgesi işletme ve yatak sayısında %22, Marmara Bölgesi işletme sayısında %26, yatak sayısında %18 paya sahiptirler. Türlerine ve sınıflarına göre turizm belgeli tesislerinin sayısına bakıldığında; 4 ve 5 yıldızlı oteller toplam otel-oda-yatak sayısının sırasıyla %49, %79 ve %80'ini oluşturmaktadır. 2 ve 3 yıldızlı oteller, toplam otel-oda-yatak sayısının %48, %20 ve %20'sidir. Tüm sınıftaki otellerin, genel toplam tesis oda ve yatak sayısı içindeki payları, sırasıyla %79, %84 ve %83'dür. Birinci ve ikinci sınıf tatil köyleri; toplam tesis sayısının %3, oda sayısının %8 ve yatak sayısının %3'ünü oluşturmaktadır. Tüm sınıflardaki termal otellerin tesis, oda ve yatak sayısı içindeki payları, toplamın %2'si dolayındadır. Kısacası, Türkiye'nin turistik arz kapasitesinin büyük bölümü, otellerde bulunmaktadır (KTB, 2014g; KTB, 2014h).

Türkiye'nin hakim turizm biçimi olan sahil turizminde, talep yapısı itibariyle, mevsimsel olarak önemli yoğunluk farkları ve ayrışmalar gözlenmektedir. Daha önce belirtilen turist başına ortalama harcama tutarının 925\$ gibi düşük bir miktarda kalmasında, son yıllara kadar, sahil turizminde 'her şey dahil' konsepti ile gelen turistlerin pek otel dışına çıkmaması, ekstra harcama yapmaları için yeterince teşvik edilmemesi, Türkiye'nin yurtdışı pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinde, hedef pazar ve hedef kitle strateji ve tercihlerindeki hatalar vb. etkili olmuştur. Örneğin, Dünya'nın yurtdışına en çok turist gönderen ve turizme en çok para harcayan ülkesi Çin'dir. Çinli turistler 2012'de dünya genelinde 102 milyar \$ toplam harcama yapmışlardır (UNWTO, 2014: 13). Oysa Çin'den Türkiye'ye gelen turist sayısı son derece yetersizdir.

Türkiye'de, sahil turizmi amacıyla ülkeye gelen turistlerin ilgisini çekebilecek alternatif turizm türleri bakımından önemli bir potansiyel vardır. Sağlık ve termal turizm, kış sporları turizmi, yayla turizmi, akarsu turizmi, av turizmi, dağcılık turizmi, golf turizmi, hava sporları, inanç turizmi, İpek Yolu, kongre turizmi, kuş gözlemciliği, mağara turizmi, sualtı dalış turizmi, yat turizmi gibi alternatif turizm türlerinin tamamı Türkiye'nin değişik bölgelerinde bulunmaktadır. Sahip olunan potansiyelin harekete geçirilemediği bu alanlarda, stratejik planlamalar yapılmasına rağmen, uygulamada henüz sonuç alınabilmiş değildir. Orta ve uzun vadeli politikaların, istikrarlı ve kararlı bir şekilde uygulanabilmesi halinde başarıya ulaşılması mümkündür. Alternatif turizm türlerinin, gerek sahil turizmine entegrasyonu gerekse yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmede başarıyla tanıtılması ve kullanılması halinde, Türkiye ziyaretçi sayısını ve turizm gelirlerini artırma şansı bulabilecektir. Bir örnek vermek gerekirse, golf turizmi, yüksek harcama potansiyeline sahip, özel seyirci kitlesi olan, uluslararası bir spor dalıdır. Golf sporunun turizmdeki potansiyelini fark eden yatırımcılar, başta Belek olmak üzere pek çok tesis ve otel yatırımı ile bu alana girmişlerdir. Tesislerin doluluk oranları 2013 yılı itibariyle, yıllık ortalama %83 dolayındadır. Golf tesislerinin 2013 yılında en düşük doluluk oranı Kasım ve Aralık aylarında %62 olurken, Haziran-Eylül döneminde %90'ın üzerinde doluluk kaydedilmiştir (KTB, 2014i). Bu durum alternatif turizm türlerinden biri olan golf turizmi bakımından potansiyelin tüm yıla yayıldığını ortaya koymaktadır ki, sahil turizminde yılın 6 ayına yoğunlaşan talebe karşılık, alternatif turizm türlerinde yıl geneline yayılan talep sayesinde, turizm gelirleri istikrara kavuşabilecek ve artış gösterebilecektir. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023 hedefleri kapsamında ortaya koyduğu eylem planında, alternatif turizm türlerinin, sahil turizmine entegrasyonuna dönük adımlar atmaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi-2023 kapsamında turizm sektörünün güçlendirilmesine yönelik stratejiler;

planlama, yatırım, örgütlenme, iç turizm, araştırma-geliştirme, ulaşım ve altyapının güçlendirilmesi, tanıtım ve pazarlama, eğitim, hizmet kalitesi, kentsel ölçekte markalaşma, turizmin çeşitlendirilmesi, mevcut turizm alanlarının rehabilitasyonu, turizm gelişim bölgeleri, turizm gelişim koridorları, turizm kentleri ve eko turizm bölgeleri başlıkları altında toplanmıştır. Katılımcı planlama anlayışı ile hazırlanan bu strateji kapsamında, sektörün yol gösterici bir yaklaşımla yönlendirilebilmesi amacıyla, alternatif turizm türleri tek tek ele alınmamakta, makro bakışla birbirlerine entegrasyonları hedeflenmektedir. 2023 yılında 63 milyon turist, 86 milyar \$ turizm geliri ve turist başına 1.350 \$ gelire ulaşılması temel amaçtır (KTB, 2007:1-3). Bakanlığın 2023 hedefleri kapsamında öne çıkan yaklaşımlar şöyle özetlenebilir (KTB 2007:1-26):

1. Ülkenin her yanına dağılmış durumdaki alternatif turizm türlerinin cazip ve güçlü varış noktaları ve güzergahlar oluşturacak şekilde entegre edilmesi öngörülmektedir. Böylece sahil turizminin alternatif turizm türleriyle entegrasyonu sağlanarak, turizm faaliyetleri çeşitlendirilecektir. Akdeniz ve Ege bölgelerindeki aşırı yığılma, kıyı gerisinde ve çevresinde çarpık yapılaşma, altyapı yetersizliği ve çevre sorunları gibi, tek kutuplu (sahil) ve parçalı turizm yaklaşımı sonucunda ortaya çıkan sorunlar azaltılabilecek, turizmde sürdürülebilirlik sağlanabilecektir.

2. Planlama açısından uzun vadeli bir yaklaşımla, bölge ve turizm türüne göre yıllık esaslı teşvik tedbirleri, katma değer vergisi indirimleri, bürokratik engellerin kaldırılması ve yatırım danışmanlık firmalarının Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belgelendirilerek, belli standartlara getirilmesi gibi faaliyetler planlanmıştır. Bakanlık bünyesinde Ulusal Turizm Akreditasyon Birimi ve İç Turizm Araştırma ve Yönlendirme birimlerinin kurulması, örgütlenme bakımından ulusal, bölgesel, il ve nokta bazlı konseylerin oluşturulması ve nihai hedef olan Türkiye Markası'nın oluşumuna destek vermeleri öngörülmüştür.

3. Hizmet kalitesi bakımından, müşteri memnuniyeti ve toplam kalite yönetimi, mesleki niteliklerin standardizasyonu ve belgelendirilmesi gibi tedbirler sıralanmıştır. Turizm araştırma geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek için Turizm Bakanlığı bünyesinde Ulusal Turizm Veri Tabanı oluşturulması ve sektörün kullanımına açılması ve yeniliklerin teşviki öngörülmüş, ayrıca objektif kriterlere göre tespit edilecek ulusal turizm ödülleri vb. faaliyetlerle işletmeleri bu alanda motive edecek planlamalar yapılmıştır. Doğal ve tarihi çevrenin kalitesinin korunabilmesi ve geliştirilebilmesi açısından, Turizm Bakanlığı ile Çevre ve Orman Bakanlıkları ve STK'ların katılımıyla gerekli mevzuat çalışmalarının tamamlanması, yasalara aykırı hareket edenlere uygulanacak yaptırımların hız ve dozajı konusunda çalışma yapılması gibi unsurlar değerlendirilmiştir.

4. Ulaşım ve altyapının güçlendirilmesi kapsamında, ulaşımın çeşitlendirilmesi ve niteliğin yükseltilmesi bakımından bölünmüş yollar, yeni hızlı tren projeleri, kruvaziyer ve yat limanları, havaalanları başta olmak üzere güzergahlar ve öncelikler belirlenmiş, yatırım programı çerçevesinde sırayla hayata geçirilmektedir. Tespit edilen turizm gelişim bölgeleri ve turizm koridorları dikkate alınarak, yeni varış noktalarına ulaşım kanallarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

5. Turizm eğitimi ve pazarlama boyutunda; turizm eğitiminin ölçülebilir sonuçlar içermesi, imaj ve pazarlama faaliyetlerinin sektör temsilcileriyle istişare edilerek etkin bir kaynak kullanım politikasının izlenmesine çalışılmaktadır. Turizm eğitimi yönlendirme birimi kurularak, turizm eğitiminin izlenen stratejilere uyumu öngörülmektedir. Bilgi iletişim tekniklerinin sektöre uyumu ve kullanımı teşvik edilecek, imaj oluşturma çabaları yoğunlaştırılacak ve sinema vb. yöntemler de bu amaçla kullanılacaktır.

6. Turizmin türlerinin çeşitlendirilmesi bakımından, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi ve birbirleriyle entegrasyonuna yönelik politikalar uygulanmasına çalışılmaktadır.

Bu kapsamda turizm sezonunun tüm yıla yayılması açısından turizm gelişim bölgeleri ve turizm gelişim koridorları, turizm kentleri ve eko turizm olanakları belirlenerek, farklı bölgelerin turizm potansiyelinin birbirlerine eklenmesine odaklanılmıştır. Bu kapsamda dokuz turizm gelişim bölgesi, yedi tematik turizm gelişim koridoru, on turizm kenti ve beş eko-turizm bölgesi belirlenmiştir⁵.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve turizm sektörünün yol haritası niteliğinde olan bu stratejik plan ve uygulamaya yönelik politikaların, turizm sektörünün son yıllardaki başarılı performansında katkısı olduğu söylenebilir. Ancak, Turizm Stratejisi-2023 kapsamında yer verilen önemli bazı strateji ve uygulamaların halen uygulamaya geçmediği, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin şu ana dek sonuç vermediği, önceki bölümde gözden geçirilen istatistiklerden anlaşılmaktadır.

4. TURİZM VE SEYAHAT REKABET İNDEKSİ, GLOBAL RİSK RAPORU VE TÜRKİYE TURİZMİ

Bu bölümde önce Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi ve Türkiye'ye yönelik değerlendirmeler yapılmış, daha sonra 2014 Global Risk Raporu çerçevesinde, Türkiye Turizmi açısından bu risklerin kısa değerlendirmeleri yapılmıştır. Zira bu risklerin, çeşitli ülkelerin turizm sektörleri üzerinde ne denli olumsuz etkiler yaptığı, Wang (2009), Schiff ve Becken (2011), Jintranun vd. (2011) gibi pek çok analizde bilimsel olarak tespit edilmiştir.

4.1. Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi ve Türkiye

“Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi”, Dünya Ekonomi Forumu tarafından yayınlanmakta, çeşitli ülkelerde turizm seyahat sektörlerinin gelişimini teşvik etmek için uygulanan politika ve faktörleri ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede Türkiye'nin de içinde olduğu pek çok ülkenin turizmi teşvik politikaları ve performansları ölçülebilmekte, karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Bu bakımdan bir global turizm rekabet raporudur. Açıklanan en güncel rapor 2013 yılına ait olup, 140 ülkeyi kapsamakta ve 14 alt başlık yardımıyla hesaplanmaktadır (WEF 2013:xv): 1. *Politika kuralları ve düzenlemeler*, 2. *Çevresel sürdürülebilirlik*, 3. *Emniyet ve güvenlik*, 4. *Sağlık ve hijyen*, 5. *Turizm ve seyahat önceliklendirmesi*, 6. *Hava-ulaştırma altyapısı*, 7. *Kara-ulaştırma altyapısı*, 8. *Turizm altyapısı*, 9. *Turizm ve seyahat sektöründe bilgi iletişim teknolojileri altyapısı*, 10. *Turizm ve seyahat sektöründe fiyat rekabeti*, 11. *İnsan kaynakları*, 12. *Turizm açıklığı (GSYİH'nın yüzdesi olarak turizm harcamaları ve gelirleri)*, 13. *Doğal kaynaklar* ve 14. *Kültürel kaynaklar*. 2013 yılı indeks değerlerine göre, Avrupa'daki turizm destinasyonları arasında ilk 5 sırada yer alan ülkeler, Türkiye ve Türkiye'nin coğrafi rakibi konumunda olan seçilmiş ülkelere ait sıralama Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi: Avrupa'daki İlk 5 Ülke, Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler Sıralaması (2013)

Ülkeler	Genel İndeks			Alt İndeksler					
				Düzenleyici Çerçeve		İş ortamı ve altyapı		İnsani, Kültürel ve Doğal Kaynaklar	
	Bölge Sıra	Dünya Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
İsviçre	1	1	5.66	1	5.94	1	5.42	2	5.63
Almanya	2	2	5.39	8	5.57	6	5.29	7	5.31
Avusturya	3	3	5.39	2	5.80	11	5.11	9	5.24
İspanya	4	4	5.38	14	5.48	5	5.30	6	5.36
İngiltere	5	5	5.38	17	5.44	10	5.13	3	5.57
Fransa	6	7	5.31	9	5.56	7	5.18	11	5.20
Malta	17	24	4.92	15	5.47	14	5.06	49	4.22
Kıbrıs	19	29	4.84	22	5.35	21	4.89	46	4.27
Yunanistan	22	32	4.75	39	5.02	33	4.65	30	4.58
Türkiye	28	46	4.44	64	4.62	52	4.08	27	4.63
Bulgaristan	31	50	4.38	58	4.79	45	4.24	53	4.10
Rusya Fed	33	63	4.16	92	4.24	46	4.22	58	4.02
Gürcistan	34	66	4.10	30	5.18	80	3.46	91	3.67
Romanya	35	68	4.04	66	4.61	68	3.67	73	3.85

Kaynak: WEF, 2013:15'deki bilgilerden yararlanılarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Tablodaki verilere göre; Avrupa Bölgesi'nde ilk 5 sırada yer alan en yüksek indeks değerine sahip ülkeler, aynı zamanda dünyada da ilk sıraları almıştır. Yani bu ülkeler turizm sektörünün gelişimi amacıyla gerekli tüm düzenleme ve politikaları başarıyla uygulamakta ve hayata geçirmektedirler. Kuşkusuz bu husus turizm rekabeti açısından ilgili ülkelere avantaj sağlamaktadır. Türkiye bu sıralamada Avrupa coğrafyasında 28. sırada iken, dünya genelinde 46. sıradadır. 2009 yılında dünya genelinde 56, 2011 yılında ise 50. sırada olduğu dikkate alındığında (WEF, 2013:342), Türkiye'nin indeks kapsamında giren fasıllarda önemli ilerleme kaydettiği, ancak diğer ülkelere göre turizmi geliştirmeye yönelik politika ve faktörlerdeki iyileşmenin yavaş seyrettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye, indeks değerlerine göre, rekabet halinde olduğu Yunanistan ve Malta gibi ülkelere daha geride iken, Bulgaristan, Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Romanya'dan daha iyi durumdadır. Bu kapsamda, turizm sektörünün gelişimini teşvik edecek faktör ve politika uygulamalarının istikrarlı bir şekilde uygulanması ve geliştirilmesinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Türkiye bu indeks sıralamasındaki konumunu yükseltmeyi başardıkça, turizm sektörünün rekabet gücü yükselecek, gelen turist sayısı ve turizm gelirlerinin artması sağlanabilecektir. Türkiye'nin Turizm ve Seyahat İndeksi'ne göre, sıralamada geride kaldığı alt başlıklar arasında⁶: çevresel sürdürülebilirlik (95), tehdit altındaki türler (106), uluslararası çevre anlaşmalarının onayı (123), emniyet ve güvenlik (79), turizm ödeneklerinin toplam bütçe içindeki payı (136), Fiyat rekabeti (112), petrol fiyatı (139), vergilerin seviye ve etkileri (113), otel fiyat indeksi (86), doğal kaynaklar (78) vb. yer almaktadır (WEF, 2013:343).

4.2. Global Turizm Risk Raporu ve Türkiye Turizmi

Turizm ekonomik faktörlerin etkisi altında olduğu kadar, ekonomi dışı faktörlerden de etkilenmektedir (Cruz, 2006:60). WEF tarafından yapılan global riskler anketinde, gelecek 10 yıl ve sonrasında karşı karşıya kalınabilecek olası risk algılaması kapsamında, 5 ana grupta toplam 31 risk sıralanmıştır (WEF, 2014:9-25). Bu ana gruplar ile alt başlıkları, her birinin Türkiye turizmi üzerindeki etkileri ve alınabilecek önlemler aşağıda kısaca özetlenmiştir.

1. *Ekonomik riskler: mali krizler veya likidite krizleri, petrol fiyat şokları, büyük bir mali kurumun batması, kronik işsizlik ve fiziksel altyapının çökmesi, önemli bir para birimi olan doların bu öneminin azalması:* Türkiye'nin özellikle turizm sektörü açısından karşı karşıya kalabileceği riskler değerlendirildiğinde, ekonomik ve mali krizler en önemli değişken olmaktadır. Söz konusu raporun yayınlandığı yılda yani 2014 yılı sonlarına doğru Rusya'da yaşanan ekonomik krizin, Türkiye'nin 2015 yılı turizm hedefleri başta olmak üzere tüm ekonomiyi olumsuz etkileyeceği beklenmektedir. Bu bağlamda alternatif lokasyonlara yönelmek bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Çin bu konuda çok önemli bir kaynaktır. Petrol fiyatlarının Haziran 2014'den beri düştüğü dikkate alındığında, bu husus Türkiye gibi petrol ithalatçılarının lehine sonuçlar vermekte, dışarıya ödenen petrol faturaları azalmakta, üretim ve seyahat maliyetleri düşmektedir. Ancak bu sürecin böyle sürmeyeceği ve petrol fiyatlarının tekrar yükseleceği dikkate alındığında, petrol faturaları kabarcak, maliyetler ve dış ödemeler artacaktır. Türkiye'nin 1950'lerden itibaren düştüğü hataya düşmemesi, petrol fiyatları ucuzken petrolden tasarruf edici alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi bakımından çalışmalarını sürdürmesi, gelecekteki risklerin azaltılmasını sağlayabilecektir. Büyük mali bir kurumun yada oluşumun başarısızlığı da, global bazda negatif etkiler yaratabilir. Bilhassa farklı ülkelerdeki finansal piyasaların giderek birbirine entegre hale gelmesi ve karmaşıklaşması, karşılıklı bağımlılığın artması, buradan doğabilecek küçük bunalımların hızla yayılmasına, genelleşmesine ve gelirlerin azalması suretiyle başta turizm olmak üzere ekonomiyi olumsuz etkilemesine yol açabilecektir. Bu konuda alınabilecek tedbirler, ulusal bazda istikrarlı ve sağlam finans yapısının korunması, sistemin geneli itibarıyla temel finansal rasyoların yüksek tutulması, finansal kuruluşların risk içeren uygulamalarına izin verilmemesi gibi makroekonomik istikrarı gözetecek yaklaşımlardır. Fiziksel altyapının çökmesi, genelde kapasitenin üzerinde kullanım veya doğal afet ve beklenmedik şoklarla ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, yetersiz kalan altyapının ve komuta-kontrol sistemlerinin geliştirilmesinden başka çare görülmemektedir. Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinin şiddetli yağışlarda sorunlar yaşadığı sıklıkla görülmektedir. Bu açıdan altyapının yeni yatırımlarla geliştirilmesi, ilaveten mevcut yapının tam kullanımını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Son olarak doların önemini kaybetmesi de, olası global riskler arasında sayılmaktadır. Dolar tüm ulusal paraların birbirine dönüşümünde kullanılan bir değer standardıdır. Doların bu niteliğini kaybetmesi, kurlarda belirsizliğe ve turizm faaliyetlerinin yavaşlamasına yol açabilecektir. Diğer yandan, doların değerindeki düşüş ve yükselişler de turizmi doğrudan etkilemektedir. Kur riskinin ortaya çıkması halinde, kur risklerini bertaraf edecek vadeli piyasa, opsiyonlar vb. önleyici mekanizmalar kullanılması gerekebilecektir.

2. *Çevresel riskler ve doğal felaketler; depremler, fırtına ve kasırgalar. İnsan yapısı felaketler; ekosistemin çöküşü, taze su kaynakları kıtlığı, nükleer kazalar ve iklim değişikliği:* Çevresel risklerin düşük olduğu, sağlıklı bir tabiata sahip olan ülkeler, turizm sektörü açısından avantaj elde etmektedirler. Önceden öngörülemeyen doğal felaketler, turizm açısından kısa süreli şoklar yaratabilir ancak uzun vadede etkili olmayacaktır. Gene de Türkiye'nin deprem, sel vb. başta olmak üzere doğal afetlerin sıklıkla görüldüğü bir coğrafyada olması, yerleşim merkezleri ve konaklama tesislerinin bu afetlere dayanıklı olacak şekilde inşasını, riskli bölgelerden uzağa yapılmalarını ve kullanılan malzemelerin uygun kalite ve nitelikte olmasını gerektirmektedir. Turistik tesisler bazında personelin acil durum planlaması ve görev dağılımları yapılarak, acil kurtarma eğitimleri verilmesi de, alınabilecek tedbirler arasında sayılabilir. Çevrenin korunması için gereken adımların kararlılıkla atılması ve çevresel sorunlara neden olanlar hakkında gerekli yaptırımların, hasarla orantılı olarak caydırıcı biçimde uygulanması, sürdürülebilir çevre politikaları açısından çok önemlidir. Ne yazık ki, geçmişten bugüne Türkiye'nin bu konuda uyguladığı politikaları başarılı olarak değerlendirmek güçtür. Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi Raporu'nda görüldüğü üzere çevresel düzenleme ve politikalar, Türkiye'nin düşük skorlara sahip olduğu bir fasıldır.

3. *Jeopolitik riskler: diplomasi, suç ve çatışma, organize suç, yasadışı ticaret, terörizm, ülkelerarası anlaşmazlıkların bölgesel sonuçları:* Türkiye turizmini önemli ölçüde etkileyen diğer bir risk grubu jeopolitik risklerdir. Konum itibariyle istikrar ve güvenin pek sağlanmadığı bir coğrafyada bulunan Türkiye'nin kuzey ve güney sınırları tam anlamıyla ateş çemberidir. Kuzeyde Ukrayna-Rusya gerilimi, güneyde Irak ve Suriye'deki karışıklık, maalesef Türkiye'ye büyük zararlar vermektedir. Ermenistan ile geçmişten gelen diplomatik sorunlar devam etmektedir. Güvenliğin birinci derecede önemli olduğu turizm sektörü açısından kullanılacak tüm pazarlama tekniklerinde, Türkiye'nin huzur ve güven ortamına mutlaka yer verilmesi önemlidir. Dünya basınına yansıyan haber ve görüntülerde, Türkiye'nin adının, Irak ve Suriye ile birlikte sıklıkla kullanılması nedeniyle, Türkiye'nin coğrafi konumu ve sınırları konusunda tam bilgi sahibi olmayan ülke vatandaşları, algısal olarak Türkiye'yi karmaşa içinde bir ülke gibi değerlendirmektedir. Bunun mutlaka kırılması, algıların pozitif dönüşürülmesi, Türkiye'nin güvenli bir ülke olduğu konusunda ikna edici tanıtımlar yapılması ve buna yönelik politikalar üretilmesi, son derece önemli görülmektedir. Genelde, çok sayıda ülke ile ortak sınıra sahip olmak, turizm sektörü açısından avantaj yaratmaktadır. Oysa Türkiye açısından bu avantajın kullanılabilmesini söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Batı'da Yunanistan ile geçmişten gelen sınır problemleri, siyasi anlaşmazlıklar ve Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizin gelir azaltıcı etkileri, ayrıca Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın Türkiye turizmine rakip konumu, Karadeniz coğrafyasındaki Ukrayna-Rusya Federasyonu gerginliği ve sıcak savaş atmosferi, en uzun kara sınırına sahip bulunan Irak ve Suriye'deki karışıklıklar, İran ile özellikle son dönemde ulaştırma sektöründe yaşandığı gibi, ekonomik-siyasi anlaşmazlıklar ve karşılıklı restleşmeler, maalesef Türkiye'nin sınır komşularının turizme katkısını sınırlamaktadır. Nispeten az sorun yaşanan Gürcistan ve Bulgaristan, Türkiye'ye gelen turist sayısında ilk beş ülke içindedirler. Komşularla olan sorunlar aşılabildiği takdirde, turizmin bu durumdan olumlu etkileneceğini söylemek mümkündür.

4. *Toplumsal riskler: gelir eşitsizlikleri, gıda krizleri, kronik hastalıklar ve antibiyotiklere dirençli bakteriler, salgın hastalıklar politik ve sosyal istikrarsızlıklar:* Bu risk grubunda Türkiye'nin olumsuz etkilenebileceği en önemli başlıklar, toplumsal istikrarsızlıklar ve salgın hastalık riskleridir. Toplumsal istikrarsızlık, Türkiye'nin çeşitli defalar yaşadığı üzere, sadece turizme değil ekonomi geneline ağır zararlar verebilmektedir. Bu bakımdan toplumsal ayrışma ve kalkışmalara izin verilmemesi, toplumsal barışın tesis edilmesi, siyasi, sosyal, ekonomik vb. her açıdan şarttır. Salgın hastalıkların turizme nasıl bir darbe vurabildiği 2003-SARS (Ağır Akut Solunum Yetersizliği Sendromu) vakasında gözlenmiş, Tayvan başta olmak üzere bölge ülkelerine yönelik turizm talebi negatif etkilenmiştir (Wang, 2009:80). 2014 yılında dünya genelinde görülen diğer tehlikeli salgınlar arasında; Ebola, Marburg Virüsü, Vahşi Polio, Ortadoğu Respiratuar Sendromu Korona Virüs, İnsanda Görülen Avian İnfluenza A (H7N9) Virüsü vb. sayılabilir (THSSGM, 2014). Türkiye'de yerleşik olarak bulunmayan, ancak özellikle belli coğrafyalardan gelen ve çeşitli sınır kapılarından giriş yapan yabancıların risk oluşturduğu bu hastalıklarla ulusal bazda mücadele edilmesi yanında, uluslararası işbirliği de gerekmektedir. İlerleyen dönemlerde bu tür hastalıkların salgın halini alması, sadece Türkiye'yi değil global turizm sektörünü olumsuz etkileyecektir. Bu bakımdan koruyucu sağlık hizmetleri ve hastalığın yayılmasını önleyecek karantina vb. tedbir ve mekanizmaların şimdiden planlanması gerekmektedir.

5. *Teknolojik riskler: veri kayıpları, sanal saldırı, kritik bilgi altyapısı ve ağların çökmesi:* Kişisel bilgilerin güvenliğinin sağlanması, kişiye özel finansal bilgilerin başkaları tarafından elde edilmesi, veri tabanlarının ve kritik bilgi altyapı sistemlerinin yasadışı girişimlerle ele geçirilmesi vb. son dönemlerde sıkça karşılaşılan problemlerdir. Toplumsal karmaşa ve krizlerin ortaya çıkmaması için, özellikle enerji altyapısının güvenliği ve olası sistemsel çökmelerin önlenmesi, komuta-kontrol sistemlerinin geliştirilmesi ve sistem desteklerinin her an kullanıma hazır tutulması büyük önem arz etmektedir.

2014 yılında en fazla kaygı duyulan on global kriz kaynağı; *dünyanın önemli ekonomilerinde mali krizlerin yaşanması, yüksek yapısal işsizlik veya eksik istihdam, su krizleri, şiddetli gelir eşitsizlikleri, iklim değişikliğine yol açan etkenlerin azaltılmaması ve küresel başarısızlık, sel-fırtına vb. iklimsel atmosferik olayların artması, küresel yönetim hataları, gıda krizleri, büyük bir mali kurum yada mekanizmanın başarısızlığı, derin siyasi ve sosyal istikrarsızlıklar* olarak sıralanmıştır (WEF, 2014:9). Bu kriz kaynaklarından bir ya da birkaçının yaşanması halinde, gerek Türkiye ekonomisi gerekse turizm sektörünün olumsuz etkilenmemesi için gerekli tedbirlerin, olası senaryolarla planlanmasında büyük fayda görülmektedir.

5. TEKNOLOJİK YENİLİKLER VE TURİZM

Önceki bölümde belirtilen global risklerin, Türkiye üzerindeki olası zararlarını hafifletebilecek bir yaklaşım, ürün ve hizmet farklılaşmasını gerçekleştirebilmektir. Bu kapsamda turizm sektörüne uygulanabilen, teknolojik yeniliklerin öne çıktığı, yeni ürün/hizmet konseptlerinden iki tanesine değinilecektir. Bunlar “Büyük Kanyon Gökyüzü Yürüyüşü (Grand Canyon Skywalk)” ve “Sualtı Oteli (Underwater Hotel veya Utter Inn)” uygulamalarıdır.

ABD’deki Büyük Kanyon Gökyüzü Yürüyüşü (Grand Canyon Skywalk); Arizona Büyük Kanyon’un batı kısmında Hualapai Kabilesine ait bölgede, 28.03.2007’de hizmete girmiş olan, Colorado nehrinden 4000 feet-1220 mt. yüksekte, ‘at nalı’ biçiminde bir cam tabanlı ve ‘U’ şekilli çelik köprüdür⁷. Yeni teknoloji ve materyalleri kullanan mühendislik bilimiyle, turizm sektörünü entegre eden bu turistik eseri, yılda ortalama 370 bin kişinin ziyaret ettiği bildirilmiştir (Wagner, 2013). Turistler, sadece bu köprüde yürüyebilmek için, düzenlenen özel turlar aracılığıyla, Kanyon’un bu uzak bölgesine kadar gelmektedirler. Türkiye açısından benzer projelerin, uygun yer seçimi ile turizme kazandırılması mümkündür.

Bir diğer örnek deniz altı otelleridir. Hydropolis-Dubai, Utter Inn-İsveç, Poseidon Resorts gibi proje örnekleri mevcuttur. Modern mühendislik bilimi ve gelişen teknolojik ekipmanlar, bu tür projelerin hayata geçmesini kolaylaştırmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en eskisi *Utter Inn* olup, su altı ve su üstü konaklama imkânı sunmaktadır. Mikael Genberg tarafından üretilen 2000 yılında faaliyete geçen bir projedir. Tesis, su yüzeyinde ve su altında bulunan birbirine bağlı iki ana gruptan oluşmaktadır. Konuklar, İsveç-Vasteras-Malaren Gölü üzerinde bir kilometre kadar açıkta bulunan evde konaklamakta, balık tutabilmekte, güneşlenebilmekte ve gölde yüzebilmektedir (<http://underwaterroom.com/the-story/>). Bu tür projelerin, Türkiye’nin muhtelif göllerinde faaliyete geçirilmesi mümkündür. Konsept bakımından, sessizlik ve farklılık arayan turistlere hitap etmektedir.

Dubai Hydropolis Otel projesi; Basra Körfezi, Jumeirah Plajı’nda halen inşaatı devam etmektedir. Dubai’deki finansal sıkıntılar nedeniyle inşaatında gecikme olmuştur. Dünya’da lüks konseptte bir ilk olacağı ifade edilmektedir. Kara bölümü, bağlantı yolu ve sualtındaki ana kompleks olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Hizmete girdiğinde günde 3.500 ziyaretçinin ağırlanacağı ifade edilmektedir (<http://www.underwaterhoteldubai.info/>).

Poseidon Resort sualtı otel projesi, Fiji’de 225 dönümlük bir adada, 12 metre derinlikte oluşturulan beş yıldızlı bir sualtı otel kompleksidir. İleri teknoloji ürünü akrilik ve çelik bileşimli odalarda, kıyı ile bağlantılı bir sualtı projesi olarak tasarlanmış, henüz faaliyete geçmemiştir⁸.

Hizmet sunumunda farklılaşmaya yönelik bu iki farklı alternatif dışında teknolojik yeniliklerin, güvenlik vb. amaçlarla da kullanımı mümkündür. Türkiye’de turistlere yönelik işlenen suçlar ve bunların dünya basınında yer alması, Türk turizmine büyük zarar vermekte, imajı zarar görmektedir. Türkiye’nin turizm imkanlarını tanıtmak amacıyla, milyarlarca dolarlık tanıtım-pazarlama faaliyeti icra edilirken, Türkiye’ye gelen turistlerin bu tür olumsuz davranışlara maruz kalması, hatta hayatını kaybetmesini izah edebilmek zordur. Güvenlik,

turizm için vazgeçilmez bir önceliktir. Teknolojik yeniliklerin (Global Konumlandırma Sistemi vb) bilhassa turistlerin güvenliği açısından kullanılabilmesi mümkündür. Bilgi iletişim teknolojileri ve internet aracılığıyla, turistlerin acil durumlarda ulaşabilecekleri, “Acil Yardım Uygulaması” hayata geçirilebilir. Tek bir aramayla istedikleri konuda yardım alabilen turistlerin müşteri memnuniyetleri de artabilecektir. Öncelikle turist yoğunluğu olan bölgeler ve zamanla ülke genelindeki her yerleşim biriminde, turizm irtibat/koordinasyon ofisleri oluşturulabilir. Bu imkanın olmadığı bölgelerde, emniyet birimleri bünyesinde belirlenecek personelin, bu amaçla görevlendirilmeleri mümkündür. Ayrıca, İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Gümrük ve Ticaret, Kültür ve Turizm, Orman ve Su İşleri Bakanlıkları arasında her an kullanıma hazır iletişim kanalları oluşturulması gerekmektedir.

Turizmde teknolojik yenilik faaliyetleri, sadece yeni hizmet türlerinin müşteriye sunumunda ya da güvenlik amaçlı değil, aynı zamanda turizm işletmelerinin verimliliklerini arttıracak, maliyetlerini düşürecek rasyonalizasyon önlemleri açısından da uygulanabilecektir. Örneğin turizm işletmelerine yönelik, hesaplı, fonksiyonel, merkezi sunucularla bağlantılı ortak yazılımların geliştirilmesi, merkezi bilgi ve haberleşme sistemi (intranet-ortak alan) oluşturulması düşünülebilir. Yine turizm işletmelerinin ihtiyaç duyduğu kalifiye personel temini açısından, bu ortak alanda bir istihdam havuzu oluşturulması, sektörde görev yapanlara ait tüm mesleki bilgilerin burada bulunması, işletmelerin standardize nitelikteki personel dosyalarını inceleyerek, tecrübe, geçmiş performansları gibi bilgilere hızla ulaşmalarını sağlayabilecektir.

Gomezelj & Mihalic (2008:294)'e göre, Slovenya örneğinde olduğu gibi, doğal ve kültürel kaynaklara sahip olmak tek başına rekabetçi bir turizm sektörü için yeterli değildir. Turizm politikalarında ve talep koşullarında rekabetçi olunmadığı takdirde, turizmin değer yaratma potansiyeli sınırlanmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu göller ve denizlerde ya da yüksek dağlık bölgelerde gökyüzü yürüyüşü, sualtı otelleri vb. projeler geliştirilebilir, bu yörelere olan turizm ilgisi ve gelen turist sayısı arttırılabilir. Bu tür faaliyetler, sahil turizmindeki dönemsel yoğunluğun aksine, alternatif turizm hizmetlerinin ülke geneline ve yıl boyunca yaygınlaştırılmasını, böylece potansiyelin etkin kullanılabilmesini ve turizm gelirlerinin arttırılmasını sağlayabilecektir. Farklılaştırılmış ve rakip destinasyonlarda bulunmayan hizmet türlerinin geliştirilmesi, lüks sınıftaki yerli ve yabancı ziyaretçileri çekebilecektir.

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye ekonomisi için önemli bir sektör olan turizm, genellikle monopolcü rekabet, kısmen de oligopol piyasası özellikleri sergilemektedir. Turizm ve Seyahat Rekabet İndeksi (2013) sonuçlarına göre, Türkiye'nin, turizmi geliştirmeye yönelik politika ve faktörlerindeki iyileşme, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yavaş seyretmektedir. Sektörün gelişimini hızlandıran politika uygulamaları istikrarlı şekilde devam etmelidir.

Türkiye turizm sektöründe birkaç ülkeye bağımlı bir talep yapısı oluşmasına müsaade edilmemelidir. Aksi halde Rusya'da yaşanan mali kriz örneğinde olduğu gibi ortaya çıkabilecek bazı sorunlar, sektöre ve ekonomiye ciddi zararlar verebilecektir. Vakit kaybedilmeden turist gönderebilecek alternatif pazarlara (örneğin Çin) yönelmek, etkili tanıtım stratejileri uygulamak, gerekiyorsa Turizm Bakanlığı'na tanıtım, pazarlama için ilave kaynak tahsisi yapmak, sosyal medya başta olmak üzere tüm iletişim kanallarını ve kitle iletişim araçlarını etkin kullanmak gibi politikaların uygulanması gerekmektedir.

Sahil turizmindeki doluluk oranlarına bakıldığında, gelecekteki talep tahminleri çerçevesinde yapılacak analizlerle belirlenecek bölgesel kapasitelerin üzerinde standart nitelikteki yeni yatırımlara prim verilmemeli (yenileme yatırımları hariç), turizmdeki bölgesel yoğunlaşma dikkate alınmalı, bu kaynaklar diğer bölgelerdeki turizmin ve alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine yönlendirilmelidir. Ülke içi hava, kara, deniz ve demiryolu ulaşım

altyapısına ilişkin detaylı bilgilerin ve alternatiflerin yer aldığı bir temel broşür hazırlanarak sınır kapılarında dağıtımının yapılması, alternatif turizm türlerinin gelişimine destek verebilecektir. Her yöredeki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının proje finansmanlarında, alternatif turizm projelerinin öncelikli olarak ele alınması da mümkündür. Yapılması gereken, mevcut potansiyeli harekete geçirecek, planlama ve iş döngülerinin yaratılmasıdır. Bölgesel kaliteli ve özel nitelikli hediyeelik eşya üretimi vb. bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bakanlığın stratejik planında belirttiği bölge insanlarına eğitim verilerek, hediyeelik eşya üretiminin desteklenmesi, mutlaka hayata geçirilmelidir. Alternatif turizm türlerinin gelişiminde, turizm gelişim bölgeleri ve turizm koridorlarının belirlenmesi maalesef yeterli olmamaktadır. Bu amaçla, daha kararlı bir irade ortaya konmalı, yapılması gereken yasal düzenlemeler vakit geçirilmeden gerçekleştirilmeli, ilgili bölgelerdeki paydaşların sürece aktif katılımı ve bilgilendirilmeleri sağlanarak sürecin gelişimi hızlandırılmalıdır. Turizm gelişim bölgeleri ve koridorlarında, farklı bakanlıkların politika uygulamalarının uyumlaştırılması da gerekmektedir. Örneğin Zeytin koridorunu kapsayan bölgede, Bandırma'dan Biga'ya uzanan sahil şeridinin Sanayi Bölgesi olarak ayrıldığı, bu bölgeye 10 milyar Avroluk yatırım yapılacağı belirtilmektedir. Sanayinin, özellikle kimya ihtisas sanayinin kurulacağı bir bölgede, zeytin koridoru nasıl hayata geçirilecektir? Bölgedeki zeytin üretimi sanayinin gelişiminden nasıl etkilenecektir? Bu hususta, çevresel etki bakımından detaylı bir inceleme yapılmalıdır.

Bu çalışmada kısaca tanıtılan farklılaştırılmış turizm hizmetlerine örnek olabilecek iki farklı proje ve bu tür hizmetlere yönelik güçlü talep dikkate alındığında, teknolojik yeniliklerin turizm yatırımlarına uygulanmasının farklılaşmış hizmet sunum stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olacağı, diğer yandan turizm işletmelerinin verimliliklerini yükseltmek ve maliyetlerini düşürmek amacıyla da teknolojik yenilikleri kullanılabilecekleri söylenebilir. Teknoloji destekli hizmet sunumları, daha rekabetçi ve dinamik bir sektör yaratılmasında, sektörü etkileyebilecek global risklerin ve beklenmedik şokların etkilerinin azaltılmasında önemli fayda sağlayacaktır.

Turizm sektörünün gelişimi ve ülke ekonomisine olan katkılarının artırabilmesi için, bazı politika önerileri sıralamak mümkündür: Yurtdışında olumsuz imaja neden olan, turistlere yönelik işlenen suçlar konusunda, emniyet birimlerinin “riskler” konulu çalışma yapmaları, suçların yoğunlaştığı bölge ve suç türleri konusunda, önleyici hizmetlerin sunumu geliştirilmelidir. Türkiye'nin yabancı öğrenciler konusunda dışarıdan talep gören, önemli bir ülke olabilmesi sağlanmalı, bu amaçla öğrencilerin barınabilecekleri yurt vb. tesisler kapsamında inceleme yapılmalı, yabancı uyruklu öğrencilere yönelik motive edici stratejiler geliştirilmelidir. Turizm Bakanlığı, farklı bölgelerde bulunan dini, tarihi, doğal ve kültürel miras arasından objektif kriterlere ve tesis-yatırım durumuna göre öne çıkanları, ulusal ve uluslararası reklam/pazarlama faaliyetleri ile tanıtılmalıdır. Özel işletmelere devredilen turistik yörelerde, kontrol ve denetim işlemleri ihmal edilmemelidir. Denizlerin etkin kullanımı ve Cruise turizmi kapsamında, çeşitli bölgelerdeki balıkçı barınaklarının düzenlenerek, yatları ağırlayabilir hale getirilmesi vb. planlanan politikaların hayata geçirilmesi beklenmektedir. Turizm tesislerinde teknolojik modernizasyonun sağlanması, güncel turist eğilimleri kapsamında ilgi çekici hale getirilmesi, fonksiyonelliğin sağlanması, turizm arzı bakımından önemlidir. Dinamizmini kaybeden bölge ve tesisler ekonomik hayattan çekilmek zorunda kalabileceklerdir. Her şey dahil konseptte gelen turistlerin, konakladıkları bölge dışındaki yerleri ziyaret etmelerini sağlayacak unsurların devreye alınması gerekmektedir. Bu kapsamda ulaştırma altyapısının geliştirilmesine yönelik başarılı çalışmaların devam etmesi faydalı olacaktır. Resmi web sayfaları vb. kanallarla, tesis, bölge vb. hakkında doğru bilgiler verilmesi, yanıltıcı ifade ve uygulamalardan titizlikle kaçınılması, gelecekteki turizm potansiyeli bakımından son derece önemli görülmektedir. Bu konuda turizm işletmeleri denetlenmeli, aksi hareket edenlere ve turistleri yanıltanlara ciddi yaptırımlar uygulanmalıdır. Ürün ve hizmet fiyatlamalarında fayda-maliyet analizine, sosyal huzur ve ekonomik istikrarın muhafazasına, üretim faktörlerinin fiyatlarındaki gelişmelere ve döviz kurlarının istikrarına dikkat edilmelidir. Ödeme sistemlerinin uyumluluk ve entegrasyonu

sağlanmalı, vergi iade süreci ile ilgili turistlere bilgi verilmelidir. Son olarak, Turizm Bakanlığı ve sektör temsilcilerinin katılımıyla, düzenli olarak istişare yapacak bir mekanizmanın hayata geçmesi faydalı olacaktır. Beklenmeyen ve olağandışı koşullardan kaynaklanan şoklara karşı, sektörün direncini arttırmak üzere, “Olağanüstü Durumlar Acil Yönetim Planları”nın oluşturulması, bu gelişmelere hızlı tepki verilebilmesini ve zamanın etkin kullanımını sağlayabilecektir.

NOTLAR

1. **Çekicilik**; ülke, bölge veya işletmeye turist yönlendiren ve turist akışı sağlayan faktörler bütünüdür. Yer ve olay çekiciliği olarak iki biçimde ortaya çıkabilir. Yer çekiciliği: turisti ilgili bölgeye gitmek için harekete geçiren doğal güzellikler vb., olay çekiciliği ise; turisti harekete geçiren festival vb. Olaylardır. **Yararlılık**; çekicilik faktörünü tamamlayan oteller, lokantalar eğlence yerleri vb. içerir. Bunlar olmadan çekicilik faktörü etkisini kaybedebilir. **Kolay elde edilebilirlik** ise, turistik yörelere ucuz ve kolay ulaşılabilmesini ifade etmektedir (Eröz, 2014:26).
2. Ürün farklılaştırması: birbirleri yerine rahatlıkla ikame edilebilen bir grup malın, homojenlik koşulunun aksatılması suretiyle, tüketicinin zihninde benzerlerinden farklı olduğu izlenimi kazanmasıdır. Bunun için, ağırlıklı olarak farklı ambalaj, marka vb reklamlar, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri kullanılır. Kimi zaman farklılaşan ürün değil bizzat satıcı veya firma olmaktadır.
3. 2011-2013 döneminde, otellerde konaklayan turist sayısının, otellerin yıldız sınıfına göre dağılımında ağırlık 4 ve 5 yıldızlı otellerdedir. Örneğin, 2013 yılı itibariyle; 4-5 yıldızlı otellerde kalan yabancı turist sayısı, otellerde konaklayan toplam turist sayısının %85 i olup, 5 yıldızlı otellerin payı %53'dür. 4-5 yıldızlı otellerde kalan yerli turist sayısı, otelde konaklayan toplam turist sayısının %60'ı olup, 5 yıldızlı otellerin payı %33'dür. Otelde konaklayan turistlerin %73'ü 4-5 yıldızlı otelleri tercih etmiştir (5 yıldızlı otellerin payı %44'dür). Ayrıntılı bilgi için bkz. KTB (2014d).
4. Sektörlerin aylık ortalama işgücü maliyetleri: Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri'nde 1.907 TL/kişi, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri'nde 1.716 TL/kişi, İnşaat'da 1.874 TL/kişi, Finans ve Sigorta Faaliyetleri'nde 6.419 TL/kişi, Bilgi-İletişim'de 6.032 TL/kişi, Elektrik-Gaz Dağıtım'da 5.546 TL/kişi ve tüm sektörler ortalamasında 2.680 TL/kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜİK (2013).
5. **Turizm Gelişim Bölgeleri**: Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi (Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Uşak), Troya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi (Çanakkale ve Balıkesir), Aphrodisya Kültür ve Termal turizm Gelişim Bölgesi (Aydın ve Denizli), Söğüt Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi (Bursa, Bilecik ve İzmit), Kapadokya Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi (Aksaray, Kayseri, Kırşehir ve Nevşehir), Göller Bölgesi Eko-turizm Gelişim Bölgesi (Konya, Isparta, Afyon ve Burdur), Hitit Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi (Çorum ve Yozgat), Urartu Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi (Van ve Bitlis), Gap Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak). **Turizm Gelişim Koridorları**: Zeytin Koridoru (Bursa'nın Gemlik ve Mudanya İlçeleri, Balıkesir'in Gönen, Bandırma ve Erdek İlçeleri, Çanakkale Ezine'ye kadar uzanan kıyı bölgesi, Erdek Kapıdağ Yarımadası ve Avşa, Paşalimanı, Ekinlik ve Marmara Adaları), Kış Koridoru (Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan), İnanç Turizmi Koridoru (Tarsus, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin), İpekyolu Turizm Koridoru (Ayaş-Sapanca Koridoru, Adapazarı, Bolu, Ankara, Sapanca, Geyve, Taraklı, Göynük, Mudurnu, Beypazarı, Gündül ve Ayaş İlçeleri), Batı Karadeniz Kıyı Koridoru (Şile ile Sinop arasındaki yaklaşık 500 km lik kıyı alanı), Yayla Koridoru (Samsun'dan Hopa'ya kadar olan koridor), Trakya Kültür Koridoru (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ). **Turizm Kentleri**: İğneada-Kıyıköy Eko-turizm Kenti, Kilyos Turizm Kenti, Saros Körfezi Turizm Kenti, Kapıdağ Yarımadası-Avşa-Marmara Adaları Turizm Kenti, Datça Eko-turizm Kenti, Kaş-Finike Turizm Kenti, Anamur Kıyı Kesimi Turizm Kenti, Samandağ Turizm Kenti, Maçka Turizm Kenti, Kahta Turizm Kenti. **Eko-turizm Bölgeleri**: Bolu, Zonguldak, Bartın, Kastamonu, Sinop, Torosların eteklerindeki Antalya ve Mersin'in birleştiği alanlar, Gap Koridoru ile Kış Koridorunu birleştiren Gap Eko-turizm Koridoru. Ayrıntılı bilgi için bkz. KTB (2007).
6. Parantez içindeki değerler, Türkiye'nin 140 ülke içindeki sıralamasını göstermektedir. İndeks alt kategorilerinin tanımı ve hesaplanma yöntemleri için bkz. WEF (2013:471-477).
7. Ziyaretçiler yerden çok yüksekte, cam tabanda yürüyerek alt kısımdaki manzarayı seyredebilmektedir. Zeminden 21 mt ileriye açılabilen, asansörlü ve raylı sisteme sahiptir. Köprü, on metre genişliğinde olup, kenarlarında yükseltilmiş kırılmaz koruma camları bulunmaktadır. Sekiz şiddetinde bir depreme ve güçlü rüzgarlara dayanacak şekilde tasarlanmış, titreşim testleri gerçekleştirilmiş ve ana gövde 490 kg/m² yük taşıyacak kapasitede imal edilmiştir (<http://grandcanyon.com/planning/west-planning/skwalk-at-grand-canyon-west>).
8. Yapılan planlama ve duyurularda; ziyaretçilerin kişisel triton (deniz salyangozu şeklindeki) denizaltılarını kullanma eğitimi aldıktan sonra, bu vasıta ile tesise geleceği vurgulanmıştır. 150.000 kişinin bu otel için rezervasyon yaptırdığı, konaklama ücretinin kesin olmamakla birlikte 10.000-15.000 \$'dan başlayacağı belirtilmiştir. Daha ilk proje hayata

geçmemesine rağmen, gelen ön talep ve rezervasyon çerçevesinde ikinci proje için yer arayışlarının başladığı bildirilmiştir (<http://www.poseidonresorts.com>; <http://money.cnn.com/gallery/technology/innovation/2013/08/23/undersea-hotels/5.html>; http://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-2757717/Five-star-luxury-underwater-hotel-Poseidon-Underwater-Resort-Fiji-delays-opening-SIX-YEARS.html).

KAYNAKÇA

- Ardahaey, F.T. (2011). Economic Impacts of Tourism Industry, *International Journal of Business and Management*, 6(8): 206-215
- Bahar, O & Kozak, M. (2014). *Turizm Ekonomisi*, 6 Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık
- Case, K.E., Fair, R.C. & Oster, S.M. (2012). *Principles of Economics*, Tenth Edition, Boston: Pearson Education
- Cruz, Z. L. (2006). *Principles of Tourism: Part I*, Manila (Philippines): Rex Book Store
- Dinler, Z. (2009). *Mikro Ekonomi*, Gözden geçirilmiş 20. Basım, Bursa: Ekin
- Dritsakis, N. (2004). "Cointegration Analysis of German and British Tourism Demand for Greece", *Tourism Management*, 25, pp. 111-119
- Eröz, S.S. (2014). Turizm Arzı, *Turizm Ekonomisi* içinde (Ed. Ferah Özkök), İstanbul: Ceren Yayıncılık, ss: 23-48
- Ertek, T. (2009). *Mikroekonomiye Giriş*, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Beta
- Gomezelj, D.O. & Mihalic, T. (2008). Destination Competitiveness-Applying Different Models, The Case of Slovenia, *Tourism Management*, 29: 294-307
- Gunn, Clare A. & Var, T. (2002). *Tourism Planning: Basic Concepts, Cases*, 4.th Ed., London: Routledge
- <http://grandcanyon.com/planning/west-planning/skwalk-at-grand-canyon-west/>, Retrieved on November 16, 2014
- <http://underwaterroom.com/the-story/>, Retrieved on November 16, 2014
- <http://www.underwaterhoteldubai.info/>, Retrieved on November 16, 2014
- <http://www.poseidonresorts.com>, Retrieved on November 16, 2014
- <http://money.cnn.com/gallery/technology/innovation/2013/08/23/undersea-hotels/5.html>, Retrieved on November 16, 2014
- http://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-2757717/Five-star-luxury-underwater-hotel-Poseidon-Underwater-Resort-Fiji-delays-opening-SIX-YEARS.html, Retrieved on November 16, 2014
- Jintranun, J., Sriboonchitta, S., Calkins, P. & Chaiboonsri, C. (2011). Thailand's International Tourism Demand: Seasonal Panel Unit Roots and the Related Cointegration Model, *Review of Economics&Finance*, Academic Research Centre of Canada, Article ID: 1923-7529-2011-03-63-14, pp. 63-76
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları-3085, Ankara
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014a). 2014 Yılı Aralık Ayı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri, [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/37095,aralikbulteni2014.xls?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014b). Konaklama İstatistikleri 2011-2013 (Sayfa 21-Tablo 1), [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014c). Konaklama İstatistikleri 2011-2013, (Sayfa 22-23, Tablo 2). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014d). Konaklama İstatistikleri 2011-2013, (Sayfa 24, Tablo 3). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014e). İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisi, Oda Ve Yatak Sayısının İllere Dağılımı-2013 (Sayfa 67-72, Tablo 9). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014

- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014f). Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi Ve Doluluk Oranlarının Aylara Göre Dağılımı-2013 (Sayfa 26, Tablo 5). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014g). Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (1970-2013), (Sayfa 23, Tablo 1), [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28026,tesis-istatistikleri-2013.rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014h). Türlerine Ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı: 31.12.2013 (Sayfa 24, Tablo 2). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28026,tesis-istatistikleri-2013.rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014i). Konaklama İstatistikleri 2011-2013, (Sayfa 33, Tablo 5-7). [Çevrim-içi: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/28880,2013-yili-isletme-belgeli-konaklama-tesislerine-giris-v-rar?0>], Erişim tarihi: 19/12/2014
- KTB-Kültür ve Turizm Bakanlığı (2015). Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Geliri İstatistikleri, [Çevrim-içi: <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/TR,50930/istatistikler.html>], Erişim tarihi: 25/01/2015
- Lubbe, B. (2003). *Tourism Management in Southern Africa*, Cape Town: Pearson,
- Mankiw, N.G. (2012). *Principles of Microeconomics*, Sixth Edition, Canada: South-Western Cengage Learning
- Marcouiller, D.W. & Prey, J. (2005). The Tourism Supply Linkage:Recreational Sites and their Related Natural Amenities, *The Journal of Regional Analysis & Policy*, 35(1): 23-32
- Morakabati, Y. (2011). Deterrents to Tourism Development in Iran, *International Journal Of Tourism Research*, 13: 103-123
- Olalı, H. & Timur A. (1988). *Turizm Ekonomisi*, İzmir: Ofis Matbaacılık
- Perloff, J.M. (2008). *Microeconomics Theory & Applications with Calculus*, Boston: Pearson Education
- Schiff, A. & Becken, S. (2011). Demand Elasticity Estimates for New Zealand Tourism, *Tourism Management*, 32: pp. 564-575
- Smith, S. L. J. (1988). Defining Tourism: A Supply-Side View, *Annals of Tourism Research*, 15(2):179-190
- Stone, G.W. (2008). *CoreMacroeconomics*, New york: Worth Publishers
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2013). Aylık Ortalama İşgücü Maliyeti ve Bileşenleri, *TÜİK İşgücü Maliyeti Araştırması-2012*, Sayı: 16200
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2014a). *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2013*, Ankara. [Çevrim-içi: http://www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=89], Erişim tarihi: 28/01/2015
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2014b). Ana Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla GSYİH, [Çevrim-içi: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2216], Erişim tarihi: 21/12/2014
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2014c). Turizm İstatistikleri Veritabanı, [Çevrim-içi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072], Erişim tarihi: 21/12/2014
- Türkey, O. (2002). *Mikroiktisat Teorisi*, 11.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık
- THSSGM-Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü (2014). Dünya'daki Salgın Hastalıklarda Son Durum, [Çevrim-içi: http://www.seyahatsagligi.gov.tr/page/who/who_hastalik.aspx], Erişim tarihi: 28/11/2014
- UNWTO-United Nations World Tourism Organisation (2014). *United Nations World Tourism Organisation Tourism Highlights 2014 Ed.*, [Available online at: http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en_hr_0.pdf], Retrieved on December 21, 2014
- Ünlüönen, K., Tayfun, A. & Kılıçlar, A. (2014). *Turizm Ekonomisi*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Wagner, D. (2013). Grand Canyon Skywalk Judgment Could Devastate Tribe, *USA Today*, [Available online at: <http://www.usatoday.com/story/news/nation/2013/02/19/grand-canyon-skywalk-judgment-tribe/1929813>], Retrieved on November 16, 2014
- Wang, Y.S. (2009). The Impact Of Crisis Events And Macroeconomic Activity On Taiwan's International Inbound Tourism Demand, *Tourism Management*, 30: 75-82

WEF-World Economic Forum (2013). The Travel&Tourism Competitiveness Report 2013: Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation, Editors: J. Blanke & T. Chiesa, Geneva, [Available online at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf], Retrieved on November 11, 2014

WEF-World Economic Forum (2014). Global Risks 2014, Ninth Edition, Geneva. [Available online at: www.weforum.org/risks], Retrieved on November 16, 2014

Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ. & Doğan, B. (2011). *Mikro İktisada Giriş*, Ed.: K. Yıldırım, 9. Baskı, Ankara: Pelikan

SSCI Kapsamındaki Dergilerin Kamu Yönetimi Alanına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme

Ecem Buse SEVINÇ*, Emre ZEREN**

ÖZ

Atf dizinleri etkili bir literatür taraması oluşturmak için önemli unsurlar arasında görülmektedir. Özellikle Türkiye’de akademik yükselmelerde SSCI’da yayım yapma koşulu getirildiğinden beri atf dizininde yayımlanan bilim yazılarının değeri artmıştır. Bu nedenle, dergilerin bibliyometrik değerleri ve konu dağılımları bilhassa ilgili disiplinde çalışan akademisyenler için büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, SSCI’da yayımlanan Kamu Yönetimi alanındaki dergilerden 2013 JCR’ye göre 5-yıllık etki faktörü en yüksek olan on dergi seçilerek bu dergilerin nicel ve nitel değerleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda alana en çok katkısı olan dergiler belirlenerek, seçilen dergilerdeki konu başlıklarının ve konu dağılımlarının ortaya konmasıyla Kamu Yönetimi disiplininde çalışacak olan araştırmacılara fayda sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: SSCI, Dergi, Kamu Yönetimi, Atf dizinleri, Etki Faktörü.

JEL Sınıflandırması: H10, H50, H70

An Evaluation on the Contribution of Journals Published by SSCI to the Area of Public Administration

ABSTRACT

Citation indexes are regarded as important factors to make an effective literature review. Since the publication on the SSCI has been a requirement for the academic degrees in Turkey, the value of scientific articles published in citation indexes has increased. Therefore, bibliometric values and the topic distribution of journals published in a specific discipline are of great importance especially for academicians working in the related discipline. This study will select ten journals that have the highest value of 5-year impact factor in the 2013 JCR among the journals published in Public Administration in SSCI and examine their quantitative and qualitative values. As a result of the research, it is intended to generate benefits for researchers that will work in the discipline of Public Administration through specifying the most contributing journals to the field and presenting subject headings and the distribution of topics in the selected journals.

Keywords: SSCI, Journals, Public Administration, Citation indexes, Impact Factor.

JEL Classification: H10, H50, H70

Geliş Tarihi / Received: 16.04.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2015

* Arş.Grv., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ecembuse.sevinc@adu.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, emre.zeren@adu.edu.tr

1. GİRİŞ

Kamu Yönetiminin, Luther Gulick (1937)'in alanı ayrı bir disiplin olarak görüp “yönetim bilimi” olarak adlandırmasının akabinde, gözle görülür ölçüde hızlanan bir akademik gelişme ivmesine ulaştığı söylenebilir. Farklı disiplinlerle (sosyoloji, tarih, siyaset bilimi ve istatistik gibi) ilişki içinde olması, sağlık ve doğa bilimlerinin aksine, kesine yakın sonuçlara ulaşabilmenin zorluğu ve “yönetim, devlet, insan, düzen, kültür” vb. gibi anlamı değişebilen ve soyut kavramlar üzerinde durması, alanda yapılacak çalışmaların kalitatif veya kantatif olması gerektiği konusunda ikileme neden olmuştur. Bu ikileme rağmen, araştırma yapılan konulardaki olası anlam belirsizliğini önlemek ve doğru verilerden faydalanmak için hemen her alanda yapılan araştırmalarda olduğu gibi kapsamlı bir alanyazın taraması yapılmasının etkili olacağı ifade edilebilir.

Herhangi bir alanda çalışma yaparken, kapsamlı ve sorgulayıcı bir kaynak taraması yapmak; çalışmanın özünü, içeriğini ve aşamalarını doğru belirlemede önemli bir husustur. Çalışmada konu ile ilgili bir literatür taramasının sunulması, okuyucuya konu seçimi, yöntembilimi, bibliyografya oluşturma gibi araştırmanın temel noktalarının ihmal edilmediğini göstermektedir. Çünkü literatür taraması; araştırma konusu üzerine önceden yapılan çalışmaların sıralanmasından öte, yapılan araştırmayla doğrudan bağlantılı olan bilimsel kitapları, makaleleri ve diğer ilgili kaynakları değerlendirir, özetler, karşılaştırır ve birbirleri ile ilişkilendirir. Literatür taramasının bu özelliği dikkate alındığında, kayda değer bir çalışma ortaya koyabilmek için kapsamlı bir taramanın ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kamu Yönetimi alanında araştırma yöntemleri üzerine yazılan ders kitapları, literatür taramasının araştırma sürecine dahil edilmesi konusunda pek çok lehte görüş içermektedir (Justice 2007; Bearfield ve Eller 2007). Temel kavramları ve mevcut teorileri içermesiyle beraber, araştırmacılara konularını ve problemlerini analiz etmek ve deneysel sonuçlar ortaya koyabilmek için etkili bir teorik çerçeve ya da uygulama alanı sunmaktadır (Justice 2007: 83). Dahası, bir literatür taraması “uzun süredir devam eden anlaşmazlık ve tartışmaları ortaya koyarak belirli bir konuda netlik sağlar, bir konu üzerine yapılan araştırmanın disiplinler arası niteliğini gösterir ve çalışmayı tarihsel bir bağlam içine yerleştirir” (Bearfield ve Eller 2007: 62).

Kaynak taraması bir araştırma için bu denli önemli ve etkili olmasına rağmen, bu aşama araştırmacılar için hala zorlu ve karmaşık bir süreç olarak algılanabilmektedir. Bunun nedeni ise, literatür taraması sırasında yapılan genel hatalardır. Etkili ve doğru bir kaynak taraması için dikkat edilmesi gereken ilk husus doğru konu seçimidir. Özellikle yeni araştırmacılar için tarama konusu seçimi göz korkutucu olabilmektedir (Timmins ve McCabe 2005: 42). En çok rastlanan hata ise “liderlik” veya “yerel yönetimler” gibi kapsamı geniş tarama başlıklarının seçilmesidir. Her ne kadar konuya yapılan genel bir yaklaşım kaynağın erişilebilir olduğunu görmede iyi bir başlangıç stratejisi olarak görülebilse de, aslında çok fazla veri ortaya koyan konu başlıkları kaynak taramasını imkansız hale getirebilmektedir. Bu yüzden, yapılması gereken hedef konuyu olabildiğince özgüleştirmek ve elde edilmesi gereken asıl verileri ve kaynakları kullanışlı bir hale getirmektir. Araştırmada asıl incelenecek olan temel konuyu ve hangi kaynakların bu konunun araştırılmasına nasıl katkıda bulunacağını tespit etmek gerekmektedir (Hendry ve Farley 1998: 47).

Kaynak taraması aşamasında yapılan bir diğer hata ise, yazarların kendi görüşlerini belirtip aynı görüşe sahip olan önceki kaynaklardan alıntı yapmaları olarak ifade edilebilir. Oysa, literatür taraması diğer yazılardan farklı olarak sadece bir görüşü içermekten ziyade tüm görüşleri kapsamalıdır. Çünkü kaynak taramanın gerekçesi herhangi bir konu ya da olayın savunmasını yapmak değil; bir konu üzerindeki iki zıt görüşü de nesnel bir şekilde yansıtmaktır. Bu nedenle, taraf olunan kaynaklara ek olarak farklı bakış açılarına sahip olan kaynaklar da taranmalıdır.

Önemli hatalardan bir tanesi de güven telkin etmeyen kaynakların taranmasıdır. Bir akademik çalışmada taranan kaynakların da akademik kaliteye sahip olması gerekmektedir.

Güvenilir kaynaklara ulaşmak için ilk olarak bir kaynağın yayınlanmış olmasına dikkat edilmelidir. Yayınlanmış kaynaklarda akademik araştırma toplulukları ve hakemler yazıları ön değerlendirmeden geçirerek yayından önce kalitesini kontrol eder ve hatalarını düzeltirler (Davison, Vreede ve Briggs 2005: 968). Ancak, yayınlanmış her yazı yeterli kaliteye sahip demek değildir. Özellikle Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ve Politika Çalışmaları gibi toplumdan her kesimin görüşlerini ifade edebileceği ve yanlı görüşlere açık Sosyal Bilimler alanlarında kaynakların bilimselliği ve güvenilirliği daha da önemli bir boyuta ulaşmaktadır. Birçok bilim insanına göre gazete haberleri yanlı ve güvenilmez olabilmektedir (Grabosky ve Wilson 1989: 29; McCulloch 1995: 56). Bu nedenle, atıfta bulunmak için ABI/Inform Global, JSTOR, Sage Journals ve ISI Web of Knowledge gibi hakemli dergilerin tarandığı endekslerden faydalanmanın önemi günden güne artmaktadır.

Tüm bu hatalar göz önüne alındığında, alanyazının Kamu Yönetimi alanında çalışma yapacak araştırmacıların dikkat etmesi gereken noktaları ortaya koyması ve araştırma sürecinin daha verimli ilerlemesi için bir rota çizmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, SSCI’da taranan Kamu Yönetimi alanındaki dergilerden JCR (*Journal Citation Reports*)’lerde belirtilen beş yıllık dergi etki faktörü (*5-Year Journal Impact Factor*) en yüksek olan 10 dergi seçilmiştir. Bu dergilerin son üç yıldaki dergi etki faktörleri, her yıl yaptığı baskı sayısı, her dergide yayınlanan ortalama makale ve yazar sayısı ve konu dağılımları gösterilmiştir. Böylelikle, ilgili dergilerin alana olan katkısının değerlendirilmesi ve etkili bir kaynak taraması yapmak için araştırmacıları yönlendirmesi hedeflenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu araştırma kapsamında Social Sciences Citation Index (SSCI) tarafından taranan on yaygın Kamu Yönetimi dergisi hakkındaki veriler sunulmuştur. SSCI, Institute for Scientific Information (ISI) tarafından kullanılan Sosyal Bilimler alanındaki kaynak dergiler için oluşturulmuş disiplinler arası bir endekstir. Başlıca medya ve bilişim şirketlerinden biri olan Thomson Reuters’a ait Web of Science™ Core Collection üzerinden erişilebilen SSCI; araştırmacılar, yöneticiler, öğretim üyeleri ve öğrencilere ihtiyaçları olan araştırma verilerini bulmaları, alandaki eğilimleri, dergileri ve araştırmacıları analiz etmelerini sağlayan bibliyografi ve atıf bilgilerine erişimi sağlamaktadır. Elli farklı disiplin ve sosyal bilimler alanındaki öncü dergilerden 3,000’in üzerinde temel veriler içererek kapsamlı araştırma yapılmasını mümkün kılmaktadır.

SSCI 1950’lerden beri dergileri taramasına rağmen, Türkiye’de daha önemli ve yaygın hale gelmesi 2001 yılı itibarıyla akademik yükseltmelerde ISI indekslerinde makale yayınlamanın bir kıstas olarak kabul edilmesiyle söz konusu olmuştur. SSCI, okuyuculara internet ortamında konu, yazar ve dergi adı kullanarak tarama yapma ve ayrıca kişi ve dergi adına atıf taramasına olanak sağlamaktadır. Antropoloji, sosyoloji, kentsel çalışmalar, işletme ve iletişim, kriminoloji, penoloji, hukuk, hemşirelik, rehabilitasyon, bilgi ve kütüphane bilimleri gibi çok çeşitli disiplinlerden yaklaşık 2,000 ulusal ve uluslararası dergi arşivine sahiptir (Asan 2005: 227).

SSCI, öncelikle Web of Science™ dergi seçim kıstasları gereği her bilimsel dergiyi taramamaktadır. Kapsama alınacak olan dergilerin öncelikle zamana riayet, uluslararası yayın gelenekleri, ingilizce tam metin ve hakem denetimi gibi temel kriterlere uyması gerekmektedir. Ayrıca, dergilerin içerik bakımından veritabanını ne ölçüde zenginleştirebileceği veya konunun mevcut kapsamda yeterince ele alınıp alınmadığı değerlendirilmektedir (Testa 2011). Uluslararası çeşitlilik de Web of Science™ tarafından önemsenen kriterlerden bir tanesidir. Thomson Reuters editörleri, dergilerin yazarları, editörleri ve yayın danışma kurulu üyeleri arasında uluslararası çeşitliliğin olmasına dikkat etmektedirler. Günümüzde bilimsel araştırmalar küresel bağlamda günden güne daha çok önem kazanmakta ve uluslararası çeşitliliğe sahip dergiler uluslararası

toplumda daha fazla teveccüh görmektedir. İngilizce yayın kıstasına rağmen, bugün İngilizce olmayan bölgesel dergiler de SSCI için giderek önemli hale gelmektedir (Testa 2006: 137).

Thomson Reuters'a ait diğer endeksler gibi, SSCI da taranan dergilerin atıf analizlerini yaparken alan içi atıfları hesaplar ve dergilerin alana olan katkısını değerlendirir. Her yıl yayınladığı Dergi Atıf Raporları (*Journal Citation Reports - JCR*) ile aynı genel disipline en çok katkıyı yapan dergi, makale ve yazarları tespit edilmektedir. Böylelikle orijinal bir konu üzerinde hangi yazar ve dergilerden faydalanabileceği hususunda araştırmacılara bir rota çizdiği söylenebilir.

Daniel B. Klein ve Eric Chiang'ın (2004: 134) SSCI ve atıf raporları üzerine yaptıkları çalışmada, endekste taranan *The Nation*, *The New Republic* gibi pek çok derginin SSCI dergi seçim ölçütlerini sağlamadığını ve dergi seçim sürecinin tutarsız ve ideolojik olarak yanlı olduğunu ifade etmişlerdir. Dergi seçim sürecindeki belirsizliğe ek olarak, Klein ve Chiang (2004: 137) atıf alma sayısının dergi kalite ölçümüne ve sıralamasına etkisi fazla olduğu halde SSCI'ın atıf analizlerinin gerçekçi olmamasını eleştirmektedirler. Atıf analizi esnasında rastlanan problemlerden ilki, dergi ve yazarların kendilerine yaptıkları atıf sayısının artmasıyla etki değerlerinin de artmasıdır (Klein ve Chiang 2004: 138). Ayrıca kaynakça bölümü içermeyen yazılarda dipnot ve alt bilgidен yararlanıldığını ve bu bölümlerde adı birden fazla geçen aynı eserin, adı geçtiği sayı kadar atıf sayısı kazanmasıyla atıf analiz sonuçlarında sapmalar olduğu iddia edilmektedir (Klein ve Chiang 2004: 138).

Dergi etki faktörüne yönelik eleştirilere Thomson Reuters firması, "Hiçbir analiz, akademisyenlerin alana yaptıkları komplike katkıları tam anlamıyla ölçemez ve bunun yanı sıra, akademisyenlerin atıf analizlerinin ötesinde diğer akademik başarılarının da dikkate alınması gerekir." şeklinde cevap vermiştir (thomsonreuters.com 2013). Ayrıca Thomson Reuters, dergilerin ve yazarların etki faktörlerini hesaplarken kendinden atıf yapma oranını da hesaba katmaktadır. Kendinden atıf yapma oranı, derginin kendisi tarafından yapılan atıf sayısının kendisi ve diğer dergiler dahil tüm kaynakların bahsi geçen dergiden yaptığı atıf sayılarının oranını vermektedir. Örnek verilecek olursa, tüm dergilerden A dergisine gelen atıf sayısının 18.000, A dergisinin kendisinden yaptığı atıf sayısının 3000 olduğu kabul edilirse, A dergisinin kendinden atıf yapma oranı 3/18; yani %16,7'dir. Thomson Reuters'ın raporuna göre, endekste dergilerin yüzde sekseni, %20 veya altında kendinden atıf yapma oranına sahiptir ve bu oran, dergilerin kendilerinden atıf yapma ihtimalleri hesaba katıldığında beklenen ve normal düzeyde bir orandır (Testa 2011). Eğer, normal düzeyin üzerinde kendinden atıf yapma oranına sahip ve etki faktöründe sapmalara ve haksızlığa neden olabilecek dergiler söz konusu ise, Thomson Reuters bu dergilerin atıf oranları üzerine araştırma yapabilir ve herhangi uygunsuz bir durum tespitinde derginin Etki Faktörünü yayınlanmayarak derginin endeksten çıkarılmasına karar verilebilir (Testa 2011).

Thomson Reuters'ın olası sapmalara karşı aldığı önlemler ve SSCI'in Türkiye'deki akademik yükselmeler için önemi düşünüldüğünde, endekse yöneltilen tüm eleştirilere rağmen; SSCI'da taranan dergilerin, etkili bir literatür taraması yapmak ve alana yapılan güncel katkılardan ve orijinal konulardan haberdar olabilmek için akademisyenler tarafından dikkate alınması ve incelenmesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3. KAVRAMSAL ANALİZ

Disiplinlerin ve dergilerin bibliyometrik göstergeler ile değerlendirmesi birçok araştırmaya konu olmuştur. Bibliyometri basit ifadeyle kitap ve diğer iletişim araçlarına istatistik ve matematiksel yöntemlerin uygulanması olarak tanımlanabilir (Pritchard 1969: 347). Bibliyometriden bahsederken, yayım ve atıf veri analizi gibi araştırma çıktılarına ölçmek için kullanılan nicel ölçütlerden söz edilmektedir. Söz konusu araştırmalarda etki faktörünün (*Impact*

Factor), dergi değerlendirme metriği olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir (Al ve Soydal 2011: 15).

Etki Faktörü; dergileri sıralamak, değerlendirmek, sınıflandırmak ve karşılaştırmak için kullanılan nicel bir araçtır. Bir dergide belirli bir yıl veya dönem içinde atıfta bulunulan “ortalama makale” sıklığını gösteren bir ölçüdür (Tamilselvan ve Balasubramanian 2012: 3). Yıllık etki faktörü yayımlanan alıntılar ve son atıf yapılabilir öğeler arasındaki orandır. Dolayısıyla, bir derginin etki faktörü, hesaplanan yıl içerisinde dergide yayımlanan makalelere yapılan atıf sayısının önceki iki yıl boyunca bu dergide yayımlanan kaynak makale sayısına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Garfield 1994: 4).

A= 2012 yılındaki toplam atıf sayısı

B= 2010-2011 yıllarında yayımlanan makalelerin 2012 atıfları (B, A'nın alt kümesi)

C= 2010-2011 yıllarında yayımlanan toplam makale sayısı

D= B/C = 2012 etki faktörü

ŞEKİL 3.1. DERGİ ETKİ FAKTÖRÜ

Etki faktörü, mutlak veya toplam atıf sıklığını açıklamada ve dergilerin göreceli (*relative*) önemini değerlendirmede etkili bir ölçüt olarak görülmektedir (Rousseau 1998: 249). Ayrıca, büyük dergileri küçük dergilere ya da sıklıkla basılanları daha az sıklıkla basılanlara ve eski dergileri yeni dergilere yeğleme konusundaki önyargıları ortadan kaldırmaktadır. Tüm nitelikler eşit olmakla beraber, daha önce yayımlanmış makalelerin daha çok sayıda olması, bir derginin daha sık atıf alacağı anlamına gelmektedir (Garfield 1972: 537).

Etki faktörünün dergi değerlendirmelerindeki önemine rağmen, bu ölçüte birçok eleştiri de yöneltilmektedir. Bu eleştiriler öncelikle Thomson Reuters'ın fikri mülkiyet ve yaşam bilimleri birimi olan Thomson Scientific'in ürünlerini ve değerlendirmelerini araştırma kuruluşlarına ve yayınevlerine satan bir ticari bir kuruluş olması ve etki faktörünü hesaplamakta kullandığı veri ve ölçütleri kamuya açık hale getirmemesine yöneliktir (Fooladi vd. 2013: 178). Veri ve ölçüt paylaşımındaki şeffaflık eksikliğinin yanı sıra, Thomson Scientific etki faktörünü hesaplamakta payda kısmında Institute for Scientific Information (ISI) endeksli olmayan kaynakları içermediği için veritabanının kapsamı tam değildir (Khan ve Hedge 2009: 57). Örneğin; kitaplar veritabanına dâhil edilmemektedir. Falagas vd. (2008: 2623)'e göre; derginin etki faktörünün en önemli eksikliklerinden bir tanesi ise, sadece “atıf yapılabilir” özgün makale ve değerlendirmeleri dikkate alması olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, etki faktörüne yöneltilen eleştiriler; etki faktörü hesabında yararlanılan atıf verisinin iki yıl gibi kısa bir süreyi kapsamasını, dil (İngilizce) koşulunu, yayın türü ayrımını ve etki faktörünün derginin ilgili alandaki önemini temsil potansiyelini ele almaktadır (Cameron 2005: 109-110).

Farklı uzmanlık alanlarının farklı atıf oranları gösterdikleri bilinmektedir. Bu nedenle JCR alan kategori listeleri sunmaktadır. Bu şekilde, dergiler kendi özel alanlarının listelerinde görülebilmektedir. Örneğin, Kamu Yönetimi alanında bir çalışma yaparken sadece bu alanla ilgili yayımlar yapan dergileri listelemektedir. Atıf oranları hesaplanırken de yine her dergi kendi alanının başlığı altında değerlendirmeye sokulmakta ve beş yıllık etki faktörü ölçütü ile derginin son yıllarda alana olan katkısı hakkında fikir vermektedir. Beş yıllık dergi etki faktörü, bir derginin daha uzun vadedeki etkisini tespit etmek için 5 yıllık dönem içinde yayımlanan derginin makalelerine yapılan atıf sayısını hesaplamaktadır. Atıf aktivitesinin birkaç yıl boyunca yükselmeye devam ettiği alanlardaki dergiler için bu ölçüm, eleştirel bir performans kritiğine dâhil edilmek için dergilerin daha fazla toplam atıf aktivitesine izin vermektedir.

Bu sebeple 5 yıllık etki faktörü; bir dergideki makalelere yapılan atıf sayısı, derginin yayın sayısı ve dergiye ait toplam atıf sayısı ile ilgili en önemli ve kullanışlı değer olarak görülmektedir (Yalıtırak 2014).

A= 2007-2011 yılları arasında yayımlanan makalelere 2012 yılında yapılan atıf sayısı
B= 2017-2011 yılları arasında yayımlanan makaleler
C= A/B = beş yıllık etki faktörü

ŞEKİL 3.2. 5-YILLIK ETKİ FAKTÖRÜ

Şekildeki hesaplama alternatif bir yöntem “B” faktörü olarak bir ya da iki yıl öncesini seçerek de mümkün olabilir (Garfield 1994: 5). 5 yıllık etki faktörü bir derginin daha geniş bir dönemdeki etkisini; dolayısıyla düzenli olarak alana yaptığı katkıyı hesaplamak için kullanıldığından, derginin sıralamasının değişebilmesi için uzun süreli etkisinin oldukça azalması gerekmektedir.

4. KISITLAMA ve SINIRLAMALAR

Araştırmanın bazı kısıtları ve sınırları bulunmaktadır. Bu araştırma öncelikle verilerin elde edilme sürecinin kamuya açık olmamasıyla kısıtlanmaktadır. Kullanılan JCR değerleri hesaplanırken Thomson Reuters’ın hangi verilerden ne şekilde faydalandığı belirtilmediği için ölçümlerin kesinliği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca JCR’ye dâhil edilen dergiler Thomson Reuters’ın kendi dizini olan SSCI’ya ait olduğu için sonuçlar olduğundan veya diğer verilerde gösterilenden daha fazla gösterilme durumu; yani mübalağa olasılığı söz konusudur. Araştırmanın bir diğer kısıtlaması ise Kamu Yönetimi alanında en çok değinilen konularla ilgili sonuçlarda sapmaların olma ihtimali vardır. Son 3 yıldaki yayımların analizi yapıldığı için son yıllarda popüler olan ya da en çok tartışılan konular öne çıkacağından konuların alana olan katkısı tam ölçülememekte ve çeşitlilik negatif yönde etkilenmektedir. Konu analizinde karşılaşılan bir diğer kısıtlama ise; makale konuları genel başlıklar (kamu kurumları, kamu kurum yöneticileri, Yeni Kamu Yönetimi vs.) altında toplandığından her makalenin özgün konusunun ve temasının okuyucuya ayrıntılı olarak iletilememesidir.

Verilerin güvenilirliği sorunu ister veriler araştırmacının kendisi tarafından oluşturulsun ister bu araştırmada olduğu gibi var olan veriler kullanılsın hemen her araştırmanın kısıtlamaları arasında yer alacaktır. Bunun yanı sıra, Scopus® tarafından yapılan SJR (SCImago Journal & Country Rank) ya da Harzing tarafından yayınlanan JQL (Journal Quality List) gibi diğer atıf dizinlerinde de JCR de olduğu gibi bir sonuçların olduğun fazla veya yanlış gösterilme ihtimali olabilmektedir.

Dergi seçim aşamasında bu dergi değerlendirme raporları kıyaslanarak en çok atıf alan 10 dergi seçilebilirdi. Ancak, araştırmamızın temel amacı Kamu Yönetimi alanında yayım yapan tüm dergilerin atıf alma oranlarının karşılaştırılmasından ziyade, SSCI’da bu alanda taranan dergilerin alana katkısı olduğu için JCR sonuçları araştırmanın veri kaynağı olarak yeterli görülmüştür. Bunlara ek olarak, araştırmacılar için bir derginin atıf analizinin yapılması oldukça zor bir konudur. Bu yüzden, var olan raporlardan faydalanmanın; zaman, para ve emek tasarrufu açısından daha verimli olacağı kanaati hakim olmuştur.

Bilimsel araştırmalar genellikle tümüyle özgün ya da var olan bir konuya yeni bir bakış açısı getirmek için yapıldığından son yıllarda değinilen konuların bu çalışmada öne çıkması araştırmanın amacıyla bir çelişki göstermemektedir. Literatürdeki güncel tartışmalardan okuyucuları haberdar ederek araştırmacıların alana hangi yönde katkı sağlayabilecekleri hususunda fikir edinmeleri amaçlanmıştır. İlgili konuları genel bir başlık altında toplamak, yayımlanan makalelerin muayyen konularının ayrıntılı olarak incelenmesini önlese de, konu karmaşasının önüne geçilip literatür sınıflandırılmasının yapılması açısından kolaylık sağlamaktadır.

5. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı SSCI kapsamındaki Kamu Yönetimi alanında yayımlanan dergilerin alana yaptığı katkıyı değerlendirmek ve bu alanda çalışma yapacak araştırmalara güncel eğilimler hakkında bilgi vermektir. Bu bağlamda 2014 JCR sosyal bilimler analizine göre en yüksek 5 yıllık etki faktörü değerine sahip on dergi incelenmektedir. Araştırmada aşağıda belirtilen sorulara yanıt aranmaktadır:

- Seçilen on derginin en son etki faktörü değerleri nelerdir ve sıralamadaki konumları nedir?
- Dergiler son 3 yılda kaç baskı yapmış ve ortalama kaç makale yayımlamıştır?
- Dergilerde en çok hangi konularda yazılan makalelere yer verilmiştir?
- Dergilerde yayın yapan yayınevleri ve konular hususunda bir çeşitlilik söz konusu mudur?

Çalışmaya kaynak oluşturan verileri sağlamak için Thomson Reuters atıf veri tabanlarından SSCI ile 2013 JCR kullanılmıştır. Dergilerin etki faktörü ve 5 yıllık etki faktörü analizlerinin yapılması için JCR'nin sosyal bilimlere yönelik sürümü olan *Social Sciences Edition*'dan yararlanılmıştır. Atıf veri tabanlarındaki taramalar 2014 değerlerini içeren 2015 JCR henüz yayımlanmadığından dolayı 2011-2013 yıllarını kapsamaktadır.

Dergilerin alana olan katkısının değerlendirilebilmesi için JCR'nin Kamu Yönetimi alanında listelediği dergilerden en fazla 5 yıllık etki faktörüne sahip olan on dergi seçilmiştir. Seçilen tüm dergilerin değerlendirme sürecine dâhil edilen en son yılda elde ettiği etki faktörü değerlerine ulaşılmış ve alandaki dergiler arasındaki sıralamalarına yer verilmiştir.

Bu dergilerin Kamu Yönetimi alanına olan katkıları hem nicelik hem nitelik olarak incelenmiştir. Nicelik olarak katkıları analizinde dergilerin 2013'teki etki faktörü değerleri ve sıralamaları, son üç yılda yaptıkları yayın sayısı, yayımladıkları ortalama makale sayısı ve dergilerde bir yılda yayım yapan ortalama yazar sayısı belirtilmiştir. Niteliksel olarak ise, on dergide son üç yılda en çok değinilen konular 14 farklı konu başlığı altında verilmiştir. Genel ve dergi bazlı konu dağılımları ile on derginin yayımını yapan yayınevleri kapsamındaki çeşitlilik incelenmiştir.

Katkıları incelenecek dergiler arasında,

- Journal of Public Administration Research and Theory
- Journal of Policy Analysis and Management
- Journal of European Social Policy
- Policy Sciences
- Governance
- Public Administration
- Policy Studies Journal
- Journal of European Public Policy
- International Public Management Journal
- Regulation Governance yer almaktadır.

Bu dergilerin alana olan katkıları değerlendirilirken dergilerin yayınevlerinin web sayfalarından ve basılı kopyalarından yararlanılmıştır. Dergilerin yayınevleri tarafından elektronik ortamda sunulmasının bu araştırma ve alanda yapılacak olan diğer araştırmalar için önemine değinilmiştir. Dergilerde yayım yapan ortalama yazar sayısı hesaplanırken, bir makalede adı geçen tüm yazarlar hesaplamaya katılarak sonuca varılmak istenmiştir.

6. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Thomson Reuters tarafından yayımlanan dergi atıf raporlarında SSCI Kamu Yönetimi alanında 2011 yılında 45, 2012’de 47 ve 2013’te 46 dergi listede yer almıştır. Ancak bu çalışma, listedeki tüm dergileri kapsamamaktadır. Alana en çok katkı yapan dergilerin değerlendirilmesi yapıldığından 2013 JCR’ye göre 5 yıllık etki faktörü en yüksek olan on derginin nicel ve nitel değerleri incelenmiştir. Tablo 1’de JCR sonuçlarına göre 5 yıllık etki faktörü en yüksek olan on dergi, bu dergilerin 2013 etki faktörü değerleri ve bu değere göre 46 dergi arasındaki sıralamaları yer almaktadır. Dergilerin 2013 etki faktörüne göre sıralamaları, son yılda alana olan katkılarını değerlendirmek amacıyla verilmiştir.

Tablo 1: SSCI Kamu Yönetimi Alanında 5 Yıllık Etki Faktörü En Yüksek On Dergi (2013 JCR’ye Göre)

DERGİ ADI	5 Yıllık Etki Faktörü	2013 etki faktörü	SIRA (2013)
Journal of Public Administration Research Theory	3.553	2.875	1
Journal of Policy Analysis and Management	2.283	2.262	3
Journal of European Social Policy	2.255	1.710	5
Policy Science	2.148	1.559	9
Governance	2.103	1.614	8
Public Administration	2.084	1.863	4
Policy Studies Journal	2.000	2.364	2
Journal of European Public Policy	1.807	1.364	11
International Public Management Journal	1.779	0.757	25
Regulation Governance	1.650	1.351	12

JCR’ye göre 5 yıllık etki faktörü en yüksek olan on dergiden yedisi 2013 etki faktörü değerlerine göre yapılan sıralamada da ilk on dergi arasında yer almaktadır. Buna göre, seçilen dergilerin %70’i atıf sayısı oranı bakımından alana en çok katkıda bulunan dergilerdir. Journal of

Public Administration Research and Theory 2013 etki faktörü değerine göre de en fazla atıf alan dergidir.

Belirtildiği üzere SSCI dergi seçim kriterleri arasında düzenli yayın yapma koşulu da bulunmaktadır. Bu nedenle, JCR’de yer alan dergilerin yıl içinde belirli sayıda baskı yapmaları gerekmektedir. Baskı sayısı dergilerin yayın sıklığı açısından önemli bir değerdir. Tablo 2’de seçilen on derginin yıllık baskı sayısı, üç yılda yayımladıkları ortalama makale sayısı ve yayın yapan yıllık ortalama yazar sayısı verilmektedir.

Tablo 2: Dergilerin Yıllık Baskı, Ortalama Makale ve Ortalama Yazar Sayıları

DERGİ ADI	Yıllık Baskı Sayısı	Yıllık ortalama makale sayısı			Yıllık ortalama yazar sayısı		
		2011	2012	2013	2011	2012	2013
Journal of Public Administration Research Theory	4	8	9	9	14	17	22
Journal of Policy Analysis and Management	4	14	15	13	33	30	30
Journal of European Social Policy	5	8	8	7	13	15	14
Policy Science	4	6	5	5	10	9	11
Governance	4	13	13	12	17	18	17
Public Administration	4	30	23	21	47	40	38
Policy Studies Journal	4	8	6	6	13	15	13
Journal of European Public Policy	10	8	9	9	12	14	15
International Public Management Journal	4	5	6	6	11	14	12
Regulation Governance	4	6	8	8	10	13	13

Tablo 2’ye göre on dergi de üç yılda ortalama olarak yaklaşık aynı sayıda makale yayımlamıştır. Üç yıl arasında yayımlanan makale sayıları arasında gözle görünür bir fark bulunmamaktadır. Aynı benzerlik yayım yapan ortalama yazar sayısında da görülmektedir. Journal of European Public Policy dışındaki dergiler genelde yılda dört baskı yapmaktadır.

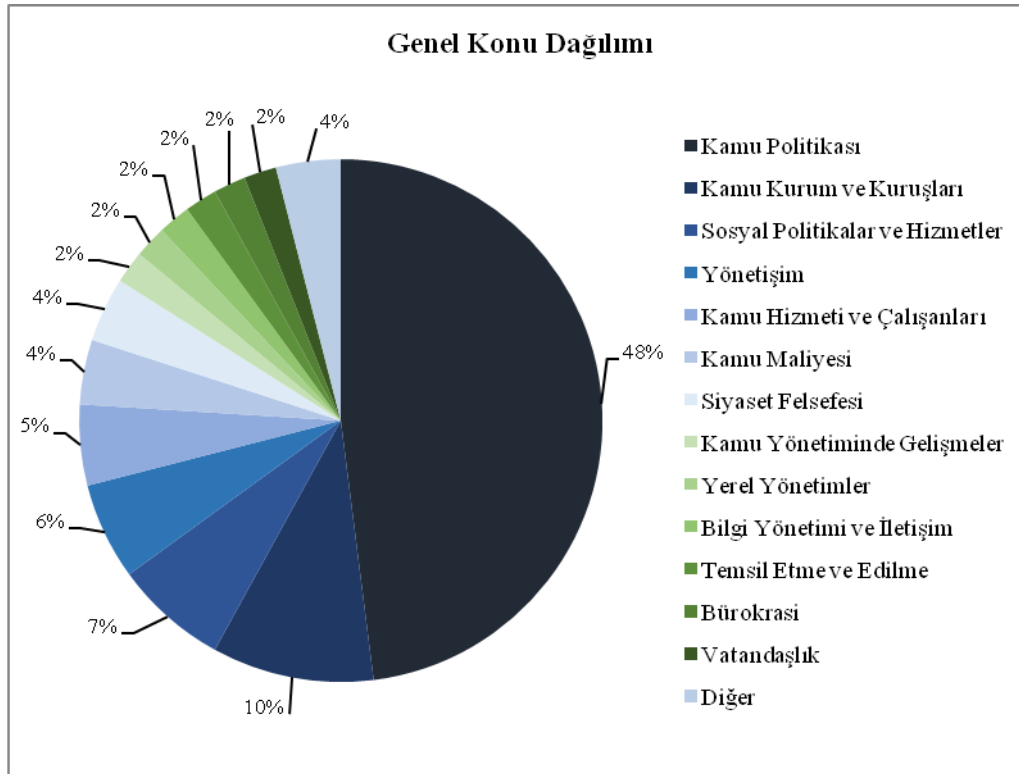
Baskı sayısı arttıkça yıllık ortalama makale ve yazar sayısının, dolayısıyla da derginin alacağı atıf sayısının artması beklenebilir. Bunun nedeni ise, yayım yapan yazar sayısı arttıkça yazarların kayıtlı olduğu endekslerde makalelerin yayımlanmasıyla beraber makale okunma ve atıf sayılarının artacağı beklentisidir. Ancak Tablo 1 ve 2’de verilen değerlere bakıldığında yıllık baskı sayısı, yıllık ortalama makale ve yazar sayısını etkilememektedir. Ayrıca, baskı sayısı ile 5 yıllık etki faktörü ve 2013 etki faktörü arasında da pozitif bir ilişki görülmemektedir. Örneğin; Journal of European Public Policy listede yıllık baskı sayısı (10) en fazla olan dergidir. Buna karşılık Journal of Public Administration Research and Theory yıllık baskı ve makale sayısı en az olan dergilerden olmasına rağmen, Journal of European Public Policy sekizinci sırada yer alırken Journal of Public Administration Research and Theory atıf sayısı oranına göre ilk sırada yer almaktadır. Bu yüzden,

bir derginin nicel değerlerinin niteliği etkilemediğini ve derginin nicel özelliklerin, atıf sayısı bakımından alana olan katkısıyla ilişkili olmadığını söylemek mümkündür.

Araştırmada dergilerin nitelikleri açısından değerlendirmesi çeşitlilik ölçütü ile yapılmıştır. Çeşitlilik normu olarak ise 2011-2013 yılları arasında dergilerdeki konu dağılımındaki içerik farklılığı ve dergileri yayımlayan yayınevleri karşılaştırılmıştır.

Dergilerin konu dağılımları öncelikle Kamu Yönetimi alanındaki son yıllarda popüler olan konu başlıkları hakkında bilgi sahibi olmak için önemlidir. Sosyal Bilimlerin konu edindiği hususlar asri şartlara bağlı olarak şekil değiştirdiğinden, araştırmacıların ilgi ve çalışma alanları da doğal olarak değişen siyasi, ekonomik ve sosyal koşullardan etkilenmektedir. Bu nedenle genel olarak bir alanda belli bir dönemde en fazla çalışılan konular, o dönemin genel özellikleri ve akımları üzerine de fikir vermektedir. Bir başka deyişle, konu dağılımı grafiklerinin sadece çalışılacak alanları belirlemek için değil; dönemsel değişimlere alanın gösterdiği ilgiyi ortaya koyabilmek için de önemli olduğu söylenebilir.

Konu dağılımı, genel konu dağılımı ve dergi temelli konu dağılımı olarak iki farklı açıdan ele alınmıştır. Seçilen on dergide 2011-2013 yılları arasında yayımlanan makalelerin genel konu dağılımı Şekil 3'te verilmiştir. Belirtilen konu başlıklarının kapsamlı içeriği ise Ek-1'de yer almaktadır. Genel konu dağılımı grafiği, seçilen on dergide yayımlanan farklı konu başlıkları altındaki makale sayılarının toplam makale sayısına oranı hesaplanarak oluşturulmuştur. Bu yüzden, genel konu dağılımı grafiği SSCI'da Kamu Yönetimi alanında son üç yılda popüler olan konuları göstermektedir.

ŞEKİL 6.1. GENEL KONU DAĞILIMI

“Genel Konu Dağılımı” grafiğinde 14 ayrı konu başlığı bulunmaktadır. Grafiğe göre, yayımlanan makalelerin neredeyse yarısının (%48) “Kamu Politikası” üzerine yazılmış olduğu

görülmektedir. Bu başlık altındaki çalışmalar, Kamu Politikası'nın genel tanımı veya genel tarihinden ziyade; farklı ülkelerdeki değişik uygulamalar üzerine yazılmıştır.

Özellikle son yıllarda artan göçmen standartları tartışmalarına bağlı olarak, göç ve göçmen politikaları, sığınma koşulları ve göçmenlerin iskânı üzerine yapılan bilimsel çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kamu Politikası başlığı altında yayımlanan en yaygın konulardan birisi de eğitim politikalarıdır. Eğitimcilerin çalışma şartları, güvenliği ve farklı etnik kökene sahip öğretmenlerin müfredat ve eğitim politikaları üzerine olan etkisi en çok tartışılan konular arasındadır. Ayrıca, iklim değişikliği ve çevre sorunları üzerine yıllardır yapılan incelemeler sonucunda ülkelerin benimsediği politikalar ve farklı uygulama örnekleri de yazarların en çok ilgilendikleri konular arasında yer almaktadır.

Kamu Politikası'ndan sonra “Kamu Kurum ve Kuruluşları” üzerinde en çok çalışılan konudur. Kamu kurum ve kuruluşlarına ülkelerin kendi idari yapısı içinde yer verdiği devlet kurumlara ek olarak, devletlerin üyesi olduğu ve üyeliklerinin politikalarını şekillendirdiği ABD Merkez Bankası (FED), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslar arası örgütler de dahil edilmektedir. Kamu Kurum ve Kuruluşları başlığı altında son üç yıldır en çok incelenen konular kurumların düzeni, güvenilirliği, itibarı, hesap verebilirliği ve kamu politikaların yürütülmesindeki performansı üzerine olmuştur. Bunlara ek olarak, kurum içi performans, kurum içi bağlantı ve işbirliği ve kurumsallık kimliğinin oluşturması konuları da geniş yer kaplayan konular arasındadır.

“Sosyal Politikalar ve Hizmetler” genel konu dağılımı arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Sosyal Politikalar ve Hizmetler başlığı altında yayımlanan makalelerin Kamu Politikası'ndan ayrı bir başlık altında incelenmesinin nedeni ise Journal of European Social Policy ve Journal of European Public Policy dergilerinde Avrupa Birliği (AB) Sosyal Modeli ve AB sosyal politikaları üzerine özel sayıların çıkarılması ve bu alandaki çalışmalara ayrıcalıklı olarak yer verilmesidir. Bu nedenle, bu alanda yapılan çalışmaların çoğu AB ülkelerindeki düzenlemeler ve uygulamalar üzerinedir. AB emek piyasası ve AB iş ve işçi standartları bu başlık altında en fazla çalışılan konulardır. AB iş ve işçi standartları tartışması kapsamında istihdam, doğum izni, sosyal fonlar, sosyal koruma, emeklilik, sosyal yardım, iş güvenliği, işsizlik, kadın istihdamı ve göçmen istihdamı sosyal standartların yükselmesi için gerekli koşullar adına yapılan bilimsel yazılara yer verilmektedir. Bunlara ek olarak, sosyal demokrasi, sosyal sermaye, sosyal dışlanma, yeniden bölüşme ve sosyal refah gibi kavramlar hakkında teorik çalışmalar da rağbet görmektedir.

Kamu Yönetimi alanında son yıllarda popülerliği artan bir diğer konu ise “Yönetişim”dir. 1980'lerden itibaren demokratikleşme, neo-liberal kuramlar ve küreselleşmenin etkisiyle yönetim modeli ve kavramı üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Bu artış, 2000'li yıllarda bilimsel çalışmalara da yansımıştır. Araştırmada değerlendirmeye alınan dergilerde yönetim kapsamında; yönetim sürecine dahil olan devlet dışı aktörler, sivil toplum kuruluşları, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve yeni yönetim modelleri, hükümet aşırı bağlantılar ve yönetişimin riskleri gibi konular ele alınmıştır.

Konu dağılımında en çok yer alan başlıklardan birisi de “Kamu Hizmeti ve Çalışanları”dır. Bu başlığa dâhil edilen konular; kamu hizmetinin unsurlarından yasama organının iradesi, yetkili kamu organlarının yöneticileri ve personeli ile kamu hizmeti yaklaşım, kıstas ve uygulamaları şeklinde ifade edilebilir. “Kamu Hizmeti ve Çalışanları” başlığı altında çalışılan başlıca konular bakanların görev, yetki ve uygulamaları, devlet memurları, Kamu Hizmeti Performansı, üst düzey yöneticiler, AB parlamenterleri, performans ölçümü, Kamu Hizmeti Motivasyonu (PSM) Teorisi'dir. Kamu hizmetinin sağlanmasında ana öğelerden olan kamu idare ve müesseselerinin “Kamu Hizmeti ve Çalışanları” başlığı altında incelenmesinin gerekçesi, bu birimlerin Kamu Kurum ve Kuruluşları içeriğine dahil edilmesidir. İlgili dergilerde yayımlanan makalelerin içerikleri değerlendirildiğinde, son yıllardaki araştırmalarda daha çok kamu hizmeti yaklaşımı ve kriterlerinin uygulama örnekleri üzerinde durulduğu görülmektedir.

“Kamu Maliyesi” alanında yapılan çalışmalar, devletlerin mali politika ve faaliyetlerinin hem teorik çerçevesini hem de uygulama modellerini kapsamaktadır. Kuramsal yaklaşımda mali politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında süre gelen anlayışların eksiklerinin belirlenmesi ve olması gerekenler üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda incelenen başlıca konular, mali saydamlık, mali sorumluluk, mali kurallar ve hükümet içi mali ilişkiler olurken; uygulama açısından değerlendirmelerin kapsamında, AB bütçesi, konut finansmanı, sosyal harcamalar, devlet kaynaklı finanslar, yatırımlar, vergiler, para politikası, mali cezalar vb. incelenmektedir.

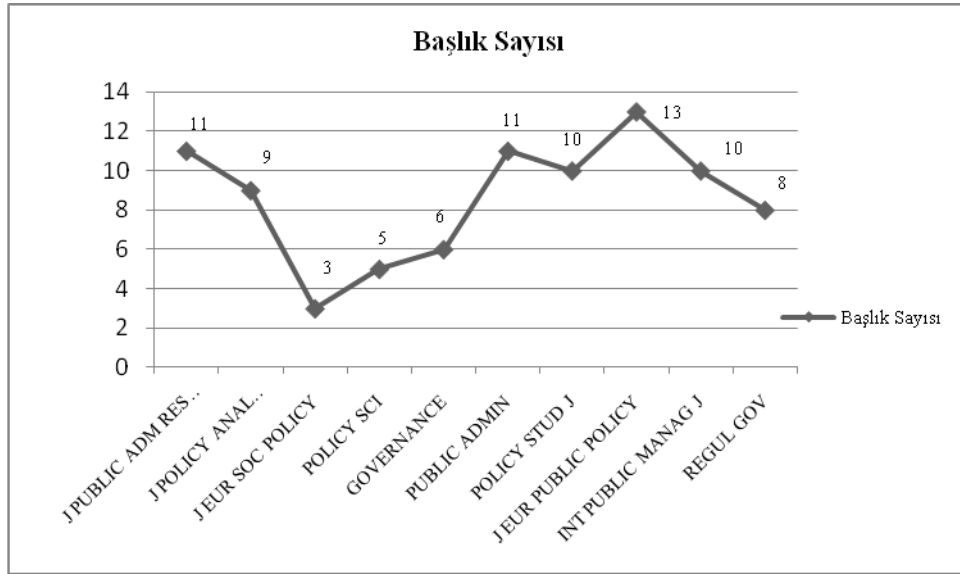
“Siyaset Felsefesi” başlığı altında Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi’nin ortak inceleme alanına giren kavramların (birey, toplum, devlet, iktidar, yönetim, hak, hukuk vs.) ve bu kavramlar üzerine ortaya konan teorilerin literatüre olan katkısı değerlendirilmektedir. Kavram analizi üzerine yazılan makalelerde en çok; güç, eşitlik, yozlaşma toplumsal gömülmüslük, vatanseverlik, demokrasi kavramlarına değinilmektedir. Uzun yıllardır araştırmalara konu olan Liberalizm, Marksizim ve Kapitalizm gibi siyasi ve ekonomik teorilere ek olarak, Kamu Yönetimi’nde yeni akımlara yönelme olduğu görülmektedir. Denge Teorisi, Caydırma Teorisi ve AB üçlü modeli gibi kuramlarla alana yeni bir soluk kazandırıldığı görülmektedir.

“Kamu Yönetiminde Gelişmeler,” “Yerel Yönetimler,” “Bilgi Yönetimi ve İletişim,” “Temsil Etme ve Edilme,” “Bürokrasi” ve “Vatandaşlık” bağlamında yapılan çalışmaların alana olan katkısının görece olarak daha azdır. Yukarıda bahsedilen konu başlıklarına nazaran içeriklerinin daha dar olması, son yıllarda Kamu Yönetimi alanındaki makalelerin konu dağılımları arasındaki ağırlığını negatif yönde etkilemiştir. “Diğer” olarak adlandırılan % 4’lük bölümün içinde ise cinsiyet çalışmaları, özel sektör ve kamu sektörü karşılaştırması, medya çalışmaları, liderlik, yöresel çalışmalar, lobcilik, diplomasi, aile içi şiddet ve seçim süreci konuları bulunmaktadır.

Başlıklar arasındaki yüzdeler dağılımı doğrultusunda yayım yapılan makale konuları arasında orantılı bir çeşitlilik olduğunu söylemek güçtür. Ancak, konu başlıklarının içerikleri göz önüne alındığında (Bkz. Ek-1) Kamu Politikası diğer başlıklara göre çok daha geniş bir içerik alanını kapsamaktadır. Bu nedenle, Kamu Politikası alanında yapılan çalışmaların diğer çalışmalara göre daha fazla olması doğal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Dergilerin genel konu dağılımına ek olarak her derginin konu içerikleri de alana olan katkılarını değerlendirmek açısından önemlidir. Ayrıca dergi temelli konu dağılımı, araştırmacılara hem çalışma yapacakları alanlara ağırlık veren dergilere odaklanma, hem de çalışmalarını yayımlayabilecekleri dergileri seçme konularında imkân sağlar. Bu nedenle, seçilen on derginin 2011-2013 yıllarında yer verdiği başlık sayısı ve başlıklarının içerikleri (Bkz. Ek-2) de dergi katkı analizinde göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Her derginin ayrı ayrı konu içerikleri incelendiğinde, dergilerin ağırlıklı olarak Kamu Politikası alanındaki çalışmalara daha çok yer verdiği görülmektedir.

Dergilerin 14 konu başlığından son 3 yılda toplam yer verdiği sayı, dergilerin konu dağılımındaki çeşitliliğini göstermektedir. Her dergide yer alan farklı başlık sayısı Şekil 4’te yer almaktadır. Konu dağılımındaki çeşitlilik, dergilerin alana olan katkısında önemli bir ölçüt olarak görülmektedir. Daha fazla başlık sayısına sahip olan dergiler daha çeşitli konulardaki çalışmalara yer vermiş olduğundan, Kamu Yönetimi alanında araştırma yapan akademisyenlere daha fazla alternatif sunmaktadır.

ŞEKİL 6.2. BAŞLIK SAYISI ÇEŞİTLİLİĞİ

Şekil 4'e göre, konu çeşitliliği bakımından alana en fazla katkısı olan dergiler Journal of Public Administration Research and Theory, Public Administration Policy Studies Journal, Journal of European Public Policy ve International Public Management Journal'dır. Bu dergiler, en az on farklı konu başlığı altında makale yayımlamıştır. En az değere sahip olan Journal of European Social Policy ise 2011-2013 yıllarında en çok AB sosyal politikaları ve hizmetleri alanında yapılan çalışmalara yer vermiştir. Başlık sayısının genel sağılımı göz önüne alındığında dergilerin alanda etkili bir çeşitlilik sağladığı söylenememektedir.

Tablo 2: Seçilen Dergilerin Yayınevleri

DERGİ ADI	Yayınevi
Journal of Public Administration Research Theory	Oxford Journals
Journal of Policy Analysis and Management	Wiley & Blackwell
Journal of European Social Policy	SAGE Publications
Policy Science	Springer
Governance	Wiley & Blackwell
Public Administration	Wiley & Blackwell
Policy Studies Journal	Wiley & Blackwell
Journal of European Public Policy	Taylor & Francis
International Public Management Journal	Taylor & Francis
Regulation Governance	Wiley & Blackwell

Yayınevlerindeki çeşitlilik ise en özgün ve güncel yayınlama aracı olan kuruluşlar hakkında bilgi vermektedir. Yayınevlerindeki çeşitliliğin artması, elektronik yayıncılıkta kalite değer kıstaslarına önem veren kuruluşlarda eşit bir dağılım olması için gereklidir. Böylelikle,

makalelerdeki özgünlük koşulunun yayınevleri arasında yaygınlaşması ve dergiler arasındaki rekabetin artması beklenmektedir. Tüm bu gerekliliklere rağmen, konu dağılımı ve başlık sayısındaki çeşitlilik sorunu, yayınevlerinin dağılımında da görülmektedir. Tablo 3'e göre SSCI'da Kamu Yönetimi alanına en fazla katkıyı yapan ilk on derginin beşi Wiley & Blackwell yayınevine aittir.

Çeşitlilik konusunda eksiklik olmasına rağmen, en fazla katkıyı sağlayan dergilerin yayınevleri üzerinde durulmasının nedeni yayınevlerinin sağladığı elektronik yayıncılık imkânıdır. Günümüzde elektronik yayıncılık bilimsel çalışmalar için fikir ve bilgi alışverişini sağlayan en önemli mekanizmalardandır. Akademik ve kurumsal araştırmalar; profesyonel ve eğitimli toplulukların ve araştırma topluluklarının arasındaki iş birliğinin temelinde yer almakta ve hem ulusal hem de uluslararası araştırma girişimlerini teşvik etmektedirler (Brown ve Boulderstone, 2008: 1). Araştırmada incelenen dergilerin yayınevlerinin hepsi yayınlarını elektronik ortamda paylaşmaktadırlar. Bu nedenle, alana katkısı çok olan yayınevlerinin takibinin, en verimli bilgi alışverişinin sağlanmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bilimsel araştırmalarda özgün ve etkili çalışmalar ortaya koyabilmek için belli bir alanda ve konuda daha önceden yapılmış çalışmaları değerlendirmek; bir başka deyişle kapsamlı bir literatür taraması yapmak gerekmektedir. Bu yüzden, başlangıç olarak güncel tartışma ve yazılar incelenmelidir. Kaynak taraması için atıf dizinlerindeki dergilerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle dergilerin elektronik ortamda yayınlarını güncel bir şekilde erişime açık hale getirmesiyle dergilerin bilimsel araştırmalarda literatür taraması yapmadaki önemi daha da artmıştır. Bilimsel dergilerin değerini artıran bir diğer husus ise, yıllık hazırlanan atıf raporları olarak dikkati çekmektedir. Bu raporlarla, hem dergilerin hem de yazarların etki faktörleri hesaplanmakta ve alana en çok katkı yapan kişi ve dergiler belirlenmektedir. Bu gelişmeler ülkemize akademik terfilerde atıf dizinlerinde yayın yapma koşulu olarak yansımıştır. Türkiye'de akademik camianın Sosyal Bilimler alanında en fazla ilgilendiği atıf dizini ise SSCI'dır.

Bu çalışmada, SSCI kapsamındaki dergilerin Kamu Yönetimi alanına olan katkısı ele alınmıştır. Dergilerin alana olan katkısı değerlendirilirken, dergilerin 5 yıllık etki faktörleri, etki faktörleri, yıllık ortalama baskı, makale ve yazar sayıları gibi nicel değerlerine ek olarak konu ve yayınevleri dağılımındaki çeşitlilikleri de incelenmiştir. 2013 JCR'ye göre 5 yıllık etki faktörü en yüksek olan on dergi seçilmiş ve bu dergilerin Kamu Yönetimi literatürünün gelişimindeki rolü tartışılmıştır. Seçilen dergilerin etki faktörleri haricindeki nicel değerleri ile alana olan katkıları arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bir derginin alana olan katkısının en etkili ölçütünün atıf oranları olduğu anlaşılmıştır.

Öte yandan, nicel değerlerdeki artışın dergilerdeki çeşitliliğe de bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Atıf oranları en yüksek olan dergilerde dahi belli konuların baskın bir hakimiyeti olduğu ve bu çeşitlilik eksikliğinin genel konu dağılımına da etki ettiği sonucuna varılmıştır. Seçilen dergilerde 2011-2013 yılları arasında en çok yer verilen konu Kamu Politikası'dır. Ancak Kamu Politikası'nın diğer konular karşısındaki göreceli üstünlüğünün nedenin konu içeriğinin diğer konu başlıklarına göre daha kapsamlı olmasıdır. Ayrıca, Journal of European Social Policy gibi belli bir alanda yayımlanan dergilerdeki çeşitliliğin eksikliği ise dergilerin özgül bir konuya odaklanmasıdır.

Seçilen on derginin alana olan katkısını artıran özelliklerden bir tanesi de yayınevlerinin elektronik yayıncılıkta etkin olmasıdır. Elektronik ortamda dergilerin yayınevleri tarafından güncellenerek erişime açık hale getirilmesi araştırmacılar arasındaki bilgi alışverişini artırmakta ve dergilerin atıf oranlarını olumlu yönde etkilemektedir. Yayınevleri değerlendirmesinde ise, alana en fazla katkıyı yapan yayınevlerinin Wiley & Blackwell olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, araştırmada Kamu Yönetimi alanında çalışan bilim insanlarına, alana en fazla katkısı olan dergilerin nicel ve nitel değerleri gösterilerek kendi çalışma ve yayınlarında yol gösterilmesi amaçlanmıştır. Dergilerin konu dağılımlarının analizi ile gündemde geniş yer alan konular, gelişmekte olan alanlar ve çalışmaya açık olan konular hakkında fikir vermiş olması beklenmektedir. Dergilerin atıf oranlarına bağlı olarak alana yaptıkları katkıda, dergilerde yayın yapan yazarların kişisel atıf oranları ve kadrolarının buldukları üniversitelerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalarda, bu durumun dergilerin alana olan katkısını etki faktörü yönünden değiştirip değiştirmediği incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Al, u. ve Soydal, İ. (2011). Atıf Dizinlerindeki Türkiye Adresli Dergiler Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilgi Dünyası*, 12 (1), 13-29.
- Asan, A. (2005). SCI-EXPANDED, SSCI, AHCI ve Etki Faktörü (= Etki Faktörü). O. Yılmaz (Ed.), *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık 3. Ulusal Sempozyum Kitabı* (s. 221-263). Ankara: TÜBİTAK ULAKBİM.
- Bearfield, D. A. ve Eller, W. S. (2007). Writing a literature review: the art of scientific literature. G. J. Miller & K. Yang (Eds.), *Handbook of research methods for public administration* (pp. 61-72). New York: CRC Press, Taylor & Francis.
- Brown, D. J. ve Boulderstone, R. (2008). *The Impact of Electronic Publishing: The Future for Publishers and Librarians*. München: K.G. Saur.
- Cameron, B. D. (2005). Trends in the usage of ISI bibliometric data: Uses, abuses and implications. *Portal: Libraries and the Academy*, 5 (1), 105-125.
- Davison, R.M., Jan deVreede, G. & Briggs, R. O. (2005). On peer review standards for the information systems literature. *Communications of the Association for Information Systems*, 16 (4), 967-980.
- Falagas, M. E., Kouranos, V. D., Arencibia-Jorge, R. & Karageorgopoulos, D. E. (2008). Comparison of SCImago journal rank indicator with journal impact factor. *The Federation of American Societies for Experimental Biology Journal*, 22 (8), 2623-2628.
- Fooladi, M., Salehi, H., Yunus, M. M., Farhadi, M., Chadegani, A. A., Farhadi, H. & Ebrahim, N. A. (2013). Does Criticisms Overcome the Praises of Journal Impact Factor?. *Canadian Center of Science and Education*, 9 (5), 176-182.
- Garfield, E. (1972). Citation analysis as a tool in journal evaluation. *Science*, 178, 471-479.
- Garfield, E. (1994). The impact factor: ISI. *Current Contents*, 25, 3-7.
- Grabosky, P. N. ve Wilson, P. R. (1989). *Journalism and Justice: How Crime is Reported*. Leichhardt, N.S.W. : Pluto Press.
- Gulick, L. H. ve Urwick, L. F. (1937). *Papers on the Science of Administration*. New York: Institute of Public Administration, Columbia University.
- Hendry, C. ve Farley, A. (1998). Reviewing the literature: a guide for students. *Nurs Stand*, 12 (44), 46-48.
- Justice, J. B. (2007). Purpose and significance of research design. G. J. Miller ve K. Yang (Eds.), *Handbook of research methods for public administration* (pp. 75-92). New York: CRC Press, Taylor & Francis.
- Khan, K. M. ve Hegde, P. (2009). Is impact factor true evaluation for ranking quality measure?. *Journal of Library & Information Technology*, 29 (3), 55-58.
- Klein, D. B. ve Chiang, E. (2004). The Social Science Citation Index: A Black Box—with an Ideological Bias?. *Econ Journal Watch*, 1 (1), 134-165.
- McCulloch, F. (1995). The real competition: Old-fashioned newspapers. *Nieman Reports*, 49 (2), 56.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics?. *Journal of Documentation*, 24, 348-349.
- Rousseau, R. (1988). Citation distribution of pure mathematics journals. L. Egghe ve R. Rousseau (Eds.), *Informetrics 87/88: Select proceedings of the first international conference on bibliometrics and theoretical aspects of information retrieval* (pp. 249-262). Amsterdam: Elsevier.
- Tamilselvan, N., & Balasubramanian, S. (2012), "Journal Impact Factor (JIF) in Digital Era", *International Journal of Library and Information Science*, Vol. 1, No: 1, s. 1-14.

Testa, J. (2006). The Thomson Scientific journal selection process. *International Microbiology*, 9, 135-138.

Testa, J. (2011). The Thomson Reuters Journal Selection Process. [Çevrim-içi: <http://wokinfo.com>], Erişim tarihi: 13.10.2014.

Timmins, F. - McCabe, C. (2005). How to conduct an effective literature review. *Nurs Stand*, 20 (11), 41–7.

Yaltrak, C. (2014). Uluslararası Bilimsel Yayın Destekleme Sınıflamasının Akademik Yükseltme ve Atamalarda Kullanılmasının Yarattığı Sorunlar. [Çevrim-içi: <http://www.researchgate.net>], Erişim tarihi: 18.11.2014.

Ek 1: Konu Başlıklarına göre İçerikler

Konu Başlıkları	İçerik
Kamu Politikası	Kamu sağlığı, eğitim politikaları, hükümet kampanyaları, çevre sorunları ve politikaları, enerji politikaları, terörle mücadele, aile planlaması ve yardımlar, göç politikaları, mortgage sistemi, güvenlik politikaları, devlet sistemi, Avrupalılaşma, karar alma süreci, bölgesel sorunlar, bilim&teknoloji politikaları, parti politikaları, yönetmelik ve yürürlükler, reform paketleri, sosyal güvenlik ve çalışma politikaları, spor politikaları, şeffaflık, kamu yararı, cezalar, politika ağları, fuhuş ve eşcinsel evlilikleri, sığınma politikaları, AB mevzuatı, AB politikaları, duyarlı regülasyon, caydırma politikaları
Kamu Kurum ve Kuruluşları	ABD Merkez Bankası (FED), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF), düzenleyici kurumlar, kurumlar arası güç paylaşımı, ulusal parlamentolar, Avrupa Adalet Divanı, AB Bakanlar Konseyi, kurumsallık, barolar, kurum etiği, kurum itibarı, kurum düzeni, kurum içi karar alma süreci, kurumların güvenilirliği, kariyer olanakları, örgütsel reformlar, örgütsel değişim, kurum içi performans, kurum içi bağlantı ve iş birliği, hesap verebilirlik, polis merkezi
Sosyal Politikalar ve Hizmetler	İş bölümü, sosyal demokrasi, sosyal sermaye, AB emek piyasası, istihdam, doğum izni, sosyal fonlar, sosyal koruma, emeklilik, sosyal yardım, iş güvenliği, işsizlik, kadın istihdamı, sosyal dışlanma, göçmen istihdamı, sosyal sınıflar, sosyal hizmet, yeniden bölüşme, koruyucu ailelik, sosyal refah, demografik temettüler
Yönetişim	Devlet dışı aktörler, yeni yönetim modelleri, hükümet aşırı bağlantılar, yönetişimin riskleri, sivil toplum, kar amacı gütmeyen kuruluşlar
Kamu Hizmeti ve Çalışanları	Bakanlar, devlet memurları, Kamu Hizmeti Performansı, üst düzey yöneticiler, AB parlamenterleri, performans ölçümü, Kamu Hizmeti Motivasyonu (PSM) Teorisi
Kamu Maliyesi	Mali saydamlık, AB bütçesi, konut finansmanı, sosyal harcamalar, hükümet içi mali ilişkiler, devlet kaynaklı finanslar, mali sorumluluk, yatırımlar, kamu harcamaları, vergiler, mali kurallar, fonlar, kuponlar, gelişim bütçeleri, para politikası, mali cezalar, göç politikalarının maliyeti
Siyaset Felsefesi	Liberalizm, Avrupalılaşma, normalleşme, AB çalışmaları, Kapitalizm, üst kuramlar, kavram analizleri (güç, eşitlik, yozlaşma toplumsal gömülmüşlük, vatanseverlik, demokrasi), AB'de üçlü model, AB Siyaset Teorisi, Denge Teorisi, Caydırma Teorisi, Yeni Ortodoksluk, kamu değeri, insan hakları
Kamu Yönetiminde Gelişmeler	Yeni modeller, yönetsel uygulamalar, dijital yönetim, Yeni Kamu Yönetimi
Yerel Yönetimler	Âdem-i merkeziyetçilik, yerel bürokrasi, yerelde performans yönetimi, beledi hizmetler, kent politikaları, eko-belediyecilik
Bilgi Yönetimi ve İletişim	İnternet paydaşlığı, bilgi eşitliği, iletişim ticareti, telekomünikasyon, bilgi merkezlerinin konumu, internet kaynakları, kurumlardaki bilgi yönetimi, kurumlar ve aktörler arası iletişim
Temsil Etme ve Edilme	Sınıfların temsili (ulusal kimlik, iş, gelir ve etnik kökenlerine göre), gaziler ve hakları, demokratik temsil, delegeli, çoğulculuk, temsil gerekçeleri
Bürokrasi	Düzenleyici bürokrasi, bürokratik özerklik, bürokratların görevleri üst düzey

	bürokratlar, kırtasiyecilik masrafları
Vatandaşlık	Sosyal vatandaşlık, vatandaşlık hakları, kamuoyu yoklamaları, vatandaşların siyasete katılımı, vatandaş memnuniyeti, sosyolojik vatandaşlık
Diğer	Cinsiyet çalışmaları, özel sektör ve kamu sektörü karşılaştırması, medya, liderlik, yöresel çalışmalar, lobicilik, diplomasi, aile içi şiddet, seçim süreci

Ek 2: Dergilerin Konu Dağılımları (2011-2013)

DERGİ ADI	Konu Dağılımı	Yüzde	DERGİ ADI	Konu Dağılımı	Yüzde	
Journal of Public Administration Research Theory	Kamu Kurum & Kuruluşları	% 24	Public Administration	Kamu Politikası	%34	
	Kamu Politikası	%17		Kamu Kurum & Kuruluşları	%9	
	Kamu Hizmeti & Çalışanları	%13		Kamu Yönetiminde Gelişmeler	%9	
	Kamu Yönetiminde Gelişmeler	%9		Kamu Hizmeti & Çalışanları	%8	
	Temsil Edilme	%8		Yerel Yönetimler	%7	
	Yönetişim	%7		Yönetişim	%7	
	Bürokrasi	%5		Kamu Maliyesi	%5	
	Vatandaşlık	%4		Vatandaşlık	%5	
	Bilgi Yönetimi & İletişim	%4		Siyaset Felsefesi	%5	
	Yerel Yönetimler	%4		Bürokrasi	%4	
Diğer	%6	Diğer	%7			
Journal of Policy Analysis and Management				Kamu Politikası	%54	
	Kamu Politikası	%64		Kamu Kurum & Kuruluşları	%11	
	Sosyal Politika & Hizmet	%17		Bilgi Yönetimi & İletişim	%8	
	Kamu Maliyesi	%9	Policy Studies Journal	Siyaset Felsefesi	%5	
	Yerel Yönetimler	%3		Yönetişim	%5	
	Vatandaşlık	%1		Sosyal Politika & Hizmet	%4	
	Kamu Kurum & Kuruluşları	%1		Kamu Maliyesi	%2	
	Temsil Edilme	%1		Yerel Yönetimler	%2	
	Kamu Hizmet & Çalışanları	%1		Vatandaşlık	%1	
Diğer	%4	Diğer		%8		
Regulation Governance					Kamu Politikası	%53
	Kamu Politikası	%71			Kamu Kurum & Kuruluşları	%16
	Yönetişim	%8		Siyaset Felsefesi	%7	
	Kamu Kurum & Kuruluşları	%7		Yönetişim	%6	
	Bilgi Yönetimi & İletişim	%5	Journal of European Public Policy	Temsil Edilme	%5	
	Kamu Maliyesi	%4		Sosyal Politika & Hizmet	%3	
	Kamu Hizmeti & Çalışanları	%3		Kamu Maliyesi	%3	
	Vatandaşlık	%1		Kamu Hizmeti & Çalışanları	%2	
	Bürokrasi	%1		Bilgi Yönetimi & İletişim	%2	
				Vatandaşlık	%1	
		Bürokrasi		%1		
		Yerel Yönetimler		%1		

			Diğer	%2
Policy Science	Kamu Politikası	%66	Kamu Hizmeti & Çalışanları	%24
	Siyaset Felsefesi	%10	Kamu Politikası	%19
	Yönetişim	%8	Kamu Kurum & Kuruluşları	%17
	Kamu Kurum & Kuruluşları	%4	Bürokrasi	%7
	Diğer	%12	Yönetişim	%7
			Bilgi Yönetimi & İletişim	%7
Governance	Kamu Politikası	%56	Yerel Yönetimler	%5
	Kamu Kurum & Kuruluşları	%13	Kamu Maliyesi	%5
	Yönetişim	%13	Vatandaşlık	%2
	Siyaset Felsefesi	%7	Diğer	%7
	Kamu Maliyesi	%4		
	Diğer	%7		
		International Public Management Journal		
		Journal of European Social Policy		

Dış Ticaret Hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*

Ramazan EKİNCİ**, Osman TÜZÜN***, Hakan KAHYAOĞLU****

ÖZ

Bu çalışmanın amacı dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu çalışmanın teorik temeli Harberger-Laursen-Metzler (HLM) ve Obstfeld-Razin-Svensson (ORS) etkisi yaklaşımlarına dayanmaktadır. HLM yaklaşımı dış ticaret hadlerindeki bir kötüleşmenin ülkenin dış ticaret açıkları üzerinde olumlu bir etkiye yol açacağını belirtmekte, bu olumlu gelişmenin ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde yaratacağı etkiye bağlı olarak da dış ticaret açıklarında bir artışa neden olacağı yönünde bilgi sunmaktadır. Bu yaklaşım literatürde S Eğrisi olarak bilinmektedir. ORS yaklaşımı ise dış ticaret hadlerindeki bir şokun devamlılığı yönündeki algıya bağlı olarak dış ticaret hadlerindeki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağını belirtmektedir.

Bu kapsamda dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve negatif etkisi Markov Değişim Tekniği yaklaşımıyla incelenmektedir. Analizde ekonomik büyümenin göstergesi olarak imalat sanayi üretim endeksi, rejim veya geçiş değişkeni olarak da dış ticaret hadleri kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre dışa açık ekonomik büyüme stratejisi dış ticaret hadlerinin ülke lehine olmasına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Harberger-Laursen-Metzler Etkisi, Obstfeld-Razin-Svensson Etkisi, Markov Rejim Değişim Yaklaşımı, Dış Ticaret Hadleri.

JEL Sınıflandırması: C32, C58, F19.

The Relationship of Terms of Trade and Economic Growth: The Turkish Case

ABSTRACT

This paper aims to analyze the influence of foreign trade sizes on economic growth. Theoretical framework of this study rests on Harberger-Laursen-Metzler (HLM) and Obstfeld-Razin-Svensson (ORS) effect approaches. Approach of HLM indicates that any setback in foreign trade size of a country causes a favorable effect on foreign trade deficit of that country. In accordance with improved growth rates generated by this positive effect HLM approach also provides information towards an increase of foreign trade deficits. This approach is known as S-Curve in academic literature. ORS approach on the other hand, opposes that improvements in foreign trade sizes become effective on economic growth with perceptions related with continuity of shock happening to foreign trade sizes.

With this context, positive and negative effects of foreign trade sizes on economic growth are examined via Markov Variation technique. In the analysis, manufacturing industry production index is taken as indicator of economic growth whereas foreign trade sizes are taken as regimen or transitional parameter. With findings of this study, outward-oriented growth strategy depends on the terms of trade are in favor of the country.

Keywords: Harberger-Laursen-Metzler Effect, Obstfeld-Razin-Svensson Effect, Markov Regime Variation Approach, Foreign Trade Sizes.

JEL Classification: C32, C58, F19.

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 17.06.2015

* Söz konusu çalışma 2012 yılında Türkiye Ekonomi Kurumu'nun III. Uluslararası İktisat Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur. Gerekli geri bildirimler alınarak revize edilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, ramazan.ekinci@deu.edu.tr

*** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, osman.tuzun@deu.edu.tr

**** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, hakan.kahyaoglu@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

J. Maynard Keynes tarafından gelişim süreci başlayan makroekonomik yaklaşımlar, ülkelerin diğer ülke ekonomileriyle olan ticari ilişkilerine bağlı olarak gelirden meydana gelecek değişimlerin etkilerini de kapsayacak biçimde geliştirilmiştir. Yeni teoriler öncelikli olarak dış ticaret dengesindeki bozulmaların etkilerini ele almıştır. Bu etkinin döviz kurları kanalından gelir değişkeni üzerindeki etkisi, döviz kurlarının makroekonomik bir değişken olarak önem kazanmasına yol açmıştır. Dış ticaretin çarpan mekanizmasıyla gelir üzerinde yarattığı etkilerin ortaya konması sonucu döviz kurlarının gelir üzerindeki analizine yönelik yaklaşımların temeli atılmıştır (Machlup, 1965). Ancak söz konusu ilişkilerin sonuçları gelir harcama yaklaşımı çerçevesinde Harberger (1950), Laursen ve Meltzer (1950) tarafından yayınlanan eserlerle ortaya konmuştur. Bundan dolayı söz konusu ilişkilerin analizinde kullanılan teorik yaklaşım "Harberger-Laursen-Meltzer etkisi" (HLM) olarak anılmaya başlanmıştır.

Haberger-Laursen-Meltzer etkisi ticaret hadlerinde ile tasarruflar arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır (Obstfeld,1981: 1-2). Bu yaklaşıma göre ticaret hadlerindeki bir bozulma dış açığın artmasına yol açarak tasarruf açığına neden olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde döviz kurlarındaki değişim ihracat ve ithalat üzerindeki etkisiyle gelir üzerinde değişime neden olacaktır. Gelirdeki bu değişim tasarruflarında aynı yönde değişmesine yol açacaktır. Buna göre ülkelerin üretmiş oldukları malların fiyatlarındaki değişimler ticaret hadlerinde yapacağı değişmeye bağlı olarak tasarruflar üzerinde etkisi olacaktır. Bununla birlikte döviz kurlarındaki değişimlerin ithalat ve ihracat üzerindeki etkisiyle birlikte gelir ve fiyat etkileri de ortaya çıkacaktır. Yaklaşıma göre dış ticaret açığı varken yapılacak bir devalüasyon, ticaret hadlerinde bozulmaya bağlı olarak ticaret açığının artmasına yol açacak bu da tasarruf oranlarının azalmasına neden olacaktır. Ticaret açığında uzun dönemde ortaya çıkan bir olumlu gelişme, gelir artışıyla birlikte yeniden açığın ortaya çıkmasına yol açabilecektir (Backus vd.,1994).

Harberger-Laursen-Meltzer etkisi 1950'li yıllarda ortaya atılmasına karşın 1980'li yıllarda önem kazanmıştır. Bunun en önemli nedeni ülkelerin eskisine göre daha yüksek oranda dışa açık hale gelmeleri ve kur değişimlerinin daha yüksek oranda gelir ve fiyat etkileri yaratmalarıdır. Bununla birlikte tasarrufların dış ticaret hadlerine vermiş olduğu tepki ile yatırımların vereceği tepkinin analizi Harberger-Laursen-Meltzer etkisi yaklaşımını ekonomik konjonktürün açıklanmasında dışa açık ekonomiler için yeni bir araç haline getirmiştir. Ancak söz konusu yaklaşımda iktisadi değişkenler sürekli olarak bir etki tepki mekanizması içinde açıklanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Harberger-Laursen-Meltzer yaklaşımda etkiler sürekli olmaktadır. Bu durumda gelir değişimlerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek ikame etkileri dikkate alınmamış olacaktır. Bu dış ticaret hadlerinin bozulmasıyla ortaya çıkan etkilerin sürekli olmadığı konusu Obstfeld tarafından ele alınmıştır (Obstfeld,1982a: 9-13).

Obstfeld (1982b)'ye göre dış ticaret hadlerindeki bozulmayla ortaya çıkacak bir tasarruf azalmasına karşı, ekonomik birimler refah düzeylerini korumak amacıyla harcamalarını azaltarak ve tasarruflarını artırarak tepki verirler. Bu fikir Harberger-Laursen-Meltzer yaklaşımının tam tersidir. Obstfeld'in yaklaşımında cari dönem ile gelecek arasında bir ikame olabileceği öngörülmüş ancak bunun üzerinde durulmamıştır. Bu konu Svensson ve Razin tarafından ele alınmıştır.

Svensson ve Razin (1983) ekonomik karar birimlerinin cari ve gelecek dönemdeki marjinal tüketim eğilimleri arasındaki nispi oranın cari işlemler dengesi üzerindeki etkisine dayalı bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Böylece dış ticaret hadlerinden ortaya çıkan geçici ve sürekli şokların etkilerini eş anlı olarak ortaya koymuşlar ve ayırtmışlardır.

Svensson ve Razin yaklaşımlarını üç değişkene dayalı olarak geliştirmişlerdir (Svensson ve Razin, 1983: 99). Bu değişkenler;

- Dış ticaret hadlerindeki bozulmanın doğrudan ihracat üzerindeki etkisi,

- Ticaret hadlerindeki bozulmanın servet üzerinde azaltıcı etkisiyle ortaya çıkan tüketim düzeyi,
- Dönemler arasında nispi fiyatlardaki değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan ikame etkileridir.

Bu etkilerden servet üzerinde azaltıcı olanları geçici olarak kabul edilmiştir. Bunun ana nedeni ise servetin azalmasıyla birlikte reel gelirin ve harcamaların da azalacak olmasıdır. Ancak reel faiz oranlarında servetteki ve gelirdeki düşmeye bağlı olarak bir azalma ortaya çıkarsa ikame etkisine bağlı olarak cari dengede bozulma artacaktır. Ticaret hadlerindeki ülkenin aleyhine kalıcı bir bozulma ülkede reel faiz oranlarının sabit kalmasına yol açar. Bu yolla reel ticaret dengesinde olumlu veya olumsuz bir gelişme ortaya çıkabilir. Bunu belirleyecek faktör cari dönemdeki ve gelecekteki marjinal tüketim eğilimlerinin hangisinin büyük olacağıdır. Bu parametrelerin büyüklüğünü belirleyecek unsur ise servetin düzeyinde ortaya çıkacak olan artış ve azalışların zamanlar arasında marjinal tüketim eğilimi üzerindeki etkisinin büyüklüğüdür (Svensson ve Razin, 1983: 100). Böylece Svensson ve Razin (1983) dış ticaret hadlerinden ortaya çıkan şokların geçiciliğine bağlı olarak ortaya çıkan Harberger- Laursen-Metzler etkisini, kalıcılığın olması durumuna göre geliştirmişlerdir. Bu konuya Obstfeld'in de katkısı olduğundan yaklaşım literatürde Obstfeld-Razin-Svensson (ORS) etkisiyle tanımlanmıştır. Svensson ve Razin'in çalışmalarıyla birlikte yapmış olduğu en önemli katkı zamanlar arasında marjinal tüketim eğiliminin değişebileceğidir. Bu durum Keynesgil Çarpan mekanizmasının da değişeceğini ifade etmektedir. Bunun anlamı yatırım, tasarruf ve gelir arasındaki ilişkinin değişebileceğidir. Konu farklı yazarlar tarafından farklı ampirik yaklaşımlarla incelenmiştir.

Bu çalışmanın ikinci aşamasında ulusal ve uluslararası literatür taramasına, üçüncü aşamasında veri seti ve yönteme yer verilmiştir. Dördüncü aşamada ampirik bulgulara değinilen bu çalışmanın son kısmında ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yukarıda açıklanan yaklaşımlar cari açık üzerindeki dış ticaret hadlerindeki değişimine dayalı şokların sonuçlarının analizine yönelik teorik araçlardır. Bu yaklaşımların sonuçlarına göre şokun etkisi, işareti, mutlak kapsamda şokun süresine (geçici veya sürekli) ve ekonomik karar birimlerinin şokla ortaya çıkan beklentilerine bağlıdır.

Uygulamada Harberger-Laursen-Meltzer etkisi üç değişkene ve kanala dayalı olarak incelenmiştir. Bu kanallardan ilki tasarruf değişkeni ve kanalıdır. Bu kanal üzerinde dış ticaret hadlerinin dış denge ve bu yolla tasarruflar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu etkiler pozitif veya negatif olabilmektedir (Sachs 1981; Obstfeld 1982a; Gavin, vd. 1990; Ostry ve Reinhart 1992).

İncelenen kanallardan ikincisi tasarruf yatırım arasındaki ilişkidir. Bu yolla dış ticaret haddindeki bir değişimden ortaya çıkacak şok tasarruflar ve bu yolla da yatırımlar üzerinde etkiler ortaya çıkarabilecektir. Böylece gelir düzeyinde de bir değişim olacaktır. Ancak bu değişimin hangi yönde olacağı belirsizdir (Persson ve Svensson 1985; Matsuyama 1988; Sen ve Turnovsky 1989; Kent 1997; Servén 1999). Bu konuda Svensson ve Razin (1983) yaklaşımı önemli bilgi sağlamaktadır.

HLM etkisi konusunda yapılan çalışmalarda teorik yaklaşımda ele alınmayan fakat daha sonradan analize dâhil edilen devlet harcamaları üçüncü kanalı oluşturmaktadır. Tornell ve Lane (1994) bu eksiliği ele alan çalışmalarında, dış ticaret haddinden kaynaklanacak bir şokun hükümet harcamalarında pozitif veya negatif bir etkiye neden olabileceğini göstermişlerdir. Özellikle söz konusu şokun kamu açığı veya fazlası yaratabilme kapasitesine bağlı olarak cari işlemler hesabındaki dengesizliğin ortadan kalkabileceği veya artabileceğini ortaya koymuşlardır. Tornell ve Lane (1994) bu yaklaşımın şokların geçici ve kalıcılık özelliğini

dikkate alan Obstfeld-Svensson-Razin yaklaşımı içinde önemli bir kanal olduğunu öne sürer. Çünkü kamu harcamaları asimetrik etkiler yaratabilmektedir.

Literatürde HLM etkisinin varlığına yönelik önemli bir çalışma; Sachs (1981) tarafından yapılan ve dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan şokun etkisinin şiddeti ve büyüklüğünün, dış ticaret hadlerinde değişime neden olacak ihracat ve ithalat fiyatları üzerindeki etki süresine bağlı olduğunu ortaya koyduğu çalışmadır. Fakat Sachs bu etkinin varlığını dış ticaret hadleri açısından sadece geçici değişimler olması durumunda var olduğunu öne sürmüştür. Dış ticaret hadlerindeki değişimlerin kalıcılığı açısından sadece tüketimin etkilenmesi dış ticaret hadlerindeki değişikliklerin kalıcı olup olmadığı ve bu etkinin oluşup oluşmayacağı konusunun belirsiz olduğunu ve ulusal tasarruf düzeyindeki değişimlere neden olmadığını belirtmiştir. Bu açıdan özellikle Svensson-Razin yaklaşımını eleştirmiştir.

Konuyla ilgili ampirik çalışmaların sonuçları ise ticaret hadlerindeki bozulmanın geçici olduğu sürece dış dengesizliğin azalması yönünde etkisi olduğudur. Bu konuda Otto (2003)'ün çalışmasında VAR yaklaşımına dayalı olarak on beş OECD üyesi ve kırk gelişmekte olan ülkenin ele alınarak yapılan çalışmada söz konusu hipotezi destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu, anlamlı bir şekilde HLM etkisi göstermektedir. Bu durum OECD ekonomileri için de pek farklı değildir. Ancak çoğu ülke için HLM etkisi yalnızca anlık bir etkidir.

Persson ve Svensson (1985) tarafından yapılan çalışmada ise HLM ve OSR yaklaşımlarını destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle bu çalışmanın nesiller arası yaklaşıma dayalı olarak yapılmış olması bulgularının daha önemli olmasına yol açmaktadır. Nesiler arası yaklaşımı dikkate alındığında söz konusu iki teorik yaklaşım arasında bir farklılık ortadan kalmaktadır. Ancak ele alınan yaklaşımlarda ticaret hadlerini etkileyen önemli bir değişken olan döviz kurları dikkate alınmamıştır. Bu açık Ostry (1988) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla kısmen ortadan kalkmıştır. Ostry'in çalışmasında reel döviz kurları modele dâhil edilmiştir. Söz konusu çalışmada şokların kalıcı olmasına bağlı olarak cari denge ve bu yolla tasarruflar üzerinde bir etkinin olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yaklaşım OSR yaklaşımını desteklemektedir.

Misztal (2010) Polonya için yaptığı çalışmasında Harberger-Laursen-Metzler etkisinin 1995-2009 döneminde geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Vektör otoregresif yaklaşımına dayalı olarak yapılan analizinin sonucuna göre, Polonya'da dış ticaret hadlerinin ülkenin lehine bir gelişim göstermesi cari dengede önce bir iyileşmeye, daha sonra bozulmaya yol açtığı ortaya konmuştur. Bu durum literatürde S eğrisi olarak bilinmektedir. Aynı çalışmada cari dengedeki gelişmelerin dış ticaret hadlerinden ortaya çıkan etkilere göre daha fazla etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun anlamı ekonomide fiyat etkilerinden daha çok tasarruf etkilerinin önemli olduğudur. Bu sonuca göre cari dengedeki gelişmelerin marjinal tüketim eğilimi üzerinde etkisi olduğudur. Bundan dolayı bu çalışma OSR yaklaşımını desteklemektedir.

Edwards (1989) dış ticaret hadlerindeki geçici değişimlerin özel tasarrufların büyüklüğü üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazara göre ticaret hadlerindeki bozulma gelirin azalmasına yol açarak tasarruf oranlarının düşmesine yol açmaktadır. Bu etki süreci HLM yaklaşımıyla aynı sonuçtur. Bununla birlikte Edwards dış ticaret hadlerindeki değişimin ithal mallarının fiyatlarında yapmış olduğu etkiyi dikkate alarak analizini farklılaştırmıştır. Söz konusu çalışmada ithal fiyatlarındaki artışın talep azalmasına bağlı olarak dış denge üzerinde olumlu etkisinin olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte dış ticaret hadlerindeki bozulmanın ticarete konu olmayan malların fiyatlarına geçişine bağlı olarak genel fiyat düzeyinde bir artışa yol açabileceği vurgulanmaktadır. Bu da ulusal paranın reel olarak değer kazanmasına yol açacak bir etki olarak gösterilmektedir. Edwards çalışmasında enflasyondaki artışın kur değişimiyle dengelenmemesi durumunda faiz oranlarının artarak talebin azalmasına ve böylece tasarrufun artmasına katkıda bulunacağı bulgusuna ulaşmıştır. Ancak bu çalışmada ülkenin

sektörel yapısı nihai ve yatırım malları sektöründeki ileriye ve geriye doğru bağlantılar ile söz konusu sektörlerin ithalata bağımlılığı dikkate alınmamıştır. Bu konuda literatürün önemli eksikliği fark edilmektedir. Bu konu ülkenin net dış borç ödeyicisi olup olmadığının dikkate alınmaması açısından da geçerlidir. Bu belirtilen eksiklik Eicher, Schubert ve Turnovsky tarafından yapılan çalışmada ele alınmıştır.

Eicher, Schubert ve Turnovsky (2008) çalışmalarını bir ülkenin net dış borç ödeyicisi olup olmadığını dikkate alarak yapmışlardır. Bu çalışmada ulaşılan önemli sonuç dış borç net ödeyenin olmanın dış ticaret hadlerine verilen tepkiyi belirlediğini ortaya koymasındadır. Bu çalışmanın sonucuna göre dış ticaret hadlerindeki % 20 oranında bir bozulma yaklaşık % 10-15 refah azalmasına neden olmaktadır. Söz konusu refahtaki azalmanın dış dengesizliğin artmasına yol açabilecek önemli etkidir.

Sen ve Turnovsky (1989) zamanlar arası optimizasyon yaklaşımıyla sermaye birikimi ile emek piyasasında çalışıp-çalışmama tercihinin etkisini dikkate alarak, geçiş dinamiğinin, sermaye stokunun dış ticaret haddinden ortaya çıkacak şoklara karşı vereceği uzun dönemli tepkiye bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu tepkinin yapısı, pozitif bir gelir ve negatif ikame etkisinin büyüklüğüne dayanmaktadır. Bu çalışmanın sonucuna göre; ancak gelir etkisi ikame etkisine göre büyükse HLM etkisi ortaya çıkmaktadır.

Giriş bölümünde açıklanan yaklaşımların literatüre "S Eğrisi" kapsamında isimlendirilmesini sağlayan çalışma Backus, Kehoe, Patrick ve Kydland (1994) tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmayla yazarlar söz konusu hipotezlerinin analizine yönelik bir ampirik yaklaşım geliştirmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında belirli bir dönemdeki 11 gelişmiş ülkeye ait verilerin 8 çeyrek dönem öncesi ve sonrası için ticari denge ile dış ticaret haddi arasındaki korelasyonlarına dayalı bir analiz geliştirmişlerdir. Bu korelasyonların grafiği, literatürde "Asimetrik S Eğrisi" tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın sonucuna göre cari veya dar anlamıyla ticari dengenin, dış ticaret hadlerindeki cari ve gelecek dönemdeki değerleriyle negatif, geçmiş değerleriyle pozitif korelasyonlu olma eğilimindedir.

Bouakez ve Kano (2008) Avustralya, Kanada ve İngiltere'ye yönelik yaptığı çalışmada dış ticaret hadlerinin cari işlemler üzerinde önemli etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca dış ticaretinde önemli dalgalanmalar bulunan ülkelerin dış ticaret hadlerinin cari işlemler üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu ortaya koymuşlardır.

Zortuk ve Durman (2008) 1989Q1-2007Q4 dönemine ait Türkiye'ye yönelik Granger Nedensellik ve Johansen eş bütünleşme tekniğini kullanarak ticaret dengesi ve dış ticaret hadleri arasında uzun dönemde bir ilişkisini olup olmadığını araştırmışlardır. Buna göre gelire dayalı ticaret hadleriyle ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş, ancak mala dayalı dış ticaret hadleriyle ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır.

Yamak ve Korkmaz (2006) herhangi bir ekonominin dış ticaret haddinde meydana gelen pozitif (negatif) hareketlerin, diğer şeyler sabitken söz konusu ekonominin dış ticaret dengesinde de pozitif (negatif) hareketlere neden olacağını öngören Harberger-Laursen-Metzler (HLM) Hipotezi'nin, 1991Q4-2003Q3 döneminde Türkiye ekonomisi bakımından geçerli olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre; dış ticaret haddinden dış ticaret dengesine doğru, tek yönlü ve kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak söz konusu nedensellik ilişkisi, negatif yönlü olup; Türkiye ekonomisi bakımından HLM Hipotezi'nin söz konusu dönemde geçerli olmadığına işaret etmektedir.

Bahmani ve Ratha (2009) çalışmada S eğrisinin geçerli olup olmadığını Kanada ve ABD için toplam ticaret verilerini kullanarak araştırmıştır. Önce bu 2 ülke arasında S eğrisini araştırmış ve S eğrisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Daha sonra ticaret akımlarının, döviz kuru değişimine tepki veren endüstrileri belirlemek için Kanada ve ABD arasındaki

toplam mal ticaret verileri alınmış ve 1962-2004 arasında bu 2 ülke arasında ihracat ve ithalatla ilgilenen 60 endüstrinin ticaret dengesinin S eğrisine benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

Pfeifer, Born ve J. Müller (2012) açık ekonomi DSGE modelini kullanarak Şili'nin iş çevrimine yönelik yaptığı çalışmasında dış ticaret hadlerindeki oynaklıkta özellikle 2006-2008 döneminde ticaret patlamasıyla birlikte artış olduğu dolayısıyla oynaklık artışının üretimde azalmaya bağlı olarak ticaret dengesinde bozulmaya neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mendoza (1997) ticaret hadlerinin büyüme üzerindeki etkisini geliştirmekte olan 40 sanayi ülkesinin 1971-1991 dönemini kapsayan verilerini panel veri yaklaşımını kullanarak içsel büyüme modeline dayalı olarak analizini yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda dış ticaret hadlerinin değişim oranının ekonomik büyümeye pozitif etki yaptığı ve dış ticaret hadlerinin oynaklığı ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Kaneko (2000) iki faktörlü büyüme modeline dayalı olarak ekonomik büyüme ile dış ticaret hadleri arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu ilişkinin analizinde tüketim mallarının üretiminde kullanılan, sermaye malları dikkate alındığında ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerinden etkilenmediğini ortaya koymuştur.

Bleaney ve Greenaway (2001) dış ticaret hadlerinin, döviz kurunun ve bu değişkenlerin oynaklıklarının büyüme ve yatırımlar üzerindeki etkilerini 14 Sub-Saharan (Sahra altı) Afrika ülkesi için (1980-1995) panel data yaklaşımıyla stokastik içsel büyüme modeline dayalı olarak analiz etmiştir. Analizde kullanılan dış ticaret hadleri ile döviz kurunun oynaklığı GARCH yaklaşımından elde edilmiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre dış ticaret hadlerindeki ülke lehine ortaya çıkan avantajlar büyüme ve yatırımlar üzerinde pozitif etki yapmaktadır. Bununla birlikte dış ticaret hadlerindeki oynaklık artışı ekonomik büyüme oranlarında da oynaklığın artmasına yol açtığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Wong (2004) Malezya ekonomisi üzerine yapmış olduğu çalışmasında dış ticaret hadleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. 1965-2002 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan analiz sonucunda dış ticaret hadleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin kullanılan yaklaşıma bağlı olarak kısa dönem içinde geçerli olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışmada 1965-2002 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Hata düzeltme analizi sonuçlarına göre de kısa dönemde dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki ortaya konmuştur.

Cakir (2009) 1990-2004 zaman aralığında 18 geliştirmekte olan ülkeyi kapsayan panel veri analiziyle dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araç değişkenler kullanarak incelemiştir. Bu araç değişkenler yaklaşımı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)'dir. Analizin bulgularına göre dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki söz konusudur.

Wong (2010) Japonya (1996-2003) ve Kore (1971-2006) dönemine ait zaman serilerini kullanarak dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test etmiştir. Uygulama sonuçlarına göre kişi başına reel gelir ve dış ticaret hadlerinin karşılıklı olarak etkileşim içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca her iki ülkede de dış ticaret hadleri ve kişi başına reel gelir oynaklıkları arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Jawaid ve Waheed (2011), 2004-2008 zaman aralığına ait verileri kullanarak 94 ülkeyi kapsayan çalışmada dış ticaret hadlerinin ve dış ticaret hadlerinin oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre dış ticaret hadlerinin ve dış ticaret hadlerinin oynaklığının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Bulguların sağlamlığını (robustness) kontrol etmek amacıyla duyarlılık analizi yapılmıştır. Kullanılan bu yaklaşıma göre tahmin denkleminde dâhil edilen her bir yeni değişken ile

parametrelerdeki değişimin analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen parametreler değişkenlere göre dirençli bulunmuştur.

3. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Veri tabanı ile analiz tekniği hakkında kısmi bilgi içeren bu bölüm, çalışmaya referans oluşturan yöntem ve modelin tanımlanmasını ve izlenen yolun açıklanmasını kapsamaktadır.

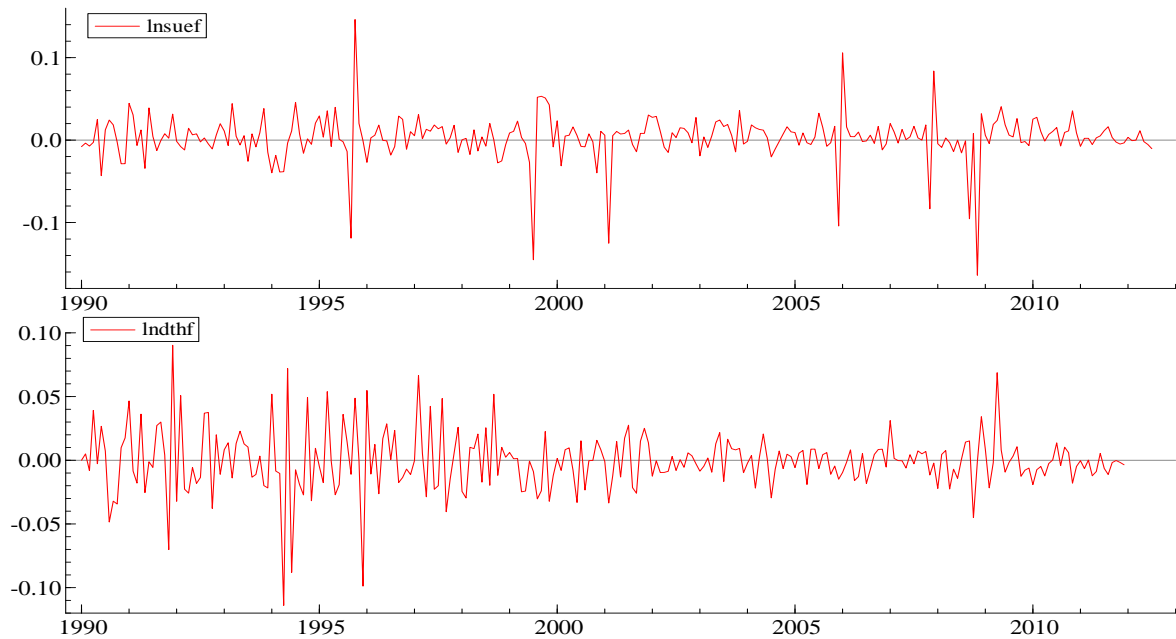
3.1. Veri Tabanı

Analizde kullanılan işlenmemiş verileri temsil eden zaman serileri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB EVDS) sisteminden ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'ten alınmıştır. Değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması.

Değişkenler	Açıklama
Insuef	Sanayi Üretim Endeksi (LNFARK)
Indthf	Dış Ticaret Haddi (LNFARK)

Modelde kullanılan değişkenler 1990:1 ile 2011:12 yılları arasında aylık verilerden oluşmakta olup Ln farkları alınarak modele dâhil edilmiştir. Değişkenlerin ele alınan döneme ait zaman grafikleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Zaman Grafiği.

Bu çalışmada Markov değişim yaklaşımı kullanılmıştır. Bu tekniğin seçilmesinin nedeni dış ticaret hadlerinin ekonomik büyümenin temel belirleyeni olarak kabul edilen sanayi üretim

endeksini hangi yönde etkilediğini ortaya koymaktır. Markov değişim yaklaşımının avantajı ekonomideki genel eğilimini dış ticaret hadlerine göre belirleme imkânı vermesidir. Bu aynı zamanda ekonomik konjonktürün daralma ve genişleme dönemlerinde dış ticaret hadlerinin olası asimetrik etkisini de mümkün kılmaktadır (Hamilton 1989; Krolzig 1997). Bu açıdan çalışmanın temel hipotezinin testi için Markov değişim yaklaşımı analiz aracı olarak seçilmiştir. Ayrıca çalışmanın hipotezi açısından söz konusu Markov Değişim sınıfından MSIAH(m)-AR(p) (Ortalaması ve Varyansı Rejime Bağlı Değişen) tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu yaklaşımın özelliği hem sabitte-ortalamada hem de varyansta değişime izin vermesidir.

Çalışmada kullanılan verilerin öncelikle durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Tablo 2’de Augmented(Genişletilmiş) Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonuçlarına göre hem *Insuef* hem de *Indthf* değişkenleri sabitte durağan olduğu (birim kök içermediği) görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlerimiz doğrusal olmayan yöntemlerin kullanılması için gerekli olan durağanlık koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 2: Serilere Ait ADF Birim Kök Testi

	t-istatistiği	Olasılık
<i>Insuef</i>	-18.640***	0.0000
<i>Indthf</i>	-21.443***	0.0000

Kritik Değerler: % 1***: -3.45, % 5** : -2.87, % 10* : -2.55

3.2. Doğrusalsızlık Sınamaları

Ekonometrik yaklaşımların kullanılmasında en önemli aşama hangi tekniğin hangi kriterlere göre kullanılacağıdır. Genel olarak doğrusal tahmin tekniklerinin kullanımının daha kolay ve uygulanabilir olması açısından araştırmacılar açısından en çok tercih edilen yaklaşımlardır. Genel olarak da doğrusal olmayan tahmin tekniklerinin sayısı oldukça fazladır. İktisadi açıdan karmaşık olmayan ve çok sayıda değişken içermeyen tahmin araştırmalar açısından etkili sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Ancak araştırmada kullanılan verilerin yapısı ve testi yapılan hipotez için uygun yönteminde belirlenmesi önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde öncelikli olarak verilerin doğrusal analizlerde kullanılabilir nitelikte olup olmadığının analizinin yapılması gerekmektedir. Buradaki temel amaç basit ve doğrusal bir yaklaşımla açıklanacak bir bilginin analizinde daha karmaşık yaklaşımların seçilmesini engellemektedir (Granger ve Teräsvirta, 1993: 62). Böylece ileriye yönelik tahminlerin yapılmasında daha sağlıklı sonuçların elde edilmesi mümkündür.

Literatürde doğrusallığın testine yönelik yaklaşımlar parametrik ve parametrik olmayan teknikler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Parametrik yöntemlere örnek olarak RESET, Tsay’in F sınaması, Keenan Testi, Lagrange çarpanı yaklaşımları örnek verilebilir. Parametrik olmayan yaklaşımlara da hata karelerin analizi için Ljung-Box istatistiği (Q sınaması), bispektral ile BDS testleri örnektir. Bu yaklaşımların açıklandığı önemli bir çalışma Tong (1990) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın özelliği belirtilen testlerle ilgili literatürü geniş şekilde sunmasıdır.

Bu çalışmada değişkenlerin doğrusal bir yapıya uyup uymadıklarını belirlemek üzere parametrik yaklaşımlardan Keenan, Terasvirta, Tsay, Linearity LR-testleri kullanılmış ve sonuçları aşağıdaki Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Doğrusalsızlık Testleri.

Keenan Testi	t-istatistiği	Olasılık	Gecikme
Insuef	20.25146	1.025011e-05***	1
Indthf	2.43713	0.1197186	2
Terasvirta Testi			
Insuef	17.1245	0.0001912***	1
Indthf	7.0495	0.02946**	2
Tsay Testi			
Insuef	16.88	5.341e-05***	1
Indthf	4.959	0.002308***	2
Linearity LR Testi	190.92	0.0000***	0

*** % 1’de anlamlılığı, ** % 5’te anlamlılığı ifade etmektedir.

Uygulama sonuçlarına göre ele alınan değişkenlerin ln farklarının biri dışında doğrusal olma boş hipotezini reddedilmiştir. Keenan testinin uygulamasında Indthf değişkeninin doğrusal olma durumu reddedilememiştir. Dolayısıyla değişkenlerin doğrusal olmaması Markov rejim değişim tekniğinin kullanılması için gerekli diğer bir koşulu da yerine getirmektedir.

3.3. Markov Rejim Değişim Tekniği

Parametrelerin zaman içinde farklılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan yaklaşımlar, farklılaşmayı rejimler biçimde ele almaya başlamışlardır. Bu konuda ilk yapılan çalışmalar Markov zincirlerine dayalı olarak geliştirilmiştir Quandt (1972), Goldfeld ve Quandt (1973). Markov rejim değişimi modelleri, her bir durumda sürecin farklılık göstermesine olanak veren gözlemlenemeyen durumlara bağlı olarak geçiş gösteren durumları içeren zaman serilerinin analizinde kullanılmaktadır. Bu modeller genel olarak ekonomik konjonktürün analizinden hareketle, zaman serilerine ait stokastik süreçte ortaya çıkan ortak rejim değişimleri analiz etmektedir. Markov rejim değişim yaklaşımlarının kullanılmasının yaygınlaşması, ele alınan süreçlerde değişkenlerin gecikmiş değerlerinin kullanılması yoluyla zaman içinde bir parametre değişimine imkân veren yaklaşımın geliştirilmesi sonucundadır Hamilton (1989). Geliştirilen bu yaklaşımının en önemli özelliği rejimler arasında bir durumdan diğer duruma geçiş sürecinin rassal olmasıdır. Öncelikli olarak iki durumlu süreç aşağıdaki gibi aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$\text{Durum I: } y_t = \mu_1 + \varepsilon_t$$

$$\text{Durum II: } y_t = \mu_2 + \varepsilon_t$$

Burada $t = 1, 2, 3, \dots, T$ zamanı ve μ_1 ve μ_2 sırasıyla birinci ve ikinci durumlardaki ortalamaları ifade etmektedir. ε_t beyaz gürültülü σ^2 varyanslı hata terimidir. Yukarıdaki eşitlik aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$y_t = s_t \mu_1 + (1-s_t) \mu_2 + \varepsilon_t$$

Eşitlikte s_t durumları, μ 'ler ise rejimler arasındaki değişimi göstermektedir. Burada rejimler arasındaki değişimler s_t 'nin alacağı değere bağlı olarak değişmektedir. Burada $s_t = 1$ ise birinci durumdaki süreci (daralma veya genişleme), $s_t = 0$ ise ikinci durumu (daralma veya genişleme) ifade etmektedir. s_t gözlemlenemeyen durum değişkeni olduğu için sürecin hangi durumda olduğu bilinmemektedir. Buradan hareketle durum bağımlı sabit terimli model aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$y_t = \mu_{st} + \varepsilon_t$$

$$s_t = 1 \text{ iken } \mu_{st} = \mu_1$$

olmaktadır.

$$s_t = 2 \text{ iken } \mu_{st} = \mu_2$$

Burada μ_{st} farklı rejimleri ifade eden ilgili parametreyi göstermektedir. s_t gözlemlenemeyen stokastik bir süreç değişkeni olarak birinci düzeyden bir Markov Sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

$$P\{s_t = j | s_{t-1} = i, s_{t-2} = k, \dots\} = P\{s_t = j | s_{t-1} = i\} = p_{ij}$$

Sürecin hangi durumda bulunduğu kesin olarak bilinmediğinden her bir durumda bulunma olasılığı tahmin edilebilir (Hamilton, 1989).

Burada s_t 'ler Markov zincirinden elde edilen P'ler yardımıyla şu şekilde gösterilmektedir (Akgül vd., 2007: 9).

$$s_t = \begin{matrix} P_{11} & s_t = 1 & s_{t-1} = 1 \\ P_{12} & s_t = 2 & s_{t-1} = 1 \\ P_{21} & s_t = 1 & s_{t-1} = 2 \\ P_{22} & s_t = 2 & s_{t-1} = 2 \end{matrix}$$

Buna göre P_{11} eğer ekonomi daralma rejimindeyse cari dönemde daralma rejiminde olmasını ifade etmektedir. P_{12} ise ekonominin büyüme rejimindeyken daralma döneminde olduğunu belirtmektedir.

3.3.1 Markov Rejim Değişim Modellerinin Belirlenmesi

Markov Rejim Değişim modeli, AR (otoregresif süreç) ve sonsuz bir MA (hareketli ortalama) sürecine bağlı olarak farklı dinamikleri dikkate alacak şekilde belirlenebilmektedir.

y_t serisine ait genel bir AR(1) süreci aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$y_t = \mu + \phi y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Buradan hareketle (1) numaralı denklem hatalara bağlı olarak aşağıdaki gibi elde edilebilir;

$$y_t = \mu + \varepsilon_t$$

$$\varepsilon_t = \rho\varepsilon_{t-1} + e_t$$

Süreç tek bir denklem halinde aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$y_t = v + \rho(y_{t-1} - v) + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\varphi = \rho \text{ ve } \mu = v(1 - \rho)$$

Buradan aşağıdaki 2 durumlu model elde edilebilir;

$$\bullet \quad y_t = \mu_{st} + \varphi y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\bullet \quad y_t = \mu_{st} + \varphi(y_{t-1} - \mu_{st-1}) + \varepsilon_t \quad (4)$$

Genel olarak (3) ve (4) numaralı denklemler Dinamik Markov Rejim Değişimi modeli (MS-AR) olarak ifade edilmektedir. Denklem (3)'te y_t 'nin alacağı değer sabit terimdeki geçişkenliğe bağlı olarak ortaya çıkar. Kesikli gözlemlenemeyen durum değişkeni s_t , sabit terimin alacağı değeri belirleyerek aşağıdaki matris biçiminde gösterilir.

$$P = \begin{pmatrix} p_{11} & p_{12} \\ p_{21} & p_{22} \end{pmatrix}$$

Denklem (4)'te y_t 'nin değeri ise geçiş sabitinin mevcut ve bir dönem önceki değerine bağlı olarak oluşmaktadır (Krolzig, 1997).

y_t 'nin farklı dinamikleri $MA(\infty)$ süreci olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$\text{Model I: } y_t = \sum_{i=0}^{\infty} \phi^i \mu_{st-i} + \sum_{i=0}^{\infty} \phi^i \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\text{Model II: } y_t = \mu_{st} + \sum_{i=0}^{\infty} \phi^i \varepsilon_t \quad (6)$$

Model I'de bir dönemdeki durum değişiminin etkisi zamanla artmaktadır. Model II durum değişkeninin gecikmeli değerine s_{t-1} , bağlı olarak y_t 'nin değerini belirlemektedir. Böylece 4 durumlu Markov zincirine bağlı olarak yeni bir durum değişkeni s_t^* tanımlanmaktadır. y_t aşağıdaki durumlara bağlı olarak değer almaktadır (Hamilton, 1993).

- $s_t=1$ ve $s_{t-1}=1$ ise $s_t^*=1$
- $s_t=2$ ve $s_{t-1}=1$ ise $s_t^*=2$

- $s_t=1$ ve $s_{t-1}=2$ ise $s_t^*=3$
- $s_t=2$ ve $s_{t-1}=2$ ise $s_t^*=4$

Buna göre 4x4 boyutlu geçiş matrisi;

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & 0 & p_{11} & 0 \\ p_{12} & 0 & p_{12} & 0 \\ 0 & p_{21} & 0 & p_{21} \\ 0 & p_{22} & 0 & p_{22} \end{bmatrix}$$

şeklinde ifade edilebilir.

$i: 1,2,3,4$ için y_t 'nin koşullu olasılık fonksiyonu $f(y_t/s_t^* = i, y_{t-1}; \theta)$ şeklinde ifade edilebilir (Hamilton,1994).

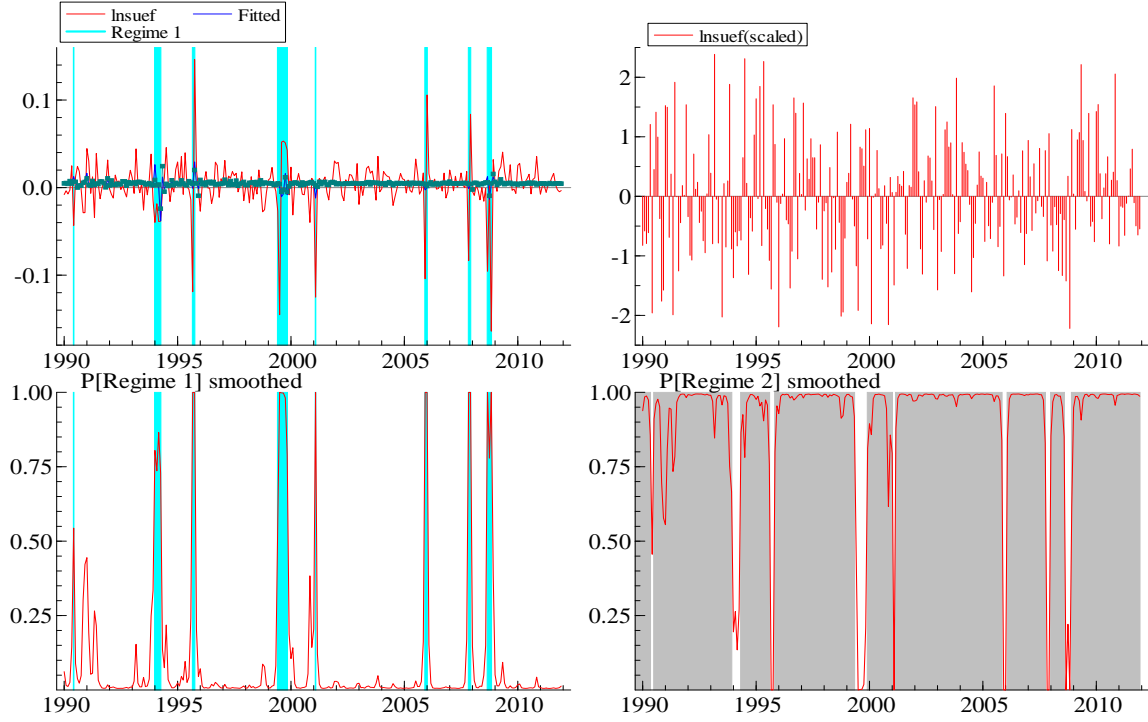
Bu çalışmada dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu amaçla HLM ve OSR iktisadi iki yaklaşımına dayanılmıştır. Burada bu yaklaşımların testine yönelik literatürde kullanılan tahmin yöntemlerinin dışında konu incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tahmin yöntemi olarak Markov Değişim sınıfından MSIAH(m)-AR(p) tekniğinin kullanılmasına karar verildiği daha önce belirtilmiştir. Markov geçiş yöntemi kendisiyle bağlaşımlı yaklaşımı literatüre Hamilton (1989) tarafından kazandırılmıştır. Bu yaklaşım birden fazla değişkenin analizine imkân verecek biçimde Krolzig (1997) katkılarıyla geliştirilmiştir. Çok değişkenli yaklaşımların önemli katkısı parametrelerin tanımlanan rejimlere bağlı olarak değişmesine imkân vermesidir. Böylece bu yaklaşım ekonomik konjonktürün analizinde ve bu konjonktürün belirleyicilerinin analizi için önemli araçlar olmaktadır. Çalışmamızda bir rejimden diğerine geçişin yavaş olduğu varsayımı altında sabitli model seçilmiştir. Çalışmada tahmin edilen model (7) numaralı denklemde görülmektedir.

$$\ln suef = c + \alpha_1 \ln dth(1) + \ln dth(2) + \varepsilon \quad (7)$$

(7) numaralı denklemde tahmin edilen model ekonomik konjonktürün yalnızca büyüme ve daralma olarak tanımlanacağı varsayımı altında iki rejimli olarak belirlenmiştir. Buna göre; $t_0, t_1, \dots, t_{n-1}, s_t = 1, t_n, t_{n+1}, \dots, s_t = 2$ olarak iki durum ifade edilmiştir. Denklem (7)'de α_1 katsayısı birinci rejimi yani birinci rejimde ekonomik büyüme üzerinde dış ticaret hadlerinin genişletici ve daraltıcı etkisini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. α_2 katsayısı ise ikinci rejimdeki dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre dış ticaret hadleri $s_t = 1$ durumundan $s_t = 2$ durumuna geçişi belirleyen bir değişken olarak bir rejim değişkeni olarak belirlenmiştir.

4. ANALİTİK BULGULAR

Yukarıda açıklanan amaç çerçevesinde analiz edilen konu belirtilen Markov Rejim Değişim yaklaşımıyla tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Şekil 2, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir.

Şekil 2: Rejim Geçiş Olasılıklarına Ait Yumuşatılmış Grafikler

Şekil 2'ye göre daralma dönemlerinin rejim 1'i, genişleme dönemlerinin rejim 2'yi oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda geçiş olasılıklarını gösteren Şekil 2'de yer alan grafik incelendiğinde, gözlem değerlerinin 1. rejimde olma olasılığının daha az olduğu; 2. rejime ise daha fazla gözlem değeri düştüğü görülmektedir.

Tablo 4: Rejim Geçiş Olasılıkları

	Rejim 1	Rejim 2	Gözlem Sayısı	Süre
Rejim 1	0.59458	0.047960	7.95%	21
Rejim 2	0.40542	0.95204	92.05%	243

Tablo 4'te tahmin edilen sonuçlara göre; genişlemeyi takip eden dönemde (Rejim 2) ekonominin tekrar genişlemeye olma olasılığı % 95,2 iken, daralmayı takip eden bir dönemde (Rejim 1) ekonominin tekrar daralmada olma olasılığı % 59,4 olarak bulunmuştur. Ekonominin 1. Rejimdeyken (daralma) 2. Rejime (genişleme) geçme olasılığının % 4,7, benzer şekilde 2. Rejimdeyken (genişleme) 1. rejime geçme olasılığının %40,5 olduğu görülmektedir. Sonuçları birlikte değerlendirecek olursak; ekonomi, genişlemeyi ifade eden rejim 2'de kalma eğiliminde

ve daralmayı ifade eden rejim 1’de olsa dahi rejim 2’ye geçme eğilimindedir. Bunun anlamı dış ticaret hadlerindeki Türkiye’nin lehine olacak gelişmeler ekonomik büyümeyi artıracak bir etkidir. Tahmin sonuçlarına göre $\ln dthf$ değişkenimizin katsayılarının her iki rejim içinde anlamsız çıkmıştır. Bunun nedeni olarak söz konusu açıklanan değişkeni etkileyen başka değişkenlerin dikkate alınmaması olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte analizde mutlak dış ticaret hadleri kullanılmış olup, ihracatın satın alma gücünü gösteren gelir ticaret hadleri gibi değişkenlerinde denenmesi literatüre önemli bir katkı olacaktır. Ancak çalışmanın kapsamı bu değişkenlerden hangisinin daha iyi bir sonuç verdiğinin analizinden çok dış ticaret hadlerinin büyüme potansiyeli üzerindeki etkisini görmektir. Tablo 5’te görüldüğü gibi dış ticaret hadlerinde değişkenliğin azalmasının sanayi üretimi üzerinde pozitif etkisinin olacağı görülmektedir. Ancak katsayıların istatistiksel olarak anlamsız olması yukarıda belirtilen eksikliklerin dikkate alınması gerektiği konusunda bir bilgi sağlamaktadır.

Tablo 5: Model Tahmin Sonuçları

	Katsayılar	Std. Hata	t-ist.	p-değeri
sabit	0.00486029	0.001048	4.74	0.000
$\ln dthf(1)$	0.500397	0.4996	1.00	0.317
$\ln dthf(2)$	0.0387224	0.04915	0.788	0.432
$\sigma(1)$	0.0759256	0.01326	5.72	0.000
$\sigma(2)$	0.0147538	0.001081	13.6	0.000
$p_{\{1 1\}}$	0.594577	0.1284	4.63	0.000
$p_{\{1 2\}}$	0.0479598	0.02087	2.30	0.022

$\ln dthf(1)$: Daralma rejiminde dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, $\ln dthf(2)$: Genişleme rejiminde dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, $\sigma(1)$: Birinci rejimin varyansını, $\sigma(2)$: İkinci rejimin varyansını göstermektedir.

Tablo 5’te gösterilen model sonuçlarına göre ekonomi hem genişleme (Rejim 2) hem de daralma (Rejim 1) dönemindeyken dış ticaret haddi büyümeyi olumlu, ancak bu etkinin daralma döneminde daha az olduğu görülmektedir. Tabloya göre ekonominin daralma döneminde kalma ve daralmadan genişlemeye geçiş olasılığının katsayılarının da anlamlı olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgular serilerin iki rejimli doğrusal olmayan karakter sergilediğini desteklemektedir.

Ayrıca $\ln dthf$ değişkenine ait katsayının işaretinin pozitif olduğu dikkate alınırsa her iki rejimde de büyümeyi artırıcı bir etkisinin varlığı görülmektedir. Bu durumun tersi olarak dış ticaret hadlerinin tersine dönmesi Türkiye Ekonomisinde büyümeden daralmaya döneceği, ayrıca daralma rejiminde dış ticaret hadlerinin durgunluğu derinleştirecek önemli bir değişken olduğu görülmelidir. Bu açıdan bu bulgu HLM etkisiyle OSR yaklaşımlarının Türkiye için geçerli olabileceğini desteklemektedir.

Tablo 6’da tahmin edilen model sonuçlarına ait tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir.

Tablo 6: Modele Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Log Olabilirlik	657.746176	Aşırı Basıklık	-0.27020
Asimptotik test İstatistiği	1.2237 [0.5424]	Normallik Testi	1.0021 [0.6059]
Standart Sapma	0.96138	ARCH LM (5-10) Testi	0.23978 [0.6248]
Çarpıklık	0.097765		

Tahmin edilen model, istikrarlı tahmin sonuçları olarak yorumlanabilmesi için gerekli istatistiksel özellikleri taşımaktadır. Modelin hata teriminin normal dağılımlı olduğu, ayrıca ele alınan modelin güvenilirliğinin temel belirleyenlerinden birisi olan değişen varyansın (ARCH etkisinin) olmadığı görülmektedir. Buna göre modelin geçerliliği için gerekli koşulların sağlandığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Ülkelerin dışa açılma süreçleri genel olarak ödemeler dengesindeki sorunların ortadan kaldırılmasına bağlı ortaya çıkmıştır. Burada temel tercih ihracata yönelik sanayileşme stratejisi olmuş ve ülkeler ihracat artışlarını sağlayarak dış dengesizliklerin ortadan kalkacağı yönündeki beklentilerle dışa açılmaya yönelik politikaların uygulanmasına hız vermişlerdir. Ancak zaman içinde dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeler ihracat artışlarına rağmen dış denge sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorun iç ekonomik dengeye tasarruf açığı olarak yansımıştır. Bu konu 1950'li yıllarda geliştirilen HLM yaklaşımının önem kazanmasına yol açmıştır. Söz konusu yaklaşım dış ticaret hadlerinden kaynaklanan geçici şokları dikkate almaktadır. ORS yaklaşımı ise şokların kalıcı olması durumunu ve kalıcı olmasına yol açacak etkileri dikkate almaktadır. ORS yaklaşımı zamanlar arası optimizasyona dayalı çözümlerle dış ticaret hadlerinden ortaya çıkabilecek etkileri ve bunları belirleyecek parametreleri ortaya koymuştur.

Bu çalışmada söz konusu yaklaşımlara dayalı olarak Türkiye ekonomisi için dış ticaret hadlerinin büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin büyüme sürecini temsilen sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre dış ticaret hadlerindeki olumlu gelişme ekonomi üzerinde büyümeyi artıracak yönde etkiler ortaya çıkarmaktadır. Nitekim tahmin sonuçlarına göre ekonominin büyüme sürecindeyken bu süreçte kalma olasılığı %95 bulunmuştur. Bununla birlikte bu sonuç dış ticaret hadlerinde Türkiye'nin aleyhine olacak bir gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkaracaktır.

Bulgulara göre büyüme rejiminden daralma rejimine geçiş olasılığı %40'lara yakındır. Bu bilgi Türkiye ekonomisi için dış dengenin sağlanmasına yönelik olarak ihraç mallarının fiyatlarının da dikkate alınması gerektiğini vermektedir. Ayrıca bu konun tasarruf açığının temel nedenlerinden bir olacağı da açıktır. Bu durum tasarruf edenlerle tüketimi tercih edenler arasında gelirin dağılımını etkileyecektir. Ayrıca gelirdeki azalma gelecek dönemde marjinal tüketim eğiliminin artmasına yol açacaktır. Dünya ekonomisinde ortaya çıkan durgunluk ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine dönmesine neden olabilecek bir durumdur. Bu dönemde uygulanan sıkı para ve maliye politikalarıyla ekonomi yavaşlamaktadır. Bu yavaşlamanın sonucu faiz oranlarında ortaya çıkabilecek bir düşme ikame etkilerine bağlı olarak dış açığın bozulmasına yol açabilir. Bu açıdan ekonomide krediye dayalı tüketim harcamalarının kısıtlanmasına yönelik tedbirler dış dengenin sağlanması için uygulamaya konulmalıdır.

Daralma dönemlerinde ekonominin konjonktürel hareketlerinin zirve ve dip noktaları dikkate alındığında varyansın (sigma) yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum genişleme dönemi için geçerli değildir. Bu açıdan düşünüldüğünde dış ticaret hadlerinin büyümenin ortalaması üzerinde etkisi yoktur. Büyüme konusunda farklı bir rejimin ortaya çıkmasına yol açan faktör varyans parametresindeki değişimdir. Başka bir ifadeyle büyümenin ortalamadan sapmasına bağlı olarak farklı rejimler ortaya çıkmaktadır. Bu durum uluslararası fiyatlardaki dalgalanmaların dış ticaret hadleri üzerinden büyüme üzerinde dalgalanmaya yol açacağını göstermektedir. Bu sonuca göre para ve maliye politikalarının yeniden ele alınıp düşünülmesi gereklidir. Bunun önemli nedeni dış ticaret hadlerinin döviz kurları üzerinden ortaya çıkaracağı finansal sonuçlardır. Bu konunun spesifik bir araştırma konusu olarak ele alınarak değerlendirilmesinin faydalı olacağı tarafımızca düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, I., Koç S., ve Koç S. Ö. (2007). *Cari İşlemler Dengesi Rejim Değişim Modelleri İle Modellenbilir mi?* 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25, Mayıs, Malatya.
- Backus, D. K., Kehoe, P. J., & Kydland, F. E. (1994). Dynamics of the Trade Balance and the Terms of Trade: The J Curve. *American Economic Review*, Vol.84, No.1, pp. 84-103.
<http://www.clevelandfed.org/Research/Workpaper/1992/wp9211.pdf>, Erişim tarihi: 10.08.2012
- Bahmani-Oskooee, M., & Ratha, A. (2009). S-Curve Dynamics of Trade: Evidence from US-Canada Commodity Trade. *Economic Issues Journal Articles, Economic Issues*, vol. 14(1), pages 1-16.
- Bean, C. (1986). The Terms of Trade, Labor Supply, and the Current Account. *Economic Journal of Supplement*, 96: 38-46.
- Bleaney, M., & Greenaway, D. (2001). The Impact of Terms of Trade and Real Exchange Rate Volatility on Investment And Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65, 491-500.
- Bouakez, H., & Kano, T. (2008). Terms of trade and current account fluctuations: The Harberger-Laursen-Metzler effect revisited. *Journal Of Macroeconomics*, 30:260-281.
- Kakir, M. (2009, Kasım). *Terms of Trade and Economic Growth of Emerging Market Economies*.The International Conference on Administration and Business University of Bucharest.
- Calderón, C., Chong A., & Loayza, N. (1999). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *Working Paper 51, Central Bank of Chile*.
- Cashin, P., & McDermott, J. (1998). Terms of Trade and the Current Account. *IMF Working Paper, Kasım*, 177.
- Davidson J. Time Series Modelling Version 4.24 , *Main Document*, University of Exeter.
- Davies, N., & Joseph D. P. (1986). Detecting Non-Linearity In Time Series, *The Statistician*, C. XXXV, No:2, s. 274.
- De Holanda, F. (2000). Taxa de Cambio e Poupanca: Um Ensaio sobre o Efeito Harberger-Laursen-Metzler. <http://www.econofinance.com/papers/barbosa1.htm>. Erişim tarihi: 05.08.2012
- Edwards, S. (1989). Temporary Terms-of-trade Disturbances, the Real Exchange Rate and the Current Account. *Economica* 56: 343-57. <http://www.jstor.org/stable/pdf/2554282.pdf?acceptTC=true>, Erişim tarihi: 25.07.2012
- Eicher T.S., Schubert S.F., & Turnovsky S.J. (2008). Dynamic Effects of Terms of Trade Shocks: The Impact on Debt and Growth. *Journal of International Money and Finance*, Vol. 27: 876-896.
- Gavin, M. (1990). Structural Adjustment to a Terms of Trade Disturbance: The Role of Relative Prices. *Journal of International Economics* 28: 217-243.
- Goldfeld, S. M., ve Quandt. R. E. (1973). A Markov model for switching regressions. *Journal of Econometrics* 1: 3-15
- Granger, C. W. J. & Teräsvirta, T. (1993). Modelling Nonlinear Economic Relationships. *Oxford University Pres*.
- Grosh,A. (2012). Is there an S-curve relationship between US trade balance and terms of trade? An analysis across industries and countries. *Economics Bulletin*, Volume 32, Issue 1, pp.325-337.

- Hamilton, J. D. (1989). A New Approach to the Economic Analysis of Nonstationary Time Series and the Business Cycle. *Econometrica*, Vol. 57, No. 2.
- Hamilton, J. D. (1993). Estimation, inference and forecasting of time series subject to changes in regime. In Handbook of Statistics 11: Econometrics, ed. G. S. Maddala, C. R. Rao, and H. D. Vinod, 231–260. San Diego, CA: Elsevier.
- Hamilton, J. D. (1994). *Time Series Analysis*, Princeton Universities Press, New Jersey.
- Hamilton, J. D. (1996). Specification Testing in Markov Switching Time Series Models. *Journal of Econometrics*, Vol. 70.
- Harberger, C. A. (1950). Currency Depreciation, Income, and the Balance of Trade. *The Journal of Political Economy*, Vol. 58, ss. 47-60.
- Jawaid, S.T., & Waheed, A. (2011). Effects of Terms of Trade and Its Volatility on Economic Growth: A Cross Country Empirical Investigation. *Transition Studies Review 18 (2)*, 217–229.
- Kaneko, A. (2000). Terms of Trade, Economic Growth, and Trade Patterns: A Small Openeconomy Case. *Journal of International Economics* 52, 169–181.
- Keenan, D. M. (1985). A Tukey Nonadditivity-Type Test For Time Series Nonlinearity. *Biometrika*, C. LXXII, No:1, s. 39–44.
- Kent, C. (1997). The Response of the Current Account to Terms of Trade Shocks: A Panel-data Study. *Reserve Bank of Australia (September)*.
- Krolzig, H. M. (1997). Markov-Switching Vector Autoregressions: Modeling, Statistical Inference, and Application to Business Cycle Analysis. *Springer Verlag*.
- Laursen, S., & Metzler, L. A. (1950). Flexible Exchange Rates and the Theory of Employment. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 32, No. 4, ss. 281-299.
- Machlup, F. (1965). *International Trade and the National Income Multiplier*. Augustus M. Kelley, Bookseller NewYork,
<http://library.mises.org/books/Fritz%20Machlup/International%20Trade%20and%20the%20National%20Income%20Multiplier.pdf>, Erişim tarihi: 15.08.2012
- Matsuyama, K. (1988). Terms of Trade, Factor Intensities and the Current Account in a Life-cycle Model. *Review of Economic Studies* 55:247-62.
- Memdoza, E. G. (1995). The Terms of Trade, The Real Exchange Rate, and Economic Fluctuations. *International Economic Review*, Vol:63,1, pp.101-137.
- Mendoza, E.G. (1997). Terms-of-trade uncertainty and economic growth. *Journal of Development Economics* 54, 323–356.
- Misztal, P. (2010). The Harberger-Laursen-Metzler Effect. Theory and Practice in Poland. *The Romanian Economic Journal*, Vol:38,1, pp.129-146.
- Mohsen, B.O., & Ratha A. (2009). S-Curve Dynamics of Trade: Evidence from US Canada Commodity Trade. *Economic Issues*, Vol. 14, Part 1.
- Obstfeld, M. (1980). Intermediate Imports, the Terms of Trade, and the Dynamics of the Exchange Rate and Current Account. *NBER Working Paper No:540*, http://www.nber.org/papers/w0540.pdf?new_window=1, Erişim tarihi: 01.08.2012
- Obstfeld, M. (1982a). Transitory Terms-Of- Trade Shocks and The Current Account: The Case of Costant Time Preference. *NBER Working Paper*, No:834 <http://www.nber.org/papers/w0834.pdf>, Erişim tarihi: 13.08.2012
- Obstfeld, M. (1982b) “Aggregate Spending and the Terms of Trade: Is There a Laursen-Metzler Effect”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 97, No. 2, ss. 251-270. <http://www.nber.org/papers/w0686.pdf>, Erişim tarihi: 09.08.2012
- Ostry, J. (1988). The Balance of Trade, Terms of Trade, and Real Exchange Rate: An Intertemporal Optimizing Framework. *IMF Staff Papers* 35: 541-73.
- Ostry, J., & Reinhart, C. (1992). Private Saving and Terms of Trade Shocks. *IMF Staff Papers* 39(3): 495-517.
- Otto, G. (2003). Terms of trade shocks and the balance of trade: there is a Harberger-Laursen-Metzler effect. *Journal of International Money and Finance* 22, pp. 155–184.
-

- Persson, T., & Svensson, L. (1985). Current Account Dynamics and the Terms of Trade: Harberger-Laursen-Metzler Two Generations Later. *Journal of Political Economy* 93(1): 43-65.
- Pfeifer, J., Born, B. & Müller, G.J. (2012). *Terms of Trade Uncertainty and Business Cycle Fluctuations*. Rhineland Macro Workshop. <http://www.eeaesem.com/files/papers/eeaesem/2012/1254/Pfeifer%20Born%20Mueller%202011%20%20Terms%20of%20trade%20uncertainty%20and%20business%20cycle%20fluctuations.pdf>, Erişim tarihi: 05.03 2013.
- Quandt, R. E. (1972). A new approach to estimating switching regressions. *Journal of the American Statistical Association*, 67: 306–310.
- Sachs, J. (1981). The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970's. *Brooking Papers on Economic Activity I*: 201-68.
- Sen, P., & Turnovsky, S. J. (1989). Deterioration of the Terms of Trade and Capital Accumulation: A Re-examination of the Laursen-Metzler Effect. *Journal of International Economics* 26:227-50.
- Servén, L. (1999). Terms-of-trade Shocks and Optimal Investment: Another Look at the Laursen-Metzler effect. *Journal of International Money and Finance* 18: 337-65.
- Svensson E. L. & Razin, A. (1983). The Terms Of Trade And The Current Account: The Harberger –Laursen – Metzler Effect. *The Journal Of Political Economy*, Vol.91, No.1, 97-125.
- Tong, H. (1990). *Non-Linear Time Series: A Dynamical System Approach*. *Oxford University Press*.
- Tornell, A. & Lane. P. (1994). Are Windfalls a Curse? A Non-representative Agent Model of the Current Account and Fiscal Policy. *NBER Working Paper 4839*.
- Wong, H.T. (2004). Terms of Trade and Economic Growth in Malaysia. *Labuan Bulletin of International Business and Finance* 2 (2), 105–122.
- Wong, H.T. (2010). Terms of Trade and Economic Growth in Japan and Korea: An Empirical Analysis, *Empirical Economics* 38, 139–158.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2006). Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 57-69.
- Zortuk, D, ve Durman, M. (2008). Testing The Relationship Between Trade Balance And Terms Of Trade: The Case Of Turkey. *Problems and Perspectives in Management*, 6, 39-43.
-

Türk Cumhuriyetleri'nin Bilgi Ekonomisi Analizi

Selim ŞANLISOY*

ÖZ

Günümüzde küresel rekabetin bilgi temelli olarak hız kazanması ve bilgi ekonomisinin toplumsal gelişmenin anahtarı haline gelmesi ülkelerin ekonomik yapısının bilgi ekonomisine dönüşümünü gerektirmektedir. Dönüşümün ne kadar başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği veya dönüşüm sürecinde ne kadar ilerlendiği özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada Türk Cumhuriyetleri'nin bilgi ekonomisi performansları analiz edilerek bilgi ekonomisi olma sürecinde ne kadar yol aldıkları incelenmiştir. Bu amaçla bilgi ekonomisinin unsurlarından hareketle oluşturulan bilgi, bilgi ekonomisi ve ağa hazırlık endekslerinden yararlanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu ülkelerin bilgi ekonomisine dönüşümü noktasında daha çok yol kat etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. İlgili ülkeler bu dönüşümü başarmak amacıyla; bilgi-yenilik üretiminin gerçekleştirilmesi ile yenilikçi girişimciliğin gerçekleştirilmesi için ekonomik ve kurumsal-yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle ulusal yenilik ağının kurulmasını; bilginin üretilmesi, kullanılması ve paylaşılması amacıyla bilgi işçileri ile beşeri sermayenin oluşturulabilmesi için eğitim reformlarının gerçekleştirilmesini; tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için bilgi ve iletişim teknoloji alt yapısının kurulmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Bilgi Ekonomisi Endeksi, Ağa Hazırlık Endeksi

JEL Sınıflandırması: E02, I2, O3

Analyzing the Knowledge Economy Performances of the Turkish Republics

ABSTRACT

Nowadays, the acceleration of knowledge-based global competition and the knowledge economy that become the key to social development requires a transformation of the economic structure of the country to the knowledge economy. How successful is this transformation or how to proceed in the transformation process has a critical importance, especially for the developing countries. In this context, by analyzing the knowledge economy performances of the Turkish Republics, their proceedings in the process of becoming an knowledge economy are examined. For this purpose, analysis was carried out utilizing the knowledge, knowledge economy, and networked readiness index that formed from the elements of the knowledge economies.

As a conclusion, these countries have to cover a distance in the context of knowledge economy transformation. In order to achieve this, these countries should establish; national innovation network by knowledge-innovation production together with institutional-legal regulations for innovative entrepreneurship, educational reforms to be able to create knowledge workers with human capital for produce, use and share the knowledge, and in order to do all these they should provide knowledge and communication infrastructure and ensure dissemination of it.

Keywords: Turkish Republics, Knowledge Economy Index, Networked Readiness Index

JEL Classification: E02, I2, O3

Geliş Tarihi / Received: 16.06.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 01.07.2015

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, selim.sanlisoy@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının ekonomik yapısı giderek bilgi ekonomisine dönüşmektedir. Küresel rekabetin bilgi temelli olarak hız kazanması ülke ekonomilerinin bilgi ekonomisine dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülkeler bilgi ekonomisine geçmiş durumdayken gelişmekte olan ülkeler hala sanayi toplumuna dönüşümün sancılarını yaşamaktadır. Bilgi ekonomisini ortaya çıkaran temel değişimlere baktığımızda bunlar teknolojik değişimler, küreselleşme ve newtongil paradigmadan kuantum paradigmasına geçiş şeklinde ele alınabilir.

Küreselleşme ülkelerin giderek birbirlerine bağlı hale gelmelerini sağlamakta, bilginin, yeniliklerin ve teknolojinin yayılmasına ortam hazırlamaktadır. Bununla birlikte teknolojik yenilikler de küreselleşmenin güç kazanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojik yeniliklerle küreselleşme arasında karşılık ve kümülatif bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bilimsel bir devrim olarak ele alınan Newtongil paradigmadan kuantum paradigmasına geçiş bilimde ve bilgi üretiminde önemli artışları beraberinde getirmiş, görünen doğanın yerine görünmeyen doğanın araştırılmasını, gen teknolojisi, nano teknoloji gibi alanların gelişmesini sağlamıştır.

Günümüzde bilgi ekonomisine geçişin toplumsal gelişmenin, kalkınmanın refah seviyesindeki artışın anahtarı haline gelmesi ekonomi politikasını yürütenlerin bir başka ifade ile ekonomi politikası karar birimlerinin bu doğrultuda politikalar uygulamalarına neden olmaktadır. Aslında dönüşümün yapısal bir dönüşüm olması ekonomik karar birimlerinin de bu yönde kararlar almalarını ve bilgi ekonomisine uyum sağlamalarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu durum konunun hem makro hem de mikro boyutlarının bulunduğunu göstermektedir. Ancak söz konusu yapısal dönüşümün gerekliliği ortada iken, bu dönüşümün ne kadar başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği ya da dönüşüm sürecinde ne kadar yol alındığı da özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışma ile Türk Cumhuriyetleri'nin bilgi toplumu olma yolunda ne kadar yol aldıklarının incelenmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için bilgi ekonomisi göstergelerinden yararlanılacaktır. Böylece güçlü ve zayıf yönler belirlenerek politika önerilerinde bulunulacaktır. Bir başka ifade ile söz konusu ülkelerin bilgi ekonomisi endeksleri ortaya konularak bilgi toplumuna geçiş için politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. BİLGİ VE BİLGİ EKONOMİSİ

Bilgi, teknoloji ile birlikte bilgi toplumunun özünü, temel yapı taşı oluşturmaktadır. Bilgi ekonomisi kavramını daha iyi anlayabilmek için öncelikle bilgi kavramının ele alınması yerinde olacaktır. Bilgi üzerinde çalışılan konunun içeriğine göre farklı anlamlar yüklenen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu bilgiyi “İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat” ya da kurallardan yararlanarak kişinin veriye yönelttiği anlam şeklinde tanımlamaktadır. Bilgi aynı zamanda “öğrenilen şey”, ya da “düşünme, yargılama, okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda elde edilen zihinsel ürün” olarak da tanımlanmaktadır. Öte yandan açık bilgi, örtük bilgi, gibi farklı bilgi türlerine göre farklı tanımlamalar da yapılmaktadır. Ancak bu noktada dikkate alınacak bilgi tanımının bilgi toplumunun analizine ve gerçeklerine uygun olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında D. Bell tarafından ve H. Erkan tarafından yapılmış olan tanımların daha uygun olduğu görülmektedir. Bell'e göre bilgi; “telif hakkı ya da başka bir sosyal tanıma yoluyla onaylanmış, bir isme veya isim grubuna bağlı, nesnel olarak bilinen entelektüel bir mülkiyettir” (Bell, 1973:175). Erkan ise bilgi toplumunun bilgisini bilişimsel bilgi olarak adlandırmış ve bilişimsel bilgiyi bilgi teknolojileri içinde geleceğe yönelik işlenmiş bilgi olarak tanımlamıştır (Erkan, 1998:96).

Bilgi aslında bütün ekonomik sistemlerin temelinde yer almaktadır. Bilgiye dayanmayan bir toplumsal ve ekonomik sistem düşünmek mümkün değildir. Ancak bilgi toplumu ile ortaya

çıkan fark, bilginin giderek artan gücüdür (Meçik, 2013:117). Günümüzde uluslararası rekabetin ve savaşın temelini artık bilgi oluşturmakta, bir anlamda bilgiyi elinde tutan gücü elinde tutmaktadır. Bilgi toplumu ile beraber sanayi ekonomisinde temel üretim faktörlerine yani işgücü, sermaye, girişimci ve doğaya yeni bir üretim faktörü olarak bilgi eklenmektedir. Dolayısıyla bilgi ekonomisini sanayi ekonomisinden ayıran temel fark bilginin bir üretim faktörü olarak ele alınması ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla bilginin üretimindeki ve kullanımındaki artıştır. Günümüzde temel girdinin bilgi ve çıktının yine bilgi olduğu bir ekonomik yapı oluşmaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren Amerika ve Japonya gibi ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerin toplumsal yapılarında önemli değişimlerin yaşandığı fark edilmeye başlanmış ve bu durum farklı araştırmacılar tarafından araştırma konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Araştırmacılar söz konusu değişime bağlı olarak ortaya çıkmaya başlayan yeni toplumsal yapının artık "sanayi toplumu" kavramıyla açıklanamayacağını belirtmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu araştırmacılar ortaya çıkan yeni toplumsal yapıyı ifade etmek üzere farklı kavramları kullanmışlardır. Örneğin, Masuda "enformasyon toplumu", Bell "endüstri sonrası toplum" ve Drucker "bilgi toplumu" kavramlarını ortaya koymuşlardır. Farklı yazarlarca farklı tanımlamalar yapılmış olsa da bilgi toplumunu şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Bilgi toplumu, maddi mal üretiminden çok, bilgi üretiminin önemli olduğu; bu bilginin toplanması, işlenmesi, tekrardan üretilmesi ve dağıtılmasıyla ilgili faaliyetlerin arttığı bilginin giderek özel mülkiyete konu olduğu bir toplum yapısıdır" (Şanlısoy, 1998:169).

Drucker'a göre bilgiyi servet üretme sürecinin merkezine yerleştiren bir ekonomi teorisi gerekmektedir. Çünkü bugünün ekonomisini, büyümeyi, yeniliği ve ülkelerin gelişme süreçlerini ancak böyle bir teori açıklayabilir (Drucker, 1994:256). Bir başka ifadeyle sanayi toplumunun dinamiklerini temel alan ekonomi teorisi bugünün ekonomisini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Bilgi toplumu ile birlikte toplumsal bütünün birçok alanında dönüşümler ve değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle gerek GSYİH içinde gerekse istihdam içerisinde bilgi sektörünün payı artarken diğer sektörlerin payları azalma eğilimleri içerisine girmiştir. Son yıllarda yaşanan değişimlerinde etkisi ile bilgi toplumunun ekonomisi; dijital ekonomi, yeni ekonomi, bilgi ekonomisi, e-ekonomi gibi kavramlarla adlandırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada ise bilgi ekonomisi kavramı tercih edilmiştir.

Dünyanın teknolojiye ileri ülkelerinde bilgi ve iletişim sektörlerinde yapılan yatırımların etkisi ile bu ülke ekonomileri bilgi temelli ekonomiler haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar tahminlerin üzerinde bir büyüme sürecini işsizlik oranlarında azalışı ve verimlilik artışlarını beraberinde getirmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimine yönelik bu ekonomik yapı daha önce de ifade edildiği üzere bilgi ekonomisi, yeni ekonomi, dijital ekonomi gibi isimlerle adlandırılmaya başlanmıştır. Tapscott bilgi ekonomisini "gelecek için rekabet, yeni ürün ve hizmet yaratma kapasitesidir. Ve dün hayal edilemeyen ve belki bir gün sonra ortadan silinecek işletmeleri, yeni bir varlığa dönüştürme yetisidir" şeklinde tanımlayarak bilgi ekonomisinin özelliklerini ortaya koymaktadır (Tapscott, 1998:39-66). Tapscott'un bilgi ekonomisinin 12 trendi olarak belirttiği özellikleri de dikkate alarak bilgi ekonomisini farklılaştıran özellikleri aşağıdaki gibi ele alınabilir.

Bilgi Ekonomisidir: Bilgi ekonomisinde en temel üretim faktörü bilgidir. Bilginin üretilmesi ve mal olarak kullanılması, yenilik ve icatlar bilgi ekonomisinde servet ve refahın oluşmasında temel belirleyici unsurlar olarak yer almaktadır. Ancak bilginin ya da yeniliğin üretiminin sürekli olması gerekmekte, firmaların başarısı ve gelecekte varlıklarını sürdürebilmeleri bilgi ve yeniliğin sürdürülebilirliğine bağlı olmaktadır. Ürünlerin bilgi içeriği giderek artmaktadır.

Dijital bir ekonomidir: Eski ekonomide bilgi analog veya fizikseldi. Bir başka deyişle insanlar fiziksel olarak bir toplantı odasında ya da telefon hatları üzerinden konuşarak iletişimde buluyordu. Yeni ekonomide ise bilgi bitlerle taşınan bir dijital form almıştır. Bilgi ekonomisinde

her tür bilgi, ses, yazı, görüntü, vd. bilgisayar ağları tarafından bitler şeklinde iletilmektedir. Büyük miktarlarda bilgi son derece hızlı, ucuz ve güvenilir bir şekilde alıcılarına ulaşmaktadır.

Sanal bir ekonomidir: Bir takım faaliyetlerin dijital ve elektronik ortamlarda gerçekleştirilmesine sanallaşma adı verilmektedir. Söz konusu sanallaşma günümüzde kendini ekonomik faaliyetlerde de göstermekte; ekonominin yapısını, kurumların türlerini, boyutlarını ve aralarındaki ilişkileri, dolayısıyla ekonomik faaliyetin bizzat kendisini değiştirmektedir.

Moleküler bir ekonomidir: Eski şirket yapılarından vazgeçilerek yerini bireysel gruplar ile dinamik moleküllere ve ekonomik faaliyetin temelini oluşturan birimlere bırakmıştır.

Bilgi ekonomisi bir ağ ekonomisidir: Bilgi ekonomisi iletişim ağlarıyla bütünleşen bir ekonomidir. Bilgi ve iletişim ağlarının gelişmesi ve klasik ana bilgisayar sisteminden ağ tabanlı sisteme doğru gerçekleşen kayma ekonomik faaliyetlerde önemli değişimleri de beraberinde getirmektedir. Bilgi teknolojileri ve iletişim ağları küçük ölçekli işletmelere büyük ölçekli işletmelerin sahip olduğu ölçek ekonomileri ve kaynağa ulaşma gibi ana avantajlara sahip olma imkânı dolayısıyla da küresel alanda rekabet şansı sunmaktadır. Diğer taraftan, büyük ölçekli işletmelerin belli dezavantajları (katı bürokrasi, kırtasiyecilik, merkeziyetçilik, hiyerarşik yapı ve değişim güclüğü) küçük işletmelerde bulunmamaktadır. Büyük ölçekli işletmeler ise ancak küçük akışkan gruplar halinde örgütlenirlerse çeviklik, dinamiklik, küresellik, özerklik ve esneklik kazanabileceklerdir. Dolayısıyla başarı ya da yaşamlarını sürdürebilme şanslarını artırabileceklerdir.

Bilgi ekonomisi araçları ortadan kaldırmaktadır: Üretici firmaların nihai tüketicilere ulaşmasında kullandıkları aracı firmalar bilgi ekonomisinde iletişim ağları sebebiyle ortadan kalkacaklardır. Böylece işletmeler üzerindeki aracı kuruluş maliyeti de ortadan kalkmış olacaktır. Bu da işletmenin karlılığını ve müşteriye sunulan hizmetin kalitesini arttıracaktır.

Bilgi ekonomisinin hâkim sektörü üçlü bir oluşumdur: Sanayi ekonomisinde otomotiv anahtar sektör konumundayken, bilgi ekonomisinde hâkim ekonomik sektör diğer tüm sektörlerin refah yaratmasına giden yolu teşkil eden bilgisayar, iletişim ve eğlence sanayilerinin bütünleşmesiyle oluşan yeni medya sektörüdür. Bu bütünleşme tüm sektörlerin temeli haline gelmeye başlamaktadır. Yeni medya sektörü tüm sanat etkinliklerini, bilimsel araştırmaları, eğitimi ve işletmeleri dönüştürerek geliştirmektedir. İnsanların iş yapma, üretme, çalışma, eğlenme, yaşama ve düşünme yöntemlerini değiştirmektedir. Bu noktada, en önemlisi bu yeni sektör tüketim ve üretim faaliyetlerine ilişkin değerler ve anlayışlar üzerinde büyük bir etki yapmaktadır.

Bilgi ekonomisi yenilik içeriklidir: Bilgi ekonomisinin temel prensiplerinden biri de ürünlerin, süreçlerin pazarlamanın ve insanların sürekli olarak yenilenmesini öngören yenilikçiliktir. Hızlı ilerleyen bir yapıya sahip olan bilgi ekonomisinde piyasaya sürülen ürünler kısa sürede demode olma durumuyla karşı karşıyadır. O yüzden işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için tasarım konusunda son derece hızlı ve yenilikçi olma zorunlulukları söz konusudur. Yani günümüzde güçlü rekabet koşullarında başarılı olmanın sırrı yenilik ve yaratıcılıktır.

Bilgi ekonomisi üretici ve tüketici farkını azalmaktadır: Kitle üretiminin yerini büyük miktarlarda müşteri isteklerine göre üretimin almasıyla birlikte, üreticiler bireysel tüketicilerin zevk ve ihtiyaçlarına uygun özel mal ve hizmetler üretmek zorunda kalmışlardır. Bilgi ekonomisinde tüketiciler fiilen üretim sürecine katkıda bulunabilmekte, artan iletişim teknolojileri aracılığıyla üretime yön verebilme olanağına sahip olmaktadır.

Bilgi ekonomisi hızlı bir ekonomidir: Bilgi ekonomisinde ekonomik faaliyetlerin hızı giderek artmaktadır. İşletmelerin ve ekonomi politikası karar birimlerinin başarısı söz konusu hızla uyum sağlayabilme kapasitelerine bağlıdır. Artık “büyük balık küçük balığı yutar” atasözü

geçerliliğini yitirmekte “hızlı balık yavaş balığı yutar” ön plana çıkmaktadır (Jennings ve Haughton, 2001:22).

Bilgi ekonomisi küresel bir ekonomidir: İki kutuplu dünyanın ayrışmasından sonra, iktisadi duvarların önemli ölçüde ortadan kalktığı, dinamik, yeni ve değişken küresel bir çevre ortaya çıkmıştır. Bu durum, bilgi ekonomisinin yükselişiyle ilgilidir. Artık yerel veya uluslararası bilgi diye bir şey bulunmamaktadır. Günümüzde ister ulusal, ister bölgesel isterse yerel alanda olsun sınırları kaldıran tek dünya ekonomisi haline gelen bilgi ekonomisi geçerlilik göstermektedir. Ekonomik faaliyetler işgücü ve ara mallar gibi geleneksel girdi faktörlerinin maliyet avantajları kullanılarak küresel çapta gerçekleştirilir.

Bilgi ekonomisi bazı sosyal problemleri de bünyesinde barındırmaktadır: Yeni bir ekonominin eşliğinde, güç, güvenlik, eşitlik, kalite, iş hayatı kalitesi ve demokratik sürecin geleceği gibi bir takım sorunları beraberinde getiren yeni bir politik ekonominin başladığı da görülmektedir. Bilginin güç olma niteliği dolayısı ile hızlı gelişen teknolojilerin diktatör güçler ve devletler tarafından kötüye kullanılma olasılığı bir başka sosyal problemdir.

Bilgi ekonomisi sürtüşmesiz bir ekonomidir: Sanayi ekonomisinin ürün ve hizmet alıcı ve satıcılarını karşı karşıya getirme sorunu olan sürtüşme maliyetleri olarak nitelendirilen maliyetleri olarak adlandırdığı maliyetleri bilgisayar ve internetin, büyük oranda azaltması yani maliyet avantajı sağlaması söz konusu olmaktadır.

3. BİLGİ EKONOMİSİNİN UNSURLARI

Bilgi ekonomisinin unsurları bu çalışma konusu açısından özel bir öneme sahiptir. Bunun nedeni eğer ki bir ülkede bilgi ekonomisinin unsurlarının mevcudiyeti belirlenebilirse söz konusu ülkenin bilgi toplumuna dönüşümü noktasında gerek mevcut durumun saptanması gerekse politika önerileri doğrultusunda yol gösterici olacaktır. Bilgi ekonomisinin unsurları sırayla açıklanmıştır (Kevük, 2011:322; World Bank, 2004:4).

3.1. Bilgi-Yenilik

Yukarıda da belirtildiği üzere bilgi ekonomisini diğer ekonomik sistem ya da sanayi ekonomisinden ayıran en önemli özellik, bilginin temel üretim faktörü haline gelmesi ve üretilen ürünün yine bilgi olmasıdır. Bu noktadan hareketle, bilgi ekonomisinin ve bilgi toplumunun özünü, temelini bilgi oluşturmada ve onlara yön vermektedir. Bu durumda gerek mikro bazlı bakış açısıyla gerekse makro bazlı bakış açısıyla bilgi, rekabet gücünü politik gücü, ekonomik gücü beraberinde getirmektedir. Küreselleşen toplumlarda bilgi küresel rekabet için sanayi sonrası ekonomik yapı açısından bir verimlilik aracı haline gelmiştir (Kuhn, 2007:34). Bu nedenle günümüzde güçlü olabilmek bilgiyi üretebilmekten geçmektedir. Bilgiye sahip olmak da önemlidir. Ancak yeterli değildir. Çünkü başkasının ürettiği bilgiye sahip olmak; gerekli önlemler alınmadığı ya da kendinizin üretebilme konumuna erişemediğiniz takdirde bağımlılığı da beraberinde getirecektir. Bu durumda bilgi ekonomisinde bilgiyi üretmek, yönetmek ve bilgi sermayesini bulup geliştirmek, saklamak, paylaşmak ve uluslar üstü duruma getirmek bireylerin, işletmelerin ve ülkelerin en önemli ekonomik faaliyeti haline gelmiştir. Söz konusu ekonomik faaliyetlerde başarılı olanlar güçlü hale gelecek, varlıklarını sürdürecektir; başarılı olamayanlar ise varlıklarını ya da bağımsızlıklarını kaybetme olasılığı ile karşı karşıya kalacaklardır. Özellikle gelişmiş ülkeler üretim sürecinde zamanla giderek artan bir şekilde geleneksel üretim faktörlerinin yerine teknoloji yoğun ürünlerin üretimini sağlayan bilgiyi ikame etmişler, buna bağlı olarak da hızlı bir büyüme süreci yaşamışlardır. Bu kapsamda bilginin sosyo-ekonomik gelişme için önemini kavrayan Güney Kore, Tayland, Çin vb. bazı gelişmekte olan ülkeler de hızlı bir büyüme süreci yaşamışlardır (Işık

ve Kılınc, 2013:22). Bu durum gelişmekte olan diğer ülkeler açısından bir fırsat olarak görülmektedir.

Bilgi ile ilgili bir başka önemli unsur yenilik ve yenilik yaratma ikliminin oluşturulmasıdır. Yurtiçi ve yurtdışı yeniliklerin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi amacıyla yenilik politikalarının, Ar-Ge sistemini de içeren, Teknopark- Teknokent gibi kurumların ve destek mekanizmalarının yer aldığı Ulusal Yenilik Sisteminin oluşturulması ve entegre bir bütün haline getirilmesi gerekmektedir.

3.2. Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Bilgi ve iletişim teknolojileri kavramı ile bilgiye erişilmesi, toplanması, düzenlenmesi, saklanması, dağıtılması ve uygulanması işlevlerinde birbirleriyle ilgili parçalar kümesinden oluşan teknolojiler anlaşılmaktadır (Ekinci, 2006:55). Bilgi ekonomisi temelde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemenin ya da gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ya da daha doğru bir ifadeyle bilgi ekonomisini ortaya çıkaran faktörlerden en önemlisi bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerdir. Günümüzde bilgi iletişim sektöründe yaşanan değişimlere uyum sağlayamayan firmaların ya da ekonomik birimlerin varlıklarını sürdürebilme ya da rekabet edebilme olasılığı giderek düşmektedir. Bilgi ve iletişim sektöründe yaşanan değişimler ekonomik faaliyetler örneğin tüketim ya da üretim faaliyetleri üzerinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla özellikle bir ürün olarak bilginin üretimi, dağıtımı, paylaşımı ve hatta tüketimi söz konusu teknolojilere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca devlet ile ekonomik birimler arasındaki iletişim de söz konusu teknolojiler üzerinden sağlanmaktadır. Öte yandan bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler yeni piyasaların oluşmasını, uluslar arası ticaretin ve rekabetin hızlanmasını sağlamaktadır (Brinkley, 2008:15). Tüm bunlar dikkate alındığında ülkelerin ya da firmaların bilgi iletişim altyapılarını kurmaları ve sahip olmalarının önemi giderek artmaktadır. Bununla beraber gelişmekte olan ülkeler dikkate alındığında bilgi unsurunda olduğu gibi bilgi ve iletişim teknolojilerini kendileri üretmediği sürece bağımlı kalacaklardır. Yurt dışına kaynak aktararak söz konusu ürünleri satın almak mümkündür. Ancak önemli olan kendilerinin üretebilir hale gelmesidir.

3.3. Bilgi İşçileri

Sanayi mallarının üretiminin hakim olduğu sanayi toplumundan bilgi üretiminin hakim olduğu bilgi toplumuna geçiş sürecinde işgücünün niteliği ve istihdam yapısı da değişime uğramıştır. Vasıfsız işgücüne olan talep düşerken yüksek vasıflara sahip olan ve bilgi toplumunun temel unsurlarından birini oluşturan bilgi işçilerine olan talep ekonomik yapıdaki dönüşüme bağlı olarak artmaktadır (Splichal, 1994:59). Bu durum bilgi işçilerinin yetiştirilmesinin gerekliliğinden ötürü eğitimin önemini giderek artmasını beraberinde getirmektedir. Ancak burada önemli olan eğitimin niteliğine ilişkindir. Kurulacak olan eğitim sistemi yenilikçi, bilgi iletişim teknolojilerini kullanma kapasitesine sahip sorgulayan bireyleri yetiştiren, dinamik bir yapıya sahip olmalıdır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim sürecinde kullanılması ile beraber bilgi toplumunda yeni bir işgücü profili oluşmaya başlamış bu işgücü profilini Drucker (1994:16) “bilgi işçisi” olarak adlandırmıştır. Bilgi işçileri; bilgi üreticileri (bilim adamları, teknokratlar, mühendisler, doktorlar, hukukçular, vb.) bilgi iletilicileri ve taşıyıcıları (öğretmenler, kütüphaneciler, iletişimciler, vb.) bilgi işleyicileri (idari ve sekreteryaya hizmetleri çalışanları, vb.) ve alt yapı personeli (donanım operatörleri, bakım-onarım personeli vb.) olmak üzere oldukça geniş bir çalışanlar kümesinden oluşmaktadır (Reese, 1988:216). Bir başka tanımda, bilgi işçileri herhangi bir yerdeki bilgisayara dayalı sistem ile kendi bilgi ve deneyimi ile ürünü zenginleştiren, yüksek eğitilmiş, kariyer bağlılığı uzmanlık alanına bağlı olan, sorumluluk almada yüksek özerklik isteyen ve sorumluluk alanı

sadece ofis ile sınırlı olmayan işçiler olarak tanımlanmaktadır (Canbey Özgüler, 2004). Öte yandan yenilik yaratma sürecinin, eğitimin ve öğretimin sürekliliğinin sağlanması bilgi işçilerinin görev ve sorumlulukları arasındadır (Mohanta, 2010:5). Bilgi işçilerinin özellikleri sanayi toplumun ihtiyaç duyduğu mavi yakalı işgücüne göre çok önemli farklılıklar içermektedir. Bilgi işçilerinin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Kolayca ikame edilememe,
- Yüksek pazarlık gücünü elinde bulundurma,
- İyi eğitilmiş olma,
- Yüksek ücret düzeyi elde etme
- Rutin işlerden hoşlanmama,
- Değişime, belirsizliğe ve esnek örgütlenmeye alışkın olma,
- Analitik düşünce ve sentez yeteneğine sahip olma,
- Güçlü bireysellik,
- Yaratıcılık ve yenilikçilik,
- Aktiflik,
- Ömür boyu öğrenme,
- Kendini gerçekleştirme arzusu ve rekabet üstü olma.

Bilgi işçileri işin ve mekânın örgütlenmesi üzerinde de etkili olmuştur. Mekâna bağlılık ortadan kalkmış, bilgisayar ağları üzerinden evden üretim mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, artık işgücü makinenin bir parçası olma konumundan çıkmış, tersine makine insan kontrolüne girmiştir.

Mekân ile ilgili bir başka nokta, bilgi işçilerinin motivasyonu açısından mekânın önemi ile ilgilidir. Bilgi işçilerinin yenilikçilik ve yaratıcılık özelliklerinin devamı iş iklimi ve onun da unsuru olan mekân ile yakından ilişkilidir. Firmalar bireylerin yenilikçiliğinin ve yaratıcılığını motive edecek şekilde dizayn edilmektedir. Öte yandan bu kişiler için sosyo-kültürel hayat ve şehir yaşamının ayrı bir önemi vardır. Dolayısıyla bu kişileri sadece yüksek ücretler teklif ederek geliştirmekte olan bölgelere çekebilmek pek mümkün olamamaktadır.

Bilgi işçileri sadece bilgi ve iletişim sektöründe çalışmamaktadır. Farklı sektörlerde teknolojileri ortaya çıkaran geliştiren ve sistemlere uyarlayan yine bilgi işçileridir. Bilgi yoğun işletmelerde ve ekonomilerde birçok süreç teknolojilere bağlı olarak yerine getirilmesine karşın, burada önemsenmesi gereken asıl unsur sistemin işlenmesini sağlayan insanların yine bilgi işçileri olduğudur. Bu durum bilgi işçilerini bilgi ekonomisinin en önemli unsuru haline getirmektedir. Daha önce değinildiği üzere, ülkeler ya da firmalar ihtiyaç duydukları bilgi iletişim teknolojilerini ya da bilgiyi üreten ülkelere satın alabilirler. Ancak bilgi işçilerinin kendilerine has özellikleri dikkate alındığı takdirde bunların gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere geçişinin sağlanması çok zordur. Dolayısıyla ülkeler bilgi işçilerini kendileri yetiştirmelidirler. Sorun da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Geliştirmekte olan ülkeler bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu yenilikçi, yaratıcı analitik düşünce yeteneğine sahip, sentez yeteneği olan bu bilgi işçilerini özellikle eğitim sistemleri nedeni ile yetiştirememektedir.

Türkiye örneğinden hareket edilecek olursa ezberci eğitim sistemi içinde sorgulama yeteneğinden uzak, bilginin öğrencilere aktarıldığı ve zaman zaman farklı sınavlarda bu bilgilerin tamamının ya da bir kısmının geri istenmesine dayanan değerlendirmelere tabi tutulduğu ancak kendilerine aktarılan bilgileri kullanmalarına yönelik bir değerlendirmenin yapılmadığı bir eğitim sistemi mevcuttur. Bu noktadan hareketle de yenilikçi ve yaratıcı, problem çözme yeteneğine sahip bireylerin yetiştirilmesi de sınırlı kalmaktadır. Bu noktada karşılaşılan bir başka sorun ise kit imkânlarla az miktarlarda yetiştirilen bilgi işçilerinin beyin göçü nedeniyle gelişmiş ülkelere gitmeyi tercih edebilmeleridir. Bu durumda söz konusu bireyin eğitim masrafını üstlenen ülke ile söz konusu bireyden fayda sağlayan ülkenin farklılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu, sonuçta

gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru bir kaynak aktarımını da beraberinde getirmektedir.

Bilgi toplumunda artık rekabetin bir boyutunun da bilgi işçilerine bağlı olarak insan kaynakları rekabeti olduğu görülmektedir. Nitelikli insan kaynaklarına erişme konusunda yenilikçi ve etkin olan organizasyonlar için başarı genellikle kaçınılmazdır (Öğüt, 2012:72). Dolayısıyla bilgi toplumu ile beraber firmalarda insan kaynaklarının önemi de giderek artmaktadır. İnsan kaynakları departmanı bilgi işçilerinin temini ve onların çalışma ikliminin oluşturulması konularında temel görevleri üstlenmektedir.

Günümüzde mesleki bilgiler daha önceki dönemlere göre çok daha hızlı bir şekilde eskimektedir. Bu da hizmet içi eğitimi gerekli kılmaktadır (Ekin, 1997:98). Dolayısıyla bilgi işçisinin önemli özelliklerinden biri olan yaşam boyu öğrenme sürecinin mesleki alanı öğrenen örgütler tarafından sağlanmaktadır. Bu durum bir maliyet artışı yaratsa da söz konusu maliyetler ortaya çıkaracağı verimlilik artışı ile rahatlıkla karşılanabilecektir.

3.4. Bilgi Ekonomisinin İçinde Gelişebileceği Uygun İş Ortamı

Bilgi ve yenilik üretiminin geleneksel üretimden en önemli farklarından biri batık maliyet oranının çok yüksek olmasıdır. Dolayısıyla yeniliklerin üretiminde yüksek riskin azaltılması için istikrarlı, geleceğin öngörülebilir olduğu bir iş ortamının oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle ülkeler bu konuya ilişkin düzenlemeleri, yasaları yönetmelikleri ve kurumları düzenlemelidir (World Bank, 2004:9). Bu konu ile ilgili bir başka nokta, yeni ekonominin en belirgin özelliklerinden birisi yenilik girişimleri için fon bulabilmesine imkan veren sistematik piyasa mekanizmalarının olmasıdır. Bu mekanizma sigorta fonları ya da diğer büyük yatırımcıların yüksek risk-yüksek getiri alanlarına önemli miktarda fon aktarması anlamına gelen risk sermayesi fonları, yeni şirketlerin hızla halka arzına imkan veren borsalar gibi faktörlerden oluşmaktadır (Aktan ve Vural, 2004:136). Ayrıca bu düzenlemelerin yenilikçi girişimcilerin desteklenmesi konusunda önemli olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Uygun iş ortamının sağlanması ile ilgili bir başka önemli konu yeniliklerin korunmasına ilişkindir. Bilgi ve yenilik üretiminin yüksek risk içermesi, taklit edilmesi olasılığının varlığı yeniliklerin yasal düzenlemelerle korunmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi durumda hiçbir girişimci yüksek maliyet ve yüksek risk üstlenerek söz konusu yenilikleri üretmeye çalışmayacaktır. Dolayısıyla fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yasaların çıkarılması yeniliklerin yaratılması ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması ile ilgili bir başka konu doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgilidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile teknoloji transferi ve fikri mülkiyet hakları arasında önemli bir ilişkinin varlığı bilinmektedir. Güçlü bir fikri ve sınai mülkiyet hakları yapısına sahip olan ülkeler doğrudan yabancı sermayeyi ve sağlayacağı teknolojiyi ülkeye getirmede daha avantajlı olmaktadır. Çünkü yatırım yapmak, teknoloji transfer etmek isteyen yabancı firma ya da söz konusu firmalardan teknolojinin patentini alarak veya lisans anlaşmaları yaparak teknolojiyi transfer eden yerli firmalar ülkelerinde bu haklar yeterince korunmadığı takdirde aynı alanda faaliyet gösteren rakip firmaların haksız rekabetleri ile karşı karşıya kalabilirler. Bu durumda söz konusu haksız rekabet ile karşı karşıya kalmak istemeyen firmalar, bu yapıya sahip ülkelere hem teknoloji transferi hem de yatırım noktasında çekimser kalacaklardır.

4. TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BİLGİ EKONOMİSİ PROFİLİ

Dünya tarihi incelendiğinde temel üretim faktörüne sahip olanların gerek politik gerekse ekonomik gücü ellerinde tuttukları görülmektedir. Tarım toplumunda toprağı elinde bulunduranlar; sanayi toplumunda sermaye sahipleri gücün sahipliğini elde etmişlerdir. Günümüzde ise temel

üretim faktörü bilgi olduğuna göre gücü elde etmenin yolu da bilginin sahibi olmaktan ve dolayısıyla ülkelerin de ekonomik ve politik gücünün bilgi ekonomisinden geçtiği görülmektedir. Ancak bilgi sürekli bir değişim içerisinde yani dinamiktir. Bu noktadan hareketle bilginin sahibi olmak yetmez. Çünkü bu, statik bir durumu ifade etmekte olup bilgiyi parayla da satın almanın bir sonucu olabilir. Önemli olan bilgi üretiminin ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Ülkeler açısından söz konusu durumun bu kadar büyük bir önem arz etmesi nedeniyle çalışmanın bu kısmında Türk Cumhuriyetleri'nin bilgi ekonomisi profili ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak bu konuya geçmeden önce söz konusu ülkelerin bazı sosyo-ekonomik verilerinin incelenmesi de yerinde olacaktır. Ülkelerin mevcut durumlarının anlaşılabilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla tabloda ülke gruplarının ortalama değerleri de verilmiştir. Veri tabanlarından ulaşılamayan değerler boş bırakılmıştır.

Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (KBGSYİH) bir yandan bir ülke vatandaşlarının ortalama refah seviyesi açısından önemli iken diğer yandan bireylerin BİT'lerine ulaşabilme olasılıkları hakkında bilgi verdiği için önemlidir. Tablo 1 incelendiğinde en düşük KBGSYİH değerinin Kırgızistan'a ait olduğu en yüksek değer ise Kazakistan'a ait olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken bir unsur ülkeler arasında KBGSYİH değerlerinin önemli ölçüde ayrıştığı şeklindedir. Bununla beraber KBGSYİH değerleri ekonomik birimlerin bilgiye ulaşımı noktasında önemli bir değişken olarak kabul edilebilir Geliri düşük olan bireylerin gelirlerinden eğitime, bilgiye, internete vb. pay ayırabilmeleri pek mümkün değildir. Söz konusu ülkelerde Gini katsayıları dikkate alındığında 030-040 arasında değerler aldığı bir başka ifade ile gelir dağılımının da bu ülkelerde kötü olduğu anlaşılmaktadır. Gelir dağılımının kötü olması KBGSYİH değerlerine bağlı olarak yapılmış olan tespiti daha da vahim hale getirmektedir. Dolayısıyla KBGSYİH değerlerinin düşük olduğu bu ülkelere bilgi ekonomisine geçişin önündeki önemli engellerden biri olarak düşük gelir seviyesi görülebilir.

KBGSYİH değerlerine bakarak ülkelerin ortalama refah seviyesi hakkında bir bilgi edinilse de bu değerler ülkelerin gelişmişlik düzeyini tek başına gösterme yetisinden yoksundur. Bu nedenle çalışmada İnsani Gelişmişlik Endeksine de yer verilmiştir. Söz konusu ülkeler insani gelişmişlik açısından Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın yüksek insani gelişmişlik değerine sahip ülkeler arasında olduğu, diğer ülkelerin ise orta insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en yüksek değere sahip olan Kazakistan'ın 69. Sırada olduğunu da dikkate almakta fayda vardır.

İnsani gelişmişlik seviyesi gelir yanında eğitim ve sağlık değişkenlerini içermekle beraber kusursuz bir endeks de değildir. İnsanların refah ve mutluluklarını dolayısıyla da yaratıcılıklarını etkileyen bir başka faktörde politik hak ve özgürlüklerine ilişkindir. Politik hak ve özgürlükler ayrıca bir ülkedeki iş iklimi üzerinde de etkili olmaktadır. Bu nedenlerle Tablo 1'de UNDP tarafından yayınlanan özgürlük endeksi ve Freedom House tarafından hazırlanan ekonomik özgürlük endeksi değerlerine yer verilmiştir. Söz konusu ülkelerde gerek politik hak ve özgürlükler açısından gerekse ekonomik özgürlükler açısından önemli sorunların bulunduğu ve iş iklimi ve yabancı sermaye çekme açısından önemli olan bu göstergeler dikkate alındığında demokratikleşme eğilimlerinin hız kazanması gerektiği ortadadır. Türkiye hariç olmak üzere önemli miktarda doğrudan yabancı sermayenin söz konusu ülkelere çekildiği görülmektedir. Özellikle tasarruf açığı bulunan Türkiye açısından bu durum değerlendirildiğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme yönünde politika değişikliklerine gidilmesi gerekliliği ortadadır. Bu alandaki yasal düzenlemelerin önemli bir kısmı fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin olmalıdır. Bu sayede bir yandan yenilik yaratma süreci desteklenmiş olurken diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknoloji transferini gerçekleştirecek yatırımları gerçekleştirmesi sağlanabilir.

Bilgi ekonomisinin unsurlarından olan bilgi işçilerinin varlığını anlayabilmek için milyon kişide Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan araştırmacı sayısına bakıldığında verileri bulunan ülkeler

açısından en iyi durumdaki ülkenin Türkiye'nin olduğu, onun da yüksek orta gelirli ülkeler ortalamasından düşük değer aldığı görülmektedir.

Bir ülkede bilgi ve yenilik üretmeye ilişkin temel faaliyetlerden biri de Ar-Ge faaliyetleridir. Bu nedenle Tablo 1'de Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payına yer verilmiştir. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde önemli değişkenlerden olan Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı ele alınan tüm ülkeler için oldukça kötü durumdadır. Dünya ortalaması %2 civarındayken söz konusu ülkeler (Türkiye hariç) ancak % 0,2 civarında bir pay ayırmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerle açığın daha da artması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Tüm ülkeler açısından dış ticaret içinde bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin değerlerin payları incelendiğinde bir açık ortaya çıkarıcı durumun bulunduğu, bununla beraber bilgi iletişim teknolojileri ithalatının toplam mal ithalatı içindeki payın düşük orta gelirli ülkelerin bile gerisinde kaldığı görülmektedir. İnternet kullanımına ilişkin veriler incelendiğinde, 100 kişi başına düşen internet kullanıcı sayısının orta gelirli ülke grubu ortalama değerinden yüksek olduğu (Türkmenistan hariç), ancak tüm ülkelerin değerlerinin yüksek gelirli ülke grubundan aşağıda olduğu görülmektedir. Ayrıca güvenli internet sağlayıcılarının oranı Türkiye dışında orta gelirli ülke grubunun ortalama değerinin altında kalmıştır. İnternet kullanımına ilişkin bu iki değer dikkate alındığında bilgi üretimi ve bilgi toplumunun unsurlarından biri olan, bilgi iletişim teknolojilerinin en önemlilerinden olan internetin bu ülkelerde hızlı bir şekilde geliştirilmesi gereği açıktır.

Bilgi toplumu ile ilgili bir başka önemli gösterge yenilik yaratma sürecini de temsil etme yeteneği olan patent sayılarıdır. Söz konusu değişkenin bu ülkelerde düşük değerler alıyor olması bu ülkelerde yenilik yaratma noktasında önemli sıkıntılar olduğunu göstermektedir. Öte yandan bilgi ekonomisinin yeniliklerin sürdürülebilirliğine dayandığı dikkate alındığında da bu açıdan söz konusu ülkelerin daha çok yol kat etmesi gerekliliği ortadadır.

Tablo 1: Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler 2011

	Ülke Grupları						Ülkeler					
	Dünya	Yüksek Gelirli	Yüksek Orta Gelirli	Orta Gelirli	Düşük Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkiye	Türkmenistan	Özbekistan
Büyüme Hızı	2,88	1,84	6,48	6,28	5,61	5,79	0,07	7,50	5,96	8,77	14,70	8,30
Kişi Başına GSYİH (US\$)	10196	38165	6934	4366	1899	564	7190	11358	1124	10605	5725	1545
Ar – Ge Harcamaları /GSYİH* (%)	2,20	2,48	1,29	1,25	0,22	0,15	0,16	0,84
Ar – Ge'deki Araştırmacı (milyon kişi başına)	928,89	651,82	..	803,00	..	533,86
BİT malları İhracatı/ İhracat (%)	10,01	8,72	16,60	14,31	4,39	..	0,00	0,14	0,24	1,66
BİT malları İthalatı/ İthalat (%)	11,06	10,76	13,93	12,24	6,36	..	3,46	5,74	3,82	3,83
BİT Hizmetleri İthalatı/Hizmet İthalatı (%)	31,07	30,53	27,70	33,51	44,62	..	14,14	11,01	16,28	1,63
İnternet Kullanıcı sayısı (100 Kişi Başına)	32,55	72,74	37,42	26,44	15,78	5,24	50,00	50,60	20,00	43,07	5,00	30,20
Patent Başvuruları (Yerleşikler)	1277816	820994	434603	448655	14052	..	193	1415	..	3885	..	282
Patent Başvuruları- (Yerleşik Olmayanlar)	705504	482209	170397	222760	52363	..	12	317	..	228	..	274
Güvenli İnternet Sunucuları (milyon kişi başına)	184,17	938,22	19,13	11,12	3,45	0,82	4,69	6,34	2,54	143,64	0,20	0,44
DYSY, net giriş/GSYİH	2,51	2,27	3,22	3,04	2,39	4,24	6,80	7,60	11,19	2,07	11,63	3,24
İnsani Gelişmişlik Endeksi**							0,73	0,75	0,62	0,72	0,70	0,65
Özgürlük Endeksi***							Özgür Değil	Özgür Değil	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Özgür Değil	Özgür Değil
Ekonomik Özgürlük İndeksi ve Sıralaması****							6,30(117)	6,84(84)	6,51(102)	(7,06) 68		

*:2010 değerlerini göstermektedir.

:2012 değerleri. Kaynak: <https://data.undp.org/dataset/Table-1-Human-Development-Index-and-its-components/wxub-qc5k>*: Kaynak: Freedom House, http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.U48oVPI_usd**** 2013 değerleri. Kaynak: <http://www.freetheworld.com/2013/EFW2013-complete.pdf>

Dünya Bankası küresel rekabette bilgi ekonomisinin önemini ortaya koymak amacıyla “Bilgi Değerlendirme Metodolojisi”ni geliştirmiş ve bu metodu kullanarak da ülkelerin bilgi temelli ekonomik yapılarını ölçmek için de yine bilgi temelli ekonomi endeksleri oluşturmuştur¹.Yöntem 146 ülkenin bilgi ekonomisi performanslarını ölçmeye yönelik 148 yapısal ve nitel değişkeni içermektedir. Söz konusu değişkenlere bağlı olarak bilgi ekonomisine ilişkin 4 temel gösterge (ekonomik teşvikler ve kurumsal rejim, eğitim, yenilik, bilgi ve iletişim teknolojileri) elde edilmektedir. Bu dört temel göstergeden de bilgi ekonomisi endeksleri elde edilmektedir. Eğitim, yenilik, bilgi ve iletişim teknolojileri endeksleri bir araya gelerek Bilgi Endeksini (KI) oluşturmaktadır. Buna ekonomik ve kurumsal rejime ilişkin göstergelerin eklenmesi ile Bilgi Ekonomisi Endeksi (KEI) oluşturulmaktadır.

Bu endeksler;

a) Bilgi Ekonomisi Endeksi (KEI): Ülkelerde iktisadi gelişme için bilginin etkin kullanılabilceği bir iklimin olup olmadığını inceler. Endeks 10’a yaklaştıkça ülkenin ilgili bilgi ekonomisi değişkeni alanında ilerleme içinde olduğunu göstermektedir.

b) Bilgi Endeksi (KI): Bir ülkenin, bilgiyi; yaratma, uyarlama ve yayma yeteneğini inceler. Endeks 10’a yaklaştıkça ülkenin ilgili bilgi ekonomisi değişkeni alanında ilerleme içinde olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda söz konusu ülkelerin bilgi ekonomisine ilişkin endeks değerleri ve bilgi ekonomisinin unsurlarına ilişkin göstergeler ortaya konularak bir durum analizi yapılmaya çalışılacaktır. Tablo 2’de söz konusu ülkelere ilişkin bilgi ekonomisine ilişkin KI ve KEI endeksleri ve alt bileşenlerine yer verilmiştir. Ayrıca gerek dünya gerekse ülke gruplarına ilişkin değerler verilerek söz konusu ülkelerin mevcut durumlarının karşılaştırılmasına olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak veri tabanında Türkmenistan’ın verileri bulunmadığından bu ülkeye yer verilememiştir.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için World Bank, Measuring Knowledge in The World Economies. <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KAMbooklet.pdf> 01.06.2014.

Tablo 2: Türk Cumhuriyetleri'nin Bilgi Ekonomisi Endeksi ve Bilgi Endeksi Değerleri

	Bilgi Endeksi			Bilgi Ekonomisi Endeksi			Ekonomik Teşvik ve Kurumsal Rejim			İnovasyon			Eğitim			Bilgi ve İletişim Teknolojisi		
	1995	2000	2012	1995	2000	2012	1995	2000	2012	1995	2000	2012	1995	2000	2012	1995	2000	2012
Yüksek Gelirli	-	8.97	8.67	-	8.84	8.6	8.29	8.45	8.39	8.97	9.2	9.16	-	8.81	8.46	8.99	8.88	8.37
Yüksek Orta Gelirli	-	5.15	5.07	-	5.13	5.1	4.98	5.07	5.18	5.08	5.89	6.21	-	4.32	4.72	7.24	5.23	4.28
Düşük Orta Gelirli	-	3.55	3.45	-	3.44	3.42	3.03	3.11	3.32	3.55	4.07	4.9	-	3.03	2.84	5.41	3.54	2.62
Düşük Gelirli	-	1.99	1.58	-	2	1.58	1.93	2.03	1.61	2.37	2.06	2.13	-	1.8	1.54	-	2.1	1.05
Dünya	-	6.06	5.01	-	5.95	5.12	5	5.61	5.45	7.91	7.75	7.72	-	3.89	3.72	7.16	6.53	3.58
Kazakistan	5.93	5.1	5.4	4.93	4.58	5.04	1.95	3.03	3.96	4.03	3.92	3.97	7.26	7.2	6.91	6.48	4.17	5.32
Kırgızistan	5.02	4.67	4.57	4.42	4.42	4.56	2.61	3.69	3.36	3.41	3.99	4.01	5.48	6.3	5.95	6.17	3.7	4.93
Azerbaycan	5.59	4.25	4.96	4.62	3.61	3.82	1.71	1.68	1.58	4.97	3.38	3.12	5.64	5.84	5.32	6.17	3.54	5.27
Özbekistan	6.03	3.98	3.88	4.78	3.25	3.14	1.04	1.06	0.92	4.24	3.97	3.13	7.91	4.96	5.65	5.93	3	2.87
Türkiye	5.2	5.18	4.81	5.46	5.42	5.16	6.23	6.13	6.19	5.04	5.23	5.83	4	4.05	4.11	6.55	6.26	4.5

Tablo 2, 2012 yılı açısından değerlendirildiğinde söz konusu Türk Cumhuriyetleri'nin değişkenlerin tümü açısından yüksek gelirli ülke grubu ortalamalarının gerisinde olduğu görülmektedir. Öte yandan söz konusu ülkeler yüksek orta gelirli ülke grubu ile karşılaştırıldığında da neredeyse benzer durumun geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye hariç diğer ülkelerin eğitim endeksinde, Özbekistan hariç BİT değerinde diğer ülkelerin daha yüksek skorlara ulaştığı görülmektedir.

Bu ülkeleri dünya ortalamaları ile de karşılaştırmak mümkündür. Tüm ülkelerin dünya ortalamalarının üzerinde bulunduğu tek alan eğitimidir. Ayrıca 2012 yılı verileri dikkate alındığında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin BİT endeks değerleri dünya ortalamalarının üzerindedir. Ancak burada geri kalan tüm değişkenler açısından söz konusu ülkelerin tümü dünya ortalamasının altında kalmıştır. Bu durumun istisnası olarak Türkiye ekonomik teşvik ve kurumsal rejim endeksinde dünya ortalamasının üzerinde değer almıştır.

Öte yandan Türk Cumhuriyetleri kendi içerisinde karşılaştırıldığında Kazakistan ile Türkiye'nin (eğitim endeksi hariç olmak üzere) genel olarak daha iyi skorlara sahip olduğu görülmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli nokta Türkiye'nin eğitim endeksinde diğer ülkelerin gerisinde kaldığıdır. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde beşeri sermayenin ya da bilgi işçilerinin önemi dikkate alındığında, bu endeks değerinin düşük olması Türkiye'nin bilgi toplumuna geçiş sürecinde olumsuz etki yapacağı açıktır.

Sonuç olarak, Kazakistan ve Türkiye'nin diğer ülkelere göre endeks değerlerinde kısmen olumlu sonuçları olsa da söz konusu ülkelerin bilgi ekonomisine geçmeleri için daha çok yol kat etmeleri gerektiği endeks değerleri gerek dünya gerekse yüksek ve yüksek orta gelirli ülke ortalamaları ile karşılaştırıldığında görülmektedir.

Bilgi ekonomisi ya da bilgi toplumu ele alınırken değinilmesi gereken bir diğer kavram, dijital uçurum ya da bölünmedir. Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki bireylerin firmaların veya ülkelerin BİT'lerine erişiminde ve kullanımında yaşadığı eşitsizlikler dijital uçurum veya sayısal uçurum olarak adlandırılmaktadır (OECD, 2001:5). Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki fırsatlar, kaynaklar, bunlara erişim kolaylığı ya da zorluğu konularında söz konusu farklı sosyo-ekonomik düzeydeki birimlerin arasında giderek artan bir eşitsizlik ortaya çıkmakta, bilgi yoksulluğu olarak adlandırılan yeni bir yoksulluk türü ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin ortaya çıkardığı bir başka sorun dijital uçurumun diğer eşitsizliklerden farklı olarak mevcut eşitsizlikleri daha da arttırabilme olasılığıdır. Dijital eşitsizlik gerek ülkeler gerekse diğer ekonomik birimler arasındaki gelişmişlik, gelir vb. eşitsizlikleri daha da arttırmaktadır. Çünkü bir yanda artan verimler, yüksek hız, yeni bilgi ve teknolojilere ulaşma fırsatı yakalama, kendini yenileme ve eğitime, yeni iş fırsatlarına sahip olma koşullarında çalışan; diğer yanda söz konusu koşullara sahip olmanın çok gerisinde bulunan ekonomik birimler bulunmaktadır. Dolayısıyla da aradaki eşitsizlikler de giderek artmaktadır.

Bununla beraber bazı araştırmacılar ülkeler arasında bir dijital uçurum olsa da özellikle internetin kullanımındaki artışla birlikte BİT'nin geliştirici etkisi nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri bir süre sonra yakalamasının mümkün olacağını ifade etmektedirler (Negroponte, 1998). Bununla birlikte, orta gelirli ya da yüksek orta gelirli ülkeler için böyle bir olanak varmış gibi görünüyorsa da özellikle düşük gelirli ülke grubu için böyle bir olanığın varlığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu ülkelerde çok düşük gelirlere sahip olan bireylerin gelirlerinden, eğitime ya da internet erişimine pay ayırabilmeleri mümkün değildir. Öte yandan makro açıdan hükümetlerin eğitim ve BİT harcamalarından ziyade bu ülkeler açısından uğraşmak zorunda oldukları sağlık, çevre, sanayileşme, savunma ve politik istikrarsızlık gibi sorunlar bulunmaktadır. Öte yandan kısa dönemli bakış açısıyla bu şekilde düşünmek, mümkünse de uzun vadeli düşünce tarzı içinde hükümetlerin eğitim, BİT harcamaları gibi alanlara daha fazla kaynak aktarmalarının gereği açıktır. Ancak bunun için en önemli gereklilik siyasi iradedir. Bu

açıklamalar düşük gelirli ülkeler açısından gerçekleştirilmiş olsa da KBGSYİH değerleri düşük olan Türk Cumhuriyetleri için de geçerlidir.

Dijital uçurum ile de ilgili olmak üzere ülkelerin bilgi ekonomisine ilişkin bir başka gösterge de World Economic Forum tarafından hazırlanan ve yayınlanan Ağa Hazırlık Endeksidir (Networked Readiness Index). Endeks ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya hazır olma düzeylerini ölçmeyi hedeflemektedir. Endeks bir yandan ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya ne kadar hazır olduklarının analizini gerçekleştirirken, diğer yandan bu teknolojileri birey, iş dünyası ve kamu yönetimi genelinde ne denli içselleştirdiklerini de ortaya koymaktadır.

Söz konusu endeks ile ülkeler arasında karşılaştırma olanağı ortaya çıkmakla birlikte endeksin alt bileşen değerleri incelenerek ülkenin bilgi ve iletişim teknolojileri sektörüne ilişkin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi olanağı da ortaya çıkmaktadır. Böylece ülkelere politika önerileri konusunda da yol gösterici olma özelliği taşımaktadır.

Söz konusu endeksin bir diğer kullanım alanı dijital uçurum göstergesi olarak kullanılabilmesidir. Özellikle ayrıntılı dijital uçurum analizlerinde tercih edilen bir göstergedir.

Ağyapılar İçinde Olmaya Hazırlık Endeksi (Networked Readiness Index); Çevre Koşulları, Hazırlıklı Olma, Kullanım ve Yaratılan Etki olmak üzere 4 adet alt endekse sahiptir. Söz konusu endeksin hesaplanmasında toplam 54 adet veri kullanılmakta, bu veriler endeks değerinin bulunabilmesi için önce toplam 10 adet alt bileşene daha sonra da 4 alt endekse indirgenmektedir.

Tablo 3'de Türk Cumhuriyetleri'ne ilişkin ağa hazırlık endeks değerleri yer almaktadır. Tabloda sadece alt bileşenlere ilişkin sıra ve değerlere yer verilmiştir. Sıra 151 ülke arasındaki konumunu ifade etmekte iken değerler söz konusu endeksin ilgili ülke için değerini göstermektedir. Tabloda ayrıca ülke gruplarına ilişkin ortalama değerlere yer verilmiştir. Böylece ele alınan ülkelerin dünya içindeki durumlarının tespit edilmesine çalışılmıştır.

Tablo 3: Ağ Yapılara Hazırlık Endeksi

Değişkenler	Ülkeler								Gelire Göre Ülke Grupları			
	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Türkiye		Yüksek OECD	Yüksek Orta	Düşük Orta	Düşük
	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Değer			
10. Bileşen: Sosyal Etkiler	46	4,15	21	5,15	116	2,92	67	3,83	4,91	3,56	3,26	2,80
9. Bileşen: Ekonomik Etkiler	42	3,55	60	3,38	131	2,50	68	3,27	4,64	3,09	2,93	2,63
ETKİ ALT ENDEKSİ	46	3,85	36	4,26	126	2,71	65	3,55	4,77	3,32	3,10	2,71
8. Bileşen: Kamunun Kullanımı	34	4,77	23	5,12	132	3,00	60	4,14	4,81	3,90	3,65	3,42
7. Bileşen: İşletmelerin Kullanımı	52	3,78	66	3,61	137	2,88	46	3,87	4,89	3,47	3,36	3,05
6. Bileşen: Bireysel Kullanım	61	4,19	51	4,42	102	2,55	69	3,69	5,72	3,54	2,59	1,80
KULLANIM ALT ENDEKSİ	44	4,24	38	4,39	126	2,81	63	3,90	5,14	3,64	3,20	2,76
5. Bileşen: Yetenekler	66	5,09	51	5,32	89	4,68	80	4,85	5,75	4,81	3,94	2,87
4. Bileşen: Erişebilirlik	40	5,99	2	6,88	116	3,83	17	6,43	5,56	5,05	4,96	3,97
3. Bileşen: Altyapı ve Dijital İçerik	55	4,55	58	4,50	96	3,35	48	4,78	6,07	3,84	3,16	2,26
HAZIRLIKLI OLMA ALT ENDEKSİ	49	5,21	31	5,57	106	3,95	42	5,35	5,80	4,56	4,20	3,01
2. Bileşen: İş Dünyası ve İnovasyon Ortamı	77	4,13	58	4,42	99	3,89	38	4,77	5,00	4,10	3,88	3,51
1. Bileşen: Politik ve Düzenleyici Ortam	66	3,75	61	3,80	131	2,89	55	4,00	4,84	3,55	3,35	3,25
ÇEVRE ALT ENDEKSİ	70	3,94	57	4,11	122	3,39	44	4,38	4,92	3,83	3,61	3,38
AĞYAPILAR İÇİNDE OLMAYA HAZIRLIK ENDEKSİ	49	4,31	38	4,58	118	3,20	51	4,30	5,16	3,84	3,48	2,97

Kaynak: WEF, Networked Readiness Index 2014 <http://www.weforum.org/global-information-technology-report-2014-data-platform> (15.05.2014)

Ağ yapılar içinde olmaya hazırlık endeksine göre söz konusu ülkeler arasındaki en iyi durumda olan ülke Kazakistan iken en kötü durumda olan ülke Kırgızistan'dır. Bununla beraber herhangi bir endeks değeri için ilgili ülkelerden ilk 10 ülke içerisine girmiş bir ülke yoktur. Bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin 45. sıradan 51. sıraya gerilediği, Kırgızistan'ın 118. Sırada yerini koruduğunu, Azerbaycan'ın 56. sıradan 49. sıraya, Kazakistan'ın 43. sıradan 38. sıraya yükseldiği görülmektedir.

Azerbaycan'ın söz konusu göstergelerin tümü açısından yüksek orta gelirli ülkelerle yüksek gelirli ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Bu göstergeler arasında en yüksek değere sahip alt endeks hazırlıklı olma alt endeksidir. Hatta burada alt bileşenlerden olan erişebilirlik yüksek gelirli ülke ortalamasının bile üzerine çıkmıştır. Etki alt endeksi ise en küçük değeri almıştır ve burası Azerbaycan'ın özellikle gelişmeye çalışması gereken alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal etkiler alt endeksinin alt bileşenlerinden olan e-katılım bileşeninden kaynaklanan ve ekonomik etkiler alt endeksinin bileşenlerinden olan BİT'inde milyon kişi başına patent başvurusundan kaynaklanan düşük değer Azerbaycan'ın öncelik vermesi gereken alanlarda yol gösterici olmaktadır.

Kazakistan, tüm endeks değerlerinde yüksek orta gelirli ülkelerin üzerinde değerler almış bu değerlerden sosyal etki, kamunun kullanımı ve erişebilirlik değerleri yüksek gelirli ülkelerin ortalamasından da iyi çıkmıştır. En avantajlı olduğu alt endeks, hazırlıklı olma alt endeksi iken çevre alt endeksi zayıf noktasını oluşturmaktadır. Burada ise risk sermayesinin varlığı ve hukuk sisteminin bağımsızlığı alt bileşenleri endeks değerini düşüren değişkenlerdir.

Kırgızistan ele alınan ülkeler açısından en kötü durumda olan ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle etki alt endeksine ilişkin politikaları yürürlüğe koyması gerekmektedir.

Türkiye, tüm değerler açısından yüksek gelirli ülkelerle yüksek orta gelirli ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak erişebilirlik endeksi yüksek gelirli ülkelerin de üzerindedir. Bununla beraber en zayıf olduğu alan etki alt endeksidir. Söz konusu değerlerin düşük çıkmasının nedenleri Azerbaycan ile benzerdir. Dolayısıyla gerek Azerbaycan'ın gerekse Türkiye'nin özellikle Ar-Ge harcamalarına kaynak ayırarak, yenilik üretmesi bunları da özellikle BİT sektöründe yaratması gerekmektedir.

Gerek bilgi ekonomisi endeksi ve bilgi endeksi gerekse ağ yapılar hazırlık endeksi değerleri dikkate alınarak söz konusu ülkelere ilişkin bilgi ekonomisinin unsurlarını dikkate alarak genel bir değerlendirme yapılabilir. Söz konusu ülkeler arasında da bir ayrışma olsa da genel anlamda bilgi ekonomisi olma sürecinde daha çok yol kat etmeleri gerekliliği oldukça açıktır. Bu ülkelerin BİT'lerini üretme ve kullanma açısından zayıflıkları tablolar incelenerek ortaya konulabilir. Bu durum özellikle ağ yapılar hazırlık endeks içinde yer alan kullanım ve hazırlıklı olma alt endekslerinde ve bilgi ekonomisi endeksinin bileşenlerinden olan bilgi ve iletişim teknolojisi endeksinde ülke değerleri incelendiğinde görülmektedir.

Bilgi ekonomisinin bir diğer unsuru olan bilgi-yenilik açısından da benzer yorumları yapmak mümkündür. Söz konusu durum özellikle bilgi ekonomisi endeksinin alt endekslerinden olan inovasyon, ağ yapılar hazırlık endeksi alt bileşenlerinden olan iş dünyası ve inovasyon ortamı değerlerinden izlenebilir.

Bilgi ekonomisinin içinde gelişebileceği uygun iş ortamı açısından bir değerlendirme yapıldığında gerek yeniliklerin finansmanı gerekse korunması büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan ağa hazırlık endeksi içinde alt bileşenlerinden olan, risk sermayesinin uygunluğu, fikri mülkiyet haklarının korunması, yargı bağımsızlığı endeks değerlerinin tüm ülkeler için kötü durumda olduğu görülmektedir.

Bilgi ekonomisinin unsurlarından olan bilgi işçileri açısından da benzer yorumları gerçekleştirmek mümkündür. Alt bileşenler tabloda verilmemekle beraber, bilgi toplumuna ve bilgi

ekonomisine geçiş için en önemli unsurlardan biri olan eğitim ile ilgili değişkenlerin değerlerine ilişkin verileri incelemek yerinde olacaktır. Bu noktada alt bileşenler olan eğitimin kalitesi ile matematik ve fen bilimleri eğitiminin niteliği verileri tüm ülkeler açısından kötü durumdadır. Bu noktada, gerek eğitim gerekse gençleri iş hayatına ve girişimciliğe hazırlamak açısından önemli olan işletme fakültelerinin kalitesi endeksi yine tüm ülkeler oldukça kötü durumdadır. Bu durum, OECD tarafından üçer yıllık dönemler hâlinde, 15 yaş grubundaki öğrencilerin kazanmış oldukları bilgi ve becerileri değerlendiren bir araştırma projesi olan, “Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı” (PISA)’nın sonuçları ile de uyumludur.

PISA Projesi’nde zorunlu eğitimin sonunda örgün eğitime devam eden 15 yaş grubundaki öğrencilerin; Matematik okuryazarlığı, Fen Bilimleri okuryazarlığı ve Okuma Becerileri ile konu alanlarının dışında, öğrencilerin motivasyonları, kendileri hakkındaki görüşleri, öğrenme biçimleri, okul ortamları ve aileleriyle ilgili veriler toplanmaktadır. PISA projesinde kullanılan “okuryazarlık” kavramı, öğrencinin bilgi ve potansiyelini geliştirip, topluma daha etkili bir şekilde katılmasını ve katkıda bulunmasını sağlamak için yazılı kaynakları bulma, kullanma, kabul etme ve değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (PISA 2012:5). Sadece Kazakistan ve Türkiye’ye ilişkin sonuçların yer aldığı PISA 2012 sonuçlarına göre 65 ülke arasında Türkiye matematik alanında 44., fen alanında 53. ve okuma becerileri alanında 42. olurken; Kazakistan ise sırasıyla 49., 52. ve 63. olabilmektedir. Bu noktada okuma yazma oranların Türkiye hariç (%94) her ülke de %99’un üzerinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ancak daha öncede belirtildiği üzere bilgi toplumuna geçiş sürecinde önemli olan unsur eğitimin kalitesidir. Eğitim kalitesi açısından geri kalmış bir ülkenin, öğrencilerine, öğretmenlerine ve akademisyenlerine sağlayabileceği olanaklar sınırlı kaldığı gibi bilgi işçilerinin ya da bilgi ekonomisi için gerekli insan sermayenin yetiştirilmesi veya ülkede tutulması mümkün olamayacaktır.

5. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Çağımız artık bilgi toplumu olarak adlandırılmakta, ekonomik sistemi ise bilgi ekonomisi olarak nitelendirilmektedir. Küresel rekabetin bilgi temelli olarak gerçekleşmesi ve giderek hız kazanması ülkelerin bilgi toplumuna geçiş sürecini de zorunlu kılmaktadır. Gerek bu dönüşümün gerekse küreselleşmenin dışında kalmak mümkün değildir. Ancak bu süreç özellikle neoliberal politikalarla beraber göreceli olarak gelişmiş ülkelerin lehine gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlemektedir. Bu durum, çalışmada ele alınan ülkelerin gelişmekte olan ülkeler olduğu dikkate alındığında bu çalışmaya ayrı bir önem kazandırmaktadır. Çünkü buradaki politika önerileri hem ele alınan ülkeler açısından hem de gelişmekte olan ülkeler açısından geçerli olmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmada söz konusu ülkelerin mevcut bilgi ekonomisi profili bir başka ifade ile bilgi ekonomisine geçiş sürecinde nerede oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bilgi ekonomisi performansını ölçmeye çalışan endekslerden yararlanılmıştır. Ancak bu konudaki kısıt ele alınan ülkelerin tümü açısından tüm verilerin bulunmamasıdır.

Eldeki veriler ışığında söz konusu ülkelerin bilgi ekonomisi verileri incelendiğinde, önceki bölümde de ifade edildiği üzere, daha çok yol kat etmek gerektiği açıktır. Fakat bu durum söz konusu ülkeleri ya da vatandaşlarını ümitsizliğe düşürmemelidir. Gelişmekte olan birçok ülke ele alınan ülkelerle benzer şekilde bilgi üretimi noktasında başarısız olmaktadır. Bununla birlikte bilgi toplumuna ya da ekonomisine geçiş yönünde uygulanacak kararlı politikalar ile bu sürecin başarılabileceği konusunda başarılı ülke örnekleri vardır. Finlandiya, Kore, İrlanda, Malezya, Singapur, Şili ve daha sonraları Çin ve Hindistan hızlı bir gelişme göstererek bunun yapılabileceğinin örneklerini vermişlerdir (World Bank, 2008:1). Dolayısıyla önemli olan politika değişimleridir.

Bilgi ekonomisine geçiş sürecinin gerçekleştirilmesine yönelik politika önerilerini ele alırken bilgi ekonomisinin unsurlarından hareket etmek yerinde olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler

bilgi üretiminde oldukça yetersiz kalmaktadırlar. Pike vd. (2006:98), kamu kurumlarının firmalar ve diğer kurumların bilgi açısından zengin bölgelerin oluşturulmasında önemli bir faktör olduğunu belirterek, bölgelerdeki bilgi üretiminin bölgelerin zenginliğini artıracığını ileri sürmektedir. Söz konusu ülkelerin bilgi üretimi için gerekli olan BİT ve bilgi işçileri konusunda da mevcut durumları iç açıcı değildir. Bu bilgi ekonomisine geçiş için bu unsurlara sahip olması ve bunları sürdürülebilir kılması gerekmektedir. Bu amaçla bu alanlara önemli miktarlarda kaynak aktarmaları, yatırım yapmaları zorunludur. Ancak bu noktada önemli bir sorun olarak, finansal kaynak sorunu ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde en önemli finansal kaynak yurtiçi tasarruflardır. Sermaye piyasası aracılığıyla yurtiçi tasarrufları yatırımlara yönlendirebilmek için güvenli yasal ve kurumsal düzenlemelerin getirilmesi şarttır. Bu şekilde tasarrufların gömülenmesine engel olunarak ekonomiye kazandırılabilir. Bir diğer finansal kaynak, devlet yatırımlarının gerçekleştirilmesi kapsamında vergilerdir. Vergilerin etkin ve verimli alanlarda kullanımı oldukça önemlidir. Popülist politikalar ile ya da oy maksimizasyonunun sağlanması açısından toplanan vergilerin etkin ve verimli yatırımlara gitmesi yerine, daha düşük verimli alanlara gitmesi zaten kıt olan kaynakların israfına neden olacak, ülke büyüme potansiyelinin altında kalacaktır. Ancak maalesef ki demokrasi kültürünün yeterince yerleşmediği gelişmekte olan ülkelerde bu tipteki uygulamaların daha baskın olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması ve bilgi üretimine hız kazandıracak alanlara daha fazla kaynak aktarılması gerekmektedir.

Bir başka finansal kaynak bankacılık kesiminden elde edilecek krediler olarak düşünülebilir. Bankacılık kesiminin işletmelere sağlayacağı genellikle belirli teminatlarla ve kısa vadeli kredilerle yeniliklerin finansmanının gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu ülkelerde risk sermayesi şirketlerinin bir an önce kurulması ve etkin bir şekilde çalışmasının sağlanması ile yeni ürünlerin bu kanaldan beslenmesinin sağlanması uygun olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelere kaynak sorununa ilişkin bir başka çözüm ya da finansal kaynak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından beklenen istihdam kapasitesini artırıcı, teknoloji transferi gerçekleştirecek yatırımların gerçekleştirilmesidir. Ancak özellikle kurulu kapasitelerin satın alınması şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar kendisinden beklenen ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmesine sağlayacakları katkının düşük kalmasına neden olmaktadır. Özellikle yatırımın gerçekleştirilmesinden bir süre sonra gerçekleştirilecek kar transferleri gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferine neden olacaktır.

Doğrudan yabancı yatırımların düşük ücretli ülkelere doğru yönelse de yatırım kararlarında fiyat istikrarı, döviz kuru istikrarı, politik istikrar ve yatırım ikliminin ve kurumsal faktörlerin ücretlerden daha önemli olduğu ifade edilmektedir (Esen, 1997:13). Bu durumda gelişmekte olan ülkeler arasında sadece ücret farklılıkları değil; söz konusu ülkelerdeki ekonomik ve politik istikrar ile kurumsal düzenlemelerin doğrudan yabancı yatırımları çekmede rekabet unsurlarını oluşturacağı görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile teknoloji transferi ve fikri mülkiyet hakları arasında önemli bir ilişkinin varlığı bilinmektedir. Güçlü bir fikri ve sınai mülkiyet hakları yapısına sahip olan ülkeler doğrudan yabancı sermayeyi ve sağlayacağı teknolojiyi ülkeye getirmede daha avantajlı olmaktadır. Çünkü yatırım yapmak, teknoloji transfer etmek isteyen yabancı firma ya da söz konusu firmalardan teknolojinin patentini alarak veya lisans anlaşmaları yaparak teknolojiyi transfer eden yerli firmalar ülkelerinde bu haklar yeterince korunmadığı takdirde aynı alanda faaliyet gösteren rakip firmaların haksız rekabetleri ile karşı karşıya kalabilirler. Bu durumda söz konusu haksız rekabet ile karşı karşıya kalmak istemeyen firmalar, bu yapıya sahip ülkelere hem teknoloji transferi hem de yatırım noktasında çekimser kalacaklardır. Gelişmekte olan ülkelere söz konusu fikri mülkiyet haklarının yeterince korunmaması doğal olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu ülkelere gelmemesine veya doğrudan yabancı sermayeden beklenen önemli

öğelerden biri olan teknoloji transferinin gerçekleşmemesine ya da potansiyelin altında kalmasına neden olacaktır.

Bilgi üretiminin gerçekleştirilmesi amacıyla uygun iş ortamlarının yaratılması gerekmektedir. Bu nedenle çevresel-mekansal koşulların bilgi toplumuna uygun şekilde gerçekleştirilmesi, Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi ile GSYİH'dan Ar-Ge'ye ayrılan payın artırılması, teknoparkların kurularak etkin bir şekilde faaliyete geçirilmesi hedeflenmelidir. Öte yandan üniversite-sanayi işbirliğinin gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

Bilgi işçilerinin yetiştirilmesi konusunda en önemli görev hükümetlere düşmektedir. Hükümetler ülkelerinin geleceğini şekillendirirken, bilgi toplumuna geçişi sağlarken eğitim politikalarını tekrar gözden geçirmelidir. Bu alan, eğitim bilimcilerin işi ya da alanı olmakla beraber göz ardı edilmemesi gereken bazı hususların altını çizmekte yarar var. Eğitim politikalarından ya da eğitime yönelik reformlara değinildiğinde, ilgililer genellikle matematik, mühendislik, fen ve tıp gibi doğal bilimleri dikkate almaktadır. Ancak sosyal bilimlerin de doğal bilimler kadar hatta onlardan daha önemli olduğu unutulmamalıdır. Sosyal bilimlere yeterince önem verilmemesi bu alandaki bilgilerin özümsememesi nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde demokratik bir hukuk düzeni kurulamamakta, demokrasi kültürü, hoşgörü kültürü ve uzlaşma kültürü yerleşmemekte; bunlar yerine çatışma, ötekini reddetme ve hatta bertaraf etme eğilimleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki iç karışıklıkları ya da gerilimleri de artırmaktadır. Öte yandan baskıcı, ezberci ve sorgulamayan eğitim sistemleri, pasif, analitik düşünce yeteneğinin yeterince gelişmediği, sorgulamayan bireylerin yetişmesine neden olmaktadır. Bu durumda yapılması gereken bilimsel düşünce yeteneğini geliştirici, sorgulayan, analitik düşünce yeteneğine sahip yenilikçi, insan haklarına saygılı, demokrat, hoşgörü ve uzlaşmaya önem veren bireylerin yetişmesini sağlayacak bir eğitim sisteminin oluşturulmasıdır. Bununla beraber bilim dili haline gelmiş en az bir yabancı dili çok iyi konuşan gençlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Yabancı dili özellikle de İngilizcesi yeterince iyi olmayan bireylerin özellikle kendi alanları ile ilgili olmak üzere literatürü takip etmeleri zordur. Toplumun bir kesiminden tepki alacak olsa da okullarda anadili İngilizce olan öğretmenler istihdam edilmelidir.

Dijital uçurum olarak adlandırılan bilgi iletişim teknolojilerine erişim ve kullanımında oluşan eşitsizlikler ülke içinde de ortaya çıkabilmektedir. Özellikle bilgi işçilerinin ya da BİT teknolojilerine uyum sağlamış işgücünün yetiştirilmesi açısından söz konusu sorunun yani dijital uçurumun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu noktada hükümetler ya da yerel yönetimler özellikle internet erişimini olmak üzere BİT'ni ücretsiz ya da düşük ücretle sağlayacak politikalar izlemeli; bilgisayar teknolojilerinin okullarda, kütüphanelerde yaygınlaştırılması ve halka düşük ücretlerle ya da ücretsiz eğitimlerin sağlanması gerekmektedir.

Bu ülkelerin bilgiyi gelişme sürecinde etkin ve verimli kullanması; güçlü buldukları yönlerini geliştirmelerine, beşeri sermayeye, verimli kurumlara, iletişim teknolojilerine, yenilikçi ve rekabetçi girişimlere bağlıdır. Dolayısıyla hükümetler yenilikçi girişimciliğin önünü açacak ve sürdürülebilir kılacak tedbirleri almalıdır. Bu amaçla teşvik politikalarının geliştirilmesi, Ar-Ge'ye daha fazla kaynak aktarılması, yenilikleri ortaya çıkaracak ve korunmasını sağlayacak yasal ve kurumsal reformların yapılması gerekmektedir.

Buraya kadar ortaya konulan politika önerileri gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türk Cumhuriyetleri için de geçerlidir. Ancak Türk Cumhuriyetleri'nin önemli bir fırsatının da olduğu bir gerçektir. Tarihsel birliktelik dikkate alındığında her alanda gerçekleştirilecek işbirliğinin bilgi ekonomisine geçişte önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Bu amaçla Türk Cumhuriyetleri'nin birbirlerinin güçlü yönlerinden faydalanması gerekmektedir. Bir örnek olarak; öğrenci ve öğretim üyesi değişimlerinin artırılmasının bu sürece hız kazandıracağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004). *Yeni Ekonomi ve Rekabet*. TİSK, Ankara.
- Bell, D. (1973). *The Coming of The Post-industrial Society: A Ventura in Social Forecasting*. Basic Books.
- Brinkley, I. (2008). The Knowledge Economy: How Knowledgeis Reshaping the Economic Life of Nations. *The Work Foundation*, London.
- Canbey Özgüler, V. (2004). Yeni Ekonomide Bilişim İletişim Teknolojileri (Bit) Ve Bilgi İşçileri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=224&cilt=6&sayi=2&yil=2004>, Erişim Tarihi (15.04.2014)
- Drucker, P. (1994). *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılap Kitapevi:İstanbul.
- Ekin, N. (1997). *Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam*. İTO Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, H. (2006). Bilgi teknolojilerinin rekabet açısından önemi ve değişim yönetimindeki etkilerine ilişkin yöneticilerin algılarını ölçmeye yönelik bir araştırma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 54-70.
- Erkan, H. (1998). Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, *Türkiye İş Bankası Yayınları*, 4. Baskı, Ankara
- Esen, O. (1997). Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 26, 21-32.
- Freedom House (2014). http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.U48oVPI_usd Erişim Tarihi: (15.05.2014).
- Fraser Institute (2013). Economic Freedom of the World 2013 Annual Report. <http://www.freetheworld.com/2013/EFW2013-complete.pdf> Erişim Tarihi: (15.05.2014).
- Işık, N. ve Kılınç E. C. (2013). Bilgi ekonomisi ve iktisadi büyüme: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 26, 21-54. http://iibf.akdeniz.edu.tr/_dinamik/7/1037.pdf
- Jennings, J. ve Houghton, L. (2001). *Büyük Balık Küçük Balığı Değil, Hızlı Balık Yavaş Balığı Yutar*, Çev. Şefika Kamceç, Koç Sistem Yayınları, İstanbul.
- Kevük, S. (2011). Bilgi Ekonomisi. *Journal of Yaşar University*, 1(4), 319-350. http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no4_vol1_03_kevuk.pdf, Erişim Tarihi 10.04.2014
- Kuhn, M. (2007). Inside Global Learning Societies – The “War of Ideas” of the Good World in the Global Battle of Cultures, Ed. M. Kuhn, *New Society Models for a New Millennium: The Learning Society in Europe and Beyond*. New York: Peter Lang Publishing, 11-44.
- Meçik, O. (2013). Türkiye İçin 2010-2012 Dönemi Karşılaştırmalı Bilgi Ekonomisi Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 115-139.
- Mohanta, G. C., (2010). *Knowledge Worker Productivity Improvement Processes, Technologies and Techniques in Defence R&D Laboratories: An Evaluative Study*. LAP Lambert Academic Publishing, <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/55>, Erişim Tarihi: (15.09.2014).
- Negroponete (1998). The Third Shall Be First. *Wired Magazine*, 6.1, <http://www.global-media.org/neome/docs/PDF's/02%20-%20other/alle%20artikelen%20van%20Negroponete.pdf>
- OECD (2001). Understanding The Digital Divide. <http://www.oecd.org/internet/ieconomy/1888451.pdf> Erişim Tarihi: (15.05.2014).
- OECD (2014). PISA 2012. <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf> Erişim Tarihi: (15.05.2014).
- Öğüt, A. (2012). *Bilgi Çağında Yönetim.*, Nobel Yayın, 5. Basım, Ankara.
- Pike, A., Rodriguez, A. ve Tomaney, J. (2006). *Local and Regional Development*. Routledge, New York.
- Reese, S. (1988). Relations of Occupations To Uses Of Information Technologies," Edt. Frederick Williams, *Measuring the Information Society: The Texas Studies*. (Beverly Hills: Sage. Akt. Veysel Bozkurt a.g.e., s. 125.
- Splichal, S. (1994), *From Civil Society To Information Society*, Ed. S. Splichal, A. Calabrese ve C. Sparks, Information Society and Civil Society. West Lafayette: Purdue University Pres, 50-77.
- Şanlısoy S. (1998). Bilgi Toplumunda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar. *DEÜ İİBF Dergisi*, 1-25.
- Tapscott, D. (1998). *Dijital Ekonomi: Ağ Üzerindeki Akıl Çağında Umut ve Tehlike*. Çev. Ece Koç, Koç Sistem Yayınları, İstanbul.

UNDP, <https://data.undp.org/dataset/Table-1-Human-Development-Index-and-its-components/wxub-qc5k> Erişim Tarihi: (01.06.2014).

WEF (2015). Networked Readiness Index 2014 <http://www.weforum.org/global-information-technology-report-2014-data-platform> Erişim Tarihi: (15.05.2014).

World Bank (2004). Turkey Knowledge Economy Assessment Study. *Washington D.C.*, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/WB_KEAS_Turkey.pdf Erişim Tarihi 10.04.2014

World Bank (2008). Measuring Knowledge in The World's Economies, http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KAM_v4.pdf, Erişim Tarihi: (01.06.2014).

Türkiye’de Kamu Hizmetlerinin Toplumsal Denetimi: Kent Konseyi Örneği

Ahmet ÖZEN*, Ercan BAHTIYAR**, Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ***

ÖZ

Bir devletin oluşumu açısından ilk adım, birlikte yaşama yetisine sahip bir toplumun varlığıdır. Bu toplumun kurduğu devlet kurumunun temel görevi ise vatandaşlarına kaliteli hizmet sunmaktır. Bu amaçla devlet, vergi ve benzeri kamu gelirleri elde ederek bunları kamu hizmetine dönüştürmektedir. Sürecin iyi işleyip işlemediğinin denetimi ilgili kurumlarca farklı bakış açılarıyla yapılmaktadır. Kamu hizmetlerinin yasalara uygunluk denetimi hem harcama öncesi hem de sonrası olmak üzere ilgili kamu kurumları ve dış denetim organları tarafından sürdürülmektedir. Buna karşın vatandaş tarafından sürecin ne şekilde denetleneceği konusu ikincil planda kalmaktadır. Nitekim ülkemizde de toplum tarafından kamu hizmetlerinin denetimi ve karar alma sürecine katılımı öncelikle seçim süreciyle olanaklı kılınmıştır. Ancak dünyada gelişmekte olan yeni yönetim anlayışı çerçevesinde çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımlardan biri ise toplumsal denetimdir. Ülkemizde özellikle kent konseyleri, toplumsal denetimin en önemli organı olarak nitelendirilebilir. Yasal mevzuata sahip olan kent konseylerinin gerek kentteki herkesi kapsayabilecek nitelik kazanması gerekse kararlarının bağlayıcılık özelliği taşıması gerçek anlamda toplumsal denetimin tesisi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Denetim, Kent Konseyleri, Yerel Yönetimler

JEL Sınıflandırması: H72, H83

Social Audit of the Public Services in Turkey: The City Council Case

ABSTRACT

The first step in the formation of a government is the existence of a society with the ability to live together. The main mission of the state institution established by the community is to provide quality service to its citizens. With this purpose, by acquiring public revenues as tax and parafiscalities from its citizens, government converts them to public service. Whether the process is functioning well or not relevant institutions are making an audit of it from different perspectives. Legal conformity of public service are conducted both before the expenditure and after the expenditure by relevant public institutions and external audit bodies. However what way the citizens control this process is of secondary importance. Indeed, involve in the decision making process and the control of public services by society in Turkey was made possible primarily through the election process. But various steps were taken in Turkey with the recent management approach emerging in the world. One of these steps is social audit. Especially city councils may be qualified as the most important component of the social audit in Turkey. In order to have social audit in real terms it is crucial that city councils with the legislation should have cover all citizens in the city and its decisions should have bounding feature.

Keywords: Social Audit, City Councils, Local Administrations

JEL Classification: H72, H83

Geliş Tarihi / Received: 04.06.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 09.07.2015

* Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ahmet.ozen@deu.edu.tr

** Araş.Gör., Uşak Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ercan.bahtiyar@usak.edu.tr

*** Araş.Gör., Uşak Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, mahmut.sasmaz@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

Devlet; egemenliği altındaki vatandaşlarına mevcut kaynaklarıyla en iyi kamu hizmetini sunma misyonuna sahip bir kurumdur. Devlet kurumunu toplum içinden seçilmiş veya atanmış kişiler oluşturmakta ve bu kişiler mevzuata uygun hareket etmek durumundadır. Bu bağlamda kamu kurumlarının yasalara uygun hizmet sunup sunmadıklarının çeşitli açılardan denetlenmesi gerekmektedir. Kamusal hizmetlerin yasalara uygunluğunun denetlenmesi açısından çeşitli denetim organları bulunmaktadır. Bu organlar arasında yasalarla oluşturulmuş çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ön plana çıkmaktadır. Nitekim Sayıştay, kamu kurumlarının iç denetim mekanizmaları ve parlamento denetim alanında etkin yasal mevzuata sahip bir organdır Bunların yanında halkın denetim sürecine katılımını doğrudan sağlayabilecek farklı türde yapılara da gereklilik duyulabilmektedir.

Günümüzde katılımcılık, mali saydamlık ve iyi yönetim gibi yeni kamu yönetimi anlayışının önemli unsurları artık kamu organları tarafından yapılmakta olan denetimin yanı sıra halkın da doğrudan katılımının olduğu toplumsal denetimi de önemli hale getirmiştir. Toplumsal denetim kavramı mahiyeti itibariyle halkın kendilerine sunulmakta olan kamu hizmetleri hakkında karar verebilmelerine imkan sağlayan ve görüşlerinin alınacak kararlara doğrudan yansıtılabildiği bir denetim türü olarak nitelendirilebilir. Bu tür bir denetim doğrudan demokrasi anlayışına uygun olduğu için merkezi hükümet politikalarından ziyade yerel kamusal hizmetlerin sunumu açısından daha etkin bir denetim türü olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte toplumsal denetimin merkezi anlamda kamu hizmetlerinin sunumu açısından da uygulanabilmesi önünde bir engel bulunmamaktadır. Nitekim bu çalışmada öncelikle toplumsal denetimin kavramsal boyutu ele alınacak ve ardından bu tür denetime yönelik dünyadaki örnekler üzerinde durularak Türkiye’deki mevcut durum incelenecektir.

2. TOPLUMSAL DENETİM VE KAVRAMSAL BOYUTU

Sosyal denetim ya da diğer ifadeyle toplumsal denetim; devlet tarafından sunulan hizmetin ve yapılan harcamaların izlenmesi için toplumu teşvik eden sivil toplum odaklı bir oluşumdur. 1990’lı yılların başında Hindistan’da geliştirilen sosyal denetim olgusu, kamu harcama hesaplarının denetlenmesi ve halk katılımcılığının sağlanabilmesi açısından oldukça önemli bir araçtır (IBP, 2014:17). Mali sistemde toplumsal denetimin yasal boyutlara ulaşmasını sağlayan çalışmalar Hindistan’da başlatılmış olmakla birlikte günümüzde Endonezya, Kenya, çeşitli Orta Amerika ülkeleri ile Güney Afrika’da önemli çalışmalar yürütülmektedir. Bu tür denetim sürecinde vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının, denetim faaliyetleri çerçevesinde ulaştıkları sonucu topluma düzgün ve açık bir şekilde aktarabilmeleri için kamu hizmetlerinin mahiyeti hakkında da mutlaka bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (IBP, 2013).

Devlet faaliyetleri açısından toplumsal denetimin yapılmasının gerekliliği noktasındaki öncül çalışmalar George Goyder tarafından 1950’li yıllarda yürütülmüştür. Nitekim Goyder (1961); toplumun mahalli düzeyde yerel kuruluşların üzerindeki etkin denetim süreçlerinin ileride küresel boyuttaki kuruluşlar üzerine de toplumsal denetimin yapılabilirliğinin sağlanması açısından önemli bir aşama olduğunu vurgulamıştır. Goyder, ayrıca mali denetim sürecinin tek taraflı bir süreç olduğunu ileri sürmüş ve büyük bir kurum olan ekonominin denetimi hususunda en az mali denetim kadar toplumsal denetime de ihtiyaç olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Diğer yandan bu konuya ilişkin diğer bir çalışma da Spreckley tarafından gerçekleştirilmiştir. Spreckley (1981) ise yerel yönetimlerde gerçekleştirilen bu tür toplumsal denetim faaliyetlerin başarı şansının sağlıklı bir iletişime ve bilgi aktarımına imkan vermesinden dolayı, daha yüksek olduğunu savunmuştur. Öte yandan Geddes (1992) ise toplumsal denetimin, geleneksel mali denetim ilkelerine ve uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını ve bireysel

girişimlerin ötesine ulaşan geniş bir mali ve ekonomik bakış açısı kazandırdığını ifade etmiştir (Goyder(1961)’den ve Geddes(1992)’den aktaran: Pearce, 2005:1).

Bir toplumda mali saydamlığın tesis edilememesi, devlet tarafından hangi kaynak kullanılarak ne tür mal ve hizmetlerin sunulduğu konusunda toplumun bilgi sahibi olmasına engel teşkil etmektedir. Devlet tarafından kullanılan fonların hangi amaçla kullanıldığı ve kullanılan fonlardan elde edilen çıktıların toplum tarafından takip edilebilecek ya da topluma sunulması gerekliliğinin yasal bir zorunluluk haline getirilmesi bütçe sürecinde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim bütçenin saydam, zamanında erişilebilir ve bütçe sürecine toplumsal katılımın sağlanması devletin sorumlu olduğu politika tercihlerini uygulaması açısından hayati öneme sahiptir (IBP, 2008:3).

Katılımcı denetim araçlarının kullanılmasında en önemli amaç, denetimin tüm seviyelerinde saydamlığın muhafaza edilebilmesi, hesap verilebilirliğin teşvik edilmesi ve kurumsal performansın değerlendirilebilmesidir. Böylece mülkiyet ve güven duygusunun yanında, toplumsal kapasitenin geliştirilmesi ve iyi yönetişimin tesis edilmesi de daha kolay hale gelebilecektir (Banerjee, 2005:291). Ayrıca toplumsal denetim sürecine siyasal desteğin sağlanması, bilgiye ulaşılabilirlik, medyanın etkinliği dış faktörler iken; yetenekli kadronun bulunması, liderlerin deneyimli olması, yerel topluluklarla güçlü bağların kurulması ve performansın iyi olması ise iç faktörler olarak nitelendirilmektedir (IBP, 2012:5).

3. KAMUSAL HİZMETLERİNİN TOPLUMSAL DENETİME TABİ TUTULMASINA YÖNELİK DÜNYA’DAN BAZI ÖRNEKLER

Toplumsal denetim konusunda dünya çapında yürütülen çeşitli çalışmalara ilişkin UNESCO tarafından bir değerlendirme raporu hazırlanmıştır. 2007 yılında yayınlanan “İnsan Haklarına Dayalı, Hesap Verilebilirliğin Güçlendirilmesi için Sosyal Denetim” adlı raporda birçok ülkede bazı toplumsal denetim çalışmalarının işlediği ifade edilmektedir. Nitekim Hindistan’da insanların temel gıdalara ulaşabilmesi ve bilgi edinme hakkı üzerine; Nepal’de kast sistemi kapsamında en alt sırada bulunan güçsüz kesimin ezilmesini ve sömürülmesini önlemek amacıyla; Filipinler’de medyanın gücünü kullanarak ihtiyacı olanların haklarını arttırmak üzere ve Endonezya’da ise yerli çiftçilerin etkin yerel bütçeleme dağılımı konusundaki stratejilerinin analizi ve incelenmesi hususunda toplumsal denetim yöntemlerine başvurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda yürütülen toplumsal denetim ise bahsedilen bu tür projeler üzerine ortaya konulan çeşitli denetimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibarıyla her uygulamada birbirinde farklı toplumsal denetim türleri ve örnek uygulamaları ile karşılaşabilmek mümkündür. Diğer yandan toplumsal denetim süreci her ne kadar yerel kapsamda gerçekleşiyor gibi dursa da çeşitli toplumsal denetim süreçlerinin küresel boyutlarda olabildiğini ortaya koyan somut örnekler bulunmaktadır. Örneğin Tanzania’da gerçekleştirilen “Kamu Harcamalarının İzlenmesi” adlı inceleme ile Hindistan ve Filipinler’de uygulanan “Vatandaş Karnesi” projesi küresel ölçekte model kabul edilebilecek niteliktedir (UNESCO, 2007:1-2).

Toplumsal denetim hususunda dünyada bazı tecrübeler sonuca ulaşmış ve birçok başarılı uygulama ortaya çıkmıştır. Özellikle kamu fonlarının kötüye kullanımı konusundaki çalışmalardan biri Güney Kore’de yapılmıştır. 2001 yılında vatandaşlara yolsuzlukla mücadele kanunu kapsamında kamu hizmetlerinin sunumunu gerçekleştiren kuruluşların herhangi bir yolsuzluk veya kamu yararına aykırı bir uygulama ile karşılaşılması durumunda, bağımsız denetçi olarak inceleme talebinde bulunabileceği bir mekanizma oluşturulmuştur. Böylece vatandaş denetçi sistemi oluşturularak 2001 yılından 2004 yılına kadar 7500’e yakın dilekçe ve rapora ulaşılmıştır. Vatandaş denetçilik mekanizması kamu nezdinde resmi bir kurum olmamakla birlikte gerekli hallerde bulguları ilgili birimlerle paylaşılmaktadır (UNESCO, 2007:8).

Hizmet birimlerinin bütçelerinin vatandaşlar tarafından takibi çeşitli Afrika ülkelerinde de yapılmaktadır. Örneğin Uganda'da ilkokullar için ayrılan kamu fonlarındaki sızıntı ve sapmalar üzerine bir denetim sistemi oluşturulmuştur. 1991-1995 yılları arasında temel eğitim hizmetleri için ayrılan fonun sadece % 13'ünün okullara ulaştığının saptanması üzerine yapılan gönüllü toplumsal denetimlerin sonucunda saydamlık ve hesap verilebilirlik de artış olmuş ve böylece 1999 yılının sonlarına doğru ilgili fonların % 90'ının yerine ulaştığı görülmüştür. Tanzanya'da oluşturulan takip sistemi ise 1999 yılında dönemin hükümeti, İngiltere Uluslararası Kalkınma Birimi ve PWC denetim şirketi ortaklığıyla oluşturulmuştur. Sistem; tüm ülkedeki merkezi düzeydeki fon-ödenekleri ve bölgesel düzeyde toplanan kaynakları kapsamakla birlikte kamu hizmetleri bakımından temelde eğitim ve sağlık sektörü üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir takip sisteminin oluşturulduğu Gana'da ise 2000 yılında temel eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulmasına yönelik aktarılan fonların bölgelerdeki hizmet birimlerine transferinde fiili harcamaların yanında tahmin edilen sızıntılar da tespit edilmiştir. Buna karşın gerek hükümetle yapılan işbirliğinde gerekse harcama ve hizmet sunumunun değerlendirilmesinde başarılı olursa da mevcut sızıntıların azaltılmasında çok da etkin olunmadığı görülmüştür (UNESCO, 2007:8).

Brezilya'da bulunan Porto Alegre şehrinde belediye meclisi yenilikçi bir sistem olan katılımcı bütçe adı altında sadece vergilerin toplanmasına ve harcamaların yapılmasına karar veren hükümet yetkililerinin ve teknik sorumluların değil bunun yanında gelirlerinin ne kadarlık kısmını harcaacağını kararlaştıran ve belirleyen vatandaşların da bazı çekincelere rağmen katılımcı bütçeleme sürecine dahil olmaları kamu işleri ve politika yapımında kamu harcamalarını ilgilendiren kısımlarda ısrarla istenmiştir. Günümüzde Brezilya'da en az 70 belediyede uygulanan katılımcı bütçeleme sistemi, Porto Alegre'nin tecrübelerine dayalı olarak oluşturulmuştur. Honduras'ta ise takip sistemi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli sunumunda önündeki engellerin tespiti üzerinde çalışmıştır. Bu noktada eğitim ve sağlık sektöründe gerçekten çalışan personelin yanında fiilen çalışmayan ancak maaş alan kişilerin tespiti yapılmış ve böylece bütçenin önündeki engeller de tespit edilmiştir (UNESCO, 2007:8).

Hindistan'da Kırsal Kalkınma Bakanlığı tarafından toplumsal denetim; devlet tarafından sunulan hizmetler ile uygulanacak olan projelerden faydalanacak olan halkın bütçe sürecini oluşturan planlama, uygulama, izleme ve değerlendirmenin her aşamasında aktif olarak yer aldığı süreç şeklinde tanımlanmaktadır (IBP, 2012:4). Kısaca toplumsal denetim özellikle projelerin ve uygulanan politikaların etkilerine doğrudan maruz kalan toplum tarafından takip edilmesi şeklinde ifade edilebilir. Hindistan'ın Rajasthan eyaletinde 1994 yılından beri Mazdoor Kisan Shakti Sangathan (MKSS) isimli sivil toplum örgütü tarafından toplum liderliğinde toplumsal denetim sistemi uygulanmaktadır. Buna göre toplumsal denetim üç aşamada gerçekleşebilmektedir. Bu aşamalardan ilki devletin hazırlamış olduğu raporların ortaya çıkarılması; ikincisi bu raporların kamuoyu ile paylaşılması ve üçüncüsü devlet tarafından yürütülen projelerin takibini sağlayabilecek bir denetim ortamının oluşturulmasıdır (IBP, 2012:4).

MKSS'nin çalışma sonuçlarına göre, Rajasthan hükümetine yönelik fonların zimmete geçirilip geçirilmediğini tespit etmek amacıyla toplumsal denetim süreci başlatılmış ve bu amaçla hükümetin gerçekleştirmiş olduğu harcamaları denetleyen yoksul veya maddi gücü olmayan kesim tarafından bir denetim grubu oluşturulmuştur. Bu grup tarafından sürdürülmekte olan toplumsal denetim şu aşamalardan oluşmaktadır (IBP, 2012:4-5)

-Bilgi Toplamak: Denetçilik görevini üstlenen kişilerin devletin projeler çerçevesinde yapmış olduğu harcamaların bilgi, belge ve faturalarını toplaması işlemidir. Ayrıca MKSS'de görevli olmayan gönüllüler de projelerde yapılan harcamaların tüm detaylarını toplama görevini yerine getirmektedir.

-Toplanan Bilgilerin Düzenlenmesi: Devletin gerçekleştirmiş olduğu projelerde çalıştırılan her bir işçi için ve diğer yapılan harcamaların detaylarını toplumun anlayabileceği hale getirmek amacıyla çeşitli ölçüm yöntemlerinin kullanılmasıdır.

-Bilgi Paylaşımı: Gönüllülerden oluşan grup tarafından köy, şehir ve kasabalarda evden eve dolaşarak kamusal faaliyetler konusunda halk bilgilendirilmekte ve devlet tarafından yapılan harcamaların dokümanlarının birer kopyası dağıtılmaktadır. Bu faaliyetlerin akabinde gönüllü gruplar ve topluluk üyeleri tarafından proje ve sonuçları hakkında ayrıntılı analiz yapılmaktadır. Nitekim bu incelemeler birkaç aylık bir süreyi kapsayabilmektedir.

-Halk Duyurulması: Toplumsal denetimin en önemli özelliği devletin göstermiş olduğu faaliyetler ile ilgili belgelerin incelenmesi, değerlendirilmesine yönelik ortamın oluşturulması için halkın toplanabileceği açık bir alan belirlenmesi, program yapılması ve bu çerçevede harcamalar ile ilgili belgelerin halka böyle bir ortamda açıklanmasıdır. Bu tür çabalar halkın bütçeleme sürecine katılmasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim bu programa kamu görevlileri, yerel temsilciler, medya ve bölge sakinleri katılmakta ve toplumun kanaat önderlerinin başkanlığında panel düzenlenmektedir. MKSS üyeleri tartışmalarda aracılık rolü üstlenmekte ve toplantıların devamlılığını sağlamaktadır. Bu toplantılardaki bir dizi oturumda kamu fonlarının kullanımında yolsuzluk, verimsizlik veya hizmet planlamasının etkin bir şekilde yapılıp yapılmadığı hususları tartışılmaktadır. Nitekim bu tartışmalarda bazen çeşitli kamu görevlilerinin yolsuzluk yaptıklarını itiraf ettikleri olaylar da yaşanmıştır.

-Halk Oturumlarının Takibi: Açık oturumda halka yönelik gerçekleştirilen toplantıdaki tartışmaların resmi bir rapor haline getirilerek birer kopyası üst düzey devlet yetkililerine, medya temsilcilerine, katılımcılara ve yolsuzlukla mücadele eden diğer gruplara gönderilmektedir.

Kenya’da bir sivil toplum kuruluşu olan İnsan Hakları için Müslümanların Aktiviteleri Topluluğu (MUHURI) bütçenin şeffaf ve hesap verilebilir olmasını sağlama yönünden önemli bir rol üstlenmektedir. Nitekim bu topluluk; bütçe sürecine toplumun da dahil edilmesinin kamu hizmetlerinin daha etkin sunumunu teşvik edeceğini öne sürmektedir. 2005 yılından bu yana MUHURI, Kalkınma Fonu (CDF) kapsamında yapılan harcamaları takip etmektedir. İlgili fon Kenya Ulusal Parlamentosunda yer alan her bir üyeye kendi projelerini gerçekleştirebilmeleri amacıyla 1 milyon dolarlık kaynak sağlamaktadır. Genel olarak fon kaynaklarının kullanımından ötürü hesap verilebilirliğin yetersiz olduğu ve bu amaçla kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik raporlarının hangi usul ve esaslara göre yapılacağı konusunda belirli bir standart olmadığı genel kabul gören bir görüştür. Öyle ki fondan yararlanan milletvekilleri ilgili projelerini bir web sitesi aracılığıyla kamuoyuna duyurmaktayken, sunulan bilgilerin toplumsal denetimin etkinliğini sağlayabilecek verileri içerdiğini ifade edebilmek pek de gerçekçi değildir. Ayrıca Topluluk, Fon kayıtlarına ilk defa 2007 yılında ulaşabilmiş ve iki seçmen tarafından ilgili kayıtlar incelenerek bütçenin toplum tarafından denetlenme işlevi de gerçekleştirilmiştir (IBP, 2008: 1-2). Bununla birlikte ülkede toplum tarafından bütçe denetiminin gerçekleştirilmesi sürecinde CDF belgelerine erişimin kolaylaştırılması ve toplumsal denetime diğer kamu kurumlarının da destek olmaları kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlayacaktır (IBP, 2008:3).

Güney Afrika’da halen milyonlarca insan temel hizmetlere ulaşmada bir takım eksiklikler yaşamakta ve hizmetler tam anlamıyla bu insanlara ulaşmamaktadır. Ülkede kurulan sosyal adalet komisyonu, başkent Cape Town’ın özellikle plansız yerleşim alanlarında düşük gelirli kesimin yıllardır çözülemeyen temizlik sorununun çözümü için halkla bağlantılı bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. (IBP, 2014:8). Bu amaçla “The Water Efficient Maize for Africa” adlı proje kapsamında Kenya, Mozambik, Güney Afrika, Tanzania ve Uganda’nın içinde yer aldığı bölgede kuraklığa dirençli mısır çeşitlerinin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bu noktada söz konusu rapor genetiği değiştirilmiş ürünlerin geliştirilmesi konusunda bir kamu-özel ortaklığına ilişkin güveni sınayan bu alanda tek rapor olma durumundadır. Rapor kapsamında Kanada’da; üniversiteler, araştırma merkezleri ve sivil toplum kuruluşları ortaklığında bir program oluşturulmuş ve program kapsamında bir denetim ekibi görevlendirilmiştir. Bu ekip paydaşlardan topladığı nitel ve nicel bilgilerle birlikte analizler ve tanımlayıcı bir takım

değerlendirmelerde bulunmuştur (ESCC, 2011:2). Diğer taraftan bu proje kapsamında yapılan denetim faaliyet sonrasında ilgili beş ülkede de beyana dayalı raporların arttığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle incelemeye tabi tutulan firmaların ve paydaşların kendi kendilerini denetleyip sonuçlarını ilgili birimlere iletmeleri, bu ülkelerdeki toplumsal denetim faaliyetlerinin gelişimine katkı sağlar niteliktedir.

Uganda’da ise toplumsal denetimin farklı bir yönü internet siteleri aracılığı ile ön plana çıkmaktadır. Şeffaflık taraftarları, açık bilgi hareketlerinin yer aldığı “Uganda Bütçe Bilgisi” adlı internet sitesini iyi yönetişimin sağlanmasında hesap verilebilirliğin bir aracı olarak kabul etmektedirler. Ancak şeffaflığın iyi yönetişimi nasıl sağlayacağı tam olarak anlaşılmış olmadığı görülmektedir. Uganda Bütçe Bilgisi adlı web sitesi; kamu fonlarının kullanımında saydamlık ve hesap verilebilirliğin, devlet bütçeleri ve performansları hakkında bilgilere erişim izni verme ve bu alanda geri bildirimler sağlanması durumunda gerçekleşeceğini savunmaktadır. Fonların dağılım planını ve harcamaların durumunu açıklamakta ve hedef olarak ise bölgesel seviyede ve ilçeler düzeyinde tanımlanmaktadır. Web sitesi genel olarak açık bilgi hareketlerini gösterdiği için destek görmektedir (Charles, 2014).

4.TÜRKİYE’DE KAMUSAL HİZMETLERİN TOPLUMSAL DENETİMİNE YÖNELİK KENT KONSEYLERİ

Türkiye’de kamusal hizmetlerin denetimi açısından idarenin kendisinin gerçekleştirdiği iç denetim, Sayıştay’ın yasama adına gerçekleştirdiği dış denetim ve bununla birlikte yasama denetimi söz konusudur. Özellikle yasama denetimi temsili demokrasi modeli açısından halk adına temsilciler tarafından gerçekleştirilen bir denetim türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür bir denetim, toplumsal denetimin dolaylı yoldan gerçekleştirilebildiği bir uygulama olarak da ifade edilebilir. Dolayısıyla merkezi otorite tarafından sunulmuş olan hizmetlerde halkın doğrudan denetiminin sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerin bulunması, toplumsal denetimi daha uygulanabilir kılmaktadır. Böylece ilk aşamada halka en yakın yönetsel birim olan yerel yönetimlerin sunduğu yerel hizmetlerde toplumsal denetimin daha fazla gerçekleştirilebilir olduğu ifade edilebilir.

Ülkemizde yerel düzeyde sunulmakta olan kamusal hizmetlerde toplumsal denetimin kısmen de olsa mevcut olduğunu belirtmek mümkündür. Özellikle kent konseyleri nezdinde yürütülen faaliyetler bir tür toplumsal denetimdir. Kentine sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ilkelerine uygun olarak şekillendirilmiş olan kent konseyleri; 5393 sayılı Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği’ne dayanarak oluşturulmuş birimlerdir.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Kent Konseyi Yönetmeliği’nin 4. maddesine göre kent konseyleri; “merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla, hemşerilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmalarını” ifade etmektedir. Konseylerin kuruluş amaçları ise ilgili yönetmeliğin 1. Maddesinde; “kent yaşamında, kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım, yönetim ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmek şeklinde ifade edilmektedir.

Kent konseyi; merkezi yönetimi, yerel yönetimi, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını ve sivil toplumu ortaklık anlayışı ile buluşturmak üzere yönetmelikçe belirtilmiş olan üyelerden oluşmaktadır. Yönetmeliğin 8. maddesinde üyelerin tespitinin nasıl yapılacağı aşağıdaki şekilde hükme bağlanmıştır:

- “Mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi,
- Belediye başkanı veya temsilcisi,
- Sayısı 10’u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşların temsilcileri,
- Mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının yüzde 30’unu geçmemek ve en az 20’den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri,
- Belediye teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,
- Üniversitelerden ikiden fazla olmamak üzere en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden birer temsilci,
- Kamu Kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıf temsilcileri,
- Kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisi”.

Yukarıda belirtilen kurum ve kuruluşlardan belirlenmiş olan üyelerin görevleri ise yine aynı yönetmeliğin 6. maddesinde belirlenmiştir. Bu görevler şu şekilde sıralanabilir:

- “Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını, hemşerilik hukuku ve ortam yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesini sağlamak,
- Sürdürülebilir Gelişmenin sağlanması ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik planların hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,
- Kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturulmasında katkıda bulunmak,
- Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcıların, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek,
- Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal v.b değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek,
- Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak,
- Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,
- Sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak,
- Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak
- Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmak,
- Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamaktır.”

5393 sayılı Kanun’un “Kent Konseyi” başlıklı 76. maddesinde yer alan “Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir. Kent konseyinin çalışma usul ve esasları İçişleri Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir.” şeklindeki düzenleme ile kent konseylerinin yasal yapısı ortaya konulmuştur.

Ülkemizde 5393 sayılı Belediye Kanunu ve İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan 26313 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Kent Konseyi Yönetmeliği'nde kent konseylerinin görev ve sorumlulukları yasal çerçevede oluşturulmuştur. Bu tür görevler çerçevesinde kent konseylerinin; en başta belirlenen hedeflere yönelik halkın yönetime katılımını sağlamayı amaçlayan bir organizasyonu oluşturmada ve kendi sorunlarını çözmeye yönelik hareket etmesini ve katılımcı demokrasiyi esas alan bir oluşum olduğu söylenebilir (Keskin, 2011:3). Bununla birlikte 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belirtildiği üzere kent konseylerince alınan kararlar “görüş” olarak ifade edilmekte ve söz konusu husus Kent Konseyi Yönetmeliği'nde de tekrarlanmaktadır. Nitekim sözlük anlamına göre de görüş, “bir olay, varlık veya düşünce üzerinde varılan yargı, fikir”, “olaylar, düşünceler ya da nesnelere üzerinde geliştirilen anlayış, değer ve yargı” ve “herhangi bir konu üzerinde kişinin inancı” anlamlarına gelmektedir. Bu durumda kent konseyleri tarafından alınan kararların ilgili belediyeler açısından tavsiye niteliği taşımasına ve yol göstericilik özelliği bulunmasına rağmen hukuken herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Kuluçlu, 2011:187). Kent konseylerinin organizasyonu hakkında bilgileri de içeren hukuki metinlerde kent konseyleri tarafından oluşturulan görüşlerin belediye meclislerinde sadece “değerlendirileceği” belirtilmiştir. Bu ifade ile görüşlerin, belediye meclisi kararlarını bağlayıcı niteliği olmadığı hususunun yanında, kent konseylerine belediye meclislerinde görüşlerinin değerlendirilip değerlendirilmediğini denetleme olanağı verilmemiştir. Belediye meclisinin görevleri arasında kent konseylerinin görüşlerini değerlendirmeye dair bir ibarenin olmamasından dolayı, böyle bir denetimin olmaması halinde bu durumun bir sonuç doğurmadığı söylenebilir (Görmez ve Altınışık, 2011:45-46).

Yasal altyapısının mevcut olduğu bir toplumsal denetim türü olarak nitelendirilen kent konseylerinin yerel katılımı tam olarak sağlayabilecek gerek halk katılımına gerekse yasal güvenceye tam manasıyla sahip olduklarını savunmak pek mümkün değildir. Nitekim Kent Konseyi Yönetmeliği incelendiğinde genel kurul ve yönetim kurulunun ön plana çıktığı görülmektedir. Yönetmeliğe göre genel kurul yılda iki kez toplanmakta olup herkesin katılımına açıktır. Genel kurul toplantılarında yürütme kurulu oluşturulmakta ve bu kurul her türlü karar alma yetkisine sahip bulunmaktadır. Yürütme kuruluna ya belediye başkanı ya da belirlediği bir yetkili başkanlık etmekte, böylece özellikle belediye başkanının istediği konular üzerinde çalışma yürütülebilmektedir. Bu durumda yürütme kurulunun faaliyet alanları belediye başkanının uhdesine girebilmekte ve halkın doğrudan karar verici olma fonksiyonu zayıflatılabilmektedir. Öyle ki belediye başkanının vizyonuna veya demokratik kişiliğine bağlı olarak değişen kent konseyi işleyişi ortaya çıkabilmektedir. İlgili yönetmelikte kent konseyi üyeliği mekanizmasına da yer verilmektedir. Kent konseyine yönetmelikle belirlenen kişilerin katılımını ortaya koyan anlayış, gerek diğer kişilerin katılımını gerekse gönüllülük esasını zedeleyebilmektedir. Eğer kent konseylerine halkın katılımı isteniyorsa üyelik mantığı doğru değildir ya da zorunlu kent konseyi üyeliği gönüllülük esasına ters düşmektedir. Her iki husus da yerel demokrasi mantığıyla çelişmektedir. Etkin bir toplumsal denetim ancak halkın bilinç düzeyiyle tesis edilebilir ve bu da ancak gönüllülük esasıyla söz konusu olabilir.

Ülkemizde kent konseylerinin tam olarak teşkilatlanmalarını tamamlamadıkları ve ihtisas meclislerinin yeterince oluşturulmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Öyle ki Türkiye'de kent konseyleri bünyesinde çalışma grupları ve meclisler de oluşturulabilmektedir. Kent Konseyleri Yönetmeliği'nde kadın ve gençlik meclisleri öncelikli olarak ele alınmaktadır. Yönetmeliğin 6/ğ maddesi, kent konseylerinin görevleri arasında çocukların ve gençlerin toplumsal etkinliklerini arttırmayı ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol oynamasını sağlamayı ifade etmektedir. İlgili mevzuattan hareketle bu tür ihtisas meclisleri, toplumdaki tüm kesimlerin kaliteli ve yaşanabilir bir kentin yönetiminde aktif rol almalarını hedefleyen ve gönüllülük esasında oluşmuş yapılar olduğu görülmektedir (Özer, 2011: 56-61). Ancak kent konseyi ve bünyesindeki oluşumların yerel demokrasiye katkı sağlayabilmesi için öncelikle kendi içerisinde de demokratik olması, katılımcılarının gönüllülük esasına göre belirlenmesi, yerel

yönetimin bu katılım şeklini benimsemesi ve katılımcıların görüşlerini dikkate alması gerekmektedir (Yontar, 2015: 339). Bu yüzden tüm yerel yönetimlerde katılımcı demokrasinin etkinliği ve anlamlı toplumsal denetimin tesisi açısından ihtisas meclislerinin gereken şekilde oluşturulması önem arz etmektedir.

5.SONUÇ

Denetim sürecinde başarı ancak; uygulamalar hakkında tam zamanlı ve doğru verilere sahip olunması ve alınan kararların yetkililer tarafından bağlayıcılığının bulunması halinde söz konusu olabilir. Yani denetim sürecinde elde edilen bulgular üzerine ortaya konulan görüşler denetlenen kurum açısından sadece bir tavsiye niteliği taşırsa etkin bir denetimden bahsetmek mümkün değildir. Bu açıdan toplumsal denetim sadece tavsiye niteliğinde kararların alındığı bir yapıda gerçekleştirilmemelidir. Böyle bir sistem hem denetleyen halkın motivasyonunu azaltıcı bir durum ortaya çıkarabilmekte hem de elde edilen bulguların denetlenen kurum açısından önemini azaltabilmektedir. Nitekim ülkemizde oluşturulmuş olan kent konseyleri bir tür toplumsal denetim organı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte gerek katılımda gönüllülüğün tam olarak tesis edilememesi gerekse de alınan kararların yerel otorite tarafından bağlayıcılığının yeterli düzeyde olmaması, kent konseylerinin etkinliğini zayıflatabilen hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani kent konseylerinin halkın tam manasıyla görüşlerinin kamu otoriteleri üzerinde etki oluşturabildiği bir mekanizma olmadığı da ifade edilebilir. Sonuç olarak toplumsal denetimin tam manasıyla tesisi açısından halkın kendisine sunulan kamu hizmetleri hakkında söz sahibi olduğu, mevzuatın oluşturulması açısından görüşlerinin de bağlayıcı kabul edildiği ve bunların uygulamaya dönüştüğü bir yapı oluşturulması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Banerjee, U.D. (2005), Using Rights-Based Approache, içinde: *Lessons Learned From Rights-Based Approaches in the Asia-Pacific Region-Documentation of Case Studies* Ed: Upala Devi Banerjee, OHCHR Regional Office for Asia-Pacific: Bangkok hrbportal.org/wp-content/files/RBA-in-AP-region4.pdf. Erişim tarihi:04.02.2015.
- Charles, N. (2014). *Social Audits: The Missing Ingredient to Good Governance*, September 10, 2014. <http://aiddata.org/blog/social-audits-the-missing-ingredient-to-good-governance>. Erişim tarihi: 03.02.2015.
- ESCC (2011). *Social Audit Report for the Water Efficient Maize for Africa Project*, 2010. Ethical, Social, Culturel and Commercialization Program, McLaughlin-Rotman Centre for Global Health. January. www.aatf-africa.org/userfiles/WEMA-2010-Social-Audit-Report.pdf Erişim tarihi:30.01.2015.
- Görmez K. ve H.U. Altınışık (2011). *Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri*, Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ed.Enes Battal Keskin. 6-7 Mayıs 2011, Bursa. sempozyum.bursakentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2014/11/sempozyum.pdf Erişim tarihi: 18.03.2015.
- IBP (2008). *Social Audits in Kenya: Budget Transparency and Accountability*, www.openbudgetindex.org, pp.1-3.
- IBP (2012). *Social Audits as a Budget Monitoring Tool*, The IBP’s Learning from Each Other Series <http://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Social-Audits-as-a-Budget-Monitoring-Tool.pdf> Erişim tarihi: 04.02.2015.
- IBP (2013). *How are Social Audits Empowering Citizens of South Africa* <http://internationalbudget.org/blog/2013/06/10/how-are-social-audits-empowering-citizens-of-south-africa/> Erişim tarihi: 30.01.2015.
- IBP (2014). *Report of the Social Audit into the Janitorial Service for Communal Flush Toilets in Khayelitsha*, Cape Town. <http://za.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/12/social-audit-report-final.pdf> Erişim tarihi:02.03.2015.
- Keskin, E.B. (2011). *Kent Konseyi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi 1. Bursa.
- Kuluçlu, E. (2011). 5393 Sayılı Kanun Çerçevesinde Kent Konseyleri, Dış Denetim Dergisi, ss.182-188, <http://www.sayder.org.tr/e-dergi-5993-sayili-kanun-cercevesinde-kent-konseyleri-12-21.pdf> Erişim tarihi: 11.03.2015.
- Özer, Y.E. (2011). *Gençlerin Toplumsal Yaşama Katılımı ve Yerel Yönetimlerin Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.26, S.1,43-65.

Pearce, J. (2005). *Brief History of Social Accounting and Audit*, Social Audit Network, http://www.socialauditnetwork.org.uk/files/3113/5971/3489/Brief_History_of_Social_Accounting_and_Audit_-_171212.pdf Erişim tarihi:05.03.2015.

Spreckley, F. (1981). *Social Audit - A Management Tool for Co-Operative Working*, Beechwood College: United Kingdom

UNESCO (2007). *Social Audits for Strengthening Accountability: Building Blocks for Human Rights-Based Programming – Practice Note*, Bangkok: UNESCO Bangkok. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001570/157021e.pdf> Erişim tarihi: 12.04.2015.

Yontar İ.G. (2015). Yerleşik Yabancıların Toplumla Bütünleşme Aracı Olarak Danışma Meclisleri ve Kent Konseyleri, içinde: *Göç ve Uyum*, ss.319-343, ed.Betül Dilara Şeker, İbrahim Sirkeci, M.Murat Yüceşahin, London: Transnational Press.

5393 Sayılı Belediye Kanunu (RG-13/7/2005-25874) [Çevrim-içi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>], Erişim tarihi: 12.04.2015.

Kent Konseyi Yönetmeliği, (RG-8/10/2006-26313) [Çevrim-içi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061008-5.htm>], Erişim tarihi: 12.04.2015.

Uluslararası Ticaret İşlemleri Nedeniyle Oluşan KDV'nin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Sağlık Sektöründe Bir Uygulama¹

Seçkin GÖNEN* Aslı YILMAZ**

ÖZ

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler sonucunda uluslararası ticarete yaşanan küreselleşme sonucu tüm dünya tek pazar haline gelmiş ve coğrafi sınırlar adeta ortadan kalkmıştır. Ülkelerin dünya pazarlarında söz sahibi olabilmeleri; pazar paylarını arttırabilmelerinin yanında rekabet güçlerinin de geliştirilmesi için uygulanan ihracat teşviklerinin önemi giderek artmaktadır. Bununla birlikte ülkemizin çoğu zaman dış ticaret açığı ile karşı karşıya bulunması ihracatın desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönde 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nda, vergi açısından ihracatçılara sağlanan ihracat istisnalarının, başarılı ve etkin bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı uluslararası ticaret işlemleri nedeniyle oluşan KDV'nin sağlık sektöründe uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden "Örnek Olay Çalışması" kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda firmanın satışa konu mallarına Dahilde İşleme Rejimi çerçevesince KDV istisnası uygulanmıştır. Şartlı muafiyet sistemiyle ihraç edilecek malların imalatında kullanılacak olan ham maddenin ithal edilmesi sırasında, ham maddenin ithalinde vergilerinin ödenerek, rejim kapsamında ödenmiş olan KDV tutarı bağlı bulunulan vergi dairesinden iade alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, İhracat İstisnası, Katma Değer Vergisi

Jel Sınıflandırması: M30, M39, M41

An Application in Healthcare Sector towards Accounting of Value Added Tax Generated by International Business Transactions

ABSTRACT

The world has become into a single market and geographical boundaries has disappeared due to globalization in international commerce caused by recent rapid technological advancements in our country and internationally. The significance of export incentive is arising day by day in order to countries having a voice in the field in addition to developing market shares and improving competition powers. Besides, considering many times that our country faced with a foreign trade deficit made encouraging exports compulsory. On this basis, Value Added Tax Law numbered 3065, export exemptions made available for exporters are appeared as a successful and efficient implementation. The aim of this study is to reveal applicability of VAT in healthcare sector generated by international business transactions. Through this aim, sample case analysis is used as a qualitative research method. As a result of the research conducted, exemptions of VAT are applied to goods available for sale through inward processing regime. During the importation of raw materials which are going to be used for processing of goods to be exported by suspension system, taxes are paid in importation of raw materials thus paid VAT amounts in regime context are received back from affiliated tax office.

Keywords: International Trade, Export Exemption, Value Added Tax

JEL Classification: M30, M39, M41

Geliş Tarihi / Received: 07.04.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 10.07.2015

¹Bu çalışma Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Uluslararası Ticarete Yer Alan İşlemlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans projesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

*Doç.Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seckin.gonen@deu.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğr. Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayilmaz7@stu.okan.edu.tr

1.GİRİŞ

1980’li yılların sonunda, küreselleşmenin ekonomik, çevresel, demografik, siyasi ve kültürel boyutları dünya gündeminin ilk sıralarında yer almaya başlamıştır. Çok boyutlu bir kavram olarak küreselleşme tüm bu kavramların tekrar etkileşimiyle şekillenmektedir. En önemli bileşen ise kuşkusuz ekonomik boyuttur.

Ülkelerin refah düzeyinin yükseltilmesi, üretimin geliştirilmesi ve kalkınmasında büyük önem taşıyan dış ticaret, büyüme olgusunun da vazgeçilmez unsurudur. İhracata yönelik büyüme de yakın zamanların gözdesi Uzak Doğu Asya ülkeleri, rekabet gücü oluştururken üretim fonksiyonlarında radikal değişimlerle reform sürecine girmiş, küresel çerçevede değişen koşul ve talep yapısına da uyum sağlayacak şekilde yenilenmeyi sürdürebilmişlerdir.

Türkiye 1923 ve 1960’lı yıllar arasında tarıma dayalı ihracat yaparken, Avrupa Birliği ile 1963’te sağlanan Ankara anlaşmasıyla ve devamında Gümrük Birliği ile ihracatta büyüme ve gelişime adım atmıştır. İhracata dair en önemli kararlar ve gelişmeler 1980’li yıllarda yapılmış ve tarım ürünlerinden sanayi mallarına doğru kayma söz konusu olabilmıştır.

Özel ve tüzel kişiliğin ihracata başlamadan önce ana stratejisini belirlemek, pazarlama planı geliştirmek ve ilgili kamu kurumlarından destek almakla birlikte başarılı olmak için öncelikle gireceği pazardaki amaçları, hedefler ve karşılaşılabilecek zorlukların net olarak belirlenmiş olması gerekir.

1.1. Uluslararası Ticaret Kavramı

Karşılaştırmalı üstünlükler esasına dayanan uluslararası ticaret; bir ülkenin teknolojik gücü, doğal kaynakları, nüfusun kültür ve eğitimi gibi kaynaklarını avantajlı olduğu alanlara yönlendirerek bazı ürün ve hizmetleri diğerlerine göre daha verimli ve daha az maliyetle üretilebilmesi, dezavantajlı olduğu malları ise ithal etme ihtiyacı sonucunda oluşmuştur.

Bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen hizmet ve mal ticaretinin tümü olarak ifade edilen uluslararası ticaret, alıcı ve satıcının karşılıklı menfaatleri gereği alışverişe girmeleridir (Durukanoğlu, 2007: 117).

Bu noktadan hareketle dış ticaret ihtiyaçlara yönelik mal ve hizmetlerin uluslararası pazarda el değiştirdiği ticaret şeklidir. Uluslararası ticarete aynı anda malın teslim edilip ödemenin alınması ya da satın alınan ürünün incelenerek, talebe uygunluğunun test edilerek alışverişin yapılamaması, iç ticarete göre daha riskli, daha maliyetli ve her aşamada daha zor, fazlasıyla dikkat gerektiren ve güvenilir bilgilere dayandırılabilir olması önemlidir.

Dış ticaretin gelişimi sanayi devrimi ile başlar, bu dönemde ülkeler, ürettikleri fazla ürünleri dış ülkelere satma ihtiyacı hissetmişlerdir. Günümüzde ise uluslararası ticaret çok hızlı bir boyuta erişmiş, devletler bu hıza, çıkarttıkları mevzuat ve düzenlemeler ile ayak uydurmaya çalışır hale gelmişlerdir.

21.Yüzyıl siyasi ve askeri gücün arka planda kaldığı, ülkelerin ekonomik gücü üstünlük oluşturmaktadır. Talep faktörü veya ihracat rakamları büyük olan bir ülkede döviz rezervleri yüksek olacak, büyüme hızlanacak, ihtiyaç duyulan ithalat kolay hale gelecek, ekonomik istikrar sağlanacak ve bununla birlikte siyasal istikrarda da tutarlılığı sağlayacaktır. Bu nedenle bir ülkenin dünya piyasalarıyla ne kadar iç içe, dışa ne kadar açık ve uluslararası ticaret hacmi ne kadar büyüksün ülkenin gelişmişlik düzeyi paralel olarak yükselecektir (Melemen, 1997: 11).

Bu açıklamalarda anlaşılacağı üzere, dış ticarete süreçlerin planlanması ve yürütülmesi, deneyimli ve bilgili personel istihdam edilmesi gibi konular bütünleşik bir sisteme bağlanmak zorundadır. Aksi durumda ticaret hacmine bağlı olarak, aksamalardan kaynaklanan gecikmeler büyük zararlara yol açabilme potansiyelini taşımaktadır.

1.2.Uluslararası Ticaret İşlemlerinde İzlenen Stratejiler

Birbirinden kilometrelerce uzakta bulunabilen, farklı mevzuatlara tabi iki ve ya daha fazla ülke arasında yapılan dış ticaret taraflar açısından hem riskli hem de zordur. Bu nedenle dış ticaret işlemlerini yürütürken üç farklı mevzuatın da bilinmesi ve dikkat edilmesi gereklidir. Bunlar; İhracat yapan ülkenin mevzuatı, ithalatı gerçekleştiren ülkenin mevzuatı ve son olarak uluslararası mevzuattır. Mevzuatlarla ilgili yeterli bilgi sahibi olunması koşuluyla sağlıklı olarak ticari işlemler yürütülebilir (Karagül vd, 2010: 29).

Öncelikle ithalat-ihracat planlaması, hedef pazar-ülke seçimi, fiyatlandırma, uluslararası satış anlaşması kurallarına göre ayrıntılı olarak hazırlanmış yazılı sözleşmelere bağlanması ve karşılıklı imzalanması dış ticaret işlemlerinin başlatılabilmesi için gereklidir. Dış ticarete yer alan işletmelerin yaptığı bu anlaşmalarda bankacılık işlemleri, malın teslimi ve alıcı-satıcı arasındaki ihtilafların çözümünde Uluslararası Tahkim Divanı yetkili organdır (Karagül vd, 2010: 2).

Son yıllarda dünya üzerinde küreselleşmeyle birlikte bireylere, devletlere, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere hemen herkese çok boyutlu sorumluluklar yüklenmiştir. Dolayısıyla bu konudaki gelişmeler çok yakından takip edilmeli, uygun yollar geliştirmeli ve uluslararası rekabetin getirdiklerine uyum sağlanmalıdır. Bugüne kadar yerel pazarda faaliyet gösteren bir işletmenin yurtdışı ticarete açılması büyük bir adımdır. İhracatta başarı sağlamanın yolu ihracat stratejisini doğru bilgiye dayandırmaktır (Sanver, 2010: 14).

Uluslararası ticarete izlenen stratejiler ihracatçı ve ithalatçı açısından aşağıdaki gibi değerlendirilebilir.

- **İhracatçının Yolu**

İhracatçı açısından ihracata başlamadan önce; pazarlama planı geliştirmek ve ilgili kamu kurumlarından destek almakla birlikte başarılı olmak için öncelikle gireceği pazardaki amaçları, hedefler ve karşılaşılabilecek zorlukların net olarak belirlenmiş olması gerekir.

Öncelikle ticari işletme yetkilisi, işteğal alanına uygun. İhracatçı Birliğini tespit edip, üyelik başvurusunu internet üzerinden doldurabileceği formların üzerine kaşe imza ve form ekleri: Vergi mükellefiyeti yazısı, taahhütname, imza sirküleri ve ticaret sicil gazetesiyle birlikte ihracatçılar birliğine teslim eder (Canitez, 2012: 30).

İhracat Rejiminin gündeme gelebilmesi için öncelikle, beyanda bulunulması gerekir. Beyan bir malın bir Gümrük Rejimine tabi tutulması isteğinden ibarettir.

Aşağıdaki şekilde ihracatçının izleyeceği stratejilere yer verilmektedir:

İhracatçı

İhracatçı birliğine üye, tek vergi numarası sahibi gerçek ve tüzel kişi tacirler, üretici esnaf ve sanatkârlar ile joint venture ve konsorsiyumlar.

İhracatçı Birlikleri

Kayıt, izin, onay işlemleri. (Bu işlemler ihracat şekline göre değişmektedir.)

DTM, Bakanlıklar, İlgili Meslek Kuruluşları ve Bankalar

Kredili İhracat, Bağlı Muamele/Takas, İhracı Ön İzne Bağlı Malların İhracatı, Serbest Bölge İhracatı

Hazırlanacak Evraklar

Menşe Şahadetnamesi, A.TR Belgesi, EUR.1 Belgesi, Gümrük Beyannamesi, Ticari Fatura, İzin Belgesi, Çeki ve/ veya Koli Listesi, ATA Karneleri

Gümrük İdaresi

Bedelsiz İhracat, Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım

Fili İhracat

İhracat gümrük işlemleri (Manifesto işlemleri, ihraç konusu eşyalara ilişkin beyan)

Dövizin Yurda Getirilmesi

İhracat ve ödeme şekline göre değişmektedir.

Banka-Özel Finans Kurumu

Transit Ticaret, Döviz Alım Belgesi-DAB

Şekil 1. İhracatçının Yolu Şeması

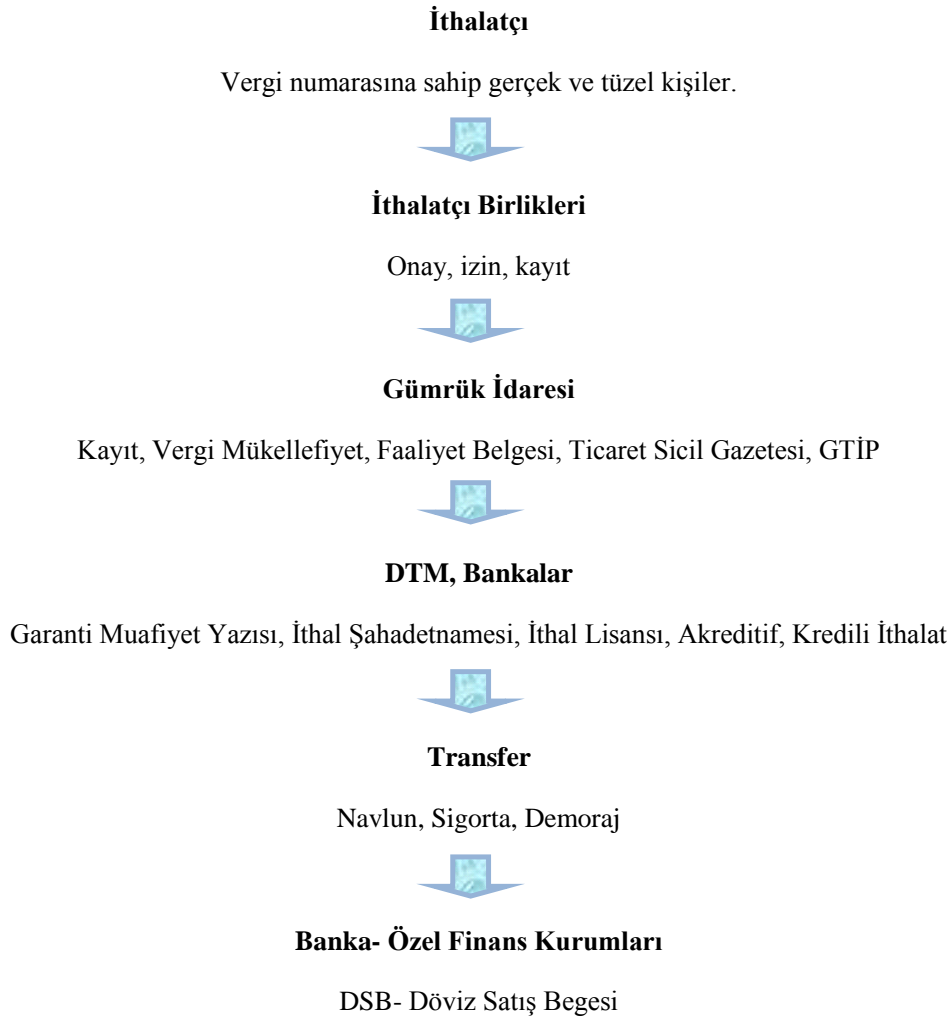
Kaynak: Aslı YILMAZ, Uluslararası Ticaret Yer Alan İşlemlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, İzmir-2015, s.6.

Yukarıdaki şekilden anlaşılacağı üzere, ihracatçının muhatap olacağı kamu ve özel kuruluşlar, takip edeceği yöntemlerde karşılaşacağı özellikli durumlar ve ihracat kararıyla beraber ihracatın bitişine kadar olan organizasyonu, pasif adımlar gibi (müşteriyle doğrudan bir ilişkisi olmayan) gümrük mevzuatı adımları önem taşımaktadır.

- **İthalatçının Yolu**

İthalatçı açısından konu değerlendirildiğinde ithalata başlamadan ithal edilecek malın iç pazardaki olası müşterilerin taleplerini, malın fizibilitesini ve satılabilirliğini araştırması gereklidir. İthalatı yapılacak mallar üretim girdisini oluşturuyorsa ihtiyacın net belirlenmesi ve kaliteli ürünün uygun şartlarda alınımının yapılabilmesi için izlenecek süreçleri net olarak bilinmesi gerekmektedir(İstanbul Ticaret Odası).

Aşağıdaki şekilde ithalatçının izleyeceği stratejilere yer verilmektedir.

Sekil 2. İthalatçının Yolu Şeması

Kaynak: Aslı YILMAZ, Uluslararası Ticaret Yer Alan İşlemlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, İzmir-2015. s.17.

Yukarıdaki şekilde anlaşılacağı üzere, ithalat kararıyla birlikte izlenecek yollar ve irtibat kurulacak kuruluşları haritalandırmak algılamada kolaylık yaratacaktır.

1.3. Uluslararası Ticaret İşlemlerinde Katma Değer Vergisi

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile vergilerin türü arasında fonksiyonel bir ilişki bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle gelişmekte olan ülkelerde satış vergileri, ÖTV (Özel Tüketim Vergisi), KDV, harcamalar ve tüketimlerden alınan vergi oranları yüksek iken gelişmiş ülkelerde servet ve gelir üzerinden alınan vergi oranlarının toplam vergi gelirleri içindeki payı yüksek olmaktadır (Kolçak vd, 2014: 16).

1.3.1. Uluslararası Ticaret İşlemlerinde KDV istisnaları

İhraç konusu malların dolaylı vergilerden arındırılması amacıyla, uluslararası ticarete konu olan mallar ya da hizmetlerin vergilendirilmesi ithalatçı ülkeye aittir. Bu nedenle ihracatta KDV istisnası getirilmiştir (Kaya, 2011: 83).

Aşağıda KDV istisnasına yönelik kanun maddesine yer verilmektedir.

“Türkiye’de 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 11. Maddesinin 1/a fıkrası hükmü ile ihracat teslimleri ve bu teslimlere ilişkin hizmetler ile yurt dışındaki müşteriler için yapılan hizmetler vergiden istisna edilmektedir. Bağlı olduğu vergi dairesinden "Türkiye’de İkamet Etmeyenlere Özel Fatura ile Yapılacak Satışlara Ait KDV İhracat İstisnası İzin Belgesi" (İstisna İzin Belgesi) alan mükellefler, bu tür satışlarını KDV hesaplamadan yapar.

İstisna izin belgesi almak isteyenlerin;

Gerçek usulde KDV mükellefi olması,

Haklarında “olumsuz rapor” yazılmamış olması, gerekir. Bu şartları taşıyan mükelleflerin yapacakları başvuru vergi dairesince değerlendirilerek durumu uygun görülenlere, istisna izin belgesi verilir (Akin, 2014: 135).

Kanunun 12. Maddesinin 1. Fıkrası uyarınca da bir teslimin ihracat teslimi sayılabilmesi için;

Teslimin yurtdışındaki bir müşteriye yapılması,

Teslim konusu malın T.C gümrük hattından çıkmış ve bir dış ülkeye gönderilmiş olması gerekmektedir.

Burada yurtdışındaki müşteri tanımıyla ikametgâhı, kanuni ve iş merkezi yurtdışında olan alıcılar ile yurtiçinde bulunan firmanın yurtdışında kendi adına müstakil olarak faaliyet gösteren şubeleridir.

-Hizmetin yurtdışındaki bir müşteri için Türkiye’de yapılıyor olması,

-Belgelerin (fatura ve benzeri) yurtdışındaki müşteri namına düzenlenmiş olması,

-Hizmetten yurtdışında yararlanılıyor olması,

-Hizmetin bedelinin Türkiye’ye döviz olarak getirilerek TL’ye çevrilmesi zorunludur.

İhracat yapan işletmeler, yapılan ihracat tutarının binde beşini götürü gider olarak ihracat yapılan dönemde gider gösterebilmektedirler. Ancak maliye bunun için ilgili ay firma yetkilisi ya da

sahiplerinden birinin yurtdışındaki işlerle ilgili belgelendirilme yapılamayan giderleri için olması koşulunu öne sürmüştür. Uygulamada ise birçok işletme yurtdışına çıkmasa da götürü giderden faydalanmaktadır. Bu durumun nedeni ise maliyenin konuyla ilgili 194. Seri no'lu tebliğde kanunu karmakarışık şekilde anlatmasıdır. Bu anlatılanlara ek olarak, ihraç edilen malın kalitesinin bozuk olması durumunda bazı alıcılar malı iade ederken, bazıları ise debitnotu verilen telafi edici fatura göndermektedirler. Yurtdışından gönderilen bu debitnote herhangi bir şekle tabi olmamakla birlikte, KDV uygulamasına da tabi değildir (Ateş, 2012: 155).

KDVK (Katma Değer Vergisi Kanunu)'nın 1. Maddesinin 2. Bendi ile verginin konusu dâhilinde olan ithalat, 16. Maddesinde belirli konumlarda yapılması halinde vergi dışına çıkarılmıştır (Resmi Gazete 3065 Sayılı Kanun).

Bu ithalat istisnasına giren mal ve hizmetler;

- a) Teslimleri Yurt İçinde KDV'den İstisna Edilen Mal ve Hizmetler (KDVK 16)
- b) Gümrük Vergisinden Muaf veya İstisna Edilen Eşyalar: (KDVK 16) Gümrük Kanunu'nun ilgili maddesinde belirtilen gayri ticari nitelikteki eşyalar KDV'den istisna edilmiştir.
- c) İhraç Edilen Malın Geri Gelmesi(İthali): Geri gelen mal için gümrükte yapılan KDV ödemesi, ilgili ayda indirim konusu olur.
- d) Teşvikli yatırım mallarının ithalinde, teşvik belgesi şartlarına uygun olarak yapılan ithalata dair gümrük idaresince tarh ve tahakkuk ettirilen vergiler istisna kapsamında yer almaktadır.

1.3.2. Uluslararası Ticaret İşlemlerinde KDV İadeleri

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 32. Maddesine göre; “ *Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 11.13.14. ve 15. Maddelerinde, vergiden istisna edilmiş işlemler ile ilgili fatura ve benzeri vesikalarda gösterilen Katma Değer Vergisi, mükellefin vergiye tabi işlemleri üzerinden hesaplanarak, KDV'den indirilir.*”

İhracat istisnası ile yurtdışına ihraç edilen ürünlerin ithalatçıya KDV'siz olarak teslim edilmesine ek olarak ihraç edilen ürünlerin bünyesine giren malzeme ve işçilikler ve ihracat sırasında yapılan işlemlerle ilgili yüklenilen ve indirim yoluyla giderilemeyen KDV'lerin iadeleri kanun gereği talep edilebilmektedir. İadelerin talep edilebilmesi Yeminli Mali Müşavir tasdiğiyle mümkün olmaktadır (Kaya, 2011: 83).

Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 16. Maddesinde;

“ *Serbest bölgelerde, transit geçiş, gümrük antreposunda geçici depolama yerlerinde ve gümrük sahalarında ürün ve hizmet ticareti KDV kapsamı dışında bırakılmıştır. İhracat vergiden istisna edilmişken ithalat vergiye tabi olmuştur.*” ifadesine yer verilmiştir.

İhraç kayıtlı teslimlerin iadesi halinde ya da malın ihraç edilememesi durumunda malı iade eden firmanın imalatçıya KDV'li fatura kesmesi gerekmektedir. Söz konusu istisna ve iadeler ancak malın ihracına yönelik getirilmiş teşviklerdir ve ihraç yapılamadığı için genel hükümler çerçevesinde KDV'ye tabi olurlar. Diğer yandan ihracatçı firma ise Gümrük Vergisi Kanunu'nun 132. Maddesinde belirtilen nedenlerle ihraç edilen malları gümrükten çekerken KDV istisnasından yararlanabilmek için, ihracat sırasında faydalandığı istisna tutarını ya iade ederek ya da bu miktar teminat vererek alabilmektedir. Tekrar malları ihraç edebildiğinde ise teminatı çözdürebilmekte veya ödediği istisna tutarını iade alabilmektedir (Ateş, 2012: 160).

Terkin ve İade İşlemlerinin Yapılması:

İhracata ait gümrük çıkış belgesinin aslı ya da noterden onaylı sureti ile bağlı bulunulan vergi dairesine müracaat edilir. Tecil edilen vergiler ilgili vergi dairesince terkin edilecektir. İmalatçı ihracatçı ya da ihracatçı terkin işleminde alacaklı durumda ise Bakanlıkça uygun görülen usul ve esaslar dâhilinde iade yapılacaktır.

KDV İadesinde Matraha Dâhil Olan İşlemler, (Kaya, 2011: 83)

* Teslim alanın gösterdiği yere kadar satıcı tarafından yapılan taşıma, yükleme ve boşaltma giderleri,

* Ambalaj giderleri, sigorta, komisyon ve benzeri sigorta karşılıkları, vergi, resim, harç, pay ve fon karşılığı şeklinde yapılan giderler,

* Vade ve fiyat farkları ile faiz, primi servis gibi hizmet ve değerlerdir.

KDV İadesinde Matraha Dâhil Olmayan İşlemler,

- Teslim ve hizmetlerde fatura ve benzeri vesikalarda gösterilen ticari teamüllere uygun miktarlardaki iskontolar,
- Hesaplanan Katma Değer Vergisi.

Bedelsiz ihracatta da KDV iadesi söz konusu olabilmektedir. Bu kapsamda yapılan ihracatın gümrük çıkışı için kesilen faturada ihracatın bedelsiz olduğu ve faturanın gümrük işlemleri için kesildiği belirtilmelidir. Bu işlemlerden doğan hâsılatın kaydedilmesi ya da KDV hesaplanması söz konusu değildir. Bedelsiz ihracatın konusu olan malların bünyesine giren malzeme ve ihracata dair yapılan hizmet giderlerinin KDV'leri nakden ve ya mahsuben talep edilebilecektir (Ateş, 2012: 162).

İthal edilen malların iadesi “mahrece iade” durumunda iade işleminin ilgili gümrük ve ihracat mevzuatına göre gerçekleştirilmesi koşuluyla, iade ve mahsup işlemlerinin genel hükümler çerçevesinde yapılması olanaklıdır. Mahrecine iade edilen mallar, tekrar ithal edilirse KDV'ye tabi olacaktır (Kolçak vd, 2014: 16).

Görüleceği üzere imalatçılar çeşitli hammaddeleri tedarik eder, makinelerle işler ve bilgilerini kullanarak mamul haline getirirlerken ek olarak tedarikçilerine KDV ödemektedirler. Bunun karşılığında yurtdışındaki müşteriden KDV tahsil edemezler. İhracatta katlanılan bu ek maliyet günümüzde ortalama yüzde onluk enflasyonla kıyaslandığında önemli rakamlar ortaya çıkmaktadır. İhracat karının düşük olduğu ürünlerde, KDV yükü imalatçıya zarar ettirebilmektedir. Türkiye’ de ve dünyanın birçok ülkesinde değişik yöntemlerle vergi kolaylığı ya da muafiyeti uygulamalarıyla ihracatın desteklenmesi ve ihracatçının ilave KDV yükünün giderilmesi amaçlanmıştır.

1.3.3. Uluslararası Ticaret İşlemlerinde KDV Uygulamaları

Dış ticaret işlemlerinde KDV'nin muhasebeleştirilmesinde uygulamada olan özellikli durumları aşağıdaki başlıklar kapsamında inceleyeceğiz.

• İhraç Kayıtlı Satışlarda KDV

İmalat yapan bir firmanın yurtiçindeki başka bir ihracatçı firmaya ihraç kayıtlı olarak yapmış olduğu satışı ve KDV uygulaması aşağıdaki gibi muhasebeleştirilir (Ateş 2012 uyarlanmıştır).

Tarih:	02.02.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
150.01.001	İlk Madde Ve Malzeme	2.800	
191.01.001	İndirilecek KDV Hs	504	
320.01.001	Satıcılar Hesabı Hs		3.304
Açıklama	Hammadde alımı muhasebe kaydı.		

Tarih:	07.02.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
120.01.010	Alicılar Hesabı	500	
191.01.005	Diğer KDV Hs	90	
600.01.012	İhraç Kayıtlı Satış		500
391.01.001	Hesaplanan KDV Hs		90
Açıklama	İhraç kaydıyla mal teslimi.		
Tarih:	28.02.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
120.01.001	Alicılar Hesabı	2.950	
600.01.001	Yurt İçi Satışlar		2.500
391.01.001	Hesaplanan KDV		450
Açıklama	Yurt içi mal teslimi.		

KDV Beyannamesi verildiğinde yapılacak yevmiye kaydı ise aşağıdaki gibidir;

Tarih:	20.03.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
136.01.004	Diğer Çeşitli Alacaklar Hs	54	
391.01.001	Hesaplanan KDV Hs	540	
191.01.001	İndirilecek KDV Hs		504
192.01.005	Diğer KDV Hs		54
392.01.001	Diğer KDV Hs		36
Açıklama	Tecil Terkin İşlemi.		

KDV İadesi alındığında yapılacak muhasebe kaydı;

Tarih:	22.03.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
392.01.001	Diğer KDV Hs	36	
192.01.005	Diğer KDV Hs		36
102.01.003	Bankalar Hs	54	
136.01.004	Diğer Çeşitli Alacaklar		54

Kayıtlardaki tecil terkin işleminde indirilecek KDV'den ilk önce yurtiçi satışa ait hesaplanan KDV tutarı düşülmüştür. İhraç kayıtlı satışın KDV'sinin indirilecek KDV'yi aşan bölümü terkin edilmek üzere ertelenmiştir.

- **İhraç Kayıtlı Teslimin Yapılamaması/İadesi Halinde KDV**

İhraç yapılamaması ya da iade edilmesi durumunda ihracatçı firmanın malın alımı ve iadesinde oluşturulacağı kayıtlar aşağıdaki gibidir (Kaya 2011 uyarlanmıştır).

Tarih:	07.02.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
153.01.001	Ticari Mallar Hs	500	
320.01.008	Satıcılar Hs		500
Açıklama	İhraç kayıtlı mal alımı kaydı.		

Yurtdışından malı iade alan firma, ihrac kayıtlı faturadaki KDV tutarını gümrükte ithalat istisnasından yararlanarak satın alır.

Tarih:	07.04.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
191.01.001	İndirilecek KDV Hs	90	
102.01.003	Bankalar Hs		90
Açıklama	Kdv'nin gümrüğe ödenmesi.		
Tarih:	07.04.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
120.01.020	Alıcılar Hs	590	
153.01.001	Ticari Mallar Hs		500
391.01.001	İndirilecek KDV Hs		90
Açıklama	İhracatçı firmanın İmalatçı firmaya mal iadesi.		

İhraç kayıtlı satış yapan imalatçının muhasebe kayıtları aşağıdaki şekildedir:

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
192.01.005	Diğer Kdv Hs	36	
392.01.001	Diğer Kdv Hs		36
Açıklama	Nisan Dönemi kdv'si		
120.01.001	Alıcılar Hs	90	
360.01.001	Ödenecek Vergi ve Fonlar Hs		90
Açıklama	İhraç kayıtlı sözleşme gereği yapılan muhasebe kaydı.		
102.01.003	Bankalar Hs	54	
360.01.001	Ödenecek Vergi ve Fonlar Hs		54
Açıklama	İadesi alınan Kdv'nin ödenmesi.		

- **İhracatta Binde 5 Götürü Gider:**

İhracatçı işletmelere ait özellikli bir durum olan götürü gider yapılabilme hakkı KDV'den istisnadır.

Örnek: GS A.Ş işletmesi Haziran 2014 ayında 200.000 TL'lik yurtdışı satış yapmış ve yöneticiler aynı dönemde yurtdışına gitmişlerdir (Ateş 2012 uyarlanmıştır).

Tarih:	17.06.2014		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
760.01.002	Paz. Sat. Dağ. Giderleri	1.000	
100.01.001	Kasa Hs		1.000
Açıklama	İhracat binde 5 götürü gider kaydı.		

Konuyla ilgili uzmanların görüşlerine göre, ihracatçı firmanın ortak ya da yöneticileri yurtdışına çıkmasa da bu haktan yararlandığı için suiistimal edilmeye çok açık bir işlemdir.

• **Reklamasyon (DebitNote/ CreditNote) :**

Yurt dışından gelen debitnote diğer bir deyişle malların kalitesindeki bozukluk sebebiyle ithalatçı tarafından indirim yapılması halinde aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilir.

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
612.01.010	Diğer İndirimler Hs	1.500	
191.01.001	İndirilecek KDV Hs	270	
120.01.023	Alıcılar Hs		1770
Açıklama	Reklamasyon/ Debit Note bedeli		

Görüleceği gibi ihracat yapılırken KDV istisnasından yararlanan ihracatçı işletme, reklamasyon bedelinin muhasebeleştirilmesinde KDV'den tekrar yararlanabilmektedir.

• **Teşvikli Yatırım Malı Kapsamında İthalat:**

Teşvik kapsamında ithalat yapan imalatçı firmalar KDV istisnasına tabi işlem yaparak, KDV iadesi alabilirler.

Örnek: ACD A.Ş Fransa'da EVL firmasından 100.000 euro değerinde teşvikli yatırım malı kapsamında makine ithal edecektir (Kaya 2011 uyarlanmıştır).

İthalat 07.01.2015 tarihinde 1 Euro: 2.75 TL kuru üzerinden gerçekleşmiştir.

İthalata ilişkin KDV tarh, tahakkuk işlemini takiben ertelenmiştir.

Teşvik belgesine bağlanan yatırımın öngörülen şekilde gerçekleşmesinden sonra erteleme yapılan KDV terkin edilmiştir.

Bağlı bulunan vergi dairesi yatırım teşvik belgesini incelemesinden sonra ACD A.Ş'nin bankasına KDV tutarını yatırmıştır.

Kredili ithalatın, KDV ertelemesinin ve KDV iadesinin yatırılmasına ve ithalatın teşvik belgesi şartlarına uygun olmaması halinde muhasebe kayıtları aşağıdaki şekilde yapılır.

Kredili ithalatın kaydı:

Tarih	07.01.2015		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
253.01.012	Tesis Makine ve Cihazlar Hs.	233.050	
136.01.002	Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	41950	
320.01.004	EVL İşletmesi		275.000
Açıklama:	Makine bedeli 100.000*2.75		
	İthalattan doğan ertelenebilecek KDV: 41.950		

ACD A.Ş'nin ödemeyeceği KDV'nin tarh, tahakkuk erteleme kaydı:

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
192.01.001	Diğer KDV Hs.	41.950	
392.01.001	Diğer KDV Hs.		41.950
Açıklama:	KDV'nin Tecil edilmesi.		

Bağlı bulunulan vergi dairesi tarafından terkin işlemi çerçevesinde yapılan muhasebe kaydı:

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
392.01.001	Diğer KDV Hs.	41.950	
192.01.001	Diğer KDV Hs.		41.950
Açıklama:	KDV'nin Terkin edilmesi.		

Yatırım teşvik belgesinin incelenmesinden sonra KDV iadesinin alınması:

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
102.01.001	Bankalar Hs.	41.950	
136.01.001	Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.		41.950
Açıklama:	Vergi Dairesinin KDV iadesini ödemesi.		

Teşvik kapsamında yapılamayan ithalat sonrası ertelenen verginin devir kayıtları:

Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
392.01.001	Diğer KDV Hs.	41.950	
360.01.005	Ödenecek Vergi ve Fonlar Hs.		41.950
Açıklama:	Ertelenen KDV'nin ödenecek vergilere devir kaydı.		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
192.01.001	Diğer KDV Hs.	41.950	
392.01.001	Diğer KDV Hs.		41.950
Açıklama:	Ertelenen KDV'nin indirilecek KDV'ye devir kaydı.		

1.4. Uluslararası Ticaret İşlemlerindeki KDV'nin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Araştırma

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi, sınırlılıkları ve bulguları başlıklarına yer verilmiştir.

1.4.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı, uluslararası ticaret işlemlerinde oluşan KDV'nin sağlık sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda 2003 yılında Manisa'da kurulan ve sağlık sektöründe silikon ayak sağlığı, örgü bandaj ve varis çorapları üreterek yurt içi ve yurtdışı pazarlarda faaliyet gösteren ABC Ortopedi San. Tic. İth. İhr. Ltd. Şirketinde bir araştırma çalışması yapılmıştır. Araştırma yöntemi seçilirken, akademik çalışmalarda yapılan benzer uygulamalar örnek alınarak, ilk olarak literatür taraması yapılmış ve başlıca nitel araştırma yöntemlerinden “Örnek Olay Çalışması” kullanılmıştır. Aynı zamanda söz konusu bu yöntem “Görüşme”, “Gözlem” ve “Doküman İncelemesi” ile desteklenmiştir.

Uygulama çalışmamızda, seçilecek bir yaklaşım çok sayıda işletmede anket soruları yardımıyla uygulama yapmak olabilirdi. Ancak cevaplayıcıların anket sorularına direnç gösterme, görüş bildirmekten kaçınma, gibi araştırmanın anlamını kaybettirecek bir tutum sergileme olasılığı gibi nedenlerle birebir görüşme tekniği uygun görülmüştür.

1.4.2. Araştırmanın Gerçekleşmesi ve Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın ilk aşamasında sağlık işletmesinin muhasebe sorumlusundan görüşme yapılabilmesi için izin alınmıştır. Yüz yüze yapılan görüşmeden sonra veriler toplanmış ve yazıya dökülmüştür. Ayrıca gözlem notları tutulmasıyla birlikte işletmenin yazılı ve basılı evrakları incelenerek bu görüşmenin daha da netlik kazanmasına çalışılmıştır.

• İncelenen Firmanın İhracat İşlemlerine İlişkin Muhasebe Uygulamaları

İncelenen firma 26.12.2014 tarihinde Almanya'da bulunan XYZ Orthopedics Company' e silikondan mavi topukluk, örgü pet ve lig destekli dizlik ile silikon stres topu satmış, mal bedeli 11.054, 00 Euro ve 1 euro 2.84 TL olmak üzere gümrükten çıkmıştır. 30.12.2014 tarihinde kordon gümrük müşavirliğinden alınan hizmet faturasında gümrük hizmetleri ve taşımacılık mesai bedeli 255,6 TL olarak gerçekleşmiştir. Mal mukabili ödeme şekli ve CFR teslim olarak tırla gönderilen ihracat ürünlerinin navlun bedeli 435 Euro, ihracat maliyeti olarak ihracat satış tutarına eklenmiştir.

Konuya ilişkin muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

Kordon Gümrük Müşavirliği hizmet faturası ve gümrükte çıkan fazla mesaiye ilişkin peşin ödeme dekontu yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir:

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	30.12.2014		
Fiş No	203257		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
760.10.002	İhracat Giderleri	127,2	
191.01.001	İndirilecek KDV	22,9	
320.01.083	Kordon Gümrük Müşavirliği		150,1
İhracat yurtiçi güm. kom. giderleri			
Tarih	30.12.2014		
Fiş No	56885		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
760.10.002	İhracat Giderleri	105,5	
320.01.083	Kordon Gümrük Müşavirliği		105,5
İhracat taşıma mesai giderleri			

İhracat Faturası (gümrük beyannamesi) yevmiye kaydı.

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	26.12.2014		
Fiş No	24632		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
120.99.003	Orpedo Ort. Comp.	32.650,59	
601.01.001	Silikon Mamul Satışları		22.718,14
601.01.004	Örgü Bandaj Satışları		8.696,22
601.20.001	Nakliye Gelirleri		1.236,23
DİR çerçevesinde ihracat satış yevmiye kaydı.			
Gümrük Beyanname no:223545			

Firma mal mukabili olarak gönderdiği ürünlerin bedelini ithalatçının malı teslim almasıyla tahsil edecektir. İhracat Dâhili İşleme Rejimi çerçevesinde KDV'den muaf olarak gerçekleşmiştir.

• İncelenen Firmanın İthalat İşlemlerine İlişkin Muhasebe Uygulamaları

Köse Plastik Ortopedi San. Tic. İth. İhr. Ltd. Şti. 12.12.2014 Tarihinde Almanya'da yerleşik Dekumed firmasına 4500 kg net 42.500 Euro tutarında, mal mukabili ve CIF teslim şeklinde silikon siparişi vermiştir. Sipariş verilen firma, üretici firma ve istenen hammaddelerin niteliklerini içeren çeki listesini de ithalat faturasına eklemiştir. Gümrükleme firması tarafından 22.12.2014 tarihinde malın gümrüğe gelmesiyle yapılan ithalat hazırlık gideri ve beyanname düzenleme bedeli fatura edilmiştir. Gümrük beyannamesinde 1 Euro 2,8405 TL olarak esas alınmıştır.

Konuya ilişkin muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

Gümrük hizmet bedeli faturası ve gümrükte çıkarılan Damga Vergisi ödeme dekontu yevmiye kaydı.

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	22.12.2014		
Fiş No	220176		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
159.12.005	Verilen Sipariş Avansları	62,2	
191.01.001	İndirilecek KDV Hs	11,2	
320.01.083	Kordon Gümrük Müşavirliği		73,4
İthalat gümrük hizmetleri ve beyanname damga vergisi bedeli			
Tarih	22.12.2014		
Fiş No	12741		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
760.10.002	İthalat Giderleri	55	
159.12.005	Kordon Gümrük Müşavirliği		55
İthalat Damga Vergisi Ödemesi			

İthalat Gümrük Beyannamesi (İthalat Faturası) yevmiye kaydı.

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	22.12.2014		
Fiş No	121121		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
159.12.005	Verilen Sipariş Avansları	120.720,69	
136.01.001	Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	23.433,57	
320.02.008	Debumed GmbH KG		144.154,26
Gümrük beyannamesi İthalatın gerçekleştirilmesi yevmiye kaydı			

Gümrük hizmet ve tahmil tahliye bedeli gideri yevmiye kaydı.

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	22.12.2014		
Fiş No	220176		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
760.10.002	İthalat Giderleri	232,35	
191.01.001	İndirilecek KDV Hs	41,82	
320.01.083	Kordon Gümrük Müşavirliği		274,17
	İthalat tahmil tahliye ve hizmet bedeli giderleri.		

Gümrük Firması tarafından ödenen KKDF, Ordino ve DV bedeli yevmiye kaydı.

(Gümrük çıkışı ödeme dekontu)

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	26.12.2014		
Fiş No	12816		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
159.12.005	Verilen Sipariş Avansları (DV)	55,00	
159.12.005	Verilen Sipariş Avansları (KKDF)	7.268,52	
159.12.005	Verilen Sipariş Avansları (Ordino)	140,00	
320.01.083	Kordon Gümrük Müşavirliği		7.463,52

Kdv tarh ve tahakkuk erteleme kaydı:

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	30.12.2014		
Fiş No	294648		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
192.01.001	Diğer KDV Hs.	23.433,57	
392.01.001	Diğer KDV Hs.		23.433,57

Bağlı bulunulan Vergi Dairesince terkin yapılmasının muhasebe kaydı:

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	30.12.2014		
Fiş No	19875		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
392.01.001	Diğer KDV Hs.	23.433,57	
192.01.018	Diğer KDV Hs.		23.433,57

Kdv İadesinin gerçekleşmesi yevmiye kaydı:

Firma Adı	ABC ORT. SAN. TİC. İTH. İHR. LTD. ŞTİ.		
Tarih	26.01.2015		
Fiş No	125979		
Fiş Türü	Mahsup Fişi		
Hesap Kodu	Hesap Adı	Borç	Alacak
102.01.001	Bankalar Hs.	23.433,57	
136.01.001	Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.		23.433,57

Firmaya ilişkin kayıtlarda ödemelerle ilgili kayıtların olması durumunda, fatura kesilme ve malların gümrük çıkışında baz alınan Merkez Bankası döviz kurları, tahsilat halinde ise kurların değişiklik göstermesiyle kambiyo kayıtlarına olumlu ya da olumsuz olarak geçecektir. Ayrıca ithalatta da faturanın tarafımıza beyannameyle beraber ulaşması, gümrük işlemlerinde baz alınan kur ile ödeme yaptığımız gün işlem gören döviz tutarına göre negatif ya da pozitif olarak finansa yansıtacaktır.

Firma uzun zaman ticari ilişkilerini sürdürdüğü Alman Decumedfirmasıyla arasındaki güvenli konumdan dolayı mal mukabili şeklinde çalışabilmektedir. Bu nedenle ihracatın hemen ardından tahsilât yapılmamış, yine ithalatın hemen ardından ödeme gönderilmemiştir.

Yapılan araştırma sonucunda mükellef ABC firması 42.500,00 Euro'luk (120.720,69 TL) hammaddeyi,devletçe uygulanan bir ihracat teşvik unsuru olan Dâhili İşleme Rejimi kapsamında ihracat taahhüdüyle ithal ederek gümrük çıkışında ödediği 23.433,57 TL'lik KDV tutarının iadesini, gerekli prosedürleri tamamlayarak ilgili vergi dairesinden tahsil etmiştir. Dâhili İşleme Rejimi kapsamında satışa konu olan 11.054,00 Euro (32.650,59 TL) tutarındaki ürünler de, KDV'den muaf olarak ihraç edilmiştir.

SONUÇ

Küreselleşen dış ticaret pazarı onlarca ülke, yüzlerce ürün ve hizmetin ticarete konu edilmesine yol açmıştır. Hiçbir ülke kendine her bakımdan yeterli olamamaktadır. Gerek ulusal üretimdeki gerekse uluslararası pazardaki açıkları giderebilmenin yolu hiç kuşkusuz dış ticarettir. Bununla birlikte uluslararası piyasalardaki bu hız ve gelişimin bir sonucu olarak pek çok kavram ve

işlem sürekli güncellenmektedir. Değişim bir yandan olumlu sonuçlar yaratırken diğer yandan da önemli bilgi kirliliği, sermayenin uluslar üstü dolaşımı sonucu ülkelerin ve devletlerin güven kaybı gibi maliyetleri de ortaya çıkarmaktadır.

Uluslararası pazardan daha fazla pay alabilmek için kıyasıya rekabete giren tarafların çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak, uluslararası olabilmek yolunda kaynakların daha etkin kullanımının gerekliliğini, risklerin ve faydalanılacak bileşenlerin irdelenmesiyle bu çerçevede yer alan özellikli durumların varlığına ışık tutmaktadır. Güçlü olan ve pazardaki diğer satıcılarla maliyet, müşteri memnuniyeti, fiyatlar, dağıtım ve pazarlama faaliyetlerinde fark yaratabilen işletmeler bu yarışta başarı sağlayabileceklerdir.

Dış ticaret işlemleri üç temel esasa dayanmaktadır. Bu esaslar tarafların yükümlülükleri çerçevesinde anlaşma yaptıkları ve maliyetlerde önem taşıyan eden teslim şekilleri, muhasebeleştirilmede kullanılacak olan objektif özellikli belgeler ve ödeme türleridir. Dış ticaretteki en büyük risk mal bedelini tahsil edememekle birlikte özellikle ülkemizde kur belirsizliği ihracatı oldukça olumsuz etkilemektedir. İthalatçı ve ihracatçılar risklerini minimize edecekleri ödeme şekilleri ile finans kaynaklarını yönetmeyi istemektedirler. Ancak işletmenin ödeme şekilleri seçiminde ticari teamül, karşı firmayı tanıma süreci ve pazarlık gücünün önemi mutlak belirleyici olan unsurlardır.

Muhasebe uygulamalarında toplumun çıkarları gözetilerek üretilen bilgilerin tarafsız, dürüst ve gerçeğe uygun olmasını amaçlanmıştır. İşletmenin sürekliliğinin sağlanması ve finans olanaklarından yararlanılması ilgili özel ve tüzel kişiliklere, doğru ve açık raporlama yapılabilmesi için bilgi düzeni oluşturulması muhasebenin uygulamaların da büyük önem taşımaktadır. Bu bilgi düzeninin anlaşılabilir ve yeterli açıklıkta hazırlanması, ulusal ve uluslararası finans pastasından pay alabilmek yolunda mihenk taşlarından biridir. Finansal raporların hazırlanmasında taban yapı olan Tekdüzen Muhasebe sistemi; işletmelerin yurt içi ve yurt dışı faaliyetlerini ayrı ayrı izlemeye müsait olup, ihracat ve ithalata ilgili KDV işlemlerinin muhasebeleştirilmesini ise 192 Diğer KDV ve 392 Diğer KDV Hesaplarında izlemeye tahsis etmiştir.

Uluslararası pazarda faaliyet göstermek isteyen bir işletme mali yılın daha en başındayken dış ticarete kullanılacak yardımcı hesaplarda düzenleme yapmalıdır. Dönem için de işlem görmüş hesaplara, akışı bozan yeni hesap eklemek hem zor hem de sağlıklı bir işleyiş olmamaktadır. Bu noktadan hareketle ilgililere sunulan bilgilerde anlaşılabilir, tutarlı ve geçmiş yıllarla karşılaştırılabilen raporlamalar yapılabilmesi açısından zaman olgusu oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Bir diğer önemli konu ise ihracatı teşvik eden tam istisnaların araştırılmasıyla yararlanılabilecek devlet yardımlarının koşullarına uygun duruma gelmek için kurumsallaşma ve gelişimin önemini kavramaktır.

KAYNAKÇA

- AKIN, H. (2014). Dış Ticaret Bizim İşimiz, Elma Yayınevi, 135-509
- ATEŞ, K. (2012). 700 Konuda Vergi ve Muhasebe Uygulamaları Rehberi, Hipotez Yayınları, s.155-162
- BAĞDATLI, E.(2010). Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi Bütünleşik Sistem İçerisinde Uygulaması, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, s.25-26
- CANITEZ M. , “Gümrük Mevzuatı”, TC Anadolu Üniversitesi, Yayın No:2624, 1. Baskı, Eskişehir- 2012, s.30
- ÇITAK, E. (2010). Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi, İSMMO Yayınları, Sunum, s.5-7
- DURUKANOĞLU, N. (2007). Dış Ticaret Dünyası, Beta Basın Arşiv, İstanbul, s.117

KARAGÜL, M.; İLTER B. (2010) Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi Teori ve Uygulama, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.2-35

KAYA, F. (2011) Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi, Beta Yayınları, 83-361

KOLÇAK M.; BİLİCİ N.; NAKTİYOK Y.(2014). Dış Ticaret İşlemleri Nedeni İle Oluşan KDV Ve ÖTV'nin Muhasebeleştirilmesi, Mali Çözüm Dergisi, İSMMO yayınları, Mart-Nisan, s.1-35

MELEMEN, M. (1997). Uygulamalı Pratik Dış Ticaret İşlemleri, Der Yayınları, İstanbul, s.11

ÖZCAN, Z. (2012)İhracat ve İhraç Kayıtlı Satışlar”, Seçkin Yayınları, Nisan,s. 3-7

Resmi Gazete, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu

SANVER, E. (2010). Dış Ticaret İşlemleri, Bizim Repro Ofset Matbaacılık, Bursa: 14-21

YILMAZ, A. (2015). Uluslararası Ticaret Yer Alan İşlemlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, İzmir, s.6

<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-gerekli-belgeler.html> , Erişim Tarihi: 18.01.2015

http://www.abigem.org/appmanager/tr/portal?_nfpb=true&_pageLabel=pageKobiUluslararası&nodeName=KobiUluslararası_10 , Erişim Tarihi:18.01.2015

<http://www.ito.org.tr/wps/portal/> , İthalat'ın püf noktaları, Erişim Tarihi: 21.01.2015

TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Performanslarının Bulanık AHP Yöntemi İle Ölçümü¹

Emin HANTEKİN², Yılmaz AKYÜZ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; TR33 bölgesindeki 4 ile ait Devlet hastanelerinin performanslarının belirlenen performans ölçütlerine göre Bulanık Mantık kapsamındaki Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi uygulanarak karşılaştırılması ve başarı sıralamasının elde edilmesidir. Uygulamada kullanılan 15 adet sayısal veri 2013 yılının Ocak ayının başından başlayan ve 2013 yılının Aralık ayı sonuna kadar devam eden 2013 yılı toplam sayısal verilerinden oluşmaktadır. Öznel değerlendirmeleri içeren ikili karşılaştırmaların olduğu anket formlarının doldurulması TR33 bölgesinden 50 kişi ile gerçekleştirilmiş, tutarlılık oranları hesaplandıktan sonra en tutarlı bulunan 30 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Bulanık Analitik Hiyerarşi Modelinin uygulanmasıyla birlikte; TR33 bölgesindeki dört il için de belirlenen performans kriterlerine göre hem sayısal hem de sözel olarak karma bir değerlendirme yapılmıştır. Bu karma değerlendirmenin sonucunda performans başarı puanları oluşturulmuş ve performans başarı puanlarının normalleştirme işleminin ardından performans başarı sıralaması elde edilmiştir. Çalışma sonucunda Bulanık AHP yöntemine göre TR33 bölgesi illerinde hizmet veren kamu hastanelerinin performans sıralamasında Afyon birinci, Kütahya ikinci, Uşak üçüncü ve Manisa dördüncü sırada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hastane, Performans, Karar Verme, Bulanık Mantık, Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi

JEL Sınıflandırması: C-I

Measuring Performance of the State Hospitals in the TR33 Zone by Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) Method

ABSTRACT

The purpose of this study is to compare performance and to obtain the success rankings of State Hospitals belonging to 4 City in the TR33 zone by implementing Fuzzy Analytic Hierarchy Process which is in the scope of Fuzzy Logic according to the specified performance criteria. Numerical data sets used in the implementation consist of total numerical value from the beginning of January 2013 to the end of December 2013 and is $15 \times 4 = 60$ units. Filling the questionnaire that contains pairwise comparisons including subjective evaluation were conducted with 50 people from the TR33 Zone, after calculating the consistency rates were 30 present the most consistent assessment questionnaire and these 30 assessment are used in the study. With the implementation of the Fuzzy Analytic Hierarchy Model; according to the specified performance criteria in four Cities in the TR33 Zone a mixed evaluation is made both verbal and quantitative. At the end of this mixed evaluation performance success points were obtained and after normalization process of performance success points, performance success rankings were found. According to the result of the study on ranking performance of state hospitals providing services in the cities of TR33 Zone by Fuzzy AHP is Afyon first, Kütahya second, Uşak third and Manisa fourth.

Keywords: Hospital, Performance, Decision Making, Fuzzy Logic, Fuzzy Analytic Hierarchy Process

JEL Classification: C-I.

Geliş Tarihi / Received: 28.05.2015 Kabul Tarihi / Accepted: 12.07.2015

¹ Bu çalışma Uşak Üniversitesi SBE aynı adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, emin.hantekin@dpu.edu.tr

³ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, IIBF İşletme Bölümü, yilmaz.akyuz@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz milenyum çağında insanoğlunun bilgi birikimi özellikle son yüz yılda teknolojik gelişmeleri ortaya çıkarmakta ve ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticareti ulusal sınırlardan bağımsız hale gelmektedir. Ülkelerin yüksek katma değer üreten bilgi toplulukları safına geçme ve toplumsal refahı artırma çabaları bilginin ve dolayısıyla teknolojik gelişmelerin önemini her geçen gün daha da önemli hale getirmektedir. Bu durum ise tüm sektörlerde sağlık sektörü de dâhil rekabet ortamını daha zorlu hale getirmekte; işletmeleri bu kıyasıya rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve her daim rakiplerinden bir adım önde olabilmek için müşteri istek ve taleplerini iyi analiz etmeye ve performanslarını korumaya ve artırmaya zorlamaktadır. Her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de durum böyledir ve sağlık sistemi içerisinde son derece önemli bir yere sahip olan hastaneler de, performanslarını izlemek, korumak ve geliştirmek için vermiş oldukları sağlık hizmetlerinin algılanan kalitesini, operasyonel ve süreç verilerini yakından izlemek ve analiz etmek durumundadırlar.

Milenyum çağına kadar özel sektörde rekabet kabiliyetini artıran performans ölçümü kamu sektöründe yeterince uygulama alanı bulamamış olmasına rağmen toplumun artan bilinç düzeyi ile beraber kamu sektöründe de önemli hale gelmiştir. Türkiye’de ise sağlık hizmetlerinin büyük kısmı uzun yıllardan beri kamu eliyle verilmekteydi. Özel sektörün sağlık hizmetlerinde artan ağırlığına müteakip toplumun sağlık hizmetlerinin kalitesine olan talebi ve rekabetin zorlayıcı etkileriyle kamu sağlık kurumlarında da performans ölçümü ve denetimi önemli hale gelmiştir.

Bu çalışmada, belirlenmiş olan performans kriterlerine göre, TR33 bölgesindeki kamu hastanelerin performansları Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Tablo 2’ de görüldüğü üzere kriterler sayısal ve sözel olmak üzere karışık tasarlanmış ve 1. seviyede Finansal, Süreç ve Pazarlama olarak belirlenen 3 ana performans kriterine göre performans puanı oluşturulmuştur. 2. seviyede finansal ana kriteri; verimlilik, likidite, mali yapı oranı ve etkinlik olmak üzere 4 alt kriter; süreç ana kriteri; hizmet ve yatak kullanımı olarak 2 alt kriter ve pazarlama ana kriteri ise pazarlama etkisi, toplumsal sorumluluk ve imaj olmak üzere 3 alt kriter ayrılmıştır. 3. seviyede hizmet alt kriteri; hekim başına düşen poliklinik sayısı, hemşire başına düşen poliklinik sayısı, doğum sayısı ve acil servise başvuranların sayısı olmak üzere 4 alt kriter ve yatak kullanımı alt kriteri de ortalama hasta kalış gün sayısı ve yatak işgal yüzdesi olarak 2 alt kriter ayrılmıştır. Kriterlerin önem dereceleri yani ağırlıkları ve alternatiflerin her bir kriter göre tercih edilme dereceleri hazırlanan anket formlarından alınan verilerin ikili karşılaştırma matrislerine aktarılması sonucunda hesaplanmıştır.

1.1. Sağlık Sektörü ve Sağlık Sektörüne Bakış

İnsanların en büyük hazinesi olan sağlığın elde edilmesi korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla, sağlıkla ilgili mal ve hizmet üreten bütün kurum ve kuruluşların oluşturduğu yapıya genel olarak sağlık sektörü denilmektedir (Akin 2007:6-7).

Sağlık sistemi işleyişi itibarıyla karmaşık bir özellik göstermektedir. Genel olarak sağlık hizmetlerinin özellikle de hastane hizmetlerinin içeriği, yapısı, süreçleri ve sonuçları diğer hizmet sektörlerinden farklıdır. Bu farklılık sağlık sisteminin insan sağlığı ile olan direkt ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Taş 2012:82-83).

Sağlık, insan yaşamının sürdürülmesinde, yaşam kalitesinin yaratılmasında ve korunmasında özel bir öneme sahiptir. Sağlık hizmeti sunumu, kişilerin yaşam kalitesini, mutluluğunu doğrudan etkileyen bir alan olarak görülmektedir. Bu kapsamda sağlık

hizmetlerinin düzeyi, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Güden vd. 2010:145).

Mümkün olan en yüksek bedensel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkı, kısaca “sağlık hakkı”, uluslararası hukukla korunan temel bir insan hakkıdır. “Sağlık hakkı”, sağlıklı bireyler ve toplum hedefine ulaşabilmek için gerekli tesislere ve şartlara ulaşma, bunları kullanma hakkıdır (Zengin 2010:44).

Sağlık ekonomisi, ekonomi kurallarının sağlık hizmetlerine uygulanması olarak tanımlanabilir. Sağlık hizmetleri sosyal adaleti sağlayacak şekilde topluma adil olarak verilmelidir. Sağlık hizmetleri kaliteli ve verimli olmalı ve bu özellikleri korunmalı ve geliştirilmelidir (Özlu 2010:11).

Sağlık sektörünün yapısı; ülke nüfusu, kültürel gelişim, doğal kaynak, politik ve ekonomik sisteme bağlı olarak değişim göstermektedir. Sağlığa verilen önemin sürekli artması ve sağlık hizmetlerinde kalite çitasının yükselmesi, sağlık kuruluşları arasındaki rekabeti artırmakta, sektörün gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır (www.istekobi.com.tr/sectorler/saglik-s13/ sektore-bakis/saglik-b13.aspx 05.11.2014).

1.2. Literatür

Kahraman vd. (2003), Türkiye’deki beyaz eşya sektöründeki en iyi tedarikçi seçimi için BAHF’ yi kullanmışlar ve beyaz eşya üreticilerinin satın alma tercihlerini tartışmışlardır. Tedarikçi firmaları belirlemek üzere faydalandıkları anketteki ana kriterler; ürün performansı, tedarikçiler ve hizmet performansı kriterlerinden oluşmaktadır. Alt kriterler de belirlendikten sonra hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Sonra ana, alt kriterler ve alternatifler için ağırlıklar topluca anket yoluyla elde edilmiştir. Grup karar verme yöntemiyle kriterlerin ve alternatiflerin kıyaslaması yapılmıştır. Dilsel değişkenler üçgenel bulanık sayılara dönüştürülmüş ve üçgenel bulanık sayılarla ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur. Ana, alt kriterler ve alternatiflerin öncelik ağırlık vektörlerinin bulunması için genişletilmiş analiz yöntemi kullanılmıştır. Sonunda, bu ağırlıklar en iyi tedarikçi seçimi için birleştirilmiştir.

Min (2014), çalışmasında finansal verilerini topladığı on şirketin performanslarını değerlendirmek için Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemini uygulamıştır. Çalışmada üçgenel sayılar tanımlandıktan sonra üyelik fonksiyonları verilmiştir. On şirketin performans değerlendirmesi çok kriterli karar verme problemine dönüştürülmüştür. Performansı etkileyen faktörleri içeren ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulduktan sonra optimizasyon probleminin çözümüne yönelik ilgili firmaların performans puanları elde edilmiştir.

Tao vd. (2012), çok kriterli karar verme yöntemlerine önerilen hibrit karar verme modeli Veri Zarflama Analizi, Aksiyomatik Bulanık Kümeler ve AHP ve son olarak da TOPSIS yöntemlerinden oluşmaktadır. Model verilerden yalnızca performans parametrelerini uygulamakla kalmayıp aynı zamanda karar vericilerin sonuçları makul hale getiren karar vericilerin önceliklendirme tercihlerini de göz önüne almaktadır.

Rezaie vd. (2014), FAHP ve VIKOR yöntemlerini birlikte kullandıkları çalışmalarında firma performansını finansal oranlarla ifade etmişlerdir. Çalışmada, Tahran sermaye piyasasındaki 27 çimento fabrikasının 2008 ve 2009 yıllarının performans karşılaştırması yapılmıştır. FAHP karar vericilerin öznel değerlendirmelerinin sonucu olan kriter ağırlıklarının bulunmasında; VIKOR yöntemi ise firmaların performanslarına göre sıralanmasında kullanılmıştır.

Göleç vd. (2007), imalat sistemlerinin performanslarının değerlendirmesinde karmaşık bulanık yöntemleri kullanılmışlardır. Çalışmada iki bulanık model tasarımı geliştirilmiştir. İlk yöntemde performans faktörleri ve AHP bulanıklaştırılarak çözümlenmiştir. Diğer

yöntemde uzmanların bilgisine dayanan bir takım kuralların birikiminden oluşan Yaklaşık Çıkarım kullanılmıştır. İki yöntemin kıyaslanması sonucu Bulanık AHP'nin en iyi sonucu verdiği görülmüştür.

Lee vd. (2009), çalışmalarında yeşil tedarikçiler için bir performans değerlendirme modeli önerisinde bulunmuşlardır. Önce geleneksel ve yeşil tedarikçilerin değerlendirilmesinde kullanılacak kriterlerin ayrıştırılmasında Delphi yönteminden yararlanılmıştır. Daha sonra seçilen kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi ve yeşil tedarikçilerin performans değerlemesi için hiyerarşi oluşturulmuştur. Uzmanların fikirlerindeki belirsizlikleri dikkate alabilmek için Bulanık Genişletilmiş AHP uygulanmıştır.

Yalçın vd (2009), bankaların performanslarını değerlendirmek amacıyla bulanık çok kriterli karar modeli önerisinde bulunmuşlardır. Türk bankacılık sektörünün en büyük beş ticari bankasının finansal ve finansal olmayan birtakım göstergelerle performansları değerlendirilmiştir. Modelde kriter ağırlıkları FAHP ile bulunduktan sonra TOPSIS yöntemiyle de performans sıralaması oluşturulmuştur.

Lee vd. (2008), Taiwan'da imalat sanayisinde bilgi teknolojileri departmanının performansını değerlendirmek için FAHP ve Dengeli Ölçüm Kartı yöntemleri yaklaşımı oluşturmuşlardır. Dört ana bakış açısından hiyerarşi oluşturulurken Dengeli Ölçüm Kartı yöntemi kullanılmış ve bilginin muğlaklığını tolere edebilmek için FAHP yönteminden yararlanılmıştır.

Wua vd. (2009), çalışmalarında önce bankacılık sektöründe literatürde geçen değerlendirme kriterleri dört perspektifle Dengeli Ölçüm Kartı tekniğiyle sentezlenmiştir. Sonrasında uzmanların anket formuyla alınan görüşlerinden hareketle banka performansını değerlendirmek üzere yirmi üç indeks belirlenmiştir. Seçilen indekslerin göreceli ağırlıkları FAHP yöntemi ile belirlenmiştir.

Ertuğrul vd. (2009), İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören on beş çimento firmasının finansal tablolarından faydalanılarak kriter ağırlıkları FAHP yöntemi ile bulunmuşlar, TOPSIS yöntemi ile on beş çimento fabrikasının performans sıralaması oluşturmuşlardır.

Lee (2010), Taiwan'da, üniversitelerin performanslarına katkılarının anlaşılabilmesi amacıyla Entelektüel Sermaye Değerlendirme Modeli önermiş ve karar vericilerin yargılarındaki belirsizliğin ifade edilebilmesi için bulanık mantıkla bütünleştirilmiş AHP yöntemi kullanmıştır.

Sun (2010), Küresel çapta dört notebook firmasının performanslarını Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS yöntemleriyle birlikte değerlendirmiş ve karar vericilere karar verme sürecini daha iyi anlamalarına yardımcı olan etkili ve sistematik bir araç sunmuştur.

Yalçın vd. (2012), çalışmalarında Türk imalat sanayisinde faaliyet gösteren imalat işletmelerinin performansları çok kriterli karar verme tekniklerinden FAHP, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Wang vd. (2010), uçak motorlarının performans değerlendirmesinde Bulanık AHP, Bulanık Öncelik Programlama ve TOPSIS yöntemlerinden yararlanmaktadırlar. On bir adet değerlendirme kriterine göre on adet uçak motorunun performansları çalışmada değerlendirilmektedir.

Gholami vd. (2012), ilgili literatürün ortaya koyduğu üzere rekabetçi pazar stratejisini, firma performansını etkileyen içsel ve dışsal faktörlerle beraber ele almıştır. Çalışmada Bulanık AHP hem firma seviyesinde hem de sektör seviyesinde faydalı bulunmuştur. Çalışmanın avantajının yöneticilerin sistematik olarak sadece kendi firmalarının pazarlama kaynaklarına uygun olan en iyi rekabetçi Pazar stratejisi seçmemeleri aynı zamanda sanayinin rekabetçi gücünü engelleyici etkisini de göz önüne almalarıdır.

Qiang (2014), çalışmasında kolej kütüphanesinin dijital kaynak yapılanmasının performansını değerlendirmek için önce dijital kaynak performans değerlemesi için indeks sistemi oluşturmuş, sonra da Bulanık AHP uygulamasına geçmiştir.

Chen vd. (2014), çalışmalarında sigorta şirketlerinin pazarlama stratejisi performanslarını değerlendirmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Bulanık AHP ve Gri İlişki Analizi yöntemlerini kullanmışlardır.

Tsai vd. (2010), Taiwan’da hastane performanslarını değerlendirmek için FAHP yöntemini kullanmışlardır. İkili karşılaştırma matrislerinin üçgensel bulanık sayılar vasıtasıyla bulanıklaştırıldığı çalışmada ayrıca bulanık duyarlılık analizi tabanlı bir yaklaşımdan faydalanılmıştır.

Vatansver (2013), Gediz Devlet Hastanesi’nde yürütülen kulak burun boğaz ameliyatlarında kullanılmak üzere adenotonsillektomi, burun, laringoloji ve kulak seti alım kararına ilişkin çok kriterli karar verme tekniklerinden Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP) önermiş ve çalışma sonunda Kamu İhale Kanunu ve BAHP yöntemine göre alınan kararlar karşılaştırılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden birisi olan Bulanık Analitik Hiyerarşi Metodu kullanılarak TR33 Bölgesi illerindeki Devlet Hastanelerinin performanslarını karşılaştırılmıştır. Bu amaçla performans kriterleri ve hiyerarşik yapı belirlendikten sonra söz konusu iller olan Uşak, Afyon, Kütahya ve Manisa illerindeki devlet hastanelerinin sayısal veriler sağlanarak analize hazır hale getirilmiştir. Ayrıca anket formu hazırlanarak doldurtulmuş ve karar vericilerin sübjektif değerlendirmeleri için ikili karşılaştırma matrisleri haline getirilmişlerdir. Oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılık oranları hesaplanmıştır.

İkili karşılaştırma matrisindeki değerlendirmeler bulanık sayı ölçeği kullanılarak bulanık sayılarla ifade edilmişler. Bundan sonra tüm hesaplar bulanık AHP yöntemlerinden biri olan Chang’ın (1996) Genişletilmiş Analiz Yöntemine göre hesaplanarak bulanık değerler bulunmuştur. En sonunda bulanık sayıların durulaştırma işlemiyle sonuçlar elde edilmiş ve belirlenen performans kriterlerine göre performans sıralaması tespit edilmiştir. Genişletilmiş analiz yönteminin çözüm adımları aşağıda gösterilmektedir (Kahraman vd. 2004).

$X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ nesnel kümesi ve $U = \{u_1, u_2, \dots, u_m\}$ kümesi olsun. Chang’ın mertebe analizine göre, her nesne teker teker ele alınmakta ve mertebe analizi her amaç (g_i) için ayrı ayrı sırayla yapılmaktadır. Bu durumda, her nesne için m mertebe analizi değerleri aşağıdaki seri ile elde edilebilmektedir:

$$M_{g_i}^1, M_{g_i}^2, \dots, M_{g_i}^m, \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

$M_{g_i}^j (j = 1, 2, \dots, m)$ ise hepsi üçgensel bulanık sayıdır. Chang’ın mertebe analizinin adımları aşağıda yer almaktadır.

1. Adım: i . kritere göre bulanık sentetik değeri aşağıdaki gibidir:

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1} \quad (2)$$

$\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j$ elde edebilmek için, belirli bir matris için m tane merteye analizi değerine

bulanık toplama işlemi aşağıdaki gibi yapılır:

$$\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j = \left(\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j \right) \quad (3)$$

$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1}$ elde etmek için de $M_{g_i}^j (j=1,2,\dots,m)$ değerlerinin bulanık toplama işlemi aşağıdaki gibi yapılır:

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right] = \left(\sum_{i=1}^n l_i, \sum_{i=1}^n m_i, \sum_{i=1}^n u_i \right) \quad (4)$$

ve daha sonra da yukarıdaki vektörün tersi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right) \quad \forall u_i, m_i, l_i > 0 \quad (5)$$

2. Adım: $M_2 = (l_2, m_2, u_2) \geq M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ olabilirlik derecesi aşağıdaki gibi açıklanır.

$$V(M_2 \geq M_1) = \sup_{y \geq x} \left[\min(\mu_{M_1}(x), \mu_{M_2}(y)) \right] \quad (6)$$

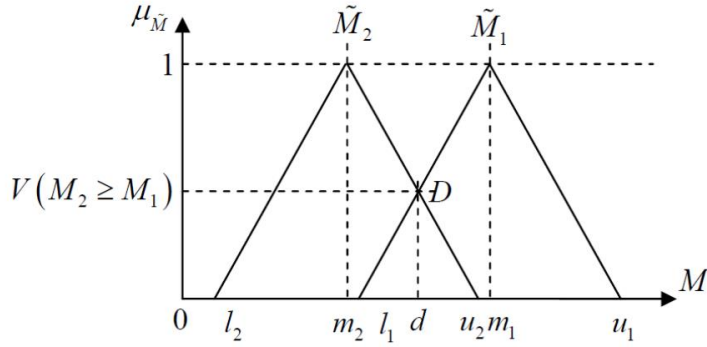
ve aynı zamanda aşağıdaki gibi de ifade edilebilmektedir:

$$V(M_2 \geq M_1) = hgt(M_1 \cap M_2) = \mu_{M_2}(d) = \begin{cases} 1, & \text{eğer } m_2 \geq m_1 \\ 0, & \text{eğer } l_1 \geq u_2 \\ \frac{l_1 - u_2}{(m_2 - u_2) - (m_1 - l_1)} & \text{diğer şartlarda} \end{cases}$$

μ_{M_1} ve μ_{M_2} noktaları arasındaki D noktasının en yüksek kesişim noktasının ordinatı d

ise, M_1 ve M_2 'yi karşılaştırabilmek için her iki $V(M_1 \geq M_2)$ ve $V(M_2 \geq M_1)$ değere

de ihtiyaç vardır. Ve bu durum Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. \tilde{M}_1 ve \tilde{M}_2 'nin kesişimleri

3. Adım: Dışbükey bulanık sayının $M_i (i = 1, 2, \dots, k)$ k dışbükey bulanık sayılarından daha büyük olma derecesi aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$V(M \geq M_1, M_2, \dots, M_k) = V[(M \geq M_1) \cap (M \geq M_2) \dots (M \geq M_k)] = \min(M \geq M_i), i = 1, 2, \dots, k$$

Varsayalım ki; $k = (1, 2, \dots, n); k \neq i$ için $d(A_i) = \min V(S_i \geq S_k)$

O halde ağırlık vektörü aşağıdaki gibi olur.

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T \quad A_i (i = 1, 2, \dots, n) \quad (7)$$

4. Adım: Normalizasyon işlemiyle, normalleşmiş ağırlıklar aşağıdaki gibidir.

$$W = (d(A_1), d(A_2), \dots, d(A_n))^T \quad (8)$$

Bu çalışmada Chang'ın yönteminde kullanılan ölçek, Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Bulanık önem dereceleri

Sözel Önem	Bulanık ölçek	Karşılık ölçek
Eşit önem	(1,1,1)	(1/1,1/1,1/1)
Biraz daha fazla önemli	(1,3,5)	(1/5,1/3,1/1)
Kuvvetli derecede önemli	(3,5,7)	(1/7,1,5,1/3)
Çok kuvvetli derecede önemli	(5,7,9)	(1/9,1/7,1/5)
Tamamıyla önemli	(7,9,9)	(1/9,1/9,1/7)

Kaynak: Kaptanoğlu, Dilek ve Ahmet Fahri Özok; (2006), "Akademik Performans Değerlendirilmesi İçin Bir Bulanık Model", **İTÜ Dergisi/d Mühendislik**, 5(1), ss. 193-204.

Araştırmada sayısal ve sayısal olmayan kriterler bir arada kullanarak karma bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede sayısal değerlerin objektifliği ve sözel veya dilsel değerlerin subjektifliği sonuca birlikte etki etmektedirler.

2.1. Araştırmanın Sınırları

Araştırma Türkiye’de bölgesel sınırlar çerçevesinde yapılmış ve TR33 bölgesindeki iller olan Uşak, Afyon, Kütahya ve Manisa illerinde hizmet veren Devlet Hastaneleri ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmada önce il bazında özel ve devlet hastanelerinin karışık olarak performanslarının ölçümü düşünülmüştür. Özel hastane yöneticilerin, gerek ticari kaygı gerekse istenen verilerinin gerçek durumu yansıtmamasından çekinmeleri veya verilerinin yorumlanmasını istememeleri vb. gibi sebeplerle veri vermekte ketum ve isteksiz davranmaları, kendilerinden veri alınmaması veya alınsa bile alınacak verilerin sağlıklı olacağına düşünülmesi nedeniyle özel hastaneler kapsam dışı tutulmuştur.

Kamu ve özel sektör kapsamında veri elde etmenin zorluğu ve verilerin güvenilirliği gibi nedenlerle; veri elde etme kolaylığı ve aynı zamanda verilerin güvenilirliği özel sektöre göre daha yüksek olan devlet hastanelerinin performansları üzerine çalışılmıştır. TR33 bölgesindeki Üniversite hastaneleri de araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırmada TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin 2013 yılına ait verileri 2013 yılı Ocak ayı başından 2013 yılı Aralık ayı sonuna kadar değerlendirilmiş ve bazı ay bazında olan veriler toplanarak 12 aylık toplam 2013 yılı verisi haline dönüştürülmüştür. Uygulamada kullanılan 15 adet sayısal veri 2013 yılının Ocak ayının başından başlayan ve 2013 yılının Aralık ayı sonuna kadar devam eden 2013 yılı toplam sayısal verilerinden oluşmaktadır. 2013 yılı içinde gerçekleştirilen ve öznel değerlendirmeleri içeren ikili karşılaştırmaların olduğu anket formlarının doldurulması TR33 bölgesinden 50 kişi ile gerçekleştirilmiş, tutarlılık oranları hesaplandıktan sonra en tutarlı bulunan 30 anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

2.2. Performans Kriterleri

Bu çalışmada hastane ana performans göstergelerinin belirlenmesinde literatür araştırılmış ve uzman görüşlerine başvurulmuştur. Yazarların kendi deneyimlerinin de katkısıyla Ana performans göstergeleri; Finansal performans göstergeleri, Süreç performans göstergeleri ve Pazarlama performansı ile ilgili göstergeler olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Süreç ana performans kriteri; Hizmet ve Yatak Kullanımı alt performans kriterleri olarak ikiye ayrılmıştır.

Finansal Performans Göstergeleri olarak sırasıyla Verimlilik, Likidite, Mali Yapı ve Etkinlik ana başlıkları altında olmak üzere 4 alt kriter belirlenmiştir. Bunlar;

Verimlilik: Toplam Faktör Verimliliği Oranı = Satışlar / Satışların Maliyeti

Likidite: Nakit Oranı = (Dönen Varlıkla-(Stoklar + Alacaklar)) Kısa Vadeli Borçlar

Mali Yapı: Kaldıraç Oranı = Toplam borçlar/Toplam varlıklar

Etkinlik: Toplam Varlıklar Devir Oranı = Net Satışlar / Varlıklar Toplamı

4 adet Hizmet alt performans kriterleri belirlenmiştir (Tengilimoğlu 2009:333). Bunlar:

Poliklinik Sayısı: Hastanenin performans göstergelerinden en önemlisi poliklinik sayısıdır. Yıllık, aylık ve günlük poliklinik sayısı ile bu sayının polikliniklere dağılımı ve hekim başına düşen poliklinik sayısı önemli bir performans ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca hemşire başına düşen poliklinik sayısı da hizmet performans kapsamında değerlendirilmiştir.

Doğum Sayısı: Hastanede gerçekleştiren doğum sayısı ve doğumun başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesi de önemli bir performans göstergesidir.

Acil Servis Başvuru Sayısı: Acil serviste sunulan hizmet ya da bu servise başvuru sayısı da hastanenin performans göstergeleri arasında sayılabilir. Ancak acil servisin amaç dışı kullanımı olumsuz bir performans göstergesidir.

2 adet Yatak Kullanımı alt performans kriteri belirlenmiştir (Esatoğlu 2007:394-396). Bunlar:

Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı: Hastaneden taburcu olan bir hastanın hastanede ortalama kaç gün kaldığını gösteren bir ölçüttür.

[Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı = (Taburcu edilen hastaların hastanede kalış gün sayısının toplamı/Taburcu edilen hasta sayısı)*100]

Yatak İşgal Yüzdesi: Hastane yataklarının ne oranda kullanıldığını yani hizmet potansiyelinin ne ölçüde kullanıldığını ortaya çıkartan bir ölçüttür.

[Yatak İşgal Yüzdesi = (Yatan hastalara verilen toplam hasta bakım gün sayısı/Maksimum hasta bakım gün sayısı)*100]

Hastaneler modern pazarlamanın gereği olarak, stratejik planlar doğrultusunda çalışmalı, pazar araştırmaları, talep tahminleri yapmalı, pazara ve hastanelere ulaşım kanallarını dikkate almalı, fiyatlandırma faaliyetleri yürütmeli, tanıtım, propaganda, reklam ve halkla ilişkiler işlevlerini yerine getirmeli, satış artırma ve talep oluşturma çalışmalarını gerçekleştirmelidirler (Ak 1996:18-19). Buna istinaden ana kriter Pazarlama Performansı alt kriterleri olarak; Pazarlama Etkisi, Toplumsal Sorumluluk ve İmaj alt kriteri olmak üzere 3 alt kriter belirlenmiştir.

Literatürde hastane performansının ölçümünde kullanılan kriterler çeşitlilik göstermekle birlikte aynı kriterlerin farklı kapsamlarda veya farklı sınıflamalara dahil edildiği de görülmektedir. Farklı sınıflamalara girdi, süreç, sonuç göstergeleri veya klinik, faaliyet, finans göstergeleri, teknik göstergeler, faaliyet performansı, pazarlama performansı vb. gibi örnekler vermek mümkündür. Örneğin kullanım amacına göre bir performans kriteri teknik ve faaliyet kapsamında olabilmektedir.

Bu çalışmada da hastane performansını ölçmek için kullanılan kriterlerin hangi kapsamlarda bulunduğu incelenerek ana kriter yapısı ile ilgisiz olmamasına özen gösterilmiş ve seçilen kriterlerle özgün bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.3. Veri Seti

Çalışmada kullanmak ve ilgili finansal ve teknik oranları da hesaplamak için TR33 Bölgesindeki iller olan Uşak, Afyon, Kütahya ve Manisa illerinde faaliyette bulunan Devlet Hastanelerinden Kamu Hastaneler Birliği vasıtasıyla 2013 yılının Ocak ayı başından Aralık ayı sonuna kadar olan yıllık sayısal verileri istenmiştir.

Hazırlanan sayısal veri formuna işlenen sayısal veriler 15 adet olup aşağıda listelenmektedir. Bu verilerden bazıları kriterin kendi değeri bazıları da kriterin değerini hesaplamak için gerekli olan verilerden oluşmaktadır.

- Net Satışlar
- Satışların Maliyeti
- Dönen Varlıklar
- Stoklar

- Alacaklar
- Kısa Vadeli Borçlar
- Toplam Borçlar
- Toplam Varlıklar
- Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı
- Yatak İşgal Yüzdesi
- Poliklinik Sayısı
- Hekim Sayısı
- Hemşire Sayısı
- Doğum Sayısı
- Acil Servise Başvuru Sayısı

Sayısal olmayan veriler için EK 1 ön yüzü ve EK 2 arka yüzü olmak üzere anket formu hazırlanmış ve bölge illerinde bu hastaneleri kullanan tesadüfi yöntemle seçilen lisans mezunu 50 kişiyle yüz yüze görüşülerek; bu kişilerden anket formlarını doldurmaları istenmiştir. Anket formları vasıtasıyla karar vericilerin sübjektif değerlendirmeleri Excel dosyasına aktarılmıştır. Bulanık AHP de genellikle tutarlılık kontrolü yapılmamasına rağmen ikili karşılaştırma matrislerinden tutarlılık oranları tek tek hesaplanmış büyük çoğunluğu yüzde onu geçmeyen 30 karşılaştırma bulanık hesaplamalarda kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıdaki tablolardaki tüm değerler Microsoft Excel programında hesaplanmıştır. Microsoft Excel programında düzenlenen; Kriterlerin Görelî Önem Dereceleri, Sayısal Kriterlerin TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerine Göre Normalleştirilmiş Değerleri, TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Kalitatif 8 Kritere göre Görelî Önem Dereceleri, TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Performans Puanı ve Performans Sıralaması başlıklı tablolar bu bölüme aktarılmıştır. Tabloların altına kısa açıklamaları yapılmıştır.

Tablo 2: Kriterlerin Görelî Önem Değerleri

Kriterler/Ağırlıklar	1.Seviye	2.Seviye	3.Seviye	Toplam
Finansal	0,617			
Verimlilik		0,267		0,165
Likidite		0,255		0,157
Mali Yapı Oranı		0,243		0,150
Etkinlik		0,234		0,145
Süreç	0,187			
Hizmet		0,579		
Hekim Başına Düşen Poliklinik Sayısı			0,270	0,029
Hemşire Başına Düşen Poliklinik Sayısı			0,263	0,029
Doğum Sayısı			0,230	0,025
Acil Servise Başvuranların Sayısı			0,236	0,026
Yatak Kullanımı		0,421		
Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı			0,554	0,044
Yatak İşgal Yüzdesi			0,446	0,035
Pazarlama	0,196			
Pazarlama Etkisi		0,546		0,107
Toplumsal Sorumluluk		0,365		0,072
İmaj		0,090		0,018

Tablo 2’de anket formlarının değerlendirilmesi sonucu kriterlerin görelî önem değerleri hesaplanmıştır. Ana ve alt performans kriterlerinin ağırlıkları ve toplam ağırlıklar 1.seviye,2.seviye,3.seviye ve toplam şeklinde gösterilmektedir.

Tablo3: Sayısal Kriterlerin TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerine Göre Normalleştirilmiş Değerleri

Sayısal Kriterler/Alternatifler	Uşak	Afyon	Kütahya	Manisa
Verimlilik	0,31293	0,26846	0,14483	0,27379
Likidite	0,20683	0,51480	0,01451	0,26387
Mali Yapı Oranı	0,13564	0,25923	0,39478	0,21036
Etkinlik	0,16508	0,27093	0,39130	0,17269
Hekim Başına Düşen Poliklinik Sayısı	0,41614	0,26819	0,31563	0,00004
Hemşire Başına Düşen Poliklinik Sayısı	0,41659	0,28198	0,30137	0,00006
Doğum Sayısı	0,22787	0,33272	0,14595	0,29345
Acil Servise Başvuranların Sayısı	0,21519	0,22088	0,19289	0,37105
Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı	0,13254	0,14256	0,20320	0,52171
Yatak İşgal Yüzdesi	0,23619	0,22440	0,26216	0,27725

Tablo 3’de 4 ilin devlet hastanelerinden gelen sayısal verilerden hesaplanan sayısal kriterlerin normalizasyon işlemi sonucu aldığı değerler gösterilmektedir.

Tablo 4: TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Kalitatif 8 Kriterine göre Görelî Önem Dereceleri

Kalitatif Kriterler	Uşak	Afyon	Kütahya	Manisa
Finansal	0,258	0,241	0,317	0,183
Süreç	0,263	0,262	0,240	0,235
Pazarlama	0,304	0,259	0,240	0,196
Hizmet	0,264	0,263	0,245	0,228
Yatak Kullanımı	0,261	0,260	0,244	0,234
Pazarlama Etkisi	0,259	0,269	0,237	0,234
İmaj	0,263	0,256	0,245	0,236
Toplumsal Sorumluluk	0,252	0,263	0,243	0,242

Tablo 4’de TR33 bölgesi devlet hastanelerinin kalitatif 8 kriterine göre hesaplanan görelî önem dereceleri görülmektedir.

Tablo 5: TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerinin Performans Puanı ve Performans Sıralaması

TR33 Bölgesi Devlet Hastaneleri	Uşak	Afyon	Kütahya	Manisa
Performans Puanı	0,2425	0,3053	0,2479	0,1773
Performans Sırası	3	1	2	4

Tablo 5’de ise tüm sayısal (objektif) değerler, sayısal verilerden oranlar ve kriterler hesaplanıp normalizasyon işlemi yapılarak ve dilsel (sübjektif) değerler ise karar vericilerin değerlendirmelerinin ikili karşılaştırma matrislerine aktararak hesaplanması ve ağırlıkların bulunması neticesinde ortaya çıkarılarak toplam performans puanı ve performans sıralaması oluşturulmuştur.

Çalışmada belirlenen performans kriterlerine göre TR33 bölgesi devlet hastanelerinin performansları bulanık analitik hiyerarşi metodu ile değerlendirilmiştir ve sonuçta alternatiflerin toplam performans puanları hesaplanmıştır. Hesaplanan performans puanlarının normalleştirme işlemi sonucuna göre TR33 bölgesi illeri devlet hastanelerinin normalleştirilmiş performans puanları sıralamasında Afyon birinci, Kütahya ikinci, Uşak üçüncü ve Manisa dördüncü sırada yer almışlardır.

4. SONUÇ

Bilimsel alanda meydana gelen gelişmelere paralel olarak karar verme teknikleri kapsamında ortaya çıkan Bulanık Mantık ve Analitik Hiyerarşi Prosesi bu çalışmada Performans Ölçümünde yöntem olarak kullanılmıştır. Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci yönteminin insanoğlunun bilginin yoğun olarak işlendiği günümüzde karmaşık karar verme problemlerinde karar vermeyi kolaylaştırıcı bir rolü olduğu görülmektedir.

Bulanık mantık; bulanık kümeler, üyelik fonksiyonları ve bulanık sayılarla insanın gerçek dünyada yaptığı ılık, sıcak, çok sıcak, kısa, uzun, orta boylu vb. gibi dilsel derecelendirmeleri klasik mantığa göre başarılı bir şekilde temsil yeteneğine sahip olduğundan dolayı belirsizlik ortamında kullanışlı olmaktadır. Bu yüzden çalışmada oluşturulan performans hiyerarşik yapısındaki kriterlere karar vericilerin atfettiği birleşik ağırlıklar Klasik Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile değil, Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile hesaplanmıştır. Performans ana kriterleri olan finansal, süreç ve pazarlama kriterlerinin ağırlıklarının incelenmesi sonucunda karar vericilerin finansal ana kriterine verdiği önemin; diğer ana kriterler olan süreç ve pazarlama kriterlerine verdikleri önemin yaklaşık olarak üç katı seviyesinde olduğunu söylenebilir.

Süreç ana kriterlerinin alt kriterleri olan hizmet ve yatak kullanımı alt kriterlerinin ise yaklaşık olarak aynı önem derecesine sahip olduğu görülmektedir. Finansal, hizmet ve yatak kullanımı alt kriterlerinin önem derecesi dağılımlarında önemli bir fark görülmemesine karşın; tamamen öznel bir kriter olan pazarlama alt kriterlerinde önem dereceleri farklılaşmaktadır. Pazarlama etkisi, toplumsal sorumluluk ve imaj alt kriterlerinden en yüksek önem derecesini pazarlama etkisi alırken, en düşük önem derecesini ise imaj almıştır.

Sayısal kriterlerin TR33 bölgesi devlet hastanelerine göre normalleştirilmiş değerlerinin analizine göre Uşak Devlet Hastanesinin; Verimlilik, Hekim Başına Düşen Poliklinik Sayısı, Hemşire Başına Düşen Poliklinik Sayısı, Afyon Devlet Hastanesinin; Likidite, Doğum Sayısı, Kütahya Devlet Hastanesinin; Mali Yapı Oranı, Etkinlik, Manisa Devlet Hastanesinin; Acil Servise Başvuranların Sayısı, Ortalama Hasta Kalış Gün Sayısı, Yatak İşgal Yüzdesi kriterlerinde diğer alternatiflere üstünlük sağladıkları görülmektedir. Karar vericilerin TR33 Bölgesi Devlet Hastanelerini; sözü edilen kalitatif sekiz kritere göre kıyaslamaları sonucunda Uşak Devlet Hastanesinin Süreç, Pazarlama, Hizmet ve Yatak Kullanımı, İmaj kriterlerinde,

Afyon Devlet Hastanesinin; Pazarlama Etkisi ve Toplumsal Sorumluluk kriterlerinde Kütahya Devlet Hastanesinin Finansal kriterinde rakiplerinden üstün görüldükleri Manisa Devlet Hastanesinin ise söz konusu sekiz kriterden hiçbirinde rakiplerine üstünlük sağlayamadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada belirlenen performans kriterlerine göre TR33 bölgesi devlet hastanelerinin performansları bulanık analitik hiyerarşi metodu ile değerlendirilmiştir ve sonuçta alternatiflerin toplam performans puanları hesaplanmıştır. Hesaplanan performans puanlarının normalleştirme işlemi sonucuna göre TR33 Bölgesi illeri devlet hastanelerinin normalleştirilmiş performans puanları sıralamasında Afyon birinci, Kütahya ikinci, Uşak üçüncü ve Manisa dördüncü sırada yer almışlardır.

Manisa Devlet Hastanesinin sonuncu sırada yer alması; çevresinde bir başka bölgeye dahil olan kendisine çok yakın bulunan İzmir Devlet Hastanesinin etkisi olarak yorumlanabilir. Yakın mesafe sonucu olarak Manisa-İzmir arası ulaşım imkanlarının da son derece iyi olması sebebiyle daha büyük çapta olan İzmir Devlet Hastanesinin Manisa Devlet Hastanesine tercih ediliyor olması ihtimal dahilindedir. Aynı mantıkla düşünülürse Afyon Devlet Hastanesinin birinci sırada yer alması; Afyonun konum itibarıyla çevresindeki birçok ile göreceli yakınlığı ve geçiş noktası gibi algılanması, Zafer Hava Alanının varlığı, Üniversite faktörü, hastanenin uzun zamandır hizmet veriyor olması, ildeki sağlık sektörünün genel yapısı vb. gibi etmenlerle açıklanabilir. TR33 bölgesindeki diğer devlet hastanelerine göre en küçük çapta olan Uşak Devlet Hastanesinin üçüncü sırada yer alması ise bu anlamda gelişmekte olan bir hastane olduğunu göstermektedir. Kütahya Devlet Hastanesinin ikinci sırada yer alması ise Manisa Devlet Hastanesinin durumuna benzetilebilir. Nitekim Kütahya Devlet Hastanesine en yakın mesafedeki Eskişehir Devlet Hastanesi; Kütahya Devlet Hastanesine göre tercih edilme ihtimali son derece yüksek olan bir hastane olabilir.

Çalışmadaki yöntem diğer bölgelerdeki devlet hastanelerine de uygulanabilir veya özel ve kamu Sağlık Kurumlarının performanslarının karşılaştırılmasında kullanılabilir. Yeni yapılacak olan çalışmalarda Üniversite Hastaneleri de çalışma kapsamına dâhil edilebilir. Diğer bir deyişle çalışmanın herhangi bir bölge içinde bulunan ve özel, devlet ve üniversite hastaneleri olarak ayırım yapılmadan sağlık kurumlarında performans ölçümünde kullanılabilir olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, Mehmet, “**Modern Hastane İşletmeciliği ve Yönetimi**”, Sağlık Dergisi, Sayı.60, 1996.
- Akın, Cemil Serhat, “**Sağlık ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye’de Sağlık Sektörü ve Harcamaları**”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.
- Chen, Shang-Yu & Lu Chung-Cheng, “**Appraising Marketing Performance for Insurance Businesses through Improved Fuzzy Modified GRA**”, The Journal of Grey System, Volume 26, No.3, 2014.
- Ertuğrul, İrfan ve Karakaşoğlu Nilsen “**Performance evaluation of Turkish cement firms with fuzzy analytic hierarchy process and TOPSIS methods**”, Expert Systems with Applications, Volume:36, 2009.
- Esatoğlu, Ezel, **Hastanelerde Performans Ölçümü**, (Editörler: Hamza Ateş, Harun Kırılmaz ve Sabahattin Aydın), Sağlık Sektöründe Performans Yönetimi: Türkiye Örneği. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, ss.358-409, 2007.
- Gholami, Mohamad H & Mirmehdi Seyyed-Esfahani , “**An Integrated Framework For Competitive Market Strategy Selection By Using Fuzzy AHP**”, Tehnički vjesnik, Volume: 19, No:4, 2012.
- Göleç, Adem ve Taşkın Harun, “**Novel methodologies and a comparative study for manufacturing systems performance evaluations**”, Information Sciences, Volume:177, 2007.
- Kahraman, Cengiz, Ulukan Ziya ve Cebeci Ufuk, “**Multi-criteria supplier selection using fuzzy AHP**”, Logistics Information Management, Vol.16, 2003.

Kahraman, Cengiz, Cebeci Ufuk & Ruan Da., "Multi-attribute of catering service companies using fuzzy AHP: the case of Turkey", International Journal of Production Economics, Vol.87, pp.171-184, 2004.

Lee, Amy H.I., Chen Wen-Chin & Chang Ching-Jan, "A fuzzy AHP and BSC approach for evaluating performance of IT department in the manufacturing industry in Taiwan", Expert Systems with Applications, Volume:34, 2008.

Lee, Amy H.I., Kang He-Yau Hsu, Chang-Fu & Hung Hsiao-Chu, "A green supplier selection model for high-tech industry", Expert Systems with Applications, Volume:36, 2009.

Lee, Shyh-Hwang, "Using fuzzy AHP to develop intellectual capital evaluation model for assessing their performance contribution in a university", Expert Systems with Applications, Volume:37, 2010.

Min, Li, "Research on Performance Evaluation Method for Listed Company based on Fuzzy Analytic Hierarchy Process", Fifth International Conference on Intelligent Systems Design and Engineering Applications, 2014.

Özlü, Tevfik, "Hasta Hakları Bağlamında Sağlık Finansmanı", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, Sayı:2, 2010.

Qiang, Chen Shi, "Study on performance evaluation of digital resources in college library based on fuzzy analytic hierarchy process, Journal of Chemical and Pharmaceutical Research", Volume:6, No:5, pp.1122-1127, 2014.

Rezaie, Kamran, Ramiyani Sara Saeidi, Nazari-Shirkouhi Salman & Badizadeh Ali, "Evaluating performance of Iranian cement firms using an integrated fuzzy AHP-VIKOR method", Applied Mathematical Modelling, Volume:38, 2014.

Sun, Chia-Chi, "A performance evaluation model by integrating fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS methods", Expert Systems with Applications, Volume:37, 2010.

Taş, Dersu, "Sağlık Hizmet Kalitesinin Ölçümüne İlişkin Bir Araştırma", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, Sayı:4, 2012.

Tao, Lili, Chen Yan, Liu Xiaodong, & Wang Xin, "An integrated multiple criteria decision making model applying axiomatic fuzzy set theory", Applied Mathematical Modelling, Volume: 36, 2012.

Tengilimoğlu, Dilaver, Akbolat Mahmut ve Oğuz Işık, Sağlık İşletmeleri Yönetimi, Nobel Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2009.

Tsai, Hui-Yin, Chang Che-Wei & Lin Hung-Lung, "Fuzzy hierarchy sensitive with Delphi method to evaluate hospital organization performance", Expert Systems with Applications Volume:37, pp.5533-5541, 2010.

Vatansever, Kemal, "Kamu Hastanelerinin Mal Alım Kararlarının Bulanık AHP Yöntemi ile Değerlendirilmesi ve Gediz Devlet Hastanesi Uygulaması", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.18, S.3, 2013.

Wang, Jianrong, Fan Kai & Wang Wanshan, "Integration of fuzzy AHP and FPP with TOPSIS methodology for aeroengine health assessment", Expert Systems with Applications, Volume:37, 2010.

Wua, Hung-Yi, Tzeng Gwo-Hshiang & Chen Yi-Hsuan, "A fuzzy MCDM approach for evaluating banking performance based on Balanced Scorecard", Expert Systems with Applications, Volume: 36, 2009.

Yalçın Neşe, Bayraktaroğlu Ali ve Kahraman Cengiz, "Fuzzy performance evaluation in Turkish Banking Sector using Analytic Hierarchy Process and TOPSIS", Expert Systems with Applications, Volume:36, pp. 11699-11709, 2009.

Yalçın Neşe, Bayraktaroğlu Ali ve Kahraman Cengiz, "Application of fuzzy multi-criteria decision making methods for financial performance evaluation of Turkish manufacturing industries", Expert Systems with Applications, Volume:39, 2012.

Zengin, Nazmi, "Sağlık Hakkı ve Sağlık Hizmetleri Sunumu", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, Sayı:1, 2010.

<http://www.istekobi.com.tr/sectorler/saglik-s13/sectore-bakis/saglik-b13.aspx> Erişim Tarihi. 05.11.2014.

EK 1: Anket Formu Ön Yüzü

Kriterler karşılaştırıldığında önem derecesi (Sol taraf ilk kriter lehine ; sağ taraf ikinci kriter lehine olmak üzere) SOL TARAFA YAPILAN İŞARETLEME 1. KRİTERİN; SAĞ TARAFA YAPILAN İŞARETLEME 2.KRİTERİN DAHA ÖNEMLİ OLDUĞU ANLAMINA GELMEKTEDİR. KRİTERLER EŞİT ÖNEMDEYSE 1 NOLU KUTUCUKLAR İŞARETLENMELİDİR. (ÖRNEK OLMAK ÜZERE: AŞAĞIDAKİ İLK PUANLAMANIN SORUSU SOL TARAFTAKİ "Ana Kriter "FİNANSAL" (FNS) ; SAĞ TARAFTAKİ Ana Kriter "SÜREÇ" (SRÇ) ile karşılaştırıldığında ne kadar önemlidir?" ŞEKLİNDEDİR.	SOL TARAF					SAĞ TARAF				
	Aşırı derecede	Çok kuvvetle	Kuvvetle	Daha fazla	Eş düzeyde	Daha fazla	Kuvvetle	Çok kuvvetle	Aşırı derecede	
DEVLET HASTANELERİ İÇİN SEÇİLEN PERFORMANS KRİTERLERİ	9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Ana Kriter "FİNANSAL" (FNS) ; Ana Kriter "SÜREÇ" (SRÇ)	FNS								SRÇ	
Ana Kriter "FİNANSAL" (FNS) ; Ana Kriter "PAZARLAMA" (PZR)	FNS								PZR	
Ana Kriter "SÜREÇ" (SRÇ) ; Ana Kriter "PAZARLAMA" (PZR)	SRÇ								PZR	
Verimlilik (VR) ; Likidite (LK)	VR								LK	
Verimlilik (VR) ; Mali Yapı Oranı (MY)	VR								MY	
Verimlilik (VR) ; Etkinlik (ET)	VR								ET	
Likidite (LK) ; Mali Yapı Oranı (MY)	LK								MY	
Likidite (LK) ; Etkinlik (ET)	LK								ET	
Mali Yapı Oranı (MY) ; Etkinlik (ET)	MY								ET	
Hizmet (HZ) ; Yatak Kullanımı (YK)	HZ								YK	
Pazarlama Etkisi (PE) ; İmaj (İM)	PE								İM	
Pazarlama Etkisi (PE) ; Toplumsal Sorumluluk (TS)	PE								TS	
Toplumsal Sorumluluk (TS) ; İmaj (İM)	TS								İM	
Hekim başına düşen poliklinik sayısı (HP) ; Hemşire başına taburcu edilen hasta sayısı (HT)	HP								HT	
Hekim başına düşen poliklinik sayısı (HP) ; Doğum sayısı (DS)	HP								DS	
Hekim başına düşen poliklinik sayısı (HP) ; Acil servise başvuranların sayısı (AS)	HP								AS	
Hemşire başına taburcu edilen hasta sayısı (HT) ; Doğum sayısı (DS)	HT								DS	
Hemşire başına taburcu edilen hasta sayısı (HT) ; Acil servise başvuranların sayısı (AS)	HT								AS	
Doğum sayısı (DS) ; Acil servise başvuranların sayısı (AS)	DS								AS	
Ortalama hasta kalış gün sayısı (HK) ; Yatak işgal yüzdesi (YY)	HK								YY	
VERİMLİLİK: TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ORANI = SATIŞLAR / SATIŞLARIN MALİYETİ						LİKİDİTE: NAKİT ORANI = (DÖNEN VARLIKLAR - (STOKLAR+ALACAKLAR)) / KISA VADELİ BORÇLAR				
MALİ YAPI ORANI: KALDIRAÇ ORANI = TOPLAM BORÇLAR / TOPLAM VARLIKLAR(AKTİFLER)						ETKİNLİK: TOPLAM VARLIKLAR DEVİR ORANI = NET SATIŞLAR / VARLIKLAR TOPLAMI				
ORTALAMA HASTA KALIŞ GÜN SAYISI (HK) = (TABURCU EDİLEN HASTALARIN HASTANEDE KALIŞ GÜN SAYILARI TOPLAMI / TABURCU EDİLEN HASTA SAYISI)*100										
YATAK İŞGAL YÜZDESİ (YY) = (YATAN HASTALARA VERİLEN TOPLAM HASTA BAKIM GÜN SAYISI / AYNI SÜREDEKİ TOPLAM GÜN SAYISI)*100										
UŞAK, AFYON, KÜTAHYA ve MANİSA İllerinin Merkez DEVLET HASTANESİ Teşekküllerini aşağıdaki kriterlere göre kıyasladığımızda	SOL TARAF					SAĞ TARAF				
SİZCE birbirlerine göre PUAN DURUMLARI ne olur ?	9	7	5	3	1	3	5	7	9	
FINANSAL ana kriterine göre	UŞK								AFY	
FINANSAL ana kriterine göre	UŞK								KTH	
FINANSAL ana kriterine göre	UŞK								MNS	
FINANSAL ana kriterine göre	AFY								KTH	
FINANSAL ana kriterine göre	AFY								MNS	
FINANSAL ana kriterine göre	KTH								MNS	
SÜREÇ ana kriterine göre	UŞK								AFY	
SÜREÇ ana kriterine göre	UŞK								KTH	
SÜREÇ ana kriterine göre	UŞK								MNS	
SÜREÇ ana kriterine göre	AFY								KTH	
SÜREÇ ana kriterine göre	AFY								MNS	
SÜREÇ ana kriterine göre	KTH								MNS	

EK 2: Anket Formu Arka Yüzü

Kriterler karşılaştırıldığında önem derecesi (Sol taraf ilk kriter lehine ; sağ taraf ikinci kriter lehine olmak üzere) nedir? SOL TARAF YAPILAN İŞARETLEME 1. KRİTERİN; SAĞ TARAFA YAPILAN İŞARETLEME 2.KRİTERİN DAHA ÖNEMLİ OLDUĞUNU ANLAMINA GELMEKTEDİR. KRİTERLER EŞİT ÖNEMDEYSE 1 NOLU KUTUCUKLAR İŞARETLENMELİDİR.	SOL TARAF					SAĞ TARAF				
	Aşırı derecede	Çok kuvvetle	Kuvvetle	Daha fazla	Eş düzeyde	Daha fazla	Kuvvetle	Çok kuvvetle	Aşırı derecede	
	9	7	5	3	1	3	5	7	9	
PAZARLAMA ana kriterine göre	UŞK									AFY
PAZARLAMA ana kriterine göre	UŞK									KTH
PAZARLAMA ana kriterine göre	UŞK									MNS
PAZARLAMA ana kriterine göre	AFY									KTH
PAZARLAMA ana kriterine göre	AFY									MNS
PAZARLAMA ana kriterine göre	KTH									MNS
Hizmet alt kriterine göre	UŞK									AFY
Hizmet alt kriterine göre	UŞK									KTH
Hizmet alt kriterine göre	UŞK									MNS
Hizmet alt kriterine göre	AFY									KTH
Hizmet alt kriterine göre	AFY									MNS
Hizmet alt kriterine göre	KTH									MNS
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	UŞK									AFY
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	UŞK									KTH
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	UŞK									MNS
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	AFY									KTH
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	AFY									MNS
Yatak Kullanımı alt kriterine göre	KTH									MNS
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	UŞK									AFY
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	UŞK									KTH
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	UŞK									MNS
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	AFY									KTH
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	AFY									MNS
Pazarlama Etkisi alt kriterine göre	KTH									MNS
İmaj alt kriterine göre	UŞK									AFY
İmaj alt kriterine göre	UŞK									KTH
İmaj alt kriterine göre	UŞK									MNS
İmaj alt kriterine göre	AFY									KTH
İmaj alt kriterine göre	AFY									MNS
İmaj alt kriterine göre	KTH									MNS
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	UŞK									AFY
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	UŞK									KTH
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	UŞK									MNS
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	AFY									KTH
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	AFY									MNS
Toplumsal Sorumluluk alt kriterine göre	KTH									MNS